

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІНАНСІВ І БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

В. В. Волкова
Н. І. Волкова

ГРОШІ І КРЕДИТ

Навчальний посібник

Вінниця 2021

УДК 336.7(075.8)

В 676

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 7 від 29 грудня 2020 р.)*

Укладачі:

В. В. Волкова, канд. екон. наук, доцент;

Н. І. Волкова, канд. екон. наук, доцент.

Рецензенти:

Г. М. Азаренкова, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри банківсько-го бізнесу та фінансових технологій ННІ «Каразінський банківський інститут» ХНУ імені В. Н. Каразіна;

Р. С. Квасницька, д-р екон. наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Хмельницького національного університету.

Волкова В. В., Волкова Н. І.

В 676 Гроші і кредит: навч. посіб. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 300 с.

Навчальний посібник підготовлений відповідно до програми навчальної дисципліни «Гроші і кредит», відповідає змісту 12 тем та сприяє вивченню й формуванню у здобувачів вищої освіти комплексного розуміння щодо функціонування грошово-кредитних відносин. У кожній темі є глосарій, методичні вказівки для вивчення, лекційний матеріал, питання для самоперевірки, тестові завдання практичного та теоретичного змісту. Наведено також список використаних джерел.

Рекомендується для здобувачів вищої освіти галузей знань «Соціальні та поведінкові науки», «Управління та адміністрування» СО «Бакалавр» усіх форм навчання.

УДК 336.74(075.8)

© Волкова В. В., 2021

© Волкова Н. І., 2021

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМА 1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ.....	7
ТЕМА 2. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА, ЩО ЙОГО ОБСЛУГОВУЄ	32
ТЕМА 3. ГРОШОВИЙ РИНОК	55
ТЕМА 4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ.....	68
ТЕМА 5. ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ.....	84
ТЕМА 6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ.....	102
ТЕМА 7. НЕОБХІДНІСТЬ І СУТНІСТЬ КРЕДИТУ	133
ТЕМА 8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	144
ТЕМА 9. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ	174
ТЕМА 10. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ	204
ТЕМА 11. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ.....	219
ТЕМА 12. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФОРМИ ЇХНЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ.....	259
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ.....	293

ВСТУП

Необхідною умовою підготовки висококваліфікованих фахівців-економістів є вивчення навчального курсу «Гроші і кредит». Важливу роль ця дисципліна відіграє для становлення професійних знань здобувачів економічних спеціальностей. Вона забезпечує науково-технічну та методологічну базу для формування системи знань всіх фахівців галузей знань 05 «Економіка» та 07 «Управління та адміністрування».

Предметом цієї навчальної дисципліни є явища та процеси, що пов'язані з рухом грошей, а також відносини, що виникають в країні у процесі грошового обігу. Вона спрямована на засвоєння теоретико-методологічних засад та організаційно-правового механізму функціонування грошей, кредиту та банків у сучасній економіці.

Мета навчальної дисципліни «Гроші і кредит» – формувати у здобувачів вищої освіти розуміння економічної природи, сутності грошей, кредиту і банків, їхньої ролі у відтворювальних соціально-економічних процесах в країні та у світовій економіці на різних етапах суспільного розвитку; опанувати механізм функціонування грошового ринку, процес еволюції та сучасного стану грошової, кредитної і валютної системи; здійснювати наукові дослідження з проблем функціонування грошей, кредиту і фінансових посередників в Україні та інших країнах.

Здобувач вищої освіти, що успішно засвоїв дисципліну «Гроші і кредит», повинен знати:

- тлумачення базових понять, що розкривають предмет вивчення дисципліни «Гроші і кредит»;
- необхідність та механізм забезпечення сталості грошового обігу;
- види грошових систем та їхні характеристики;
- становлення, розвиток і сучасний стан грошової системи України;
- економічні засади функціонування валютного ринку і валютної системи, методи валютного регулювання, особливості формування, розвиток та сучасний стан валютної системи України, еволюцію світової і міжнародної валютних системи та нагальні проблеми подальшого їхнього розвитку;
- сутність, економічні передумови та чинники необхідності кредиту, його функції, стадії, закономірності руху і принципи функціонування;
- відмінні характеристики форм і видів кредиту, його економічні межі і теоретичні основи проценту за кредит;
- призначення, сутність та економічні вигоди фінансового посередництва, склад і відмінні характеристики інститутів фінансового посередництва, місце і роль банків як фінансових посередників на грошовому ринку;

– теоретичні засади діяльності комерційних банків та їхнє місце у кредитній системі;

– призначення, мету діяльності, функції і роль центрального банку в банківській системі країни, інструменти реалізації його грошово-кредитної політики, їхнє використання Національним банком України;

– види міжнародних валютно-кредитних організацій, мету, сферу і проблеми їхньої діяльності і співробітництво з Україною у сучасних умовах.

Після опанування дисципліни «Гроші та кредит» здобувач повинен вміти:

– аналізувати і пояснювати сучасний стан і зміни, що відбуваються у сфері функціонування грошей, кредиту і банків в межах країни та на міжнародному рівні, і давати їм економічну оцінку;

– застосовувати отримані теоретичні знання у вирішенні практичних завдань, пов'язаних із професійною діяльністю відповідно до обраної економічної спеціальності;

– визначати інструменти і оцінювати ефективність грошово-кредитної політики центральних банків зарубіжних країн і Національного банку України;

– творчо підходити до вирішення нагальних проблем у сфері функціонування грошей, кредиту, банків і небанківських фінансово-кредитних інститутів;

– самостійно працювати з навчальною, монографічною літературою і періодичними виданнями;

– здійснювати наукові дослідження з проблем функціонування грошей, кредиту і фінансових посередників в Україні та інших країнах.

Навчальна дисципліна формує міждисциплінарні взаємозв'язки із іншими дисциплінами, такими як-от: «Політична економія», «Історія економіки та економічної думки», «Історія фінансів, грошей та кредиту», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Фінанси», «Страховання», «Банківська система», «Центральний банк та грошово-кредитна політика».

Усі теми розкриваються доступно, з належною *послідовністю викладання матеріалу* і за єдиним методичним принципом. Основна увага приділяється роз'ясненню понять, економічній оцінці економічних процесів і явищ, наведенню обґрунтування необхідності вирішення проблем у сфері функціонування грошей, кредиту і банків. Навчальний посібник складено відповідно до чинної програми курсу, охоплює 12 тем, які розроблені задля надання допомоги всім, хто вивчає дисципліну «Гроші і кредит», всебічно усвідомити і засвоїти її основний зміст. Значна частина матеріалу присвячена економічному аналізу сучасного стану грошово-кредитних відносин і авторському погляду щодо вирішення нагальних проблем цієї сфери. Розкриття теми починається з методичних вказівок, наведення понятійно-категоріального апарату. Після кожного розділу містяться

ся завдання для самоконтролю: теоретичні питання для самоперевірки, тести теоретичного та практичного змісту. Запропонований у посібнику лекційний матеріал разом із завданнями для самостійної роботи відповідає сучасним вимогам компетентнісного підходу до навчання.

ТЕМА 1

СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- економічних передумов виникнення та розвитку грошей;
- сутності раціоналістичної концепції походження грошей;
- сутності еволюційної концепції походження грошей;
- ролі держави у формуванні грошових відносин;
- суспільного призначення грошей;
- форм грошей та їхню еволюцію;
- дискусійних підходів щодо визначення функцій грошей та їхнього змісту;
- ролі грошей у розвитку економіки країни.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вміння:

- розв'язувати ситуаційні завдання з визначення сутності та функцій грошей, призначення та ролі грошей в економіці держави;
- відстежувати взаємозв'язок грошей з іншими основними економічними категоріями.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Гроші – особливий товар, що виступає загальним еквівалентом.

2. Гроші як економічна категорія – упередметнені відносини поміж людьми в процесі обміну.

3. Власна, внутрішня або реальна вартість грошей – вид вартості грошей, що відбиває витрати суспільної праці на їхнє виробництво.

4. Мінова вартість або купівельна спроможність грошей – вид вартості грошей, відносно товарне вираження грошей, тобто та кількість товарів, яку на ці гроші можна придбати на певний момент часу.

5. Загальна споживна вартість грошей – вид вартості грошей, здатність задовольняти потребу в обміні на будь-який товар, що задовольняє будь-яку конкретну людську потребу.

6. Номінальна вартість грошей – вид вартості грошей, що офіційно вказана на них у процесі введення в обіг.

7. Форма грошей – уособлена в певному типі загального еквівалента форма їхньої мінової вартості.

8. Повноцінні або дійсні гроші – форма грошей, номінальна вартість яких відповідає їхній власній внутрішній реальній вартості.

9. Неповноцінні гроші – форма грошей, номінальна вартість яких перевищує їхню власну внутрішню реальну вартість.

10. Квазігроші або субститути грошей – специфічні компоненти грошової маси, в яких грошова сутність ослаблена, відхиляється від загальноприйнятих стандартних норм.

11. Сурогати грошей – різновид неповноцінних грошей, що є заміниками офіційних грошей, що введені в обіг довільно суб'єктами господарювання для здійснення платежів.

12. Паперові гроші – форма грошей, знаки вартості, що виникли внаслідок заміщення ними в обороті срібних і золотих монет, в рамках яких виділяють паперові гроші за формою та паперові гроші за змістом.

13. Паперові гроші за формою (у вузькому розумінні) – будь-які грошові знаки на паперовому носії.

14. Паперові гроші за змістом (у широкому розумінні) – нерозмінні на дорогоцінні метали знаки вартості, що емітує в обіг держава для фінансування (покриття) незбалансованих державних витрат (дефіциту бюджету) і які вона наділяє примусовим курсом.

15. Сеньйораж – емісійний дохід казни, різниця між номінальною вартістю випущених в обіг грошей та витратами на їхню емісію.

16. Фідуціарні гроші (від лат. fiducia – довіра) – паперові гроші, що не забезпечені запасом благородних металів.

17. Кредитні гроші – форма грошей, що є знаками вартості, виникли і функціонують в обігу на кредитній основі.

18. Простий вексель або соло-вексель – письмове зобов'язання боржника (векселедавця), яке дає його власнику (векселетримачу) безперечне право при настанні певного терміну вимагати від позичальника вказану грошову суму.

19. Переказний вексель або тратта – наказ кредитора-векселедавця (трасанта) боржникові (трасатові) виплатити позначену в ньому суму грошей в призначений термін пред'явникові (якщо вексель не іменний, а пред'явницький, то ним може бути і сам кредитор) або вказаній трасантом третій особі (ремітенту).

20. Акцепт – письмова згода трасата на виконання зобов'язань за векселем, що підтверджується написом на лицьовій стороні векселя.

21. Банкнота класична – простий вексель емісійного банку.

22. Банкнота сучасна – банківський квиток (простий вексель, безстрокове боргове зобов'язання), що випускається центральним (емісійним) банком країни та забезпечується всіма активами банку і масою товарів, які належать державі.

23. Депозитні гроші – форма грошей, що не мають речового вираження, знаки вартості, які існують у вигляді записів певних сум на рахунках економічних суб'єктів у банках.

24. Електронні гроші – різновид депозитних грошей, які існують у пам'яті комп'ютерів і здійснюють рух за допомогою комп'ютерних систем за розпорядженням власників поточних рахунків.

25. Монета – злиток металу, якому надана певна форма та який забезпечений клеймом, що засвідчує вагу і пробу.

26. Масштаб цін в умовах обігу металевих грошей – вагова кількість металу, офіційно прийнятого в країні як грошова одиниця.

27. Засіб накопичення – актив, що зберігається після продажу товарів та послуг та здатен забезпечити його власникові купівельну спроможність в майбутньому.

28. Демонетизація – процес поступової втрати золотом функцій грошей.

29. Приватна тезаврація золота – процес вилучення дорогоцінних металів, монет та банкнот з обігу для накопичення приватними особами в очікуванні зростання їхньої вартості чи отримання прибутку в майбутньому.

30. Чек – документ встановленої форми, який містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника поточного рахунку (чекодавця) банку-платникові виплатити вказану суму грошей чекотримачу або перерахувати її на інший поточний рахунок.

2. Лекційний матеріал

План

1. Походження грошей і роль держави в їхньому утворенні
2. Сутність і вартість грошей
3. Форми грошей і їхня еволюція
4. Функції грошей і їхнє дискусійне трактування

Література: [1, 2, 6, 10, 14, 19, 20, 21, 22, 35, 37, 44, 46, 47, 48].

1. Походження грошей і роль держави в їхньому утворенні

З питання походження грошей існує дві концепції, а саме *раціоналістична та еволюційна*.

Родоначальником *раціоналістичної концепції походження грошей* є Аристотель. Ця теорія панувала до XVIII ст., але і в сучасних умовах деякі вчені (такі як Г. Самуельсон, Гілберт) дотримуються її положень. На думку представників цієї концепції, походження грошей – це результат угоди між людьми або законодавчого акта держави про їхнє заснування для полегшення обміну між товаровиробниками.

Еволюційна теорія походження грошей заснована на наукових розробках представників класичної політичної економії і подальшому їхньому розвитку в працях марксистів. Відомо, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс на основі наукових досліджень довели неспроможність положень раціоналістичної теорії, аргументу-

ючи свою думку тим, що гроші виникли на ранніх ступенях розвитку суспільств, коли ні фактор взаємної домовленості, ні державна влада не могли відігравати істотної ролі у формуванні економічних відносин. Відповідно до цієї концепції гроші виникли як результат еволюційного процесу розвитку товарного виробництва і товарного обігу. На основі аналізу розвитку форм вартості К. Маркс довів, що на певному етапі суспільного розвитку із загальної маси товарів виділився один товар, за яким закріпилася роль загального еквівалента.

Еволюція форм вартості: *проста, одинична або випадкова, повна або розгорнута, загальна та грошова*. Варто пам'ятати, що в основі їхнього розвитку полягає необхідність подолання протиріч, складнощів у процесі обміну товарами.

1. *Проста, одинична або випадкова форма вартості* характерна для ранніх стадій розвитку суспільства, на яких обмін носив випадковий характер (у одних громад в надлишку виявлялися одні споживні вартості, в інших – інші, як саме в одному товарі ця форма вартості виразиться вартість іншого товару – справа випадку, тому називається випадковою). Така форма вартості має вигляд:

**х товару А = (обмінюється на) у товару В
або**

1 сокира = 1 вівці

Товар А відіграє у процесі обміну активну роль (він шукає товар, на який зможе обмінятися, тобто він виражає свою вартість щодо товару В) і знаходиться у відносній формі вартості (виражає свою вартість щодо товару В). Товар У відіграє пасивну роль (служить мірилом, формою вираження вартості товару А, еквівалентом сокири) і знаходиться в еквівалентній формі вартості.

2. *Повна або розгорнута форма вартості* виникла після першого великого суспільного поділу праці (відокремлення скотарства від землеробства), коли обмін між громадами став носити регулярний характер. Така форма вартості має вигляд:

х товару А = у товару В або z товару С або q товару D і т. д. (ряд товарів-еквівалентів розгортається)

або

1 вівця = 1 сокирі або 3 мішкам пшениці або 1 мішку солі тощо

Кожен товар обмінюється на кілька товарів, і в цьому погіршують труднощі (обмін більш простий, коли вибір обмежений). Однак у міру розширення товарного світу відносини обміну організувати доводилося все складніше, оскільки продавцю товару А все важче було знайти на ринку іншого продавця, який мав потребу в товарі А і міг запропонувати в обмін той товар, що задовольняє продавця. Отже, доводилося вибудовувати ланцюжок обмінних відносин, щоб продавець товару А зміг реалізувати свої інтереси на ринку. У міру поглиблення ринкових відносин все гостріше поставала проблема в кожній окремій місцевості

вості виділити один товар, який служив би еквівалентом вартості всіх інших товарів. Суперечності товарообміну, що виникли, об'єктивно зумовили появу наспунної форми вартості – загальної.

3. Сутність *загальної форми вартості* полягає в тому, що вартість усіх товарів в кожній окремій місцевості виражається в одному загальному товарі-еквіваленті. Специфікою цієї форми вартості є те, що роль загального еквівалента в одній і тій самій місцевості могла переходити від одного товару до іншого і в різних місцевостях одночасно роль загального еквівалента виконували різні товари. Така форма вартості має вигляд:

у товару В або z товару С або q товару D і т. д. = x товару А
або

1 сокира або 3 мішка пшениці, або 1 вівця і т. д. = 1 мішку солі

У міру розвитку відносин обміну, коли вони стали виходити за межі кожної окремої місцевості, учасники обмінних відносин стикнулися з проблемою, коли в різних місцевостях як загальний еквівалент використовувалися різні товари. Це ускладнювало, гальмувало подальший розвиток товарного виробництва і товарного обігу. Щоб вирішити це протиріччя, виникла об'єктивна необхідність виділити з усього товарного світу один товар, який міг би виконувати роль загального товару. Історично така роль закріпилася на золотом, а на зміну загальній прийшла грошова форма вартості

4. *Грошова форма вартості*, за якої загальним еквівалентом стають гроші. Після другого великого суспільного поділу праці (відокремлення ремесла від землеробства) роль загального еквівалента стали виконувати метали: спочатку – мідь, бронза, срібло, пізніше – золото (внаслідок своїх фізичних властивостей). Така форма вартості має вигляд:

у товару В або z товару С або q товару D і т. д. = 100 грамам золота
або

1 сокира або 3 мішки пшениці, або 1 вівця і т. д. = 100 доларів

Дорогоцінні метали довгий час виконували *роль загального еквівалента завдяки своїм фізичним властивостям, а саме:*

- *однорідність* (будь-який злиток золота якісно однорідний з іншими злитками, водночас якщо взяти худобу або хутро, важко знайти два примірники, що мають абсолютно однакову вартість. Усі примірники товару-еквіваленту повинні мати однакову вартість, а їм можуть мати тільки якісно однакові товари);
- *подільність і з'єднуваність* (товар може бути розділено на будь-які частини, а потім поєднано в зливки);
- *збереженість* як здатність не втрачати властивостей під впливом зовнішнього середовища;
- *портативність*, як здатність невеликою кількістю виражати великі вартості внаслідок високої власної внутрішньої вартості.

*Золото і срібло за своєю природою – не гроші,
але гроші за своєю природою – золото і срібло*

Карл Маркс

Золото – це річ, але за певних історичних умов (наявність товарного виробництва та обміну) воно стає грошима (зокрема світовими). Золоті гроші настільки добре відповідали вимогам ринку, що навіть найкритичніше налаштовані дослідники того часу ототожнювали гроші з цим металом. Звідси фетишизм – додання неживих предметів (у нашому разі – золоту) надприродних властивостей. Поступово золото витіснялося з обороту знаками вартості – неповноцінними грошима, бо на певному етапі суспільного розвитку жоден товар, включено із золотом, не міг відповідати вимогам ринку, що висувуються до грошового товару, що зумовило заміну повноцінних грошей узаконеними їхніми представниками – неповноцінними грошима. *Такими вимогами є:*

1) грошовий товар повинен відтворюватися в обсягах, достатніх для задоволення попиту в ньому товарного обігу. Але в міру розширення товарного обігу попит на золото як грошовий товар збільшувався, водночас запаси золота скорочувалися. На певному етапі розвитку товарного виробництва і товарного обігу виникла об'єктивна необхідність заміни золотих грошей їхнім узаконеним представником – неповноцінними грошима;

2) витрати на виробництво грошового товару повинні бути незначними (проте, запаси золота вичерпні, тому за збільшення золотодобування витрати зростають);

3) ціноутворення на грошовий товар має бути гнучким, підлягати державному регулюванню, водночас ціна на золото визначається, насамперед, його вартістю, витратами суспільно необхідної праці на його виробництво.

Вищевикладене дає змогу зробити такі висновки:

- гроші мають товарну природу свого походження;
- як товар гроші є носіями суспільних відносин обміну;
- як носії суспільних відносин, гроші можуть змінювати як свою сутність, так і форму з огляду на зміни суспільних умов, в яких забезпечується їхнє функціонування;

- гроші – категорія історична. Вони виникли на певному етапі суспільного розвитку й існуватимуть доти, поки будуть зберігатися умови, що забезпечують необхідність їхнього використання.

Визнаючи переконливість еволюційної концепції походження грошей, водночас не можна заперечувати роль держави в їхньому використанні. Наявність грошей і держави взаємопов'язана. Однак, держава не створює гроші, а виконує роль трансформаційного фактора, вона визначає форму грошей, їхній дизайн,

купюрність, номінал, порядок випуску та вилучення з обігу. В міру розвитку товарного виробництва і товарного обігу посилюється роль держави у використанні грошей в суспільстві. В умовах появи неповноцінних грошей (знаків вартості) посилюється роль держави в регулюванні грошової маси в обігу. Але держава не є творцем неповноцінних грошей. Сучасні гроші є продуктом ринку, оскільки:

- саме ринок визначає потребу в грошах, з чим не може впоратися держава;
- ринок висуває жорсткі вимоги до носія грошових функцій. Держава змушена створювати такі носії грошових функцій, які відповідали б вимогам учасників обміну;
- кількість грошей в обігу визначається економічними закономірностями, що повинно враховуватися державою під час реалізації своєї регуляторної функції.

2. Сутність і вартість грошей

Гроші – специфічний товар, що має властивість загальної обмінності.

Як економічна категорія гроші – загальний еквівалент вартості усіх інших товарів. З питання сутності грошей думки розходяться, але більшість визнають товарну їх природу. Найчіткіше товарна природа грошей виявляється під час обертання повноцінних (золотих) грошей. У цих умовах золото набуває двох якостей:

- 1) як звичайний товар воно є носієм конкретної споживчої вартості;
- 2) як грошовий товар золото є носієм мінової вартості.

Обсяги споживання золота в цих двох якостях тісно взаємопов'язані. У міру зростання обсягів виробництва збільшується попит на золото як на звичайний товар і скорочуються можливості використання золота як грошей. Відбувається витіснення золотих грошей з обігу і їх заміна знаками вартості (неповноцінними грошима). Це стає можливим завдяки різному механізму формування вартості золота як звичайного товару і як носія грошових функцій. Вартість золота як звичайного товару визначається величиною витрат на його виробництво і суспільними потребами в ньому. Вартість золота як грошового товару визначається, крім того, ще й динамікою золотих запасів, накопичених у попередні століття, і зміною суспільних потреб у ньому. Отже, вартість золота як грошового товару все менше залежить від витрат на його виробництво, і тому є менш мінливою, ніж вартість золота як звичайного товару. Звідси випливає, що вартість грошей може існувати окремо і паралельно з вартістю золота як товару. На цій основі виникає можливість заміни повноцінних грошей знаками вартості. Така заміна найбільш чітко проявилася у сфері товарного обігу. Для учасників товарного обігу немає значення, яку форму мають гроші і з чого вони виготовлені. Для них важливо, щоб ці гроші визнавали учасники ринку в платежах і розрахунках.

Гроші набувають самостійної мінової вартості і принципово відрізняються від звичайних товарів, оскільки вони:

- протистоять на ринку всій сукупності товарів, що перебувають в обігу, і стають загальним мірилом їхньої вартості;
- якщо звичайні товари мають конкретну споживчу вартість, то гроші мають загальну споживчу вартість;
- гроші є загальною матеріалізацією суспільного багатства.

У своєму функціонуванні гроші можуть використовуватися у двох призначеннях:

1) для збільшення своєї вартості, з огляду на що вони виступають як капітал;

2) гроші обслуговують відносини обміну всередині країни і за її межами, накопичуються окремими учасниками ринку, використовуються для встановлення вартості товарів, представлених на ринку. У цій якості вони використовуються як звичайні гроші.

Питання сутності грошей нерозривно пов'язане з їхньою вартістю. Проблема оцінки вартості грошей є найбільш дискусійною в теорії грошей. Сьогодні існує декілька поглядів щодо вартості грошей. В сучасній економічній науці розрізняють два аспекти в питанні *вартості грошей*:

- ***вартість грошей як капіталу.*** Така вартість грошей формується на грошовому ринку під впливом попиту та пропозиції, форма її вираження – відсоток;
- ***вартість грошей як звичайних грошей.*** Вартість грошей як грошей формується у сфері обігу та виступає у формі споживчої вартості, тобто вимірюється кількістю товару, який можна придбати за одну грошову одиницю. Реальна вартість грошей – це вартість товару або матеріалу, з якого виготовлені гроші. Мінова вартість грошей – це вартість товарів, які протистоять грошам в обороті.

Виокремлюють такі види вартості грошей:

1. Власна, внутрішня або реальна вартість грошей – це суспільно необхідні витрати праці на виробництво грошей. Для металевих грошей – це вартість металу, з якого вони виготовлені (вартість видобутку, обробки металу, карбування монет), для паперових грошей – витрати праці на їхній випуск (папір, друкування) і впровадження в обіг.

2. Абсолютна мінова вартість або купівельна спроможність грошей – відносний товарний вираз грошей, інакше кажучи, кількість товарів, що на ці гроші можна придбати на сьогодні (гроші можна обміняти на всі інші товари). Відносно іншої валюти мінову вартість грошей називають валютним курсом.

3. Загальна споживча вартість грошей – здатність задовольняти потребу в обміні на будь-який товар, що задовольняє будь-яку конкретну людську потребу (тільки за гроші можна купити будь-який товар).

4. Номінальна вартість грошей – офіційно зазначена на грошах (позначена / існуюча виключно на папері).

Значимо, що в умовах обігу неповноцінних грошей номінальна вартість грошей вища за їхню реальну вартість. А мінова вартість дорівнює товарній масі, що протистоїть їм в обороті. У кожен даний момент грошова маса – величина не випадкова. Вона відповідає вартості тих товарів і послуг, які були реалізовані в попередньому періоді. Якщо в даному періоді грошова маса не змінюється, а товарна маса зростає або скорочується, змінюється і мінова вартість грошей.

3. Форми грошей і їхня еволюція

Охарактеризуємо форми грошей і їхню еволюцію за низкою ознак:

1) за зовнішніми ознаками. Еволюція грошей характеризується такою зміною їхніх форм: товарна → злитки → монети → паперові → депозитні → електронні;

- товарна – це найбільш ходові товари (переважно, предмети розкоші);
- злитки – це злитки металів, які в обігу виконують роль загального еквівалента;
- монети – це повноцінні (золоті, срібні, золоті) гроші. Для здешевлення витрат з обслуговування грошового обігу та вимірювання малих вартостей використовується біллонна монета – це неповноцінні гроші, що виготовляються зі сплаву неблагородних металів. Біллонна монета використовується і зараз;
- паперові – це знаки вартості, виготовлені з паперу (гроші, виготовлені на паперовому носії). Вони обслуговують готівково-грошові платежі;
- депозитні – це грошові знаки, які не мають матеріального носія і існують у вигляді запису на рахунках у банках. Потрібні для безготівкових платежів. Введення їх в обіг забезпечує ряд переваг:

- спрощення та прискорення розрахунків;
- економія витрат обігу;
- збереження;

• електронні – це різновид депозитних грошей, вони з'явилися внаслідок розвитку банківських технологій;

2) за зв'язком з вартістю матеріалу, з якого виготовлені:

- повноцінні гроші – це гроші, вартість яких вимірюється вартістю того товару, який виконує роль загального еквівалента, або вартістю матеріалу, з якого вони виготовлені (товарна, злитки і золоті та срібні монети);
- неповноцінні гроші – це гроші, номінальна вартість яких перевищує їхню реальну вартість.

На певному етапі суспільного розвитку жоден товар, включно із золотом, не зміг відповідати вимогам, що висуваються до грошового товару, що зумови-

ло заміну повноцінних грошей узаконеними їхніми представниками – неповноцінними грошима. Такими вимогами є:

- грошовий товар повинен відтворюватися в обсягах, достатніх для задоволення попиту в ньому товарного обігу;
- витрати на виробництво грошового товару повинні бути незначними (проте, запаси золота вичерпні, тому за зростання золотодобування витрати зростають);
- ціноутворення на грошовий товар має бути гнучким та підлягати державному регулюванню;

3) залежно від емітента:

- казначейські гроші. Емітентом таких грошей є Казначейство або Міністерство фінансів країни;
- банківські гроші (банкноти). Емітентом таких грошей є центральний банк держави, в Україні – це Національний банк України;
- вексель. Емітентом таких грошей виступає одна зі сторін кредитної угоди, оформленої векселем;
- чек. Емітентом таких грошей виступає юридична або фізична особа, яка є власником рахунку в банку;

4) за економічним призначенням, умовами випуску і закономірностями обігу:

- паперові гроші. Паперові гроші у вузькому сенсі – це всі грошові знаки на паперовому носії. Паперові гроші в широкому тлумаченні – це грошові знаки, що емітуються (випускаються) в обіг країною для покриття несбалансованих державних витрат і наділяються нею примусовим курсом.

Довіра до таких грошей з боку учасників ринку забезпечується:

- через їхній обмін на золото;
- через обмін на кредитні гроші, що користуються довірою у суб'єктів ринку;
- за унеможливлення виконання вищезазначених умов довіри до паперових грошей базується на довірі до держави як їхнього емітента, що забезпечується завдяки:
  - держава приймає в таких грошах платежі на сплату податків і зборів;
  - держава розміщує на фінансовому ринку свої цінні папери в таких грошах і здійснює в таких грошах погашення заборгованості за своїми цінними паперами та виплачує прибутки за ними;
  - держава є найбільш великим виробником товарів і продає їх на ринку за такі (паперові) гроші;
  - держава забороняє використовувати в платежах гроші, емітентом яких вона не виступає. Учасники ринку, маючи накопичення саме в паперових гро-

шах, змушені використовувати їх в платежах і розрахунках, щоб не позбутися своїх заощаджень повністю.

Оскільки випуск паперових грошей не пов'язаний зі зростанням товарного обігу, таким грошам в обігу не протистоять певні товари, а це означає, що відсутні канали їхнього зворотного руху до емітента. В результаті такі гроші осідають у сфері обігу, відбувається переповнення каналів грошового обігу надлишковою грошовою масою, гроші знецінюються, і порушується стійкість їхнього обігу;

- кредитні гроші – це гроші, що емітуються обігу на кредитній основі. Сутнісною ознакою кредиту є терміновість і повернення. На основі цього формуються економічна основа забезпечення вилучення грошей з обігу, що дає змогу підтримувати їхню кількість відповідно до потреб товарного обороту. Порушення стійкості кредитних грошей може статися, якщо порушені терміни погашення кредиту або якщо випуск кредитних грошей відбувся не з огляду на зростання товарного обігу, а для покриття державних видатків, що не мають товарного забезпечення.

Види кредитних грошей:

- вексель – це письмове боргове зобов'язання суворо встановленої форми, що дає право його власнику вимагати отримання суми боргу, зазначеного в ньому, у встановлений термін. Розрізняють: простий вексель (випускається боржником за кредитною угодою і містить зобов'язання боржника погасити заборгованість у певний термін) та переказний вексель (випишується кредитором і є наказом кредитора позичальникові сплатити зазначену суму).

Властивості векселя:

- абстрактність, бо не вказується причина виникнення боргових зобов'язань;
- безперечність, бо боржник обов'язково виконає умови векселя;
- оборненість, бо є можливість передачі та використання векселя як грошей.

Межами використання векселів як грошей є:

- використовується між тими суб'єктами ринку, у яких виникли боргові зобов'язання;
- використовується у сфері оптової торгівлі;
- між учасниками вексельного обігу існує тісний взаємозв'язок, внаслідок чого можуть виникнути зустрічні зобов'язання, проте сума цих зобов'язань може не збігатися за розмірами;

Подолання цих кордонів забезпечується на основі випуску банкнот;

- банкнота – це вексель на банкіра, емітований емісійним банком.

Класична банкнота має такі риси:

- випускалася банком замість векселів та під золото, передане на зберігання в банк;
- підлягала обов'язковому обміну на золото за першою вимогою її власника;

- мала подвійне забезпечення: золоте і товарне;

Зазначене забезпечувало стійкість банкнотного обігу. Однак не завжди випуск банкнот забезпечував безперервність і стійкість обігу банкнот, оскільки порушувалися терміни погашення комерційних векселів. Крім того, поряд з комерційними векселями забезпеченням банкнот стали виступати і фінансові векселі, за якими не стояли реальні товарно-матеріальні цінності.

Сучасна банкнота має такі риси:

- випуск банкнот має кредитну основу, але припинений розмін банкнот на золото;
- держава випускає банкноти для кредитування несбалансованих витрат під забезпечення державних боргових цінних паперів.

Унаслідок вищезазначеного сучасна банкнота тяжіє до паперових грошей. Для підтримки стійкості банкнотного обігу потрібне розумне державне регулювання грошової маси;

- чек – це наказ власника рахунку банку про виплату певної грошової суми його держателю або перерахування вказаної в ньому суми на рахунок чекодержателя. Чек стає кредитним знаряддям обігу, якщо вільно може передаватися одним учасником іншому.

Чеки і векселі – це квазігроші (майже гроші). Квазігроші – це специфічна грошова форма, в якій грошова сутність істотно послаблена і відхиляється від загальноновизнаних стандартних форм;

- електронні гроші. Люди у ХХІ ст. вже не уявляють свого життя без сучасних технологій, тому використання електронних грошей є досить поширеним явищем на сьогодні. Науковці трактують електронні гроші по-різному (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Основні підходи до визначення сутності електронних грошей

Автор	Визначення поняття
Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [11]	Електронні гроші – це «одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі»
Т. І. Батракова [12]	Електронні гроші – це такий вид платіжних засобів, обіг яких відбувається в електронному вигляді та гарантує повну анонімність. Усі платіжні системи засновані на використанні кредитних платіжних карток або ж так званого електронного гаманця. Із технічного погляду електронні гроші – це електронний запис про певний обсяг вартості, який захищений відповідними криптографічними алгоритмами
Н. Л. Шишкова [13]	Електронні гроші – унікальний економічний і правовий феномен. За економічною сутністю вони є своєрідною третьою формою грошей, оскільки значно відрізняються як від готівкових, так і безготівкових коштів

Автор	Визначення поняття
М. І. Савлук [14]	Електронні гроші – це різновид депозитних грошей, які існують у пам'яті комп'ютерів і здійснюють свій рух автоматично за допомогою комп'ютерних систем за безпосередніми розпорядженнями власників поточних рахунків

Електронні гроші зародилися ще у 1918 р. у США, оскільки там було здійснено перший телеграфний переказ для проведення клірингу між федеральними резервними банками країни. З 1960–1970 рр. банківський сектор почав переводитися на електронну основу оптових платежів, з'явилися клірингові розрахункові системи, автоматизовані розрахункові палати, дебетові та кредитні карти, а також почала використовуватися система електронних трансферів [20]. У 1984 р. Девідом Чаумом було створено перший електронний банк – DigiCash з капіталізацією в 1 млн незабезпечених «кібербаксів». Експеримент був вдалий, через рік було емітовано вже по пів мільйона «кібербаксів», по сто на людину. До середини 1995 р. у стадії запуску було вже 26 схожих систем. Більшість з них обрало шлях використання електронних чеків. До 1996 р. ці проекти зацікавили такі гранди електронного грошового обігу, як Visa, MasterCard, Microsoft та Citibank. Ініціаторами випуску електронних грошей стали приватні роздрібні компанії, такі як американська мережа магазинів 7-Eleven. Протягом 1996–2000 рр. у світі здійснювалося понад двісті проєктів створення нових платіжних систем на основі електронних грошей [20]. Більшість із них мала експериментальний і локальний характер.

Електронні гроші є найбільш простою і швидкою формою розрахунку. На основі електронних грошей виникли кредитні картки. Як синоніми до поняття «електронні гроші» словник використовує терміни:

- цифрові гроші («digital money»);
- е-гроші («electronic money»);
- електронна валюта («electronic currency»).

Останнє поняття зі свого боку поділяється на певні види, що продемонстровано на рис. 1.1.

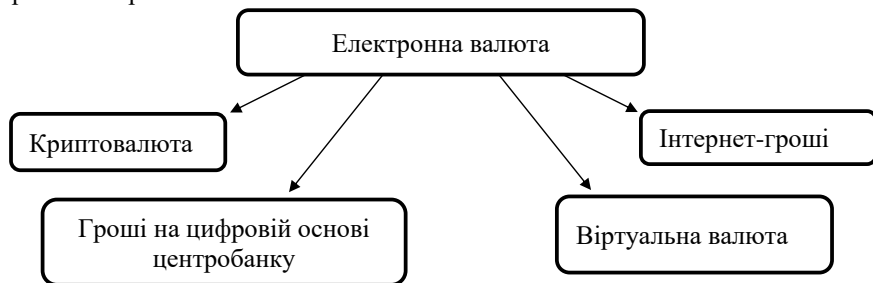

Рис. 1.1 – Види електронних валют [15]

Електронні гроші зберігаються в електронному гаманці. Спочатку так називалися лише карти, що дають доступ до електронних грошей. Але в 2010-х рр. «електронними гаманцями» у всьому світі почали називати не тільки карткові, а й всі інші програми та пристрої (старт-карта, телефон або комп'ютер), які уможливають транзакції з електронними грошима (переважно, акаунти на інтернет-порталах), що перетворило цей термін майже в синонім поняття «електронні гроші» [17].

Важливість електронних грошей з погляду монетарної політики держави впливає з того, що вони є заміником банкнот і монет, тобто деякі види електронних грошей можуть стати привабливою альтернативою розміщення короткострокових депозитів, а також використовуватися для платежів без використання банківських рахунків, та зберігаються на спеціальних носіях і їх можна застосувати за допомогою спеціальних технічних пристроїв. Все це функціонує завдяки основним ознакам електронних грошей, що наведені на рис. 1.2.

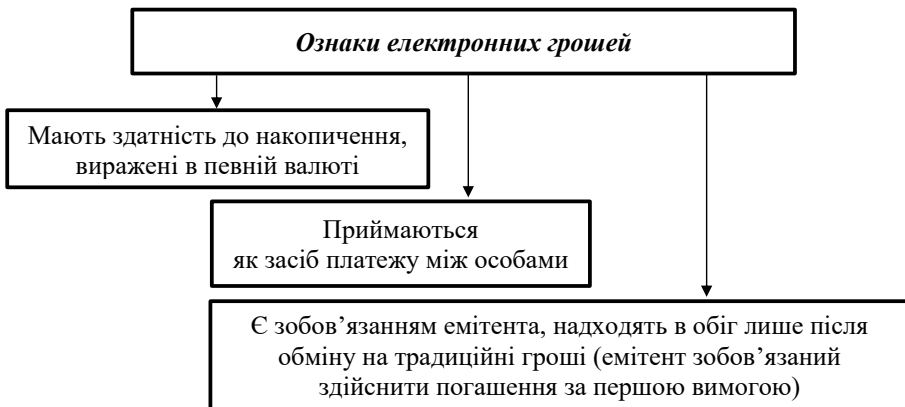

Рис. 1.2 – Основні ознаки електронних грошей

На сьогодні електронними грошима не вважаються:

- транзакції Інтернет-банкінгу зі звичайними рахунками та коштами в звичайних державних валютах; звичайні грошові перекази за допомогою інтернет-порталів (з погляду регулятора – це форми звичайного платежу зі звичайною валютою);
- віртуальні локальні валюти, що діють всередині окремих інтернет-порталів (це псевдомонетарна форма приватного обміну, незалежно від способу їхнього придбання і погашення).

У сучасному світі є велика кількість видів е-грошей. На жаль, на сьогодні не існує єдиної класифікації систем електронних грошей, тому загальний їхній поділ продемонстрований на рис. 1.3.

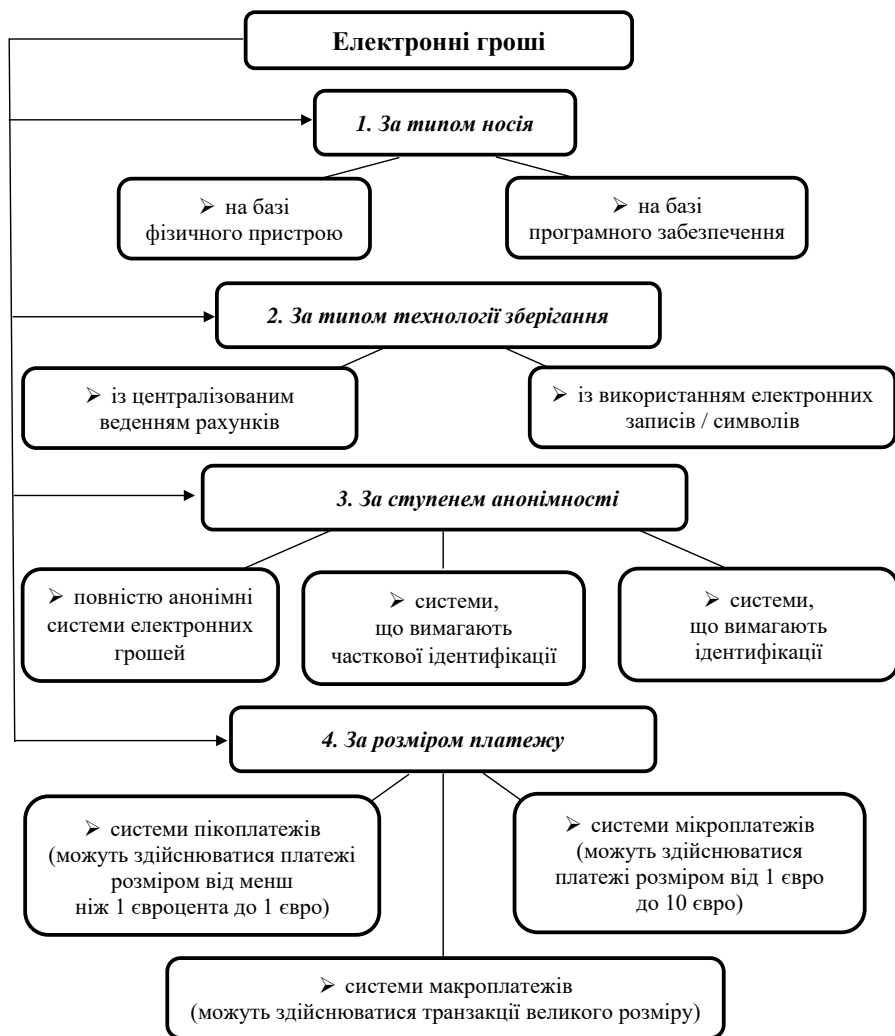

Рис. 1.3 – Класифікація систем електронних грошей

На базі фізичного пристрою електронні гроші зберігаються на спеціальному пристрої, що одночасно використовується для здійснення платежів. Під час використання такого типу платіжних інструментів транзакція між платником та отримувачем платежу іноді може бути виконана без додаткового під'єднання старткарт до мережі. На базі програмного забезпечення (або їх ще називають онлайн-грошима) електронні гроші зберігаються на накопичувачах інформації у формі файлів бази даних масиву інформації. В такому разі, під час здійснення транзакції запит до оператора електронних грошей є обов'язковим для завершення).

Із централізованим веденням рахунків всі транзакції записуються та авторизуються через централізовану систему рахунків, управління якою здійснює система електронних грошей. Із використанням електронних записів / символів транзакція не потребує авторизації, й електронні гроші існують у формі електронних символів, які обертаються всередині комп'ютерної чи телекомунікаційної мережі або через пряме під'єднання до такої мережі електронних пристроїв, наприклад електронних чіпів у смарт-картах чи RFID-модулів у смартфонах.

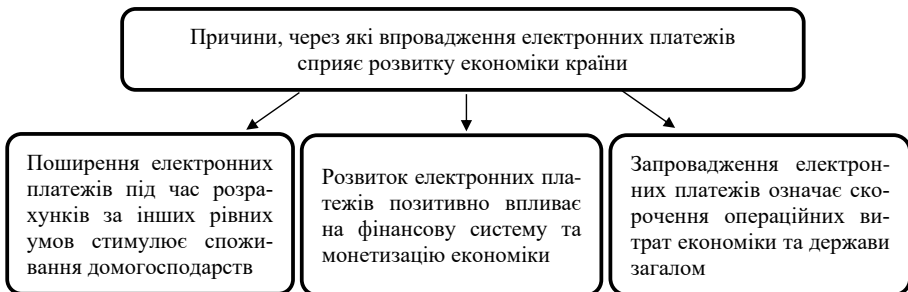

Рис. 1.4 – Основні причини, через які впровадження електронних платежів сприяє економічному розвитку країни

За повністю анонімних систем електронних грошей ідентифікація користувача не вимагається ані під час придбання ним електронних грошей, ані під час здійснення ним транзакцій, а отже, ідентифікація та відстеження здійснених операцій між платником та отримувачем платежу є неможливою. За систем, що вимагають ідентифікації, платник та отримувач платежу, здійсненого за допомогою електронних грошей, мають ідентифікувати себе, надаючи, у такий спосіб, можливість системі електронних грошей відслідковувати транзакції. За систем, що вимагають часткової ідентифікації, переважно, вимоги щодо часткової ідентифікації клієнтів можуть бути встановлені на законодавчому рівні та передбачати мінімальну ідентифікацію клієнта. Проте, доступ до інформації щодо ідентифікації клієнтів та здійснення ними угоди можуть мати лише чітко визначені державні інституції.

Існує ряд причин, через які впровадження безготівкових платежів сприяє прискоренню економічного розвитку країни (рис. 1.4).

Відповідно до 1-ої причини (рис. 1.4), коли споживач розраховується готівкою, він може купити не більше, ніж є грошей у нього в гаманці. Це особливо обмежує імпульсивні покупки, але також може змусити споживача відмовитися від вигідної, але обмеженої за часом угоди. Водночас електронні платіжні інструменти дають доступ до всіх коштів на рахунку, що робить споживання більш зручним і збільшує його обсяги. Оскільки електронні платіжні інструменти часто є індивідуалізованими, вони також дають змогу емітентам і торговцям про-

понувати свої програми зі стимулювання споживання. Торгові мережі використовують дані стосовно платежів кожного окремого користувача для надання знижок і бонусів своїм клієнтам. Емітенти можуть пропонувати програми бонусів для користувачів карт, щоб стимулювати використання цього інструмента. Зі свого боку, збільшення споживання приводить до збільшення зайнятості та економічного зростання.

Відповідно до 2-ої причини впровадження електронних платежів сприяє залученню коштів населення та компаній у банківську систему і зменшує обіг готівки. Широке поширення безготівкових платежів робить ці інструменти більш доступними і необхідними для широких верств населення. Отже, зростає рівень охоплення населення фінансовими послугами, що зменшує непродуктивні готівкові заощадження, стимулює розвиток малого бізнесу, зменшуючи роль тінювих операцій.

Відповідно до 3-ої причини обслуговування готівкової платіжної системи пов'язане з істотними витратами, які фактично покриваються суспільством. Ці витрати охоплюють витрати центрального банку на друкування паперових грошей і обслуговування міжбанківських розрахунків, витрати держави на здійснення нагляду та запобігання злочинам у цій сфері, витрати часу споживачів і підприємств на облік і проведення розрахунків, витрати банків і підрядників на підтримання фізичної інфраструктури грошового обігу, транспортування паперових грошей, обробку платежів тощо.

Отже, *електронні гроші – це інноваційна форма розрахунку, що часто використовується у суспільному житті, оскільки має досить зручне використання*. Але потрібно правильно розуміти поняття електронних грошей, щоб відрізнити платіжні системи, що використовують електронні гроші, від інших систем, і виділяти електронні гроші із усього набору фінансових продуктів.

Найбільш популярним видом електронної валюти є криптовалюта. Станом на 2019 р. сукупна вартість цієї електронної валюти склала 196,5 млрд доларів США [35]. Відповідно до рис. 1.5 виділяється топ-10 криптовалют за ринковою капіталізацією, де Bitcoin займає лідируючі позиції – 123,3 млрд доларів США (63 %), далі представлено Ethereum (9 %), XPR (4 %), Tether (3 %), Bitcoin Cash (2 %) та Bitcoin SV (2 %).

Bitcoin є децентралізованою електронною валютою, яка не має ніякого реального еквівалента, і тому жоден банк не може її контролювати. Емісія Біткоіна можлива лише у віртуальному світі. Напевно, Bitcoin – це найбільш уявні гроші в світі. Але це ніяк не заважає торгувати біткоінами на біржі і прирівнювати їх до справжніх грошей, але лише на просторах мережі Інтернет [39].

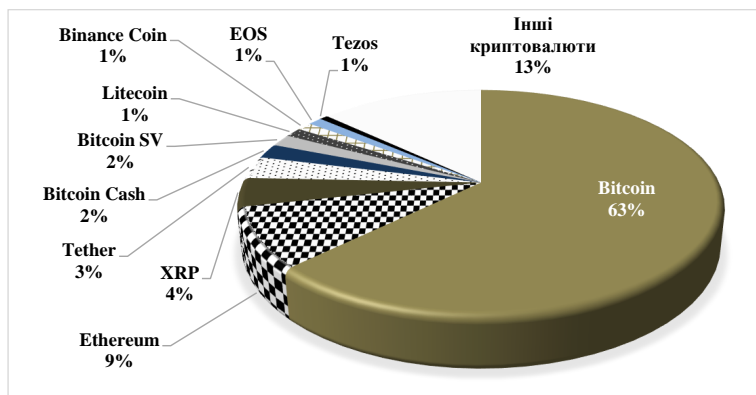

Рис. 1.5 – Структура сукупної вартості криптовалюти за 2019 р., % [35]

Враховуючи «незалежність» біткоїна від світових фінансових систем, ставлення до нього неоднозначне, а в багатьох країнах статус криптовалюти досі не визначений. У квітні 2017 р. уряд Японії офіційно визнав біткоїн платіжним засобом, який виконує функцію валюти. Водночас офіційною грошовою одиницею залишилася лише ієна [37]. У 2018 р. австралійське місто Агнес Вотерс стало першим містом у світі, де приймають криптовалюту [36]. Більш детально розглянемо правове регулювання криптовалюти у різних країнах світу у табл. 1.2.

Таблиця 1.2 – Правове регулювання криптовалюти у різних країнах світу [40]

Країна	Сутність правового регулювання криптовалюти
США	Законний платіжний засіб
Японія	Законодавство тлумачить її як об'єкт права власності
Канада	Передбачає криптовалюту як засіб оплати
Німеччина	На законодавчому рівні визначається як товар
Китай	Уряд намагається запустити обмеження для використання криптовалюти
Росія	Заборона використання Bitcoin
Пакистан	Законодавство має обмеження з її використання
Туреччина	Законодавство допускає операції з криптовалютою
Україна	Визначається як об'єкт права власності

В Україні немає закону, який би прямо врегулював або заборонив обіг криптовалюти, тому населення користується нею на власний страх та ризик. Станом на 2018 р. українці володіли криптовалютами на 3,5 млрд доларів США [38]. У 2020 р. 1 біткоїн коштував 183 632 гривні [102]. Але в подальшому Україна планує легалізувати майнінг криптовалют, оскільки популярність віртуальних активів зростає в усьому світі, тому це допоможе привернути увагу міжнародних криптовалютних бірж, іноземних компаній та інвесторів до країни.

Отже, паперові гроші втрачають свої позиції в більшості розвинених країн світу: їхні мешканці все частіше використовують безготівкові транзакції для оплати товарів і послуг.

4. Функції грошей та їхнє дискусійне трактування

Функції грошей – це їхня робота з обслуговування руху вартості в громадському відтворенні. Функція грошей – певне призначення грошей з обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення.

Більшість економістів та аналітиків, праці яких присвячені цій проблематиці, є представниками прийнятого на пострадянському просторі так званого марксистського трактування.

Представники цього трактування виокремлюють п'ять функцій грошей:

- гроші як міра вартості – функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни. Масштаб цін (офіційний, в умовах металевого обігу) – вагова кількість металу, прийнятого в країні як грошова одиниця – встановлювався і змінювався державою законодавчим шляхом. Функцію міри вартості в умовах сучасної – паперово-кредитної – грошової системи виконують неповноцінні ідеальні гроші. Сучасний масштаб цін є незалежним від кількості золота, і грошові одиниці є незалежними від золотих резервів. Встановлення офіційного масштабу цін відбувається стихійно в процесі ринкового обміну шляхом зіставлення вартості товарів за допомогою ціни, яка формується на ринку [43, 46, 48]. Отже, з часом відбулася трансформація функції грошей як міри вартості. Сучасні гроші не мають власної вартості, але виконують функцію зіставлення вартостей. Сьогодні роль грошей як міри вартості і на мікро-, і на макроекономічному рівні полягає у забезпеченні виміру і зіставленні виробничих витрат і отриманих результатів;

- гроші як засіб обігу – функція, в якій гроші обслуговують реалізацію товарів з негайним поверненням власникові еквівалентної вартості. В процесі товарообігу головною особливістю функції грошей як засобу обігу є те, що в цій функції гроші використовуються їхніми власниками як купівельний засіб і обслуговують акти купівлі-продажу товарів і послуг як споживчого так і виробничо-технічного призначення. Гроші виступають засобом об'єднання різних виробників і споживачів в єдиний економічний організм, засобом обігу товарів, вони переміщують товари з одних рук в інші, даючи змогу уникнути неефективного бартерного обміну [44, 45, 48]. Нинішні паперові гроші повністю справляються з цією функцією грошей, крім цього, розвиток різних форм і видів неповноцінних грошей, що прийшли на зміну повноцінним грошам, дали поштовх розвитку виробництва і товарообмінних операцій, надавши змогу значно знизити витрати виробництва товарів і послуг, скоротити витрати обігу і збільшити середню норму прибутку;

«Гроші є товаром..., що служить загальним засобом обміну»

Д. Рікардо

- гроші як засіб платежу – функція, в якій гроші обслуговують погашення боргових зобов'язань суб'єктів економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення, яку виконують неповноцінні практично завжди реальні гроші, виняток становлять ідеальні гроші під час взаємного погашення зустрічних вимог. В умовах ринкової економіки безліч товаровиробників змушені купувати товари в кредит. Під час продажу товарів у кредит, тобто коли відбувається відрив руху грошей від руху товарів, виникає ймовірність створення кризових ситуацій, пов'язаних з несвочасною сплатою зобов'язань чи затримкою поставки сплачених товарів тощо [45, 46]. Виникнення проблем в одного з боржників перед кредитором, який зі свого боку виступає боржником перед іншим кредитором, провокує ланцюгову реакцію масових банкрутств, яка може призвести від кризи в окремій галузі економіки до світової економічної кризи. Для запобігання таких ситуацій має місце скорочення відтермінування в часі між рухом грошей і рухом товарів. Отже, необхідною умовою правильного виконання грошима функції засобу платежу є відповідність номінальної суми платежу її реальній величині та дотримання терміну платежів;

- гроші як засіб накопичення – функція, в якій гроші, вилучені з обігу, обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі. К. Маркс називав цю функцію «засіб утворення скарбів», оскільки описував її в умовах існування повноцінних грошей. Сьогодні накопичення грошей здійснюється як на рівні держави у вигляді золотовалютних резервів, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання. Як засіб нагромадження гроші є популярною формою зберігання, але неунікальні, оскільки вони знецінюються з інфляцією. Тим не менше, гроші більш ліквідні, ніж більшість інших засобів збереження вартості. Виконуючи функцію засобу нагромадження, гроші дають поштовх для розвитку й економічного прогресу. Зменшення заощаджень (нагромаджень) на макроекономічному рівні є попередженням або сигналом для економіки про зниження інвестицій, а це, зі свого боку, призведе до зниження темпів відтворення та ефективних ринкових перетворень, оскільки існує пряма залежність між темпами зростання ВВП та інвестиціями [47];

- у рамках функції «світові гроші», необхідність якої диктується міжнародним розподілом праці, гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обігу і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами. Функціональне наповнення світових грошей виражається в тому, що вони виступають як загальний платіжний засіб, як загальний купівельний засіб і як загальна матеріалізація суспільного багатства. Загальним платіжним засобом гроші ви-

ступують під час погашення міждержавних боргових зобов'язань, що виникають, наприклад, з огляду на продаж товарів у кредит або для врівноваження платіжного балансу між країнами. Як міжнародний купівельний засіб гроші використовуються під час прямої купівлі товарів за кордоном та оплати їх. Як матеріалізація суспільного багатства гроші є засобом перенесення національного багатства з однієї країни в іншу під час стягнення контрибуцій, репарацій, субсидій або надання позик, тобто без зустрічного переміщення товарів чи погашення боргу. Виділення функції «світові гроші», незважаючи на виконання однакових функцій з грошима на внутрішньому ринку, відбувається з причини потреби не тільки у використанні на міждержавному рівні, а й у потребі суттєво інших грошей, вільноконвертованих, високоліквідних.

Представники так званої немарксистської школи виокремлюють три функції грошей, серед яких:

- гроші як засіб обігу. Надаючи перше місце цій функції, прибічники немарксистської школи наголошують на появі грошей саме у сфері обміну;
- гроші як міра вартості або одиниця розрахунку. Доповнюючи функцію грошей як міру вартості одиницею розрахунку, немарксистичні підкреслюють використання грошей у платежах, розрахунках, переказах тощо;
- гроші як засіб накопичення та збереження вартості. Наявність властивості збереження вартості вказує на те, що гроші повноцінно можуть виконувати свої функції в умовах помірної інфляції.

Функцію засобу платежу представники цієї школи вважають лише окремим випадком функції грошей як засобу обігу. Згідно з немарксистським трактуванням функцій грошей у всіх випадках, коли гроші опосередковують рух товару від продавця до покупця, вони використовуються як засіб обігу.

Світові гроші не виокремлюють, стверджуючи, що у сфері міжнародних відносин гроші виконують ті ж функції, що й на внутрішньому ринку. Змінюється лише склад суб'єктів грошових відносин. Світові гроші, повторюючи всі основні функції грошей на внутрішньому ринку, обслуговують зовнішні економічні відносини країн світу.

Рівень розвитку сучасної ринкової економіки зумовив широку гаму складних вимог до грошей.

Роль грошей тісно пов'язана з їхніми функціями. Якщо функція грошей – їхня конкретна «робота» щодо обслуговування руху вартості на певному етапі процесу відтворення, то роль грошей – кінцевий результат цієї «роботи», її суттєві наслідки для суспільства. Роль грошей визначається рівнем розвитку товарного виробництва та адекватних йому суспільних відносин.

Для прояву ролі грошей необхідна наявність товарного виробництва і товарного обігу. Чим глибше розвинені товарні відносини, тим більше умов для

прояву ролі грошей. Отже, їхня роль залежить від застосованих методів управління економікою. В умовах централізовано-розподільчої системи управління діє багато чинників, що знижують роль грошей. У ринковій економіці створюються умови для більш повного прояву ролі грошей.

3. Запитання для самоперевірки

1. Наведіть визначення грошей як товару і як економічної категорії.
2. У чому полягає специфіка грошей як товару?
3. Яку частину економічних відносин відбивають гроші?
4. Чи може сучасне суспільство існувати без застосування грошей? Мотивуйте відповідь.
5. Які принципово різні концепції походження грошей вирізняють науковці в економічній літературі з питань природи та сутності грошей?
6. Чи була спроможна держава через застосування законодавчих актів відіграти істотну роль у появі грошей?
7. До якого часу раціоналістична концепція грошей була панівною, та які обставини поставили її під сумнів?
8. Чи можливо відокремити історію грошей від історії банків? Мотивуйте свою відповідь.
9. Кого можна вважати за засновників раціоналістичної та еволюційної концепції походження грошей?
10. Представники якого з напрямів економічної думки стали засновниками еволюційної концепції походження грошей?
11. На основі аналізу розвитку яких форм вартості Карл Маркс довів, що гроші є наслідком і результатом еволюції стосунків обміну?
12. Завдяки яким фізичним властивостям на певному етапі суспільної еволюції золото почало виконувати роль загального еквівалента?
13. Які виокремлюють види вартості грошей?
14. Що являє собою форма грошей?
15. У який спосіб формується та якої форми набуває на грошовому ринку вартість грошей як капіталу?
16. Які форми грошей та за якими критеріями вирізняють?
17. Який з видів вартості грошей відбиває витрати на їхнє виробництво?
18. Які специфічні компоненти грошової маси та з яких причин виокремлюють в межах неповноцінних грошей?
19. Чим вирізняються та до якої форми грошей належать фідуціарні гроші?
20. Де і коли виникли перші паперові гроші?
21. Де, хто, коли та з якого матеріалу став чеканити перші монети?

22. Яке забезпечення має сучасна банкнота, на відміну від банкноти класичної?
23. На якій основі виникли і функціонують в обороті кредитні гроші?
24. Що виражає портативність золота як його фізична властивість?
25. Які дії Карл Маркс називав «найвною формою накопичення скарбу»?
26. Коли розпочався процес поступової втрати золотом функцій грошей та які його етапи потрібно виокремлювати?
27. Яка епоха й чому увійшла до історії під назвою «золотий стандарт»?
28. Які існують сучасні функціональні форми світових грошей?
29. Який зв'язок існує поміж грошима та іншими основними економічними категоріями?
30. Чим визначається і в чому виявляється роль грошей у ринковій економіці?

4. Тестові завдання

1. Указати концепцію походження грошей як підсумку угоди між людьми:

- а) прагматична;
- б) еволюційна;
- в) раціоналістична;
- г) натуралістична.

2. До характеристик еволюційної концепції походження грошей належить затвердження:

- а) гроші з'явилися внаслідок тривалого історичного розвитку відносин між товаровиробниками в процесі обміну результатами їхньої праці;
- б) гроші з'явилися з огляду на перший великий суспільний поділ праці;
- в) гроші з'явилися з огляду на розвиток відносин обміну між ремісниками й хліборобами;
- г) гроші з'явилися як наслідок угоди між людьми або на основі прийняття законодавчих актів держав для полегшення відносин обміну результатами праці товаровиробників.

3. Указати, за якої форми вартості одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, протистоїть безліч товарів-еквівалентів:

- а) простої;
- б) розгорнутої;
- в) загальної;
- г) грошової.

4. Дохід держави від емісії грошей, який розраховується як різниця між номінальною вартістю випущених в обіг грошей і витратами на їхню емісію, називається:

- а) емісійний;
- б) сеньораж;
- в) фіктивний;
- г) бюджетний.

5. Гроші, що мають цінність винятково на основі декретів органів влади, називаються:

- а) фіатні гроші;
- б) сеньоражні гроші;
- в) фіктивні гроші;
- г) фидуціарні гроші.

6. До відмінностей банкноти від векселя не належить така характеристика:

- а) емітентом банкнот виступає центральний банк, а векселя – одна зі сторін кредитної угоди;
- б) банкнота має суспільну гарантію, а вексель – приватну;
- в) обіг векселя обмежений у часі, а обіг банкноти немає обмежень у часі;
- г) вексель має кредитну основу випуску, а банкнота випускається в обіг у порядку фінансування незбалансованих видатків державного бюджету.

7. Вартість грошей як грошей формується:

- а) на грошовому ринку під впливом попиту та пропозиції;
- б) у процесі розвитку товарного проведення й товарного обігу;
- в) у сфері обміну;
- г) у сфері обігу.

8. Вартість грошей як грошей набуває форми:

- а) відсотка;
- б) дивіденду;
- в) ціни матеріалу, з якого вони виготовлені;
- г) їхньої купівельної спроможності.

9. Повноцінними є гроші, номінальна вартість яких:

- а) відповідає їхній реальній вартості;
- б) перевищує їхню реальну вартість;
- в) відповідає їхній купівельній спроможності;
- г) менше ніж внутрішня їхня вартість.

10. У рамках функції грошей як мірила вартості гроші забезпечують вираження і вимір:

- а) вартості товарів, надаючи їм форму ціни;
- б) індивідуальних витрат на виробництво товарів;

- в) суспільно необхідних та індивідуальних витрат на виробництво товарів;
- г) собівартості товарів.

11. Особливість сучасного етапу тезаврації золота полягає в тому, що її здійснюють:

- а) держава та приватні особи;
- б) лише центральні банки;
- в) не тільки і не стільки приватні особи, скільки кредитно-фінансові інститути;
- г) державні та недержавні кредитно-фінансові інститути.

12. Відповідно до положень марксистського вчення про гроші незбіг у часі та просторі руху грошей і руху товарів є особливістю прояву функції грошей як:

- а) мірила вартості;
- б) засобу обігу;
- в) засобу платежу;
- г) засобу нагромадження.

13. Відповідно до положень марксистського вчення про гроші у процесі обслуговування реалізації товарів з негайним поверненням власникові еквівалентної вартості гроші виконують функцію:

- а) мірила вартості;
- б) засобу обігу;
- в) засобу платежу;
- г) засобу нагромадження.

14. До грошових сурогатів не можна зарахувати:

- а) білонну монету;
- б) регіональні гроші;
- в) фінансові векселі;
- г) талони та товарні документи.

15. Наразі функціональними формами світових грошей є:

- а) золоті та срібні злитки;
- б) національна валюта країн з розвиненим фінансово-кредитним потенціалом, євро;
- в) національна валюта країн з розвиненим фінансово-кредитним потенціалом, євро, спеціальні права запозичення у МВФ;
- г) золото у злитках.

ТЕМА 2

ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА, ЩО ЙОГО ОБСЛУГОВУЄ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- ролі грошового обігу в суспільному відтворенні;
- механізму формування й умов реалізації сукупного грошового обігу;
- структури грошового обігу;
- структури грошової маси;
- факторів впливу на швидкість обігу грошей;
- основного закону грошового обігу;
- механізму поповнення маси грошей в обігу;
- особливостей формування грошової маси в Україні.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вмінь:

- розв'язувати завдання щодо складу грошової бази, грошової маси, грошових агрегатів в Україні;
- розраховувати показники оборотності грошей.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Грошова база – сукупність зобов'язань Центрального банку відносно приватного сектора, які він має можливість контролювати.

2. Грошовий оборот – процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні.

3. Кредитний оборот – оборот, що обслуговує переміщення вартості між економічними суб'єктами на зворотних, еквівалентних та платних засадах.

4. Фіскально-бюджетний оборот – оборот, який обслуговує розподільні відносини між економічними суб'єктами.

5. Суб'єкти грошового обороту – всі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні валового внутрішнього продукту (фірми, сімейні господарства, уряд, фінансові посередники).

6. Грошовий мультиплікатор – коефіцієнт, який відбиває співвідношення між первинною емісією і кінцевим збільшенням грошової маси внаслідок цієї емісії.

7. Грошові потоки – частина грошового обігу, що відбиває певні платежі (наприклад за товари, послуги, працю) формуванням та використанням фінансових ресурсів у державі тощо.

8. Маса грошей – сукупність грошових коштів у будь-якій їхній формі, яка є в розпорядженні економічних суб'єктів у даний момент.

9. Фінансові посередники – суб'єкти грошового ринку, які спеціалізуються на акумулюванні на цьому ринку вільних грошових коштів і розміщенні їх від свого імені і за свій рахунок.

10. Грошова маса – сукупність запасів грошей у всіх їхніх формах, які знаходяться в розпорядженні суб'єктів грошового обігу в певний момент.

11. Швидкість обігу грошей – частота, з якою кожна одиниця наявних в обороті грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць).

12. Грошові агрегати – специфічні показники грошової маси, які характеризують певний набір її елементів залежно від їхньої ліквідності.

13. Чистий експорт – ситуація, за якої обсяг експорту перевищує обсяг імпорту.

14. Чистий імпорт – ситуація, за якої обсяг імпорту перевищує обсяг експорту.

15. Готівковий оборот – оборот, за якого гроші рухаються поза банками, безпосередньо обслуговуючи відносини економічних суб'єктів.

16. Безготівковий грошовий оборот – оборот, за якого гроші рухаються по рахунках у банках, не виходячи за межі банківської системи.

17. Монетизація економіки – відповідність маси грошей в обороті обсягу вироблених товарів та послуг, погашенню боргових зобов'язань.

18. Економічне зростання – тривале збільшення виробництва реального валового внутрішнього продукту.

19. Валовий внутрішній продукт – вартість кінцевих товарів та послуг, вироблених за період усіма суб'єктами господарювання, які є резидентами у всіх секторах економіки.

20. Демонетизація економіки – зниження забезпеченості економіки країни грошовою масою.

21. Бартер – обмін одного товару на інші без використання грошей.

2. Лекційний матеріал

План

1. Сутність та економічна основа грошового обороту
2. Структура грошового обороту
3. Маса грошей в обороті. Грошові агрегати і грошова база
4. Показники швидкості обігу грошей і фактори, що її визначають
5. Закон грошового обігу
6. Механізм зміни маси грошей в обороті. Грошово-кредитний мультиплікатор

Література: [1, 2, 3, 4, 6, 14, 15, 19, 20, 22].

1. Сутність та економічна основа грошового обороту

У більшості західних видань визначення грошового обороту відсутнє. В українській і російській літературі тлумачення цього поняття вченими дається неоднозначно. Критичний розгляд визначень грошового обороту дає підставу вважати, що ряд з них мають недоліки і не розкривають зміст грошового обороту. Зокрема, одна група авторів надає кількісне визначення, що більш прийнятне для відбиття величини грошового обороту; друга група характеризує його структуру, а не зміст; прибічники третьої групи доводять, що сутність грошей проявляється в їхніх функціях, а не в їхньому русі, грошовий оборот має свою власну сутність, автори четвертої групи грошовий оборот трактують як рух грошей у процесі обслуговування реалізації товарів, а також нетоварних платежів та розрахунків у господарстві.

На наш погляд, найбільш вдале визначення цього поняття подається в підручнику «Гроші та кредит» за редакцією М. Савлука, оскільки в ньому грошовий оборот характеризується як процес, причому процес безперервний.

Отже, грошовий оборот – процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні.

Об'єктивною основою грошового обороту є товарне виробництво, за якого товарний світ поділяється на товар і гроші, породжуючи протиріччя між ними. З поглибленням суспільного поділу праці і формуванням загальнонаціональних і світових ринків грошовий оборот отримує подальший розвиток. Він обслуговує кругообіг і оборот капіталів, опосередковує обернення і обмін всього сукупного суспільного продукту, включно з доходами різних груп населення. За допомогою грошей у готівковій та безготівковій формі здійснюється процес обігу товарів, а також рух позичкового і фіктивного капіталів.

Варто розрізняти грошовий оборот на мікрорівні і грошовий оборот на макрорівні. На мікрорівні грошовий оборот виникає в процесі обслуговування грошима кругообігу індивідуального капіталу. Формула кругообігу індивідуального капіталу має вигляд:

$$Г - Т - П \dots Т' - Г'$$

Кругообіг капіталу – рух капіталу, що охоплює послідовне перетворення капіталу з однієї форми (грошова, товарна, продуктивна і знову грошова). Отже, кругообіг капіталу починається і завершується грошима. Але на завершальній стадії відбувається прирощення спочатку авансованої грошової суми, що забезпечується за рахунок з'єднання засобів виробництва і робочої сили. Саме робоча сила створює додатковий продукт, на величину якого збільшується спочатку авансована в кругообіг грошова сума. Після завершення кожного кругообігу гроші авансуються для обслуговування нового обороту капіталу.

Звідси можна виділити *відмінні характеристики грошового обороту на мікрорівні*:

- на мікрорівні у сфері грошового обороту гроші функціонують і як звичайні гроші (виконують властиві їм грошові функції, які ми розглядали в темі 1), і як капітал (оскільки на завершальному етапі кругообігу індивідуального капіталу відбувається прирощення спочатку авансованої вартості);
- на мікрорівні грошова маса, що обслуговує кругообіг індивідуального капіталу, формується за рахунок власних коштів підприємств, а за їхньої недостатності запозичується на грошовому ринку (у формі кредиту або облігаційної позики);
- на мікрорівні гроші повертаються до вихідного пункту свого руху, обслуговуючи новий акт кругообігу капіталу;
- на мікрорівні гроші починають і завершують свій рух на грошовому ринку. Грошовий ринок посідає важливе місце в кругообігу індивідуального капіталу: з нього починається оборот грошей, який обслуговує індивідуальний капітал, на ньому й завершується кожний окремий цикл його кругообігу. Частина грошового доходу кожного економічного суб'єкта спрямовується на погашення боргів і повертається на грошовий ринок. Інша частина, яка представляє тимчасово вільні кошти, спрямовується на грошовий ринок як ресурс для кредитування інших суб'єктів.

На макрорівні грошовий оборот характеризується:

- він виникає як наслідок обслуговування грошима кругообігу всього сукупного капіталу на всіх стадіях суспільного відтворення: виробництво, розподіл, обмін і споживання. Отже, його називають сукупним грошовим обігом;
- на макрорівні гроші функціонують виключно як гроші і не є функціональною формою капіталу. Отже, їхню масу в обороті не можна вважати частиною багатства країни, тобто її зростання не збільшує сукупного капіталу суспільства, подібного капіталу окремого індивіда;
- формування грошової маси, необхідної для обслуговування сукупного грошового обороту, відбувається за рахунок наявної в обороті грошової маси, тобто тих грошей, які є в розпорядженні окремих економічних суб'єктів. Грошовий ринок перетворюється на внутрішній елемент цього обороту і забезпечує перерозподіл наявної грошової маси для прискорення її обігу і самого повного забезпечення потреб обороту в грошах в межах наявної їхньої маси. Завдяки грошовому ринку значно посилюється еластичність грошового обороту, зростає здатність цієї маси грошей обслужити значні обсяги обороту. Однак зазначені можливості грошового ринку не безмежні, і неминуче виникають потреби в поповненні обороту додатковою масою грошей;

- на відміну від кругообігу індивідуального капіталу, потреби в поповненні грошової маси на макрорівні можуть бути задоволені лише за рахунок додаткової емісії.

Звідси висновок: сукупний грошовий оборот не є механічною сумою оборотів грошей у межах індивідуальних капіталів, а являє собою самостійне економічне явище, безпосередньо пов'язане з процесом суспільного відтворення загалом та є одним з найбільш широких, абстрактних і узагальнених явищ економічного життя суспільства.

2. Структура грошового обороту

Грошовий оборот можна структурувати на основі таких характеристик і ознак.

По-перше, залежно від характеру економічних відносин між суб'єктами грошового обороту (цілей і завдань окремих стадій суспільного відтворення). Суб'єктами грошового обороту є всі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у виробництві, розподілі, обміні і споживанні валового суспільного продукту. Це всі підприємства (промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку, будівництва, торгівлі, комунального господарства тощо), усі державні, громадські, комерційні установи та організації, банки та інші фінансові посередники, домогосподарства, які самостійно отримують і витрачають грошові кошти. Усі вони на певних підставах отримують грошові доходи, витрачають або зберігають їх, і цим впливають на економічні процеси та стають економічними суб'єктами суспільства. За цією класифікаційною ознакою грошовий оборот поділяється на:

- **фінансову сферу** – це частина грошового обороту, де відбувається розподіл і перерозподіл внутрішнього валового продукту. Її відмінні особливості:

- ✓ ця частина грошового обороту пов'язана з рухом грошей, *остаточно вивільнених з обороту підприємств, організацій, населення;*

- ✓ рух грошей є *нееквівалентним*, бо назустріч грошовому платежу платник не отримує реального еквіваленту в формі товарів чи послуг, а значить він втрачає ці гроші назавжди і без одержання будь-якого доходу, а інший учасник їх одержує теж безповоротно і без виплати будь-якої ціни за них. Це відбувається, коли певна частина доходів економічних суб'єктів вилучається у вигляді податків та інших обов'язкових платежів і переходить в розпорядження держави, яка витрачає їх для виконання своїх функцій;

- **грошовий обіг** – це та частина грошового обороту, яка пов'язана з обслуговуванням сфери обміну (відносинами обміну), з рухом грошей з огляду на оплату товарів, робіт і послуг. Його відмінними характеристиками є:

- ✓ *еквівалентність*, оскільки назустріч грошам, які передає покупець продавцеві, переміщуються товари рівновеликої номінальної вартості;

✓ *незворотність*, оскільки отримані продавцем гроші не повинні повертатися до свого попереднього власника, вони безповоротно переходять у власність нового суб'єкта обороту;

✓ *прямолінійність*, яка проявляється в постійному віддаленні грошей від того суб'єкта обороту, який використовував їх для покупки товарів, оскільки наступний суб'єкт теж витрачає їх для нових покупок.

Будучи складовою частиною грошового обороту, грошовий обіг відрізняється від нього, оскільки:

– у сфері грошового обороту гроші постійно повертаються до вихідного пункту свого руху, а у сфері грошового обігу гроші постійно віддаляються від початкового пункту свого руху, переходячи від покупця до продавця;

– якщо у сфері грошового обороту на мікрорівні гроші функціонують тільки як прості гроші і як капітал, то у сфері грошового обігу вони виступають тільки як звичайні гроші.

Виникаючи на основі товарного обігу, грошовий обіг відрізняється і від товарного обігу, оскільки:

– після кожного акта купівлі-продажу товари йдуть з обігу, а гроші залишаються в обігу і обслуговують нові відносини обміну. А тому за певний період часу товарна маса в обігу перевищує грошову масу;

– поза сферою обігу товари втрачають свою економічну природу, а гроші – ні.

Грошовий обіг відрізняється також від фінансової сфери, оскільки у сфері фінансів гроші обслуговують відносини розподілу і перерозподілу, а у сфері грошового обігу – відносини обміну;

• **кредитний оборот**, який виникає тому, що певна частина грошей залишається тимчасово вільною як у сфері фінансів, так і у сфері грошового обігу і перерозподіляється між тими суб'єктами ринку, хто має потребу в них. Його особливістю є те, що в кредитному обороті має місце *рух тимчасово вільних грошей, що передбачає їхнє повернення до власника.*

По-друге, за зв'язком з виробництвом ВВП:

• **товарний грошовий оборот;**

• **оборот, який обслуговує платежі нетоварного характеру.**

На співвідношення між цими двома складовими грошового обороту впливають такі чинники:

– масштаби виробництва товарів і послуг;

– сформовані системи розподільчих відносин;

– системи оподаткування;

– ступінь розвитку ринку фінансових послуг загалом та окремих його сегментів;

– стан кредитних відносин у країні тощо.

По-третє, залежно від форми грошей, які обслуговують грошовий оборот, він поділяється на:

- готівково-грошовий (обслуговується рухом грошей у готівковій формі);
- безготівковий (частина грошового обороту, яка виникла на основі руху грошей по рахунках в кредитних установах).

Спільні риси готівкового і безготівкового грошового обороту:

- обслуговують єдиний процес суспільного відтворення;
- у готівковому і безготівковому грошовому обороті гроші виконують одні й ті самі функції;
- в обох частинах використовується одна і та сама грошова одиниця;
- в умовах розвинених ринкових відносин гроші мають єдину сферу використання.

Відмінності між готівковим і безготівковим грошовим оборотом:

- у сфері безготівкового грошового обороту рух грошей пов'язаний з їхнім проходженням через рахунки в банках, а рух готівки може здійснюватися як через банки, так і поза банками;
- готівковий і безготівковий грошовий оборот мають різну систему організації руху грошей;
- рух грошей у готівковій формі пов'язаний з формуванням і витрачанням грошових доходів населення, а в безготівковій формі – з формуванням і витрачанням грошових доходів, переважно підприємств, організацій, та установ.

По-четверте, залежно від складу суб'єктів грошових відносин сукупний грошовий оборот поділяється на:

- міжбанківський (між комерційними банками, між комерційними банками і центральним банком);
- внутрішньобанківський (між філіями (відділеннями) усередині системи одного банку);
- між комерційними банками і фізичними та юридичними особами;
- між юридичними та фізичними особами;
- між фізичними особами;
- між юридичними особами;
- між небанківськими фінансово-кредитними інститутами та фізичними особами;
- між різними небанківськими фінансово-кредитними інститутами;
- між небанківськими фінансово-кредитними інститутами та підприємствами тощо.

3. Маса грошей в обороті. Грошові агрегати і грошова база

Маса грошей – сукупність залишку грошей в усіх їхніх формах, що знаходяться в розпорядженні суб'єктів грошового обороту в кожен даний момент. Існує інше визначення грошової маси. *Грошова маса є сукупністю купівельних, платіжних і заощаджених грошей, обслуговує економічні зв'язки і належить фізичним, юридичним особам і державі.*

Грошова маса є важливим кількісним показником руху грошей. Склад і структура грошової маси змінюються з розвитком форм товарного обміну і платіжно-розрахункових відносин. Наприклад, за золотого обігу на початку ХХ ст. структура грошової маси в розвинених державах була такою:

- золоті монети становили 40 % від грошової маси;
- банкноти та інші кредитні гроші – 40 %;
- залишки на рахунках в кредитних установах – 10 %.

Напередодні першої світової війни ці величини відповідно були 15 %, 22 % і 67 %.

Грошова маса може бути оцінена кількісно і якісно на основі її структурної характеристики:

1. Залежно від форми грошей грошова маса структурується на:

- готівкову;
- безготівкову.

Протягом 2007–2017 рр. грошова маса в нашій країні збільшилася втричі і коливається на позначці 30 %, спостерігається тенденція до зростання обсягів готівки в грошовому обігу національних валют, рівень безпеки функціонування грошового ринку також не відповідає нормативному значенню і перевищує його більше ніж втричі. Додамо, у розвинених країнах цей показник значно нижчий. Зокрема, у Швеції цей показник склав 3 % платежів, у США – 7 %, в Євро-союзі – в середньому 9 %, а в Росії – близько 25 % (в Європі вище тільки в Молдові, Албанії та Україні), у Венесуелі – 15 %.

2. За розміщенням грошей у суб'єктів грошового обороту грошова маса поділяється на:

- грошову масу, що знаходиться в розпорядженні юридичних осіб;
- грошову масу, що знаходиться в розпорядженні фізичних осіб.

В Україні частка коштів у розпорядженні фізичних осіб більша, ніж у юридичних осіб

3. Залежно від виду валюти грошова маса поділяється на:

- грошова маса в національній валюті;
- грошова маса в інвалюті.

На їхнє співвідношення істотно впливає рівень інфляції, стан і динаміка валютного курсу національної грошової одиниці, соціально-економічна ситуація в країні, стан банківської системи тощо.

4. За ступенем ліквідності грошова маса поділяється на грошові агрегати.

Грошовими агрегатами називаються види грошей і грошових коштів, що відрізняються один від одного ступенем ліквідності. Ліквідність грошей – здатність окремих елементів грошової маси швидко і з мінімальними витратами трансформуватися в готівку (тобто готовність окремих елементів грошової маси вступити в оборот).

Склад і кількість грошових агрегатів відрізняється по країнах, проте система грошових агрегатів будується однаково: кожен наступний агрегат включає попередній.

Першим видом активів є гроші у вузькому сенсі слова, або готівка. Готівкові гроші – це сума паперових і металевих грошей, що обертаються в країні. Грошовий агрегат, який включає готівку, що знаходиться на руках в економічних агентів, називається $M0$.

У поняття вузьких грошей також входять і поточні депозити (рахунки в банках, гроші з яких видаються на першу вимогу вкладника). Під час підсумовування готівки в обігу ($M0$) і поточних депозитів виходить другий грошовий агрегат, який називається $M1$.

Гроші у вузькому сенсі слова = $M1 = M0 + \text{поточні депозити}$.

Однак не можна сказати, що це визначення грошей у вузькому сенсі слова є абсолютним. Існують і різні варіації. Наприклад, в деяких країнах агрегат $M1$ включає ще й дорожні чеки. Крім того, існує проблема того, чи варто включати в нього картки для проїзду в метрополітені, телефонні картки або іноземну валюту (якщо вона має широке поширення в товарообмінних операціях в країні). Відповідно, цей агрегат, як і всі інші, досить гнучкий і носить умовний характер.

Наступний грошовий агрегат є вже грошима в широкому сенсі слова. Він позначається $M2$ і включає фінансові активи $M1$ і ощадні рахунки, на які не пишуться чеки, дрібні строкові вклади (в США до \$ 100 000):

Гроші в широкому сенсі слова = $M2 = M1 + \text{дрібні строкові вклади} + \text{ощадні депозити}$.

Третій грошовий агрегат називається «майже гроші» (*near money*). Він позначається $M3$ і включає, крім $M2$, ще й великі строкові депозити (в США понад \$ 100 000), депозитні сертифікати (угоди на певний строк про покупку цінних паперів):

«Майже гроші» = $M3 = M2 + \text{депозитні сертифікати} + \text{великі строкові депозити}$.

Висновок. Ієрархія грошових агрегатів у всіх країнах відповідає одному і тому самому критерію, а саме ліквідності. Ліквідність грошових агрегатів збільшується знизу вгору, а прибутковість – зверху вниз.

За класифікацією НБУ в Україні виділяють такі грошові агрегати:

$M0$ – *гроші поза банком* (готівка у населення + готівка в касах підприємств). Це найбільш ліквідна частина грошової маси, бо саме вона визначає можливість економічних суб'єктів використовувати гроші для оплати товарів, виконаних робіт і наданих послуг. Згідно з даними, що наведено у річному звіті Національного банку України (2019 р.), рівень готівки в економіці ($M0/ВВП$) на: 01.01.2015 р. – 17,8 %; 01.01.2020 р. – 9,7 %; протягом 2020 р. цей показник прогнозується на рівні $\leq 9,5$ %.

$M1 = M0 + \text{переказні гроші в національній валюті}$. Переказні гроші – це фінансові активи, які за першою вимогою можуть бути обмінені на готівку за номіналом і безпосередньо використані для платежу (по суті, це залишки коштів на поточних рахунках і вкладних рахунках до запитання в національній валюті). Це теж ліквідна частина грошової маси, оскільки їхній власник може в будь-який момент вилучити гроші з рахунку і направити для покупки товарів і послуг.

$M2 = M1 + \text{переказні гроші в іноземній валюті (це залишки коштів на поточних рахунках і вкладних рахунках до запитання в іноземній валюті) та інші грошові кошти (строкові депозити та вклади в національній та іноземній валюті)}$. Ця частина грошей не безпосередньо впливає на співвідношення кількості товару і грошей в обігу, але її обсяг має істотне значення для управління грошовим оборотом, оскільки після закінчення терміну вкладу призводить до поповнення грошового обороту грошовою масою і впливає суттєво на співвідношення товарної і грошової маси в обігу.

$M3 = M2 + \text{цінні папери, крім акцій}$.

У макроекономічному аналізі частіше за інші використовуються агрегати $M1$ і $M2$. Іноді виділяється показник готівки ($M0$, або C – від англійського «currency») як частина $M1$, а також показник «квазі-гроші» (QM) як різниця між $M2$ і $M1$, тобто, переважно ощадні та строкові депозити, тоді $M2 = M1 + QM$.

Отже, можна вказати *концептуальні підходи до структурування грошової маси за ступенем ліквідності*:

- грошова маса складається з готівкових та безготівкових грошей;
- грошова маса поділяється на грошову масу в обігу і грошову масу, яка накопичується;
- грошова маса в обігу включає готівкові гроші та гроші на рахунках «до запитання»;
- готівкова грошова маса поділяється на грошову масу «лежачу» і рухому (гроші, спрямовані на поточні платежі).

Крім грошових агрегатів, треба відрізнити грошову базу. **Грошова база – макроекономічний індикатор, який показує кількість грошових коштів, що знаходяться в обігу.** У різних країнах цей термін має різне значення. Грошова

база є чистими зобов'язаннями центрального банку та Міністерства фінансів в особі казначейства (по країнах, які здійснюють емісію казначейських білетів) перед країною. Щодо грошової маси в грошовому обороті України, *грошова база* – це сукупність готівкових коштів, випущених в обіг НБУ, коштів обов'язкових резервів, коштів на кореспондентських рахунках та інших коштів інших депозитних корпорацій (банків), коштів державних нефінансових корпорацій і домашніх господарств (працівників Національного банку України), в НБУ.

Рівень наповнення економіки грошима з боку Національного банку України (відношення монетарної бази до ВВП) є надзвичайно низьким, якщо порівняти його з країнами з подібними монетарними режимами чи соціально-економічними умовами. В Україні відношення грошової бази до ВВП в кінці 2019 р. становило 11 % і було вдвічі нижчим, ніж в Молдові та Грузії, і в 2,5 раза нижчим, ніж в Албанії, Болгарії, Хорватії та Єгипті. «Український» рівень монетарної бази мала лише Румунія. Якщо проаналізувати відношення монетарної бази до ВВП в динаміці, то в Україні цей показник у 2015–2019 рр. зменшився з 20 % до 11 %. В Азербайджані ж він зріс з 10 % до 15 %, у Болгарії – з 23 % до 29 %, у Грузії – з 15 % до 19 % ВВП.

4. Швидкість обігу грошей

Важливою характеристикою грошового обороту є швидкість обігу грошей. Це пов'язано з тим, що чим більшу кількість оборотів кожна грошова одиниця проробить протягом певного часу (наприклад, року), тим менша кількість грошових коштів необхідно економіці для нормального існування. Фактично швидкість обігу грошової маси показує швидкість обертання доходу.

Швидкість обігу грошей – частота переміщення грошей між учасниками грошового обороту за певний період часу. Виходячи з відомого рівняння обміну І. Фішера, величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою:

$$V = P \times Q / M,$$

де V – швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін на товари та послуги;

Q – фізичний обсяг товарів і послуг, які реалізовані в звітньому періоді;

M – середня маса грошей, що перебуває в обороті у звітний період.

З наведеної формули випливає, що величина швидкості обігу грошей прямо пропорційно пов'язана з номінальним обсягом виготовленого національного продукту ($P \times Q$) і зворотно пропорційна обсягу маси грошей, що знаходиться в обігу.

Швидкість обороту грошей (кількість оборотів грошей за певний період) можна розрахувати також за формулами:

$$V = \text{ВВП} / M,$$

$$V = \text{НД} / M,$$

де ВВП – валовий внутрішній продукт;

НД – національний дохід.

Крім того, швидкість обігу грошей можна знайти за середньою частотою використання грошової одиниці під час здійснення всіх платежів. У такому разі вона визначається як відношення загального обсягу грошового обороту і запасу грошей в обороті, тобто:

$$V = \text{ГО} / M,$$

де ГО – грошовий оборот.

Швидкість обігу може бути визначена і за частотою проходження готівки через каси банків. Вона розраховується діленням загального обсягу касових оборотів всіх банків на середньорічну суму готівки:

$$V = \text{КО} : \text{ND},$$

де КО – загальний обсяг касових оборотів;

ND – середньорічна сума готівки.

Визначений показник V характеризує, насамперед, інтенсивність використання запасу грошей в обороті (M) для оплати реалізованих товарів і послуг, тобто цей показник пов'язаний переважно з грошовим обігом. Отже, величина V залежить, насамперед, від частоти і обсягів товарних транзакцій кожним суб'єктом грошового обороту. А втім, і інші нетоварні платежі (фіскально-бюджетні, кредитні) теж впливають на показник швидкості обігу. Особливо помітним цей вплив є на показник середньої тривалості одного обороту гривні. Вона складається з тривалості зберігання грошей у розпорядженні безпосередніх покупців на ринках продуктів, а також з тривалості перебування їх у розпорядженні фіскально-бюджетних установ, банків та інших фінансово-кредитних установ, через які розподіляється і перерозподіляється частина національного доходу як головного джерела формування платіжного попиту на ринках. Якщо ця друга група суб'єктів обороту затримує гроші у своєму розпорядженні, несвоєчасно здійснює платежі за своїми зобов'язаннями, то збільшуватиметься тривалість цієї частини обороту грошей і зменшуватиметься вся швидкість їхнього обігу.

Другим показником швидкості грошей в обороті є тривалість їхнього обороту. Такий показник розраховується за формулою:

$$\text{Тр. об.} = T / V,$$

де T – кількість днів у розрахунковому періоді;

V – швидкість обороту.

Зміна швидкості обігу грошей має велике економічне значення, оскільки:

- швидкість обороту грошей впливає на витрати, пов'язані з обігом маси грошей;

- швидкість обігу грошей ускладнює, інколи спрощує регулювання грошового обігу (зміна швидкості обігу грошей збільшує або зменшує пропозицію грошей в обігу, і цим впливає на платоспроможний попит і на витрати обігу, ускладнює чи полегшує регулювання грошового обігу);

- на основі аналізу швидкості грошового обігу складається загальне відбиття інтенсивності економічних процесів у суспільстві (зміна швидкості обігу грошей дає узагальнююче відбиття зміни інтенсивності економічних процесів, які представляють основу грошового обігу).

Варто мати на увазі, що зміна швидкості грошового обігу не є дзеркальним відбиттям зміни інтенсивності процесу суспільного відтворення. Швидкість обігу грошей, як і їхня маса, впливає на економічні процеси не своєю абсолютною величиною, а її зміною протягом певного періоду – прискоренням або уповільненням. За зниження швидкості обігу грошей уповільнення обігу грошей відбувається лише до певної межі, поки його суб'єкти не відчують загрози знецінення грошей. За цією межею починають діяти фактори, які прискорюють обіг грошей.

Прискорення грошей не завжди є результатом зростання суспільного виробництва. В умовах інфляції прискорення оборотності грошей є наслідком «втечі» від грошей (в умовах вільного ціноутворення споживачі починають прискорювати купівлю, щоб обігнати зростання цін й уникнути втрат від знецінення грошей). Уповільнення грошового обігу розширює місткість його сфери, тобто збільшує попит на гроші і зменшує платоспроможний попит, який позитивно впливає на його стан навіть за незмінного обсягу товарообігу. Отже, заходи щодо уповільнення грошового обігу завжди входять в антиінфляційні програми як їхня складова, а економічна ситуація, яка характеризується уповільненням обігу грошей, є найсприятливішою для реформування грошової системи країни.

Фактори, які впливають на швидкість обігу грошей, можна розподілити на дві групи.

Перша група – фактори, які діють з боку платоспроможного попиту. До них належать: зміна попиту на гроші, розвиток культури і структури споживання. Ці фактори проявляються в бажанні економічних суб'єктів мати у своєму розпорядженні певний запас грошей або витратити їх.

У другу групу відносять фактори, які діють з боку пропозиції. Вплив на швидкість обігу грошей з боку товарної пропозиції визначається, передусім, інтенсивністю тих економічних процесів, які він обслуговує, зокрема:

- зміна обсягу, структури та ефективності суспільного виробництва;
- рівень продуктивності праці;

- рух товарних цін;
- величина і швидкість товарних потоків на стадії обміну;
- розвиток ринкових зв'язків;
- збалансованість попиту і пропозиції на ринку;
- рівень організованості ринкових відносин;
- розвиток маркетингу;
- розвиток економічної інфраструктури: транспорту, торгівлі, банківської справи, ринку цінних паперів;
- рівень поділу суспільної праці;
- рівень продуктивності праці тощо.

Рівень монетизації економіки (*monetization of economy*) – макроекономічний показник, що характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, необхідними для здійснення платежів і розрахунків, та відбиває забезпеченість процесів виробництва та споживання відповідною грошовою масою. Монетизація економіки – це інтегральний показник, який відбиває довіру суспільства до національної валюти, до політики монетарної влади, а також рівень кредитної активності. Основним фактором динаміки показника рівня монетизації економіки є попит на реальні гроші, який, зі свого боку, залежить від ступеня довіри суб'єктів економіки до національної грошової одиниці: чим вищим є рівень монетизації, тим більшим, за інших рівних умов, є попит на реальні гроші. У кінцевому підсумку, рівень монетизації економіки визначається рівнем розвитку економіки. Монетизація економіки розраховується, зазвичай, як відношення грошового агрегату М2 (готівка, грошові кошти на рахунках підприємств і внески населення в банках) до ВВП у відсотках. Інколи для розрахунку коефіцієнта монетизації (*monetization ratio*) використовують агрегат М3 – показник «ширих грошей». Показник рівня монетизації економіки обернено пропорційно до швидкості обертання грошей: за збільшення коефіцієнта монетизації швидкість обертання грошей зменшується і навпаки.

Реальна кількість грошей в економіці України за останні п'ять років зменшилася майже удвічі, тобто кожна додаткова гривня «з'їдається» зростанням цін. З початку 2014 р. реальний обсяг грошової бази скоротився на 44 %, грошової маси – на 46 %, готівки – на 42 %. Рівень монетизації економіки (відношення грошової маси до ВВП) знизився з 55 % у 2013 р. до 35 % у 2018 р. і до 36,1 % у 2019 р. (за три роки скоротився на 10 відсоткових пунктів ВВП). А як відомо, гроші – кров економіки, немає крові – немає життя. Рівень монетизації економіки України у 2019 р. був найнижчим – 36 % ВВП серед інших країн. Для порівняння: рівень монетизації економіки сягав 85 % ВВП у Болгарії, 82 % – у Єгипті, 77 % – в Албанії, 74 % – у Хорватії та 68 % – у Польщі.

В умовах тотального «грошового голоду» і недостатньої монетизації економіки саме дозована емісія НБУ на підтримку бюджету може сприяти насиченню попиту на гроші без інфляційних наслідків за умови недопущення зловживань, пов'язаних із спрямуванням додаткової гривневої маси на валютний ринок і в корупційні схеми. Бюджетне фінансування капітальних видатків і програм соціальної підтримки найбільш вразливих верств населення (частково з використанням ресурсів центробанку) може підтримати і споживчий попит в економіці, і пропозицію товарів та послуг, що є важливим завданням держави в період впливу на економіку численних негативних шоків і виникнення реальних загроз колапсу економіки.

5. Закон грошового обігу

Сутність закону грошового обігу полягає в тому, що в кожен даний момент фактична кількість грошей в обігу має відповідати його необхідній кількості:

$$K_f = K_n.$$

У його трактуванні думки фахівців розходяться. Найбільш дискусійними є два питання:

1) дія цього закону поширюється тільки на готівковий грошовий обіг або і на сукупний грошовий оборот. Більш правильним вченими визнається другий погляд, тому що в своєму русі гроші постійно переходять з готівкової форми в безготівкову і навпаки. Функціонування готівки створює передумови для виникнення і розширення безготівкового грошового обороту і навпаки. З огляду на це необхідно знати необхідну кількість грошей для обігу, яка визначається за формулою:

$$K_n = \Sigma Ц / V,$$

де $\Sigma Ц$ – сума цін реалізованих товарів;

V – швидкість обороту однойменної грошової одиниці.

З урахуванням продажу товарів і послуг в кредит та здійснення взаємних платежів необхідна кількість грошей розраховується за формулою:

$$K_n = (\Sigma Ц - K + П - В) / V,$$

де $\Sigma Ц$ – сума цін реалізованих товарів;

K – товари, що продаються в кредит;

$П$ – платежі за кредитами;

$В$ – платежі, що взаємно погашаються.

Розрахунок необхідної кількості грошей в економіці проводився вже в рамках класичного напряму в економічній теорії. Класична кількісна теорія грошей в сучасному вигляді була сформульована А. Маршаллом та І. Фішером. Відповідно до цієї теорії, цінність грошей залежить від їхньої кількості в обігу.

I. Фішер запропонував рівняння, що відбиває цю залежність:

$$M \times V = P \times Q,$$

де M – обсяг грошової маси;

V – швидкість обігу грошей;

P – сумарна величина товарних цін;

Q – кількість товарів.

Видозмінивши це рівняння, отримуємо величину необхідного обсягу грошової маси в економіці:

$$M = P \times Q / V.$$

Отже, величина грошової маси в обігу залежить від:

- кількості товарів в обігу;
- рівня цін в країні;
- швидкості обігу грошей.

Якщо протягом року наявна грошова маса здійснює, наприклад, один обіг, тобто доходи суб'єктів господарювання витрачаються на купівлю товарів, а потім повертаються до них назад у вигляді таких самих доходів, то для цього потрібен один обсяг грошової маси. Якщо ж протягом року гроші здійснюють два або три оберти, то грошей в економіці потрібно відповідно вдвічі або втричі менше. За перевищення грошовою масою її необхідного рівня в країні починається інфляція;

2) предметом дискусії є також питання про те, чи існує кілька законів грошового обігу (для повноцінних, кредитних, паперових грошей) або це закон єдиний, але має місце специфіка його прояву в умовах обігу повноцінних, паперових і кредитних грошей.

На думку більшості вчених, другий погляд є більш правильним, тобто закон єдиний, але є специфіка його прояву в умовах обігу повноцінних, паперових і кредитних грошей. Наприклад:

- вимоги закону грошового обігу в умовах обігу повноцінних грошей дотримуються автоматично на основі виконання грошима функції скарбу;
- під час звернення паперових грошей має місце постійне і хронічне порушення вимог цього закону. Це пояснюється тим, що паперові гроші спрямовуються в обіг без прив'язки до товарного покриття їхньої емісії. Отже, грошова маса постійно перевищує попит товарного ринку на гроші. Рівновага $K\phi$ і $Kн$ в цих умовах може мати лише короточасний характер, коли ціни на товари підвищуються до рівня, що відповідає співвідношенню між кількістю товарів і грошей в обігу. Але якщо гроші продовжують випускатися для покриття бюджетного дефіциту, порушення пропорцій (балансу) між товарною та грошовою масою продовжуватиметься, і відбудеться нове порушення вимог закону грошового обігу;

- в умовах обігу кредитних грошей існує об'єктивна основа для дотримання вимог цього закону, тому кредитна основа випуску грошей в обіг передбачає їхнє вилучення з обігу. За таких умов погашення кожного кредиту у встановлений термін призводить до вилучення грошей з обігу. Однак порушення термінів та повноти повернення позик, а також випуск грошей в порядку кредитування державних витрат призводить до того, що певна частина кредитних грошей не має товарного покриття, внаслідок чого відбувається перевищення фактичної грошової маси над необхідною грошовою масою. Для підтримки стійкості грошового обороту (виконання вимог закону грошового обігу) в цих умовах держава регулює грошову масу в обіг через проведення відповідної грошово-кредитної політики.

6. Механізм зміни маси грошей в обороті. Грошово-кредитний мультиплікатор

Держава повністю контролює емісію грошей в обігу, але не грошову масу, яка суттєво збільшується в результаті професійної діяльності банків.

Банківський, грошовий, грошово-кредитний або депозитний мультиплікатор (multiplication – множення, збільшення; multiplier – множник, коефіцієнт) – показник (числовий коефіцієнт), що характеризує рівень багаторазового розширення депозитів у кредитній системі.

***Грошовий мультиплікатор** (від англ. Money multiplier, від латин. Multiplisо – множу) – числовий коефіцієнт, який відбиває, наскільки виросте або зменшиться пропозиція грошей за збільшення або зменшення грошової маси на одну грошову одиницю.*

Грошово-кредитний мультиплікатор відбиває кількість нових банківських депозитів, яка може бути створена в банківській системі кожною грошовою одиницею первинних надлишкових (додаткових вільних) резервів, що надійшли в банк ззовні (інакше кажучи, це збільшення / скорочення грошей в ритмі дії певного коефіцієнта). Він показує, на скільки гривень зросте грошова пропозиція на кожному додаткову гривню надлишкового резерву.

Оскільки процес мультиплікації безперервний, коефіцієнт мультиплікації розраховується за певний період часу (рік) і характеризує, наскільки за цей період часу збільшилася грошова маса в обороті. Коефіцієнт мультиплікації (K_m) розраховується за формулою:

$$K_m = 1 : r,$$

де r – норма обов'язкових резервів.

У процесі розрахунку коефіцієнта мультиплікації варто розрізнити:

- загальний резерв банку (ЗБР), що є всією сумою грошових коштів, які є в даний момент у розпорядженні банку і не задіяні ним для здійснення активних операцій. Він розраховується за формулою:

$$\text{ЗБР} = \text{К} + \text{ЗР} + \text{КЦ} \pm \text{МБК} - \text{АО},$$

де К – капітал комерційного банку;

ЗР – залучені ресурси комерційного банку (кошти на депозитних рахунках);

КЦ – кредит, наданий комерційному банку центральним банком;

МБК – міжбанківський кредит;

АО – ресурси, які наразі вже вкладені в активні операції комерційного банку;

- обов'язковий резерв (ОР) – сума грошових коштів, що розраховується за нормативами, встановленими центральним банком країни для комерційних банків, і не підлягає використанню останніми для здійснення їхніх активних операцій;

- вільний резерв (ВР) – сукупність грошових коштів комерційного банку, що є в даний момент в його розпорядженні, які він може використати для здійснення активних операцій, тобто вільний резерв розраховується у такий спосіб:

$$\text{ВР} = \text{ЗБР} - \text{ЗР}.$$

У деталізованому вигляді величина вільного резерву окремого комерційного банку розраховується за формулою:

$$\text{ВР} = \text{К} + \text{ЗР} + \text{КЦ} \pm \text{МБК} - \text{ВЦР} - \text{АО},$$

де ВЦР – відрухування в централізований резерв, що знаходиться в розпорядженні центрального банку країни.

Коефіцієнт мультиплікації відбиває збільшення грошової маси (мультиплікацію грошей) як наслідок депозитно-позичкових (кредитних) операцій комерційних банків. Цей процес регулюється центральними банками в рамках грошово-кредитної політики за допомогою нормативів обов'язкового резервування комерційних банків.

Відповідно до законодавства банки зобов'язані зберігати в центральному банку (в Україні – в НБУ) *обов'язкові резерви – певний відсоток від загальної суми депозитних зобов'язань банку*. Якщо фактичні залишки коштів банку на коррахунку в центральному банку перевищують обов'язкові резерви, то різниця становить надлишкові (вільні) резерви, які банк може надати в кредит. У результаті здійснення кредитної операції збільшуються залишки коштів на рахунку позичальника і збільшується, у такий спосіб, кількість грошей в обігу. Отже, знижуючи нормативи обов'язкового резервування залучених банками коштів, центральний банк, тим самим, створює умови для збільшення надлишкових резервів у комерційних банків. За рахунок збільшення залишку коштів надлишкових резервів банки мають можливість розширювати обсяги кредитування, що веде до збільшення грошової маси в обігу. На цьому побудована дія механізму грошового, банківського мультиплікатора.

Обсяг обов'язкового резерву визначається на підставі нормативів обов'язкового резервування, які встановлюються центральним банком у відсотках до

суми банківських пасивів (депозитних зобов'язань банку). Відповідно до рішенням Правління Національного банку № 926-рш від 12 грудня 2019 р. «Про внесення зміни до рішення Правління Національного банку України від 23 листопада 2017 р. №7 52-рш» в Україні діють такі підходи до обов'язкового резервування залучених банками коштів:

1) норми обов'язкових резервів банків залежать від валюти залучених коштів, а не від їхньої строковості;

2) для гривневих коштів встановлено нульову ставку резервування, а для валютних – 10 %. Обнуління вимог обов'язкового резервування у гривні надасть додатковий імпульс цьому процесу завдяки здешевленню для банків гривневих залучень;

3) поточні нормативи обов'язкового резервування для банків розраховуються залежно від строковості залучених коштів:

а) для строкових коштів – 3 %;

б) для коштів, залучених на поточні рахунки – 6,5 %.

Незважаючи на різні назви (банківський, грошовий, кредитний, депозитний) мультиплікатор відбиває суть одного і того самого процесу з різних позицій.

Банківський мультиплікатор характеризує процес збільшення (мультиплікації) грошей на депозитних рахунках комерційних банків у період їхнього руху від одного комерційного банку до іншого з позиції суб'єктів мультиплікації, тобто комерційних банків. Один комерційний банк не може мультиплікувати гроші, їх мультиплікує система комерційних банків.

Грошовий мультиплікатор (від лат. Multiplicare – множити, примножувати, збільшувати) – економічний коефіцієнт, що дорівнює відношенню грошової маси до грошової бази і демонструє, зокрема, ступінь зростання грошової маси за рахунок кредитно-депозитних банківських операцій, тобто:

$$КГМ = M2 : ГБ.$$

Грошовий мультиплікатор – коефіцієнт, що характеризує зв'язок між збільшенням (скороченням) надлишкових резервів банківської системи і сумою нових кредитних грошей, яку вона може створити. Ефект грошового мультиплікатора базується на тому, що резерви, втрачені одним комерційним банком, внаслідок кредитування стають набутком іншого й використовуються ним також для кредитування. Грошовий мультиплікатор проявляє себе подвійно – як кредитний мультиплікатор і як депозитний мультиплікатор.

Кредитний мультиплікатор розкриває двигун процесу мультиплікації, те, що мультиплікація може здійснюватися тільки в результаті кредитування господарства.

Кредитний мультиплікатор – це відношення динаміки обсягу кредитування, який здійснюється групою однорідних кредитних організацій, до динамі-

ки резервних активів, що викликала зміна обсягу кредитів. Простий кредитний мультиплікатор визначається за такою формулою:

$$D = (1 / (c + r)) R,$$

де D – результуюче зростання банківських депозитів;

R – початкове зростання банківських депозитів;

C – сума готівки, яку бажає мати позичальник в структурі кредитів, що надаються;

r – норма обов'язкових резервів конкретної банківської установи.

Депозитний мультиплікатор відбиває об'єкт мультиплікації – гроші на депозитних рахунках комерційних банків (саме вони збільшуються в процесі мультиплікації).

Чим більш розвинутою є економіка, тим вищим буде значення грошового мультиплікатора. Для розвинених країн його значення, переважно, знаходиться в межах 5–8, буває, що воно досягає значення 10–11. Це пояснюється незначною часткою готівки в обігу і низькими резервними вимогами до комерційних банків. У країнах з економікою, що розвивається, середнє значення грошового мультиплікатора становить 2–3, оскільки відносно великою є частка готівкового компонента грошової маси.

3. Запитання для самоперевірки

1. Визначте сутність грошового обороту.
2. Чим є собою грошовий оборот на макроекономічному рівні?
3. Як ви розумієте грошовий оборот на мікроекономічному рівні?
4. Як класифікується грошовий оборот залежно від форми грошей?
5. Перелічить компоненти грошової бази.
6. Що відбиває товарний оборот?
7. Назвіть суб'єктів грошового обороту.
8. За яких факторів виникає потреба в додатковій емісії грошей?
9. Що виступає економічною основою грошового обороту?
10. Кого можна віднести до фінансових посередників?
11. Чи є економіка України відкритою? Мотивуйте свою відповідь.
12. Що таке готівковий оборот?
13. Поясніть сутність безготівкового обороту.
14. Наведіть визначення грошової маси.
15. Чому в різних країнах застосовується свій набір грошових агрегатів і різне наповнення кожного з них?
16. Чи входить до агрегату M_0 запас готівки в касах комерційних банків України?

17. Який з українських грошових агрегатів виражає найширші гроші?
18. Які економічні наслідки має зміна швидкості обігу грошей?
19. Поясніть, що означає показник монетизації ВВП.
20. Чи існує сьогодні проблема демонетизації економіки для України? Поясніть свою думку.

4. Тестові завдання

1. На мікрорівні грошовий оборот має такі відмінності:

- а) починається і завершується у комерційних банках;
- б) обслуговується виключно безготівковими грошима;
- в) обслуговується як готівковими, так і безготівковими грошима;
- г) обслуговується виключно готівковими грошима.

2. Якщо у структурі грошової маси збільшується частка готівки поза банками, то за інших рівних умов:

- а) швидкість обороту грошей збільшується;
- б) витрати на обслуговування грошового обороту зменшуються;
- в) витрати на обслуговування грошового обороту збільшуються;
- г) витрати на обслуговування грошового оборот не змінюються.

3. На макрорівні грошовий оборот має такі відмінності:

- а) рух грошей починається і завершується на грошовому ринку;
- б) грошовий оборот обслуговує кругообіг індивідуального капіталу;
- в) гроші функціонують як звичайні гроші і як капітал;
- г) гроші не є функціональною формою капіталу.

4. На мікрорівні грошова маса, що обслуговує кругообіг індивідуального капіталу, формується за рахунок власних коштів підприємств, а за їхньої недостатності:

- а) здійснюється емісія грошей;
- б) гроші запозичуються на грошовому ринку у формі кредиту або облігаційної позики;
- в) гроші запозичуються на грошовому ринку у формі облігаційної позики;
- г) здійснюється емісія грошей або їхнє запозичення на грошовому ринку у формі кредиту або облігаційної позики.

5. Для якої частини грошового обороту характерною є нееквівалентність обміну і використання грошей, що тимчасово вивільнилися з обороту:

- а) для грошового обігу;
- б) кредитного обороту;
- в) для фінансової;
- г) для грошового обігу та кредитного обороту.

6. Поза сферою обігу:

- а) вартість грошей збільшується, а товарів – зменшується;
- б) гроші зберігають свою економічну природу, а товари її втрачають;
- в) гроші можуть накопичуватися, а товари втрачають свою вартість;
- г) і гроші, і товари зберігають свою економічну природу.

7. До загальних характеристик готівкового й безготівкового грошового обороту не належить таке твердження:

- а) вони мають однакову систему організації;
- б) вони обслуговують єдиний процес суспільного відтворення;
- в) вони виконують ті самі функції;
- г) їх обслуговують одні й ті самі грошові одиниці.

8. Загальним у характеристиці готівкового й безготівкового грошового обігу є те, що вони:

- а) завжди виникають на основі кругообігу індивідуального капіталу;
- б) обслуговують єдиний процес суспільного відтворення;
- в) мають єдину систему організації;
- г) пов'язані з використанням готівкових і депозитних грошей.

9. До факторів, що впливають на співвідношення товарного й нетоварного грошового обігу, не належить:

- а) девальвація національної валюти;
- б) система оподаткування;
- в) ступінь розвитку ринку фінансових послуг загалом й окремих його сегментів;
- г) стан кредитних відносин у країні.

10. Економічною основою грошового обороту є:

- а) товарний оборот;
- б) суспільні відносини у процесі розширеного відтворення;
- в) процес суспільного відтворення;
- г) товарно-грошові відносини.

11. На співвідношення у грошовій масі національних та іноземних валют не впливає:

- а) швидкість обороту грошей;
- б) стан внутрішнього грошового обігу;
- в) девальвація національної валюти;
- г) діюче в країні валютне законодавство.

12. Частота переміщення грошей між суб'єктами грошових відносин – це визначення:

- а) швидкості обороту грошей;
- б) грошового обігу;

- в) грошового обороту;
- г) маси грошей в обігу.

13. До відмінностей грошового обігу від товарного обігу не належить така характеристика:

- а) маса грошей за певний період часу більша за товарну масу;
- б) маса грошей за певний період часу менша за товарну масу;
- в) поза сферою товарного обороту гроші не втрачають, а товар втрачає свою економічну сутність;
- г) після завершення акта купівлі-продажу гроші залишаються у сфері обігу, а товари вилучаються зі сфери обігу.

14. Залежно від характеру економічних відносин між суб'єктами грошового обороту він поділяється на:

- а) товарний і нетоварний грошовий оборот;
- б) фіскально-бюджетний оборот, кредитний оборот і грошовий обіг;
- в) готівковий і безготівковий оборот;
- г) фінансову, податкову й кредитну сфери.

15. Який з наведених виразів не є помилковим:

- а) $M_2 = M_3 + M_1$;
- б) $M_2 < M_1$;
- в) $M_0 > M_1 + M_2$;
- г) $M_3 > M_2$.

ТЕМА 3 ГРОШОВИЙ РИНОК

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- сутності, об'єктів, суб'єктів й інструментів грошового ринку;
- особливостей прояву попиту, пропозиції та ціни на грошовому ринку;
- інституціональної моделі грошового ринку;
- структури грошового ринку;
- сутності попиту на гроші;
- сутності та економічних факторів зміни пропозиції грошей.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вмінь:

- розмежовувати мотиви нагромадження грошей;
- пояснювати графічну модель ринку грошей;
- розрізнити інструменти ринку грошей та ринку капіталів.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Грошовий ринок – особливий сектор ринкового простору, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція та, відповідно, ціна на цей товар.

2. Інституційна модель грошового ринку – схема потоків грошей та інструментів між групами економічних суб'єктів, які дають змогу забезпечити зв'язок між всіма секторами ринку.

3. Структуризація / сегментація грошового ринку – розмежування грошового ринку (інколи умовне) на сектори за різними критеріями, що відбиває його внутрішній устрій.

4. Ринок грошей – сектор грошового ринку, в рамках якого здійснюються операції купівлі-продажу «коротких» грошей, що вивільняються з обороту і надаються на строк до 1 року, для використання їх як купівельного або платіжного засобу.

5. Ринок капіталів – сектор грошового ринку, в рамках якого здійснюються операції купівлі-продажу «довгих» грошей, що вивільняються з обороту і надаються на строк понад один рік, для використання їх як капіталу через інвестування в основні фонди і державні цінні папери.

6. Капітал – чинник виробництва у вигляді вартості, здатної приносити прибуток.

7. Фінансовий інструмент – документ, який підтверджує / закріплює права продавця залишатися власником грошей, що надаються в тимчасове користування, або вкладення грошей в капітал емітента, і одночасно закріплює грошові зобов'язання покупця грошей перед продавцем.

8. Ринок кредитних ресурсів – система економічних відносин, що забезпечує акумуляцію вільних коштів, перетворення їх в позичковий капітал і його перерозподіл між учасниками суспільного відтворення.

9. Ринок цінних паперів – сектор грошового ринку, на якому продаються-купуються всі види цінних паперів, що емітовані підприємствами, фінансовими інститутами і державою.

10. Сектор опосередкованого / непрямого фінансування – сектор грошового ринку, в якому створюється механізм зв'язків, встановлення яких вимагає значних витрат грошей і часу на пошук і вивчення контрагента та які не можуть бути реалізовані через сектор прямого фінансування, що обумовлює участь в операції фінансового посередника.

11. Міжбанківський ринок – частина ринку позичкових капіталів (грошового ринку), де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних інститутів залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі короткострокових міжбанківських депозитів на короткі терміни.

12. Обліковий ринок – сектор грошового ринку, де короткострокові грошові ресурси перерозподіляються між кредитними інститутами через купівлю-продаж векселів і цінних паперів з термінами погашення до 1 року.

2. Лекційний матеріал

План

1. Сутність, суб'єкти та особливості механізму функціонування грошового ринку
2. Структуризація та інструменти грошового ринку
3. Інституційна модель грошового ринку
4. Рівновага на грошовому ринку. Попит на гроші і його чинники. Пропозиція грошей і фактори, що її формують

Література: [1, 2, 3, 6, 14, 48, 49, 97, 102].

1. Сутність, суб'єкти та особливості механізму функціонування грошового ринку

Грошовий ринок є особливим сектором ринкового простору (ринку), в рамках якого відбувається купівля і продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція і, як наслідок, ціна на цей товар.

За характером діяльності учасників грошового ринку поділяють на три групи (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Суб'єкти грошового ринку за характером діяльності

1-а група	2-а група	3-я група
Продавці або ті, хто зберігає гроші	Покупці або ті, хто позичає гроші	Фінансові
Базові суб'єкти (переважно суб'єкти реального сектора економіки)		посередники
Продавці та покупці – це суб'єкти економічних відносин (економічні одиниці), а саме: ✓ домашні господарства; ✓ суб'єкти підприємництва та організації (юридичні особи); ✓ держава (в особі структур державного управління, зокрема в особі уряду)		– банки; – НКФІ

Механізм функціонування грошового ринку характеризується низкою особливостей, серед яких:

1. Передача грошей одним суб'єктом іншому здійснюється у формі надання позики чи покупки фінансових інструментів і вимагає особливих умов.

Щоб потенційна кредитна угода стала реальною, недостатньо наявності суб'єктів, які мають тимчасово вільні кошти (економічних одиниць з профіцитом бюджету) та суб'єктів, що потребують додаткових коштів (економічних одиниць з дефіцитом бюджету). Потрібен збіг економічних інтересів цих суб'єктів.

2. Передача грошей на грошовому ринку може бути розглянута як купівля-продаж лише умовно (традиційне для товарних ринків трактування понять «продаж» і «купівля» неприйнятне для характеристики операцій на грошовому ринку):

- покупка грошей є формою придбання покупцем права розпорядження певною сумою грошей, переважно в обмін на фінансові інструменти;
- продаж грошей є наданням грошей їхніми власниками у тимчасове користування контрагентам, переважно в обмін на фінансові інструменти без втрати права власності на відповідну суму грошей (продавець втрачає право розпорядження грошима і не отримує в обмін на них еквівалентну вартість).

У розмовному мовленні (у побуті) терміни «власність», «власник» і «володіння», «власник» зазвичай вживають як синоніми. Право власності – це триада: володіння, користування, розпорядження.

Триада складових права власності з юридичного погляду:

✓ *право володіння / фактичного володіння* – закріплена юридично можливість перебувати в безпосередньому / фізичному зв'язку з річчю, утримувати її у себе (фактично тримати річ, володіти, але не користуватися і не розпоряджатися річчю можна, розрізняють законне і незаконне володіння);

✓ *право користування* – можливість вилучення корисних властивостей речі у своїх цілях за призначенням речі, зокрема для отримання прибутку (можна володіти і користуватися, але не розпоряджатися річчю);

✓ *право розпорядження (по праву власності)* – можливість встановлювати юридичну долю речі: знищити, продати, подарувати, передати у тимчасове користування іншим особам.

3. Мета, тобто бажаний кінцевий результат покупця і продавця грошей на ринку різна:

- мета продавця – отримання доходу у вигляді відсотка або іншої форми прирощення вартості як плати за тимчасову відмову від користування переданими грошима і відчуження цього права покупцю грошей;
- мета покупця – можливість отримання доходу внаслідок використання залучених коштів у власній підприємницькій діяльності (інакше кажучи, позичальник отримує гроші не для того, щоб сплатити відсоток, а щоб після сплати відсотка мати підприємницький дохід).

2. Структуризація та інструменти грошового ринку

Структуризація / сегментація грошового ринку відбиває його внутрішній устрій і припускає розмежування (частіше умовне) на сектори за певними критеріями / ознаками класифікації, а також встановлення зв'язків між окремими секторами (табл. 3.2).

Варто зазначити: навіть умовне розмежування на сектори має практичне значення, даючи змогу суб'єктам функціонувати більш ефективно.

Таблиця 3.2 – Структуризація грошового ринку

<i>1. За видами фінансових інструментів</i>		
Ринок позичених капіталів		Валютний ринок – сегмент грошового ринку, де врівноважується попит і пропозиція на валюту як специфічний товар
Ринок кредитних ресурсів – сегмент грошового ринку, де відбувається акумуляція вільних грошових коштів, перетворення їх на позичковий капітал і перерозподіл між учасниками суспільного відтворення	Ринок цінних паперів – сегмент грошового ринку, де продаються-купуються всі види цінних паперів, емітованих підприємствами, фінансовими інститутами і державою	
<i>2. За інституціональним принципом грошових потоків</i>		
<i>2.1. Перший варіант структуризації</i>		
Фондовий ринок – це організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому торгують цінними паперами	Ринок банківських послуг (кредитів)	Ринок послуг небанківських фінансово-кредитних інститутів
<i>2.2. Другий варіант структуризації</i>		
Сектор прямого фінансування – сегмент грошового ринку, де припускається участь базових суб'єктів і технічних посередників (брокерів і дилерів / спекулянтів, які виконують суто технічну функцію: допомагають продавцям і покупцям зустрітися)	Сектор опосередкованого / непрямого фінансування – сегмент грошового ринку, де створюється механізм зв'язків, встановлення яких вимагає значних витрат грошей і часу на пошук і вивчення контрагента і які не можуть бути реалізовані через сектор прямого фінансування	
<i>3. За економічним призначенням купівлі грошей на грошовому ринку і ступеня ліквідності фінансових активів</i>		
Ринок грошей – сегмент грошового ринку, де відбуваються операції купівлі-продажу «коротких» грошей для використання їх як купівельного та / або платіжного засобу	Ринок капіталів – сегмент грошового ринку, де відбуваються операції купівлі-продажу «довгих» грошей для використання їх як капіталу за допомогою інвестування в основний капітал і державні цінні папери для отримання додаткового доходу	

4. За функціональним призначенням		
Міжбанківський ринок («між-банк») – сегмент грошового ринку, де тимчасово вільні грошові ресурси банків залучаються і розміщуються ними між собою переважно у формі міжбанківських депозитів	Обліковий ринок – сегмент грошового ринку, де здійснюються облікові і переоблікові операції	Відкритий ринок – сегмент грошового ринку, де відбувається продаж і купівля центральним банком урядових цінних паперів для впливу на масу грошей в обігу і обсяг кредитних ресурсів

Міжбанківський валютний ринок України – сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою в Україні між суб'єктами ринку, між суб'єктами ринку та їхніми клієнтами (зокрема банками-нерезидентами), між суб'єктами ринку і Національним банком, а також Національним банком і його клієнтами (Національний банк України, Постанова «Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України» від 10.08.2005 № 281).

Фінансовий інструмент – документ, в якому закріплені права продавця залишатися власником наданих у тимчасове користування грошей або підтвердження вкладення грошей у капітал емітента, а також закріплені грошові зобов'язання покупця грошей перед продавцем. Під фінансовим інструментом розуміють будь-який контракт, за яким відбувається одночасне збільшення фінансових активів однієї компанії і фінансових зобов'язань (боргового або пайової характеру) іншої компанії.

У табл. 3.3 наведено класифікацію фінансових інструментів за певними ознаками.

Таблиця 3.3 – Класифікація фінансових інструментів

1. За характером фінансових зобов'язань	
Неборгові / часткові фінансові інструменти , які підтверджують формальне право їхнього власника на участь в управлінні діяльністю емітента інструментів і його доходи. До них відносять: Акції – цінні папери, що закріплюють права їхнього власника / акціонера на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивіденду, формальне право на участь в управлінні АТ і на частину майна, що залишається після ліквідації АТ. Деривативи (опціони, форвардні контракти) – цінні папери, вартість яких є похідною від вартості і характеристик іншого цінного паперу, що використовуються як для хеджування, так і для спекуляцій	Боргові фінансові інструменти / зобов'язання , за якими покупець зобов'язується повернути власнику надану суму грошей і виплачувати грошовий дохід через певні проміжки часу у формі відсотка. До них відносять: Депозитні та позичкові кредитні договори – угоди між фінансовими посередниками та їхніми клієнтами. Банківські депозитні та ощадні сертифікати – цінні папери, які емітуються під час покупки їх у банку юридичними особами депозитними сертифікатами, а при покупці їх фізичними особами – ощадними сертифікатами

<p>Інвестиційні сертифікати – цінні папери, які випускаються компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та засвідчують право власності інвестора на частку в пайовому інвестиційному фонді (емітент – КУА).</p> <p>Інвестиційні паї – в матеріальному вираженні – посвідчення частки інвестора в майні пайового інвестиційного фонду, а юридично – права власника на викуп своєї частки з фонду.</p> <p>Договір страхування – письмова угода між страхувальником і страховиком, якою страховик бере на себе зобов'язання при настанні страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору</p>		<p>Облігації – цінні папери, що вказують на внесення їхніми власниками коштів і підтверджують зобов'язання емітента відшкодувати власникові номінальну вартість і виплатити фіксований відсоток, якщо інше не передбачено умовами випуску.</p> <p>Прості векселі – безумовні боргові зобов'язання вказаного у векселі платника сплатити певну суму у встановлений термін</p>		
2. За рівнем ризику				
Умовно безризикові (цінні папери та депозитні сертифікати банків; тверда валюта; дорогоцінні метали, придбані на короткий період)	З низьким рівнем ризику: з урахуванням стійкого фінансового стану і надійної репутації позичальника	З помірним (середньоринковим) рівнем ризику	З високим (перевищує середньоринковий) рівнем ризику	З дуже високим рівнем ризику (за спекулятивними операціями)
3. За характером сплати доходу				
З фіксованим доходом		З нефіксованим доходом		
1. За періодом обігу				
Короткострокові (обслуговують операції на ринку грошей)		Середньо- і довгострокові (обслуговують операції на ринку капіталів)		
2. За видами фінансових ринків				
Інструменти кредитного ринку гроші та розрахункові документи	Інструменти фондового ринку цінні папери	Інструменти валютного ринку валюта	Інструменти страхового ринку послуги та окремі види цінних паперів	Інструменти ринку золота золото, срібло, платина

*Хто хоче спати спокійно – купує облігації,
хто хоче ситно їсти – купує акції*

3. Інституційна модель грошового ринку

Складна сутність і багатолікість грошового ринку ускладнюють розуміння механізму його функціонування. Для полегшення цього завдання наведемо інституційну модель грошового ринку.

Інституційна модель грошового ринку – схема потоків грошей та інструментів між трьома групами суб'єктів (тими, що зберігають гроші; тими, що позичають гроші, фінансовими посередниками). Ця модель відбиває зв'язки між суб'єктами грошового ринку, які реалізуються через потоки грошей та фінансових інструментів (рис. 3.1).

Фінансові зобов'язання – будь-яке зобов'язання за договором (надати грошові кошти або фінансовий актив іншій компанії; обміняти фінансові інструменти на потенційно вигідних умовах).

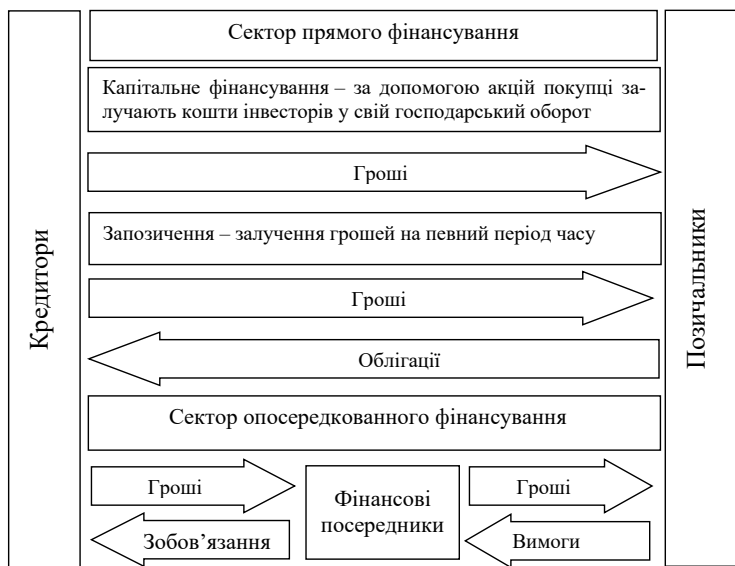

Рис. 3.1 – Інституційна модель грошового ринку [14]

В інституційній моделі грошового ринку виокремлюються два сектори з різним характером руху грошей – сектор прямого фінансування і сектор опосередкованого фінансування. Перевагою першого сектора є те, що безпосередній характер взаємовідносин між продавцями (кредиторами) і покупцями (позичальниками) істотно прискорює рух грошей від продавця до покупця. Перевагою другого сектора є те, що завдяки фінансовим посередникам істотно знижуються ризики, пов'язані з розміщенням грошових коштів.

4. Рівновага на грошовому ринку. Попит на гроші і його чинники. Пропозиція грошей і фактори, що її формують

Основними елементами грошового ринку є попит на гроші і пропозиція грошей, в результаті взаємодії яких встановлюється рівноважна ціна грошей (ставка відсотка). Грошовий ринок знаходиться в рівновазі, якщо величина реальної пропозиції грошей дорівнює величині реального попиту на гроші. Порушення рівноваги попиту на гроші і пропозиції грошей дестабілізує грошову систему, провокує інфляцію або падіння реалізації та виробництва внутрішнього валового продукту.

Ключовим і найбільш складним елементом грошового ринку грошей є попит на гроші. Попит на гроші – первинна сила, що визначає кон'юнктуру ринку (певне співвідношення попиту та пропозиції), яка має об'єктивний характер, оскільки визначається переважно дією факторів, що формуються в реальному секторі національної економіки (зміна обсягів виробництва і внутрішнього валового продукту, доходу та рівня цін на товари незмінної якості (інфляції), швидкості обігу грошей і рівня відсотка, доступність кредиту тощо).

Попит на гроші – запас (кількість / сума) грошей, яким економічні (господарювання) суб'єкти (люди, фірми) прагнуть володіти на певний момент. Розрізняють:

- **номінальний попит на гроші** – абсолютна кількість грошей, яка здатна забезпечити в даний момент здійснення операцій за всіма угодами;

- **реальний попит на гроші** – скоригований на рівень інфляції номінальний попит (відбиває реальну купівельну спроможність грошей).

Цілі і мотиви формування попиту на гроші взаємопов'язані, але не ідентичні.

Цілі формування попиту на гроші впливають із функцій грошей і відповідають на запитання для чого?, навіщо?, а саме:

- мати гроші, щоб використовувати їх як купівельний і платіжний засіб (діловий, операційний попит);

- мати гроші, щоб використовувати їх як засіб збереження вартості і засіб накопичення (спекулятивний попит).

Звідси, відповідно до цілей, Дж. М. Кейнс виділив три психологічні мотиви формування попиту на гроші або три групи причин, що спонукають людей (економічних суб'єктів) зберігати гроші, а саме:

- ✓ **транзакційний / операційний мотив**, який зводиться до того, що економічні суб'єкти постійно потребують певного запасу грошей для здійснення поточних платежів у прийнятній формі для їхнього негайного використання (готівка, вклади до запитання);

- ✓ **мотив передбачення (завбачливості)**, який зводиться до того, що економічні суб'єкти бажають мати в розпорядженні запас грошей як ресурс купі-

вельної спроможності з тим, щоб в будь-який момент мати можливість задовольнити свої непередбачувані потреби в товарах і послугах або скористатися перевагами несподіваних можливостей;

✓ *спекулятивний мотив*, який зводиться до того, що економічні суб'єкти бажають мати у своєму розпорядженні запас грошей, з тим, щоб за сприятливих умов перетворити їх у високоприбуткові фінансові інструменти, а за погіршення умов і появи загрози зниження дохідності наявних інструментів – трансформувати їх у грошову форму.

Величина попиту на гроші залежить від двох основних чинників (за незмінного рівня цін):

- процентної ставки (це ціновий фактор: чим вищою є процентна ставка, тим меншою є величина попиту на гроші);
- рівня доходу (це неціновий фактор: чим більшим є дохід, тим більшою є величина попиту на гроші за будь-якого рівня процентної ставки).

Попит на гроші – об'єктивна верхня межа пропозиції грошей. Пропозиція грошей регулюється державою, оскільки держава – єдиний емітент готівки.

Пропозиція грошей (кількість грошей в обігу, грошовий агрегат M1) – друга сила, що визначає кон'юнктуру ринку (залежить від попиту), та кількість, той запас / залишок грошей, що економічні суб'єкти мають і можуть направити в оборот за сприятливих умов.

Пропозиція грошей – явище запасу екзогенного характеру, сформоване, насамперед, банківською системою.

Фактори, що впливають на пропозицію грошей:

- розмір грошової бази (пряма залежність, грошова база – це та частина грошової пропозиції, яку безпосередньо створює центральний банк);
- співвідношення «резерви–депозити» (резерви – сума коштів, внесених на банківські рахунки і не виданих як кредитів; депозити – вклади фізичних і юридичних осіб у комерційних банках);
- співвідношення «готівка–депозити».

Фактори впливу на формування попиту на гроші:

- зміна норми обов'язкових резервів;
- зміна облікової ставки;
- операції на відкритому ринку – купівля або продаж центральним банком державних цінних паперів;
- рівень тінізації економіки;
- рівень довіри до банків і банківської системи тощо.

3. Запитання для самоперевірки

1. Які особливості притаманні механізму функціонування грошового ринку?
2. Чим відрізняються операції купівлі-продажу на грошовому й товарному ринках?
3. Як відрізняються цілі продавця і покупця грошей на грошовому ринку?
4. Які види фінансових інструментів застосовуються на грошовому ринку?
5. Чим відрізняються боргові й неборгові інструменти грошового ринку?
6. Що є об'єктом операцій на грошовому ринку?
7. Які три групи суб'єктів формують грошовий ринок?
8. Які зв'язки відбиває інституційна модель грошового ринку?
9. Які в науковій економічній літературі існують підходи до структуризації грошового ринку за інституційною ознакою?
10. Які виокремлюють основні групи фінансових посередників?
11. Чи можуть банки функціонувати в секторі прямого фінансування грошового ринку?
12. Чим відрізняється ринок грошей від ринку капіталів?
13. Що таке попит на гроші?
14. Які фактори впливають на пропозицію грошей?
15. Які мотиви нагромадження грошей економічними суб'єктами розрізняють?
16. Як пов'язані цілі та мотиви нагромадження грошей економічними суб'єктами?
17. У який спосіб забезпечується рівновага на грошовому ринку?

4. Тестові завдання

1. До базових суб'єктів сектора прямого фінансування грошового ринку належать:

- а) покупці і продавці грошей;
- б) брокери;
- в) ділери / спекулянти;
- г) банки та небанківські кредитно-фінансові інститути.

2. Метою продажу грошей на грошовому ринку для продавця є:

- а) можливість отримати дохід від виробничої чи комерційної діяльності, для якої були придбані гроші;
- б) отримання доходу у вигляді відсотка або в іншій формі прирощення вартості;
- в) виключно отримання доходу у вигляді відсотка;
- г) збільшення вартості свої активів.

3. Метою купівлі грошей на грошовому ринку для покупця є:

а) можливість отримати дохід від виробничої чи комерційної діяльності, для якої були придбані гроші;

б) отримання доходу у вигляді відсотка або в іншій формі прирощення вартості;

в) виключно отримання доходу у вигляді відсотка;

г) збільшення вартості своїх активів.

4. Документ, в якому передбачається, що продавець передає гроші в повне розпорядження покупцеві за умов їхнього повернення у встановлений строк або на вимогу продавця, – це:

а) кредитний договір;

б) вексель;

в) боргова розписка;

г) депозитний договір.

5. На відміну від кредитного договору, депозитний договір:

а) передбачає контроль цільового використання отриманих коштів;

б) не передбачає контролю цільового використання отриманих коштів;

в) може бути як короткостроковим, так і довгостроковим;

г) може бути укладений як у національній, так і іноземній валюті.

6. Як називаються фінансові інструменти грошового ринку, за якими продавці, передаючи гроші покупцям, вносять певні обмеження в права покупців розпоряджатися цими грошима:

а) облігації;

б) ощадні (депозитні) сертифікати;

в) депозитні договори;

г) кредитні договори.

7. Механізм зв'язків, встановлення яких вимагає від базових суб'єктів грошового ринку значних витрат часу і часу на пошук і вивчення контрагента, створюється і реалізується:

а) в секторі прямого фінансування;

б) в секторі опосередкованого фінансування;

в) на фондовій біржі;

г) на міжбанківському ринку.

8. Сектор грошового ринку, на якому зв'язки між покупцем і продавцем здійснюються через фінансових посередників, – це визначення:

а) сектора непрямого фінансування;

б) сектора прямого фінансування;

в) сектора позичкового фінансування;

г) сектора посередницьких послуг.

9. Купівля-продаж урядових цінних паперів центральними банками забезпечується на:

- а) відкритому ринку;
- б) обліковому ринку;
- в) фондовій біржі;
- г) міжбанківському ринку.

10. Право на участь в управлінні діяльністю покупця грошей та його доходи підтверджують:

- а) боргові фінансові інструменти;
- б) акції;
- в) депозитні та ощадні сертифікати;
- г) облигації.

11. Фінансові інструменти, за якими покупець зобов'язується повернути продавцеві надану суму грошей і виплачувати грошовий дохід у формі відсотків через певний період часу, належать до:

- а) боргових фінансових інструментів;
- б) неборгових фінансових інструментів;
- в) спекулятивних фінансових інструментів;
- г) страхових фінансових інструментів.

12. На грошовому ринку назустріч потокам грошей, спрямованих від продавців до покупців, переміщуються відповідні:

- а) страхові відшкодування;
- б) потоки грошей;
- в) фінансові інструменти грошового ринку;
- г) страхові премії.

13. Природною межею пропозиції грошей є:

- а) фактична маса грошей в обороті;
- б) перевищення попиту над пропозицією грошей на ринку;
- в) перевищення пропозиції над попитом грошей на ринку;
- г) сукупність грошових заощаджень населення і грошових накопичень господарських органів.

14. За інституціональними ознаками грошовий ринок поділяється на:

- а) сектор капітального фінансування та сектор поточного фінансування;
- б) сектор позичальників і сектор кредиторів;
- в) сектор прямого фінансування та сектор непрямого фінансування;
- г) банківський сектор і біржовий сектор.

15. За підвищення облікової ставки:

- а) пропозиція грошей збільшується;
- б) пропозиція грошей стабілізується;

в) пропозиція грошей зменшується;

г) пропозиція грошей може як підвищитися, так і знизитися.

16. Зміни нормативів обов'язкового резервування залучених банком ресурсів, облікової ставки, типової ринкової процентної ставки, процентної ставки за депозитами, розмірів багатства економічних суб'єктів, рівня «тінізації» підприємницької діяльності, рівня довіри до банків можуть самостійно впливати на обсяг:

а) пропозиції грошей;

б) попиту на гроші;

в) грошової маси;

г) грошової бази.

ТЕМА 4

ГРОШОВІ СИСТЕМИ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- сутності та призначення грошової системи;
- типів грошової системи;
- різновидів металевої грошової системи;
- біметалізму та його різновидів;
- етапів розвитку грошової системи України.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вмінь:

- характеризувати окремі елементи сучасної грошової системи України;
- засвоїти методи регулювання грошового обороту і грошового ринку.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Гривня – грошова одиниця незалежної держави Україна.

2. Грошова система – це форма організації грошового обороту в країні, встановлена загальнодержавними законами.

3. Девальвація – офіційне зниження державного металевого вмісту та валютного курсу (або тільки курсу) національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

4. Інфляція – знецінення нерозмінних на золото паперових грошей внаслідок надмірного їхнього випуску та переповнення ними каналів обігу.

5. Масштаб цін – величина грошової одиниці певної країни.

6. Біметалізм – це грошова система, в якій роль загального еквівалента законодавчо закріплюється за двома металами – золотом і сріблом.

7. Монометалізм – грошова система, за якої роль загального еквівалента виконує один метал: золото або срібло, водночас в обігу функціонують монети та знаки вартості, розмінні на грошовий метал.

8. Золотозливковий стандарт – це грошова система, за якої в обігу відсутні золоті монети та їхнє вільне карбування, обмін банкнот здійснюється лише на золоті зливки з певними обмеженнями.

9. Золотодевізний стандарт – це грошова система, за якої в обігу відсутні золоті монети та їхнє вільне карбування, а обмін банкнот здійснюється на іноземну валюту, яка обмінюється на золото.

10. Нуліфікація – оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними або обмін знецінених паперових грошей на нові знаки у надзвичайно низькій пропорції, так що плата за такі гроші має суто символічне значення.

11. Платіжна система – це законодавчо визначена сукупність принципів, норм, правил, процедур, інструментів та механізмів, на підставі яких здійснюється організація безготівкових платежів у країні.

12. Облікова ставка процента – плата, що оголошується й стягується центральним банком за кредитні ресурси, які надаються комерційним банкам.

13. Вексель – це строго стандартизований документ на виключно паперовому носії, що містить безумовне, безспірне, абстрактне зобов'язання (для простого векселя) чи такий самий наказ (для переказного векселя) сплатити зазначену грошову суму пред'явникові векселя в певний строк.

14. Чек – стандартизоване письмове розпорядження платника своєму банку виплатити зазначену суму грошей пред'явникові чека.

15. Платіжні картки – стандартизований пластиковий документ, який надає можливість його власникові розпоряджатися коштами на своєму банківському рахунку.

16. Грошово-кредитна політика – сукупність взаємопов'язаних, заходів щодо регулювання грошового обороту, які здійснює держава через свій центральний банк.

17. Сучасні гроші – це, по суті, кредитні гроші, які нерозривно пов'язані з господарським оборотом і реально відбивають його рух.

2. Лекційний матеріал

План

1. Сутність, принципи організації, підсистеми, елементи і функції грошової системи держави. Випуск грошей та емісія грошей
2. Типи і види грошових систем. Характерні риси сучасної грошової системи
3. Особливості становлення і розвитку грошової системи України
4. Методи регулювання грошового обороту і грошового ринку. Грошово-кредитна політика центрального банку: зміст, цілі, типи, об'єкти, інструменти

Література: [1, 2, 3, 4, 7, 8, 14, 88, 97, 102].

1. Поняття, принципи організації, підсистеми, елементи і функції грошової системи держави. Випуск грошей та емісія грошей

Грошова система – форма організації грошового обороту, що склалася історично і закріплена загальнодержавними законами. Існує й інший підхід, відповідно до якого грошова система є формою організації грошового обігу.

Грошова система сформувалася в Європі в XVI–XVII ст., хоча окремі її елементи існували набагато раніше. Грошова система формується і функціонує на базі банківської системи. Банки є безпосередніми учасниками грошових відносин. У багатьох країнах правові норми формування грошової системи визначаються безпосередньо банківським законодавством, насамперед законами, що

регламентують діяльність центральних банків. Важливо, що кредитна система (однією з підсистем якої є банківська система) не є складовою грошової системи.

Принципами організації грошових систем ринкового типу є:

- централізоване регулювання з боку держави;
- наявність механізму прогнозування і планування грошового обороту;
- стабільність та еластичність грошового обігу;
- кредитний характер емісії грошей;
- підзвітність центрального банку парламенту і невідповідність уряду;
- надання коштів уряду виключно в порядку кредитування (щоб перешкодити фінансуванню бюджетного дефіциту за рахунок додаткової емісії);
- функціонування на території держав національної або колективної валюти і її вільний обмін на інші валюти.

Зазначимо, зміст принципів визначається особливостями окремих країн. Дотримання принципів організації грошової системи спрямоване на забезпечення рівності всіх суб'єктів грошового обороту стосовно доступу на грошовий ринок і правил поведінки.

За об'єктами регулятивного впливу в складі грошової системи виділяють три підсистеми:

- ✓ систему безготівкових розрахунків;
- ✓ систему готівкового обороту;
- ✓ валютну систему.

До елементів грошової системи держави відносять:

1. Найменування грошової одиниці та її кратних частин (у більшості країн зберігається десяткова система розподілу). Грошовою одиницею називається встановлений законом грошовий знак, який служить для вираження і порівняння цін товарів і послуг. Найменування грошової одиниці виникає історично, але повністю залежить від держави. Зокрема, грошова одиниця Франції називалася лівр, а з 1799 р. – франк. Коли в 1803 р. до влади прийшов Бонапарт, який став імператором Наполеоном I, грошова одиниця була перейменована в наполеондор, що дорівнював 20 франкам.

Існує дві основні версії походження назви української грошової одиниці «гривня»:

✓ назва походить від назви прикраси із золота або срібла в стародавній Русі, обруча, який носили на загривку. Частина цієї шийної прикраси (рубана гривня) і була грошима;

✓ гривнею на території Київської Русі називали злиток срібла певної шестикутної форми вагою приблизно в 200 грамів.

Гривні рубали, з чим іноді пов'язують найменування російської грошової одиниці – «рубль». Був період (1922–1947), коли в Росії паралельно існувало

два найменування грошової одиниці – рубль і червонець, після грошової реформи 1947 р. зберегли одне найменування – рубль.

За часів Київської Русі (протягом IX–X ст.) основною грошовою одиницею стає арабський дирг (срібна монета, пізніше дорівнювала київській ногаті), що поширився в Європі внаслідок тодішньої інтенсивної торгівлі з мусульманськими країнами.

На Україні гривня як грошова одиниця була введена в грошовий обіг в 1918 р. урядом Української Народної Республіки. Глава уряду М. Грушевський, будучи великим любителем і знавцем історії стародавньої Русі, для державної символіки активно використовував староруську атрибутику. Графічний символ гривні складається із двох елементів. Перший і основний елемент ґрунтується на рукописному варіанті букви «г» – вона позначає першу букву в назві «гривня». Іншим елементом є дві горизонтальні паралельні лінії, які втілюють ідею стабільності грошової одиниці, високий потенціал и зростання національної економіки України. Схожа ідея традиційно використовується для позначення інших валют. Назва дрібної монети «копійка» повелося від срібних грошей, на яких був зображений Іван Грозний зі списом у руці. Великий князь особисто повелів називати ці монети «грошима копейними».

Реінкарнація гривні відбулася під час грошової реформи 1992–1996 рр., коли вона була введена як нова національна валюта України.

2. Масштаб цін в класичному розумінні – вагова кількість металу, прийнята в країні як грошова одиниця. Спочатку ваговий вміст монет збігався з масштабом цін, що навіть знайшло відбиття в назвах окремих грошових одиниць. Зокрема, фунт стерлінгів був фунтом срібла (англ. Round – вага близько 400 грамів). Проте в процесі історичного розвитку масштаб цін поступово відокремився від вагового вмісту монет. З припиненням розміну кредитних грошей на золото офіційний масштаб цін втратив економічний сенс, і в класичному розумінні елементом сучасної (паперово-кредитної) грошової системи не виступає. Сьогодні масштаб цін складається стихійно і потрібен для порівняння вартостей товарів за допомогою ціни. На прояв масштабу цін вказують відмінності в рівнях цін на одні й ті самі товари, виражені в грошових одиницях різних країн. До того ж, ціни в одній і тій самій грошовій одиниці можуть істотно змінюватися під впливом інфляції.

3. Види і купюрний ряд / купюрність грошових знаків, що мають статус законних платіжних засобів в країні. Теоретично до видів грошових знаків відносять банкноти, казначейські білети, розмінну монету. У сучасному світі в переважній більшості країн видами грошових знаків є банкнота і розмінна монета. Купюрність грошових знаків – величина номінальної вартості (розмір номіналу), зазначена на грошовому знаку. Безумовно, в Україні розглядалися різні варіанти купюрного ряду, але нинішній ряд визнають оптимальним.

Висока частка крупнономінальних купюр забезпечує економію під час друкування, але робить готівку схильною до фальшивомонетництва (сьогодні це найприбутковіший вид бізнесу) і зручною для обслуговування антигромадських видів діяльності (наркобізнесу, грального бізнесу). З огляду на це держава уникає випускати купюри занадто великих номіналів. Найбільша за купівельною спроможністю нині діюча купюра – десять тисяч доларів США. На ній зображений глава Міністерства фінансів під час правління президента Лінкольна, а згодом голова Верховного Суду США – Селмон Чейз, за чийм розпорядженням у 1864 р. на доларах США з'явився напис – *In God We Trust* – на Бога уповаємо. На сьогодні з усіх випущених банкнот номіналом 10 000 доларів, кількість яких відстежується ФРС і останній випуск яких був в 1944 р. (серія 1934), не вилучені з обігу тільки 130 штук. Отже, їхня вартість у сучасних каталогах зазвичай взагалі не вказується. Найбільша за купівельною спроможністю купюра, введена з обороту, – один мільйон фунтів стерлінгів. Банкноти номіналом в 1 000 000 доларів віддруковані на Монетному Дворі США (зображена Статуя свободи) і відповідають усім вимогам, які висуваються до звичайних грошей, але в обороті вони не беруть участі. Ідея створення купюри в 1 млн доларів народилася в 1987 р. Тоді багато людей вклали гроші у випуск цього продукту.

4. Регламентация готівкового грошового обороту і безготівкових розрахунків. Поняття «випуск грошей» і «емісія грошей» нетотожні. Постійно випускаючи гроші в оборот, банки щодня забезпечують поточні потреби клієнтів в готівці і безготівкових платежах. Паралельно з випуском гроші повертаються в банки. Сума таких надходжень покриває переважну частину випуску. Частина випуску грошей у всіх формах, яка не забезпечується зворотним надходженням грошей в банки, тобто призводить до збільшення грошової маси в обігу (кількості грошей), і є *емісія*. Безготівкові гроші випускають в оборот, коли комерційні банки надають позики своїм клієнтам. Готівкові гроші випускають в оборот, коли банки в процесі здійснення касових операцій видають їх клієнтам зі своїх операційних кас. Однак клієнти погашають банківські позики і здають готівку в операційні каси банків. Водночас кількість грошей в обороті може і не збільшуватися.

Отже, існує емісія безготівкових та готівкових грошей (останню називають емісією грошей в обіг).

Щодня в США випускається близько 35 млн банкнот різного номіналу на загальну суму приблизно \$ 635 млн. 95 % банкнот друкуються щорічно, використовуються для заміни зношених грошей. Вартість виготовлення однієї банкноти в середньому становить близько 6 центів.

Сеньйораж – емісійний дохід держави (різниця між номіналом і вартістю випуску грошей).

Купюри в \$ 100 є найбільш широко поширеними в світі, отже, їх найбільш часто піддробляють. У ФРС розраховують, що зміна технології друку погіршить життя шахраям. Нові (блакитного кольору замість звичного сіро-зеленого кольору) \$ 100 повинні були надійти в обіг ще в лютому 2011 р., але в США визнали, що стикнулися з технічними труднощами: пробні банкноти виявилися непридатні до використання. На те, щоб вирішити проблеми, у ФРС пішло 2,5 року, і нові банкноти введені в обіг ФРС США 08 жовтня 2013 р. Банкнота отримала не тільки нетиповий для «американця» дизайн, але й найпередовіші розробки на кшталт 3D-елементів. Отож, підробити новинку буде набагато складніше. Папір для виготовлення доларів виробляє всього лише одна-єдина компанія, якій заборонено продавати її будь-кому, крім федеральної влади США, а формула її фарби тримається в секреті. Як стверджує статистика, для того щоб банкнота прийшла в непридатність і порвалася, її потрібно зігнути чотири тисячі разів. В Україні такі банкноти з'являться ще не скоро. Приводу для поспіху немає. Старі 100-доларові купюри з обігу виводити не планують.

НБУ контролює грошовий обіг, сприяє сталості національної грошової одиниці, регламентує емісію готівки, вдосконалює правила здійснення безготівкових платежів, форм розрахунків, контролює касові операції.

5. Регламентация режиму валютного курсу та операцій з валютними цінностями. Офіційний курс гривні, який використовують суб'єкти господарювання та банки для здійснення поточних операцій, встановлюється Національним банком України.

6. Регламентация режиму банківського відсотка як ціни грошей на грошовому ринку.

7. Державні органи, які здійснюють регулювання грошового обороту і контроль за дотриманням банківського законодавства. Вирішальна роль у забезпеченні ефективного функціонування грошової системи країни належить центральному банку. На цій підставі його прийнято вважати інституційним центром грошової системи. Інституцією, яка здійснює грошово-кредитне регулювання і контроль за дотриманням банківського законодавства в Україні, є Національний банк України.

До функцій грошової системи відносять:

- ✓ емісійну, яка проявляється у визначенні форм і видів законних платіжних засобів, порядку їхньої емісії;
- ✓ регулюючу, яка проявляється в регулюванні грошової маси в обороті та її структури відповідно до потреб економіки;
- ✓ контрольну, яка передбачає контроль за дотриманням нормативних засад організації грошового обороту.

Виконання перерахованих функцій сприяє дотриманню принципу стійкості й еластичності в організації грошової системи (рис. 4.1).

Стійкість	Еластичність
грошової системи, яка організована у такий спосіб:	
вартість грошової одиниці відносно постійна, і гроші в повному обсязі виконують властиві їм функції (в іншому разі виникає необхідність у проведенні грошової реформи)	маса грошей в обігу здатна автоматично розширюватися і стискуватися відповідно до потреб економіки в грошах і вимог закону грошового обігу

Рис. 4.1 – Поняття стійкості й еластичності в організації грошової системи

Найбільш стабільною і еластичною грошовою системою визнають золотомонетний стандарт.

2. Типи і види грошових систем. Характерні риси сучасної грошової системи

У міру еволюції товарного господарства та економічних відносин розвивалися і грошові системи. Типи і види грошових систем наведено у табл. 4.1

Таблиця 4.1 – Типи і види грошових систем

типи за загальними законами функціонування грошей і механізму регулювання грошового обігу				
<i>Саморегульована</i> – тип грошової системи, що базується на використанні благородних металів та обслуговуванні сфери обігу монетами з благородних металів і розміном банкнот на ці метали	<i>Регульована</i> – тип грошової системи, що базується на обігу паперових і металевих грошей, практично позбавлених власної внутрішньої вартості			
	види за ступенем втручання держави в економічні відносини			
	<i>ринкова</i> – вид грошової системи, що характеризується переважанням економічних методів регулювання грошового обороту	<i>неринкова</i> – вид грошової системи, що характеризується адміністративними методами регулювання грошового обороту	<i>перехідного типу</i> – вид грошової системи, що характеризується поєднанням ринкового та неринкового типу	
види за характером регулювання національної валютної системи				
<i>відкрита</i> – вид грошової системи, що характеризується мінімальним втручанням держави в регулювання валютних відносин, існуванням повної конвертованості валюти і ринковим механізмом формування валютного курсу		<i>закрита</i> – вид грошової системи, що характеризується існуванням значних валютних обмежень внаслідок ізоляції національної економіки від світової		
типи за формою, в якій функціонують гроші				
<i>металева</i> – тип грошової системи, за якого в обігу знаходиться грошовий метал / метали, що виконують всі функції грошей, або повноцінні гроші і банкноти, розмінні на грошові метали		<i>паперово-кредитна</i> – тип грошової системи, за якого в обігу перебувають нерозмінні на грошовий метал знаки вартості		

види залежно від металу, прийнятого як загальний еквівалент	види за характером регулювання пропозиції грошей	
<p>Біметалізм – вид грошової системи, за якого в ролі загального еквівалента виступали два метали.</p> <p>Різновиди:</p> <ul style="list-style-type: none"> – система паралельної валюти; – система подвійної валюти; – система кульгуючої валюти 	<p>Монометалізм – вид грошової системи, за якого роль загального еквівалента виконував один метал.</p> <p>Різновиди:</p> <ul style="list-style-type: none"> – золотомонетний стандарт; – золотозлитковий стандарт; – золотодевізний / золотовалютний стандарт 	<p>Система паперово-грошового обігу, для якої характерна бюджетна емісія для покриття бюджетного дефіциту</p> <p>Система кредитних грошей, для якої характерний випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту, пов'язаного з виробництвом і реалізацією товарів і послуг</p>

Додамо, **біметалізм** – вид грошової системи, за якої в ролі загального еквівалента частіше виступали золото і срібло, існувала система вільного карбування монет з обох металів та їхній необмежений обіг, а банкноти розмінювалися на обидва метали.

Для різновидів / підвидів біметалізму характерні особливості:

1. Система паралельної валюти – співвідношення між золотом і сріблом встановлюється стихійно на ринку (на ринку на один товар встановлювалося дві ціни: у золоті та в сріблі). Золоті та срібні монети карбуються за системою відкритої чеканки.

2. Система подвійної валюти – співвідношення між золотом і сріблом регламентується державою. Золоті та срібні монети карбуються за системою відкритої чеканки.

3. Система «кульгуючої» валюти – золоті і срібні монети є законними платіжними засобами, але не на рівних підставах (наприклад, золоті монети карбуються у відкритому порядку, срібні – у закритому, тому говорять, що біметалізм «кульгає» на срібну ногу).

Підвидами монометалізму були мідний, золотий, срібний (Китай (до 1935), Росія (1843–1852), Індія (1852–1893), Голландія (1847–1875)).

Різновиди / підвиди золотого монометалізму залежно від характеру розміну знаків вартості на золото мали такі риси:

1. Золотомонетний стандарт характеризувався вільним карбуванням монет (з фіксованим вмістом золота), що виконували всі функції грошей; вільним розміном знаків вартості на золото; вільним переміщенням золота всередині країни і між країнами.

2. Золотозлитковий стандарт допускав в обігу перебування банкнот, розмінних на стандартні золоті злитки (сума банкнот не нижче встановленого

мінімуму). Зокрема, в Англії ціна стандартного злитка в 12,4 кг = 1 700 фунтів стерлінгів, а у Франції ціна злитка в 12,7 кг = 215 000 франків.

3. Золотодевізний / золотовалютний стандарт – це грошова система, за якої банкноти, які обертаються в країні, є не розмінними на золото, але можуть обмінюватися на девізи – іноземну валюту, розмінну на золото.

Вільна / відкрита система карбування монет – система, за якої кожна приватна особа має право надати на державний монетний двір належний йому метал у злитках для карбування його в монети або безкоштовно, або за незначне монетне мито.

Закрита система карбування монет – система, за якої монети карбують-ся державою з металу, що належить скарбниці або казні держави.

Причини переходу від біметалізму до монометалізму такі:

- загальною мірою вартості за визначенням може служити лише один товар;
- дія закону Коперника–Грехема (Грешема) (два прізвища, оскільки одночасно на описувану закономірність звернули увагу вчені: Микола Коперник і Томас Грехем, який сформулював закон).

Закон Коперника–Грехема говорить: гірші гроші (менш стійкі, наприклад, мідні гроші) – переоцінені державою на сьогодні гроші – витісняють з обігу кращі гроші (більш стійкі, наприклад, золоті гроші) – недооцінені державою на сьогодні гроші, бо реальна ринкова їхня вартість (витрати праці на видобуток металу через зміни продуктивності праці при видобутку) вища за зафіксовану державою в законодавчому порядку. Переоціненими грошима вигідніше було розплачуватися, оскільки насправді вони коштували менше, ніж було закріплено державою (недооцінений метал краще притримати, нехай він поки що піде в скарби). Варто зауважити, що такий ефект спостерігався тільки в тому разі, якщо держава встановила фіксований курс обміну золота до міді (або срібла). В умовах дійсно вільного обміну золота на мідь (срібло) і навпаки ніякі гроші не є «хорошими» або «поганими», і внаслідок цього не витісняються з ринку одні іншими.

Головною причиною переходу від металевої грошової системи до паперово-кредитної стала дія економічного закону економії суспільної праці (за рахунок зниження витрат), що проявилось у створенні все більш економічних грошових систем. У становленні та розвитку грошових систем різних країн знаходять своє відбиття об'єктивні закони і тенденції. Варто виділити **загальні характерні риси сучасної (паперово-кредитної) грошової системи**, серед яких:

- ✓ демонетизація золота;
- ✓ випуск грошей в обіг не тільки для кредитування господарства, а й для кредитування держави;
- ✓ широкий розвиток безготівкового грошового обороту і скорочення готівково-грошового обороту;

- ✓ хронічна інфляція;
- ✓ державне регулювання грошового обігу;
- ✓ витіснення колективними валютами національних грошей з грошового обігу внаслідок посилення інтеграційних процесів у сфері грошово-кредитних відносин тощо.

3. Особливості становлення і розвитку грошової системи України

З проголошенням в 1991 р. України як суверенної держави виникла необхідність створення національної грошової системи. Організаційно-правові основи створення національної грошової системи України були закладені в Законі України «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 р. Цим законом Національному банку України надавалося монополльне право здійснювати емісію грошей на території України та організувати їхній обіг, забезпечувати стабільність грошей, проводити єдину грошово-кредитну політику.

Перші практичні кроки зі створення національної грошової системи були зроблені після виходу України зі складу СРСР. *На першому етапі – з 10 січня 1992 р.* – як доповнення до рубльової грошової маси були введені в обіг українські купоно-карбованці багаторазового використання (у просторіччі – купони). Паралельне використання в 1992 р. двох валют було вимушеним і обумовлювалося рядом обставин:

- центральний банк Російської Федерації з вересня 1991 р. перестав надсилати в Україну рубльову готівку, що спровокувало значні складнощі у забезпеченні потреб обороту в готівці;
- на межі 1991–1992 рр. Україна слідом за Росією стала на шлях лібералізації цін, унаслідок чого середній їхній рівень збільшився майже десятикратно, що значно збільшило попит на готівку, яку Україна не могла отримати від Росії;
- Україна не мала тоді власної бази для виробництва грошових знаків, а її фінансове становище не давало змоги замовити за кордоном достатню кількість грошей, щоб замінити ними старі гроші.

На другому етапі для послаблення негативних наслідків паралельного обігу двох валют Указом Президента України «Про реформу грошової системи України» від 12 листопада 1992 р. був впроваджений купоно-карбованець (в сферу безготівкового обороту), а рубль був вилучений з обігу, що означувало остаточний вихід України з рубльової зони. Єдиним платіжним засобом було проголошено український карбованець, який у готівковому обігу був представлений купоном. Не маючи власної фабрики держзнака, держава була змушена на не вигідних умовах друкувати купони в Канаді та Великобританії. Внаслідок того, що спочатку купоно-карбованці не передбачалося використовувати як самостійну грошову одиницю, вони мали низький рівень захисту (був відсутній індивідуальний номер) і швидко протиралися по згинах.

Третій етап пов'язаний з проведенням згідно з Указом Президента України та статтями 99 і 102 Конституції України 02–16 вересня 1996 р. заключного етапу грошової реформи і введенням національної валюти України – гривні. За розмінною монетою зберегли назву «копійка». Ескізи гривні виготовив український художник В. І. Лопата. Карбованець ходив паралельно з гривнею з 02 по 16 вересня 1996 р., після чого був вилучений з обігу, але ще довго підлягав обміну на гривню в банках без будь-яких обмежень. Обмін проводився за курсом 1 гривня за 100 000 купоно-карбованців при курсі долара 176 000 купоно-карбованців за 1 долар США.

Сучасна національна грошова система України належить до регульованих грошових систем ринкового типу.

Готівкові гроші емітуються в обіг Національним банком України, а вилучаються під час здачі комерційними банками готівки в підрозділи НБУ.

Безготівкові гроші випускаються (це не найкоректніше формулювання):

✓ комерційними банками в процесі вчинення ними кредитних операцій, а вилучення їх з обігу здійснюється під час погашення позик;

✓ Національним банком України під час кредитування ним комерційних банків.

4. Методи регулювання грошового обороту і грошового ринку. Грошово-кредитна політика центрального банку: зміст, цілі, типи, об'єкти, інструменти

Важливе місце в системі державного управління економікою належить регулюванню грошового обороту і грошового ринку. Визначальна роль у системі державного регулювання грошового обігу, кредитних та валютних відносин належить центральному банку країни.

Вплив на основні параметри грошового обороту центральний банк здійснює з використанням двох, що доповнюють одна одну, (неальтернативних) груп методів:

- методів прямого / адміністративного впливу на поведінку окремих суб'єктів грошового обороту, виходячи із загальнодержавних інтересів, на яких переважно базується фіскально-бюджетна політика;

- методів опосередкованого впливу, так званих економічних, на яких базується грошово-кредитна політика.

До методів прямого впливу відносять:

- ✓ фіксацію центральним банком абсолютного рівня процентних ставок за депозитами і кредитами комерційних банків, рівня маржі (відхилення процентних ставок комерційних банків від облікової ставки центрального банку);

- ✓ адресне рефінансування центральним банком комерційних банків (адміністративний розподіл кредитних ресурсів);

✓ законодавчо-нормативні обмеження, аж до заборони на окремі види діяльності банків тощо.

Грошово-кредитна політика – комплекс взаємопов’язаних заходів з регулювання грошового обороту, що здійснюються державою через центральний банк для досягнення певних цілей (збільшення реального внутрішнього валового продукту, зниження рівня безробіття, стабілізація цін, досягнення стійкості платіжного балансу).

Цілі грошово-кредитної політики поділяють на три рівні:

✓ стратегічні цілі (економічне зростання, забезпечення високої зайнятості, стабілізація цін, збалансування платіжного балансу);

✓ проміжні цілі (зміна пропозиції грошей, зміна платоспроможного попиту);

✓ поточні / тактичні цілі (вибір та застосування найбільш ефективних монетарних інструментів).

Об’єктами грошово-кредитної політики виступають:

✓ у фінансовому секторі економіки – пропозиція грошей, швидкість обігу грошей, процентна ставка, валютний курс;

✓ в реальному секторі економіки – платоспроможний попит.

За напрямом і темпами зміни пропозиції грошей і рівня відсотка виділяють два типи грошово-кредитної політики:

- грошово-кредитна експансія чи політика «дешевих грошей», яка передбачає стимулювання кредитних операцій для поживлення економічної кон’юнктури (за допомогою зниження норм резервування для суб’єктів кредитної системи, зниження рівня кредитних ставок), внаслідок чого гроші стрімко знецінюються;

- грошово-кредитна рестрикція чи політика «дорогих грошей», яка передбачає обмеження кредитних операцій в умовах зростання загального рівня цін (за допомогою підвищення норм резервування для учасників кредитної системи в центральному банку, підвищення рівня процентних ставок, обмеження темпів зростання грошової маси в обігу, порівняно з товарною масою), внаслідок чого гроші стрімко дорожчають, що призводить до різкого падіння ділової активності суб’єктів господарювання.

Інколи грошово-кредитну політику ототожнюють з монетарною політикою центрального банку і трактують, як комплекс заходів / дій у сфері регулювання грошового ринку.

Методи опосередкованого впливу базуються на використанні інструментів грошово-кредитної політики.

Інструменти грошово-кредитної політики – певні заходи центрального банку, спрямовані на зміну кон’юнктури грошового ринку, переважно, пропозиції грошей (кон’юнктура – економічна ситуація, що складається на ринку), внаслідок чого змінюється поведінка економічних суб’єктів на інших ринках – товарному, валютному, фондовому.

У світовій практиці найбільш поширені такі монетарні інструменти (інструменти монетарної політики):

1. Операції на відкритому ринку, суть яких в купівлі-продажу центральним банком державних цінних паперів.

2. Зміна норм обов'язкових резервів як певної частки залучених коштів, яку комерційні банки (а в деяких країнах і інші депозитні інститути) повинні зберігати на безпроцентному кореспондентському рахунку в центральному банку без права використання. Чим вищою встановлює центральний банк норму обов'язкових резервів, тим менша частка коштів може бути використана комерційними банками для активних операцій.

3. Зміна облікової ставки (ставки рефінансування) – процентної ставки (у річному обчисленні) за позиками, що надаються центральним банком комерційним банкам у порядку рефінансування в рамках виконання функції кредитора в останній інстанції для підтримки і регулювання ліквідності банків. Ці кредити є рефінансуванням тимчасової нестачі фінансових ресурсів. Рефінансування (префікс re- передає значення «знову», «ще раз», «заново», «по-новому») у контексті грошово-кредитної політики центрального банку – це операції з надання центральним банком кредитів комерційним банкам у встановленому порядку (процентна ставка, що використовується за такого кредитування, і є ставкою рефінансування). З 24 квітня 2020 р. облікова ставка НБУ становить 8 %.

Основною метою рефінансування є регулювання ліквідності банків завдяки виконанням центральним банком країни функції кредитора останньої інстанції. Для цього Національний банк України використовує такі кредити рефінансування:

✓ постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам кредитів овернайт;

✓ кредити рефінансування строком до 90 днів. За потреби підтримки ліквідності банків – на більш тривалий строк Національний банк України може прийняти рішення щодо здійснення рефінансування внаслідок проведення тендерів строком до 360 днів.

3. Запитання для самоперевірки

1. Дайте визначення грошової системи.
2. Назвіть типи грошових систем за зв'язком з грошовими металами.
3. Як підтримувалася рівновага на грошовому ринку за умов золотомонетного стандарту?
4. Що таке біметалізм?
5. Дайте визначення золотодев'язного стандарту.
6. На яких засадах функціонує паперова грошова система?

7. Перелічить елементи грошової системи України.
8. Як називалася перша грошова одиниця Київської Русі?
9. Назвіть характерні риси золотомонетного стандарту.
10. Коли була проведена сучасна грошова реформа в Україні?
11. Яка країна і коли першою перейшла до золотого монометалізму?
12. Наведіть риси сучасних грошових систем.
13. Дайте визначення сучасних грошей.
14. Які існують інструменти впливу на грошовий оборот і грошовий ринок?
15. Що таке платіжна система? Чому вона є інструментом прямого регулювання грошового обороту?
16. Перелічить основні вимоги до платіжної системи.

4. Тестові завдання

1. Сучасна грошова система характеризується:

- а) демонетизацією золота;
- б) наявністю монометалізму і біметалізму;
- в) використанням адміністративних методів регулювання грошового обігу;
- г) обмеженням сфери функціонування грошей.

2. Грошова система неринкового типу характеризується:

- а) бюджетною емісією і системою кредитного обігу;
- б) наявністю монометалізму і біметалізму;
- в) використанням адміністративних методів регулювання грошового обігу;
- г) вільним функціонуванням грошей.

3. Грошова система ринкового типу характеризується:

- а) розмежуванням сфер готівкового та безготівкового грошового обігу;
- б) наявністю монометалізму і біметалізму;
- в) використанням адміністративних методів регулювання грошового обігу;
- г) вільним функціонуванням грошей.

4. Грошова система відкритого типу характеризується:

- а) використанням адміністративних методів регулювання грошового обігу;
- б) відсутністю обмежень на проведення валютних операцій юридичними та фізичними особами;
- в) ізоляцією національної економіки від світової економіки;
- г) розмежуванням сфер готівкового та безготівкового грошового обігу.

5. Грошова система закритого типу характеризується:

- а) використанням адміністративних методів регулювання грошового обігу;
- б) відсутністю валютних обмежень на проведення операцій юридичними та фізичними особами;

- в) ізоляцією національної економіки від світової економіки;
- г) розмежуванням сфер готівкового та безготівкового грошового обігу.

6. Регульована грошова система характеризується:

- а) обігом повноцінних грошей;
- б) встановленням золотого (срібного) вмісту грошової одиниці;
- в) ізоляцією національної економіки від світової економіки;
- г) обігом неповноцінних грошей.

7. Саморегульована грошова система характеризується:

- а) обігом повноцінних грошей;
- б) розмежуванням сфер готівкового та безготівкового грошового обігу;
- в) ізоляцією національної економіки від світової економіки;
- г) обігом неповноцінних грошей.

8. Грошова система, за якої роль загального еквівалента законодавчо закріплювалася за двома металами (золотом і сріблом), – це:

- а) система монометалізму;
- б) система біметалізму;
- в) система бюджетної емісії;
- г) система кредитного обігу.

9. Грошова система, за якої роль загального еквівалента законодавчо закріплювалася лише за одним металом (золотом), – це:

- а) система монометалізму;
- б) система біметалізму;
- в) система бюджетної емісії;
- г) система кредитного обігу.

10. Грошова система, яка характеризується покриттям бюджетного дефіциту за рахунок кредитної емісії, – це:

- а) система монометалізму;
- б) система біметалізму;
- в) система бюджетної емісії;
- г) система кредитного обігу.

11. Різновидом золотого монометалізму є:

- а) система паралельної валюти;
- б) система подвійної валюти;
- в) система «кульгуючої» валюти;
- г) система золотомонетного стандарту.

12. Різновидом біметалізму є:

- а) система паралельної валюти;
- б) система золотомонетного стандарту;
- в) система золотозлиткового стандарту;
- г) система золотодев'язного стандарту.

13. Особливістю системи «кульгуючої» валюти є:

- а) здійснення безпосереднього обігу золотих монет, а також вільний обмін банкнот на золото;
- б) національні гроші обмінюються на іноземну валюту, розмінну на золото;
- в) золоті монети в обіг не випускаються, проте допускається обмін банкнот на стандартні золоті злитки;
- г) золоті і срібні монети є законним платіжним засобом, але не на рівних умовах, оскільки карбування монет зі срібла здійснюється в закритому порядку.

14. До елементів грошової системи однозначно не належить:

- а) найменування грошової одиниці;
- б) масштаб цін;
- в) облікова ставка центрального банку;
- г) види і купюрність грошових знаків.

15. Державний орган, що регулює грошовий оборот в Україні, – це:

- а) Кабінет міністрів України;
- б) Національний банк України;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Верховна Рада України.

ТЕМА 5

ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- сутності, закономірностей розвитку та форм прояву інфляції;
- теоретичних концепцій інфляції;
- економічних та соціальних наслідків інфляції;
- цілей, передумов та критеріїв оцінки успішності здійснення грошової реформи;

- методів стабілізації валют;
- особливостей проведення грошових реформ в Україні у 1990-х рр.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вмінь:

- виокремлювати види інфляції;
- розмежовувати економічні та соціальні наслідки інфляції;
- виокремлювати види грошових реформ;
- виявляти особливості розвитку інфляційного процесу в Україні;
- розраховувати показники вимірювання інфляції.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Інфляція – складний багатоплановий соціально-економічний процес, який має стадії та відбиває співвідношення між кількістю паперових грошей, обсягом вироблених товарів та послуг і темпами зростання рівня цін.

2. Інфляція – стійка тенденція до зростання середнього (загального) рівня цін у країні (впродовж певного періоду часу), що проявляється в знеціненні національної грошової одиниці.

3. Дефляція – стійка тенденція до зниження середнього (загального) рівня цін.

4. Дезінфляція – уповільнення темпу інфляції (темпу росту цін) внаслідок вилучення з обігу частини надлишкової грошової маси, випущеної в період інфляції.

5. Стагфляція – ситуація в економіці, коли одночасно відбувається ріст інфляції і безробіття на фоні спаду виробництва, інакше кажучи, – стагнація в поєднанні з інфляцією.

6. Девальвація (від лат. de – зниження і лат. valeo – мати значення, коштувати) – зниження офіційного курсу національної валюти відносно твердих валют або міжнародних рахункових одиниць для стимулювання експорту і заборони імпорту, тобто в сучасних умовах – це метод стабілізації національної валюти, а в умовах металевої грошової системи – офіційне зниження золотого вмісту грошової одиниці.

7. Ревальвация (від лат. re – підвищення і лат. valeo – мати значення, коштувати) – офіційне або реальне підвищення курсу національної валюти відносно твердих валют або міжнародних рахункових одиниць.

8. Деномінація (від лат. de – пониження і лат. nominatio – найменування) – зміна номінальної вартості грошових знаків для стабілізації валюти (без її перейменування) після гіперінфляції, внаслідок чого відбувається обмін усіх старих грошових знаків на нові у певній пропорції з одночасним перерахуванням у тій самій пропорції цін, тарифів, заробітної плати, пенсій, стипендій, балансової вартості фондів, платіжних зобов'язань тощо.

9. Антиінфляційна політика – комплекс взаємопов'язаних заходів держави й центрального банку країни для запобігання високим темпам інфляції та управління нею на незагрозливому для стабільності економічної системи рівні.

10. Грошова реформа – повне або часткове перетворення грошової системи, що проводиться державою для її оздоровлення або вдосконалення механізму регулювання грошового обігу з урахуванням нових соціально-економічних умов, або ж одне й інше одночасно.

11. Нуліфікація (від лат. nullus – ніякий та лат. facio – роблю) – метод стабілізації валюти, за якого держава оголошує знецінені грошові знаки недійсними й замінює новими.

12. Інфляційна психологія – впевненість економічних агентів, що інфляція буде збільшуватися далі: працівники вимагають підвищення зарплати, з'являється спіраль «ціни – заробітна плата».

2. Лекційний матеріал

План

1. Сутність і форми прояву інфляції
2. Види, показники вимірювання, соціально-економічні наслідки інфляції
3. Державне регулювання інфляції. Поняття, економічні передумови проведеної та види грошових реформ

Література: [2, 3, 5, 9, 14, 22, 46, 84, 97, 102, 103].

1. Сутність і форми прояву інфляції

Інфляція як наслідок негативних процесів в економіці відома вже кілька століть і є однією з глобальних проблем в сучасному світі. Зі зміною форм власності, типів ціноутворення, грошових систем змінювалися причини, наслідки, форми прояву інфляції, не змінюється лише її сутність.

Інфляція – це багатопланове соціально-економічне явище, яке характеризує співвідношення між кількістю паперових грошей, обсягом вироблених товарів та послуг і темпами зростання рівня цін.

Інфляція виникла ще у XVI ст., коли мала локальний (обмежений) характер, а у XX ст. набула постійного характеру як знецінення грошей внаслідок порушення законів грошового обігу і появи маси грошей, не забезпечених товарами.

Сучасна економіка інфляційна за самою своєю «конструкцією». Вперше термін інфляція, який перекочував з арсеналу медицини (від лат. *inflatio* – здуття), було застосовано в другій половині XIX ст., а саме в період громадянської війни 1861–1865 рр., у північній Америці для позначення процесу перевантаження («набрякання») каналів грошового обігу масою грошей, що перевищувала потребу економічної системи в них (переповнення каналів обігу надлишковими паперовими грошима, не забезпеченими відповідним зростанням товарної маси). Міцно в науковий світ цей термін увійшов у процесі теоретичного відображення певного стану економіки після другої світової війни.

У літературі концепції інфляції поділяють на дві групи:

1. Некономічні теорії, представники яких пов'язують виникнення інфляції з природними та політичними факторами (мілітаризацією економіки, відповідно, скороченням продуктивних витрат).

2. Економічні концепції, а саме:

- *теорія «інфляції попиту»*, відповідно до якої основною причиною інфляції є надмірний щодо товарної пропозиції попит. Прибічниками цієї концепції є Дж. М. Кейнс, Б. Хансен. В практичному плані для боротьби з інфляцією кейнсіанці пропонують збільшувати податки і знижувати державні витрати;

- *монетаристська теорія*, відповідно до якої інфляція – суто грошовий феномен, основною причиною якого є надмірна маса грошей, порівняно з валовим внутрішнім продуктом. Основоположниками монетаризму є Мілтон Фрідман, І. Фішер. За словами Мілтона Фрідмана, «інфляція – єдина форма покарання без законної підстави... Інфляція – податок, що може вводитися без прийняття закону... Інфляція обкладає всіх громадян... Щоденний податок, що зменшує їхні реальні доходи»;

- *теорія «інфляції витрат» або надмірних бюджетних витрат*, що виникла в розвиток кейнсіанської теорії. Прибічниками такої теорії є Дж. М. Кейнс (частково), У. Торн, Р. Куен.

Отже, в економічній науці (на тлі великої кількості обґрунтованих і не дуже трактувань) сформувалися **два основні підходи до розуміння і трактування поняття інфляція:**

- ✓ відповідно до першого підходу інфляція – *тривале (за часом) і стрімке (за характером) знецінення (нерозмінних на золото) грошей* внаслідок надмірного збільшення їхньої маси в обороті;

- ✓ відповідно до другого підходу інфляція – *стійка тенденція до зростання загального (середнього) рівня цін на товари та послуги в країні*, що проявляється у знеціненні національної грошової одиниці.

Гроші псує людину, а інфляція псує гроші (Борис Крутієр, російський афорист).

Важливо, що далеко не всяке підвищення цін є інфляційним, а це означає, що неправомірно ототожнювати інфляцію зі зростанням цін. Наприклад, підвищення цін не є інфляційним, якщо воно сталося через використання дорожчої сировини, поліпшення якості продукції, змін в динаміці продуктивності праці, циклічних і сезонних коливань, структурних зрушень в системі відтворення, монополізації ринку, державного регулювання економіки, введення нових ставок податків, девальвації і ревальвації грошової одиниці, зміни кон'юнктури ринку, впливу зовнішньоекономічних зв'язків, стихійних лих тощо.

Дефляція як економічна ситуація (від лат. *deflatio* – здування) – довгострокове поступове підвищення купівельної спроможності грошей, що проявляється у стійкій тенденції до зниження загального / середнього рівня цін. З низки причин розцінюється як фактор менш сприятливий, ніж інфляція, оскільки вказує на спад в економіці, зниження випуску продукції і зростання безробіття. Єдиним прикладом значної дефляції у ХХ ст. є падіння цін під час великої депресії 1920–30-х рр. Уряди прагнуть уникати дефляції. Дефляція як метод стабілізації національної валюти в умовах паперово-кредитної грошової системи – зниження державою кількості грошей щодо їхнього необхідного обсягу для реалізації вироблених товарів і послуг.

Дезінфляція – м'яка форма дефляції, уповільнення темпів інфляції або її припинення внаслідок вилучення з обігу частини зайвої грошової маси, випущеної в період інфляції.

Стагфляція – інфляція на тлі стагнації (застою виробництва) і безробіття.

Причини інфляції наведено в табл. 5.1.

Таблиця 5.1 – Зовнішні та внутрішні причини інфляції

Причини інфляції	Зовнішні причини:	
	<ul style="list-style-type: none"> – світові структурні кризи; – нелегальний експорт золота та валюти; – скорочення надходжень від зовнішньої торгівлі; – негативне сальдо зовнішньоторговельного та платіжного балансів 	
	Внутрішні причини:	
	Негрошові причини:	Грошові / монетарні причини:
	<ul style="list-style-type: none"> – порушення диспропорцій господарства; – циклічний розвиток господарства; – монополізація виробництва; – незбалансованість інвестицій; – державно-монополістичне ціноутворення; – кредитна експансія; – нестабільність соціально-економічної ситуації в державі 	<ul style="list-style-type: none"> – дефіцит бюджету; – зростання державного боргу; – надмірна емісія грошей; – збільшення кредитних засобів обігу внаслідок розширення кредитної системи; – збільшення швидкості обігу грошей

Форми прояву інфляції залежать від механізму господарювання (ринковий, неринковий) і наявності офіційної ціни на золото.

Відкритими формами прояву інфляції в ринковій економіці виступають:

1. *Зростання цін на продукцію* (товари і послуги) однієї і тієї самої якості, що проявляється у зниженні купівельної спроможності грошової одиниці, хоча інфляція можлива і без зростання цін.

2. *Девальвація в умовах золотого стандарту* (від лат. de – зниження і valeo – мати значення, коштувати) – зменшення золотого вмісту грошової одиниці.

«Це ще нічого, що в Європі за наш рубль дають полтинник, буде гірше, якщо за нього стануть давати в морду»

М. Салтиков-Щедрін

На сьогодні термін «девальвація» застосовується для ситуацій офіційного зниження центральним банком курсу національної валюти відносно до твердих валют в системах з фіксованим курсом валюти, що встановлюється владою. В умовах плаваючого валютного курсу не відбувається офіційного визначення вартості національної валюти. Отже, для ситуації зниження курсу валюти застосовується термін знецінення, а для ситуації зростання курсу валюти – термін подорожчання. Центральний банк може лише непрямими методами (валютними інтервенціями) змінювати курс. За таких умов знецінення або подорожчання буде не результатом прийняття офіційного документа, а результатом зміни вартості валюти під впливом ринкових механізмів. Існує погляд, що девальвація є не що інше, як приховування боргів (Віктор Каннінг).

3. *В умовах існування офіційної ціни на золото формою прояву інфляції виступали лаж на золото (ажіо)* – надбавка до офіційної ціни золота на ринку або ж *дизажіо* – явище, протилежне ажіо, коли ринкова ціна на золото була нижче за офіційну. Наприклад, 1 долар = 1 граму золота (офіційна ціна на золото), а на ринку грам золота можна придбати тільки за 1 долар 25 центів (це ринкова ціна на золото, виражена в паперових грошах).

Прихованими формами інфляція в ринковій економіці є:

1. *Платіжний дефіцит або відсутність платоспроможного попиту* (попит є, грошей на його задоволення немає).

«Інфляція – це коли кожен настільки багатий, що ніхто нічого не може собі дозволити»

Лешек Кумор (польський афорист)

2. *Натуралізація господарських зв'язків або бартер* як відхід від грошових форм розрахунків.

3. *Спад виробництва* (навіщо виробляти товар, який не можна реалізувати).

4. *Погіршення якості продукції* (товарів і послуг) за незмінних цін.

У неринковій економіці (в умовах централізованого механізму ціноутворення інфляція не може відкрито проявитися у зростанні цін) формами прояву інфляції виступають:

- ✓ погіршення якості продукції за незмінних цін;
- ✓ дефіцит або ж перевиробництво товарів;
- ✓ вимивання дешевого асортименту товарів;
- ✓ перетікання товарів на чорний (нелегальний) ринок;
- ✓ талонна і карткова системи розподілу товарів тощо.

Від інфляції як процесу необхідно відрізнити *інфляційний шок* – разове різке підвищення рівня ціни, переважно, на стратегічний товар (наприклад, енергоресурси), яке може стати або не стати імпульсом для прискорення інфляції (не стати, якщо економіка абсорбує інфляційний шок).

Інфляційні очікування є психологічним феноменом, який обумовлює поведінку як споживачів так і виробників. Інакше кажучи, цю думку можна виразити у такий спосіб: якщо всі думають, що ціни піднімуться – ціни піднімуться.

Інфляційна психологія – впевненість економічних агентів, що інфляція буде збільшуватися далі: працівники вимагають підвищення зарплати, з'являється спіраль «ціни – заробітна плата».

Отже, узагальнення трактувань, які мають місце в науковій та навчальній економічній літературі, дає змогу визначити *інфляцію* як зниження купівельної спроможності грошей внаслідок переповнення каналів обігу грошовою масою понад потреби товарообігу, що проявляється у зростанні цін на товари / послуги, яке не обумовлено підвищенням їхньої якості.

2. Види і показники вимірювання інфляції, її соціально-економічні наслідки

Інфляція – складний соціально-економічний процес, що має стадії, які розрізняються темпами зростання (приросту) цін і впливом на економіку. На тлі безлічі суперечливих підходів в економічній літературі і тісного переплетіння видів інфляції найбільш прийнятною представляється класифікація інфляції відповідно до критеріїв, наведених у табл. 5.2.

Таблиця 5.2 – Види інфляції

За ступенем втручання держави в ринкові процеси	
<i>Відкрита інфляція</i> (в умовах неутручання держави в процеси формування цін і заробітної плати)	<i>Прихована / латентна / пригнічена інфляція</i> (в умовах контролю уряду зростання цін або заробітної плати, або того й іншого одночасно)
За здатністю держави впливати на інфляцію	
<i>Контрольована</i>	<i>Неконтрольована</i>

За формою прояву			
Цінова інфляція , яка проявляється у зростанні цін	Інфляція заощаджень , яка проявляється у зростанні вимушених заощаджень (за фіксованих державою цін і доходів)	Курсова інфляція , яка проявляється у падінні курсу валют щодо інших валют (зазвичай девальвація розглядається як відносно самостійне явище)	
За середньорічним темпом приросту / зростання цін			
Повзуча інфляція , за якої темпи приросту цін незначні і не перевищують 5 %	Помірна інфляція , за якої середньорічний темп приросту цін коливається в межах 5–20 %	Галопуюча інфляція , за якої має місце стрибкоподібне зростання цін: 20–50 %, іноді 100 %	Гіперінфляція , за якої середньорічний темп приросту цін перевищує 100 %. Супергіперінфляція , за якої зростання цін складає 1 000 % і більше
За здатністю адаптації економіки до темпу зростання цін			
Збалансована , за якої ціни зростають повільно та одночасно на більшість груп товарів і послуг		Незбалансована , за якої ціни на різні товари та послуги зростають нерівномірно	
За переважанням чинників виникнення			
Інфляція витрат / інфляція пропозицій , яка викликана збільшенням витрат виробництва на одиницю продукції; – неефективною ціновою політикою; – неефективною податковою політикою; – товарним дефіцитом; – структурними диспропорціями в економіці		Інфляція попиту , яка інспірована надлишковим сукупним попитом, а саме: – емісійним фінансуванням дефіциту бюджету; – перекредитуванням економіки; – неефективною валютною політикою	
За передбачуваністю			
Непередбачена / непрогнозована , яка є результатом стихійних змін у сукупному попиті і пропозиції, і реальний рівень якої виявляється вище очікуваного		Очікувана / прогнозована , яка є результатом певних тенденцій в економіці чи запланованих державою заходів	
За тривалістю знецінення грошей			
Хронічна / постійна		Нехронічна	

У 20-ті рр. ХХ ст. відомий вчений-енциклопедист О. Ю. Шмідт відкрив **закон гіперінфляції** (хоча терміна гіперінфляція тоді не було), який говорить: за подібного виду (типу) інфляції кількість грошей в обігу зростає в арифметичній прогресії, а ціни – в геометричній прогресії.

Термін «**гіперінфляція**» ввів у 1956 р. американський економіст Ф. Каган: тоді під гіперінфляцією розуміли місячний приріст цін більше ніж 50 % (тобто в річному численні більше ніж 10 000 %). Гіперінфляція з'являється в тому місяці, коли приріст індексу цін вперше перевищує 50 %, і закінчується, коли місячний приріст індексу опускається за 50 % і залишається нижче цієї позначки не менше року.

До новітніх варто віднести термін **агфляція (аграрна інфляція)**, який був вперше застосований економістами транснаціональної інвестиційної корпорації Goldman Sachs для позначення різкого зростання цін на продовольство на тлі скорочення його запасів за відносно низького загального рівня інфляції і незначного зростання заробітної плати. Високі темпи агфляції зафіксовані два роки

поспіль: у 2006 р. індекс цін на продовольство, який розраховується Goldman Sachs, збільшився на 26 %; в 2007 р. його зростання склало 41 %.

У практичних розрахунках для оцінки рівня інфляції у відкритих формах використовуються індекси цін (які розраховуються як відношення ціни фіксованого набору благ (ринкового кошика) в поточному році до ціни ринкового кошика у базисному році, помножене на 100 %, тобто, одиниця виміру – рази).

У світовій практиці широко застосовують так званий *індекс вартості життя* – *індекс роздрібних цін певного набору товарів і послуг* (ринкового кошика, який визначається державою), що входять до бюджету середнього споживача.

У наукових дослідженнях, доступних для вивчення в Україні, відсутня аргументація про орієнтацію на конкретні цінові індекси. Державна служба статистики України у процесі вимірювання інфляції в країні (на макрорівні) розраховує такі показники:

1. Індекс споживчих цін (ІСЦ, те саме, що індекс інфляції) – індикатор рівня інфляції, який характеризує зміну загального рівня цін на товари та послуги («фіксовану кошик»), які купуються населенням для невинного споживання. ІСЦ відбиває зміну вартості фіксованого споживчого набору товарів і послуг у поточному періоді щодо попереднього. Споживчий набір товарів і послуг – набір найбільш представницьких і важливих для споживання домогосподарств товарів і послуг, який встановлюється централізовано і є єдиним для всіх регіонів України. *Споживчий кошик* – це набір товарів і послуг, необхідних для задоволення наших першочергових потреб у середньому за рік. В 2020 р. кошик містить 296 товарів та послуг.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) розраховується Державною службою статистики України (ДССУ) відповідно до світової практики та рекомендацій міжнародних організацій. Саме цей індекс використовує НБУ для цілей своєї монетарної політики – таргетування інфляції. Зі свого боку, індекс інфляції базується на сукупній зміні середніх цін репрезентативного набору товарів і послуг. А власне репрезентативний набір формується на основі даних щодо споживчих витрат домогосподарств. Перегляд ваг Держстатом (і, відповідно, визначення питомої ваги компонента в інфляції) індивідуальних цінових індексів для різних категорій товарів і послуг відбувається *щороку*. А власне список товарів і послуг переглядається статслужбою *один раз на п'ять років*. Зазначимо, що товар (послуга) включається у набір споживчих грошових витрат, якщо його вага у витратах становить не менш як 0,1 %.

Востаннє споживчий набір переглядався 2017 р. І цьому передувала принципова зміна методології. До 2017 р. для розрахунку ваг окремих компонентів у індексі інфляції використовувалася інформація за результатами обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД). Результати цього спеціального опитування мали кілька суттєвих недоліків. Передусім у його вибірці був надлишок

представників старших вікових груп, а рівень участі жителів великих міст був украй низьким. Отже, з 2017 р. Держстат кардинально змінив підхід до вагової структури складових інфляції, – тепер вона будується на даних системи національних рахунків (СНР) щодо споживчих витрат домогосподарств відповідно до міжнародної класифікації індивідуального споживання за цілями (КІСЦ). У підсумку вагова структура інфляційного набору наблизилася до споживання всіх домогосподарств. А власне показник почав точніше відбивати інфляційні процеси.

Далі відбуваються певні коригування. Зокрема, з даних СНР виключаються витрати на наркотичні вироби, азартні ігри, страхування життя, товари власного виробництва, покупки українців за межами країни, плата за проживання у власному житлі. Натомість додають витрати іноземних громадян, здійснені на території України. Дані за СНР публікуються із запізненням майже на рік, оскільки обробка величезної кількості статистичних даних потребує часу. Зокрема, у 2019 р. основою для розрахунку ІСЦ є структура споживчих витрат за 2017 р. Однак це не є застарілою інформацією, оскільки статистичні відомства у своїх розрахунках актуалізують питомі ваги з урахуванням динаміки цін за цей проміжок часу.

Інакше кажучи, для розрахунку ІСЦ у січні 2019 р. вага кожної компоненти за 2017 р. множиться на зміну цін з 2017 р. до грудня 2018 р. Потім отримані вагові коефіцієнти нормалізуються, тобто приводиться сума усіх ваг до 100 %:

$$\text{ІСЦ} = \frac{\sum P1 * q0}{\sum P0 * q0} * 100,$$

де $P0, P1$ – ціни одиниці товару (послуги) «споживчого кошика» базового і поточного періодів відповідно, $q0$ – кількість товарів у «споживчому кошику» базисного періоду.

Наведемо дані щодо індексу споживчих цін в Україні (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Індеси споживчих цін у 2014–2019 рр., % (до попереднього місяця)

	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
січень	100,2	103,1	100,9	101,1	101,5	101,0
лютий	100,6	105,3	99,6	101,0	100,9	100,5
березень	102,2	110,8	101,0	101,8	101,1	100,9
квітень	103,3	114,0	103,5	100,9	100,8	101,0
травень	103,8	102,2	100,1	101,3	100,0	100,7
червень	101,0	100,4	99,8	101,6	100,0	99,5
липень	100,4	99,0	99,9	100,2	99,3	99,4
серпень	100,8	99,2	99,7	99,9	100,0	99,7
вересень	102,9	102,3	101,8	102,0	101,9	100,7
жовтень	102,4	98,7	102,8	101,2	101,7	100,7
листопад	101,9	102,0	101,8	100,9	101,4	100,1
грудень	103,0	100,7	100,9	101,0	100,8	99,8
за рік	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1

Аналізуючи індекси споживчих цін у 2014–2020 рр. з табл. 5.1, можна побачити, що в Україні найвищі темпи інфляції спостерігалися у квітні 2015 р. та становили відповідно 143,3 % за рік. Це пояснюється кризовими явищами в економіці країни. Основними причинами сповільнення інфляції у 2016 р. є послаблення основного інфляційного тиску, яке зі свого боку пов'язане зі стабілізацією ситуації на валютному ринку, яка була досягнута завдяки жорстким адміністративним обмеженням, та жорстка монетарна та фіскальна політика НБУ та уряду, що спричинило дефляцію у розмірі 0,1–0,3 % за місяць [97].

Одним із основних чинників уповільнення зростання споживчих цін стало зміцнення обмінного курсу гривні та загальне зниження світових цін на енергоносії. Отже, розглянувши рівень інфляції в Україні з 2014 по 2020 рр., можна зробити висновок, що з кожним роком рівень інфляції знижується. Найбільшого рівня інфляції країна досягла у 2015 р. (143,3 %), що було обумовлене військовими діями на Сході України та окупацією АР Крим. З 2017 р. інфляція уповільнюється. Хоч в країні на 2018 р. прогнози МВФ були не дуже втішними, через зростання цін, але все ж таки рівень інфляції склав 9,8 %. За прогнозами НБУ, на 2020 р. рівень інфляції повинен був скласти 105,5 % через жорсткі монетарні умови та виважену фіскальну політику. Однак з огляду на нестабільну економічну ситуацію як в усьому світі, так і в Україні, пов'язану з вірусом COVID-19, прогнози щодо рівня інфляції змінилися. НБУ очікує інфляцію на рівні 5,5 % на кінець 2021 р., а середньорічний показник – 5,8 %. Задекларований Урядом на кінець 2021 р. показник інфляції становить 7,3 %, а середньорічний показник інфляції у 2021 р. прогнозується на рівні 8,1 %. Згідно з розрахунками МВФ, прогноз інфляції на 2021 р. є більш оптимістичним (порівняно з Урядовим) і становить 7,2 %.

2. Індекс цін виробників (зокрема зведений ІЦВ, ІЦВ промислової продукції, ІЦВ сільськогосподарської продукції та ін.) – показник середнього рівня зміни оптових цін на сировину, матеріали та товари проміжного споживання (за цими цінами продають свої товари національні виробники). Відмінність ІЦВ від індексу споживчих цін полягає у тому, що він охоплює тільки товари, але не послуги, і на оптовому рівні їхньої реалізації.

Визначається індекс цін виробника за формулою *агрегатного індексу цін Ласпейреса*:

$$\text{ІЦВ} = \frac{\sum P_1 * q_0}{\sum P_0 * q_0} * 100,$$

де P_0 , P_1 – рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно;

q_0 – кількість товарів (випадків надання послуг) у базовому періоді, що взяті в розрахунок.

3. **Дефлятор ВВП** – показник, що характеризує середньорічну зміну цін на всі складові ВВП (показує, на скільки подешевшали або подорожчали товари). Розраховується як індекс Пааше (характеризує зміну цін звітного періоду, порівняно з базисним, за товарами, реалізованими у звітному періоді).

$$D \text{ ВВП} = \text{Номінальний ВВП} / \text{Реальний ВВП} \times 100\%,$$

При цьому: **Номінальний ВВП** = $\sum p_i q_i$,

де q_i – обсяг виробництва i -го товару в поточному році; p_i – ціна i -го товару в поточному році.

$$\text{Реальний ВВП} = \sum p_o q_i,$$

де p_o – ціна i -го товару в базисному році.

Реальний ВВП можна розрахувати шляхом коригування номінального ВВП на індекс цін (I_p). Якщо величина дефлятора менша за 1, то відбувається коригування номінального ВВП у бік збільшення, яке називається **інфлюванням**. Якщо величина дефлятора більша за 1, то відбувається коригування у бік зниження, яке називається **дефлюванням**.

Наслідки інфляції є серйозними і суперечливими (табл. 5.3).

Таблиця 5.3 – Наслідки впливу інфляції для суспільства

Соціальні наслідки:	Економічні наслідки:
<ul style="list-style-type: none"> • негативне сприйняття громадськістю влади; • зниження реальних доходів, відповідно, рівня життя населення, і, насамперед, соціальних груп з фіксованими доходами; • збільшення розриву в реальних доходах різних соціальних груп; • знецінення заощаджень; • зменшення платоспроможного попиту населення; • соціальне розшарування суспільства і загострення соціальних суперечностей; • зниження мотивації до трудової діяльності і зростання безробіття 	<ul style="list-style-type: none"> • скорочення обсягів виробництва; • розширення бартеру; • доларизація економіки; • зниження мотивації до інвестування та обсягів інвестицій у народне господарство та підвищення ризику інвестицій; • спад НТП; • подальша девальвація національної валюти; • масовий вивіз національного капіталу за кордон; • зменшення реальної вартості державних доходів; • зниження економічної активності суб'єктів господарювання і відхід від оподаткування; • знецінення фінансових активів з фіксованою вартістю і амортизаційних фондів, що ускладнює відтворювальний процес; • спекуляції на валютних ринках; • активізація тіньового сектора економіки; • дезорганізація зовнішньоекономічних зв'язків та відносин

3. Державне регулювання інфляції. Поняття, економічні передумови проведення та види грошових реформ

Антиінфляційна політика – комплекс заходів держави по боротьбі з інфляцією, що спрямовані на забезпечення стійкості грошей.

***Боротьба парламенту з інфляцією – все одно,
що боротьба мафії зі злочинністю***
Афоризм

Існують два основні напрями боротьби з інфляцією:

1. Антиінфляційна стратегія, яка охоплює комплекс заходів, спрямованих на усунення причин і механізмів інфляції в довгостроковому періоді, а саме:

- погашення інфляційних очікувань через проведення урядом чіткої послідовної антиінфляційної політики;
- введення жорстких лімітів на щорічний приріст грошової маси;
- скорочення бюджетного дефіциту за рахунок підвищення податків, але переважно за рахунок зниження державних витрат;
- послаблення впливу на національну економіку зовнішніх інфляційних імпульсів;
- підвищення курсу валюти.

До практичних заходів держави, які могли б зменшити негативний вплив інфляції на економіку, варто віднести:

- ✓ перехід до ресурсозберігаючих технологій;
- ✓ оптимізація структури суспільного виробництва;
- ✓ раціоналізація інвестиційної політики;
- ✓ конверсія військового виробництва;
- ✓ зменшення управлінських структур.

2. Антиінфляційна тактика, яка приносить результати у короткостроковому періоді і носить надзвичайний характер:

- ✓ приватизація державних підприємств (для збільшення надходжень до державного бюджету);
- ✓ підвищення процентних ставок по внесках тощо.

Виділяють такі види антиінфляційної політики:

– ***дефляційна політика*** – заходи уряду з регулювання попиту на гроші для зниження темпів інфляції на основі штучного вилучення з обігу частини надлишкової грошової маси за допомогою скорочення державних витрат, посилення податкового преса, проведення кредитної рестрикції (лімітування кредитів, підвищення облікової ставки, збільшення обов'язкових резервів), випуску державних цінних паперів, лімітування випуску готівки;

– *політика доходів*, яку треба застосовувати обережно з соціальних мотивів, оскільки вона може полягати в «заморожуванні» зарплати і цін на певному рівні або встановленні темпів їхнього зростання в певних межах (найчастіше в межах приросту продуктивності праці), жорсткої антимонопольної політики.

Частіше має місце поєднання декількох видів заходів держави по боротьбі з інфляцією.

Грошові реформи – це засновані на теорії грошових відносин перетворення (повні або часткові) грошової системи, проведені державою для її оздоровлення або вдосконалення механізму регулювання грошового обороту стосовно нових соціально-економічних умов, або одне й інше одночасно. Це перетворення, які ведуть до позитивних, заздалегідь прорахованих економічних і соціальних результатів через максимально короткий проміжок часу. Як елемент антиінфляційної політики грошова реформа спрямована на ліквідацію наслідків інфляції в грошовій сфері і створення монетарних та економічних передумов для стабілізації грошового обороту. Щоб грошова реформа була успішною, повинні існувати або повинні бути створені економічні передумови / умови для її проведення. В іншому разі вона спричинить посилення не тільки інфляції та її негативних наслідків, але і недовіру до держави, яка проводить подібні реформи.

До економічних передумов проведення грошової реформи відносять:

- ✓ нагромадження золотовалютних резервів, необхідних для підтримки стійкості курсу національної валюти;
- ✓ бездефіцитний бюджет або стійка тенденція до зменшення розміру дефіциту;
- ✓ активне сальдо платіжного балансу за певний період часу;
- ✓ зростання обсягів виробництва або стійка тенденція до зниження темпів спаду виробництва.

Види грошових реформ наведено у табл. 5.4.

Повні / структурні реформи – це створення нової грошової системи, включно зі зміною масштабу цін (перехід від біметалізму до монометалізму або від монометалізму до паперово-кредитної грошової системи).

Часткові реформи – реформи, які припускають перетворення окремих елементів грошової системи.

Формальні реформи, за яких купюри старого зразка міняють на купюри нового зразка в пропорції 1:1 з одночасним або ж поступовим виведенням старих купюр з обігу. *Нуліфікація* – проголошення державою знецінених грошових знаків недійсними також є формальною реформою.

Таблиця 5.4 – Види грошових реформ

За глибиною перетворень			
Повні / структурні реформи	Часткові реформи		
	За повнотою змін		
	Формальні реформи	Деномінаційні реформи	
		За характером обміну старих грошей на нові	
	Неконфіскаційні реформи	Конфіскаційні реформи	
За порядком введення в обіг нових грошей			
Одномоментні реформи		Реформи паралельного типу	

Деномінаційні реформи, які припускають зниження номіналу грошових знаків внаслідок обміну старих грошових знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції цін, тарифів, заробітної плати, пенсій, стипендій, балансової вартості фондів, платіжних зобов'язань тощо.

Неконфіскаційні реформи, за яких в одному співвідношенні здійснюється обмін запасу грошей для всіх економічних суб'єктів.

Конфіскаційні реформи, за яких співвідношення обміну запасу грошей диференціюється залежно від:

- ✓ величини представленого до обміну запасу старих грошей (чим більше грошей, тим менше співвідношення обміну, чи встановлюється ліміт на обмін);
- ✓ форми зберігання запасу старих грошей (готівка, безготівкові);
- ✓ власника грошей (для держвласників грошей обмін може проводитися в більш пільговій пропорції, ніж для приватних).

Одномоментні реформи – введення нових грошей здійснюється в короткі терміни – 7–15 днів. За конфіскаційних реформ термін обміну повинен бути мінімальним (щоб власники великих грошей не встигли їх «заховати»).

Реформи паралельного типу – випуск нових і старих грошей здійснюється паралельно, але старі гроші вилучаються з обороту у міру надходження їх у банки.

Реставрація – відновлення колишнього золотого вмісту грошової одиниці.

Ревальвація – офіційне збільшення золотого вмісту грошової одиниці або підвищення її курсу.

На початку 90-х рр. Україна стикнулася з високою інфляцією (більш ніж 10 000 % на рік) і непристосованістю грошової системи до ринкових умов, і протягом 1994–1996 рр. була проведена масштабна грошова реформа.

Грошова реформа в Україні була повною неконфіскаційною: обмін карбованців на гривні проводився протягом 15 днів, хоча згодом обмін був дозволений протягом ще декількох років.

Монетарна інфляція – знецінення грошей, пов'язане з припливом валюти в країну, відповідно, з розширенням грошової бази; виявляється у зростанні цін на товари і послуги, не обумовленому підвищенням їхньої якості.

Структурні (повні) грошові реформи проводилися під час переходу від біметалізму до золотого монометалізму, від останнього до системи або кредитного обігу. У сучасних умовах, коли в усіх країнах запроваджені неповноцінні гроші, які мають здатність до швидкого знецінення, реформи часткового типу проводяться досить часто, є найбільш типовими у світовій практиці. Найбільш показовими реформами цього типу були грошові реформи 1947 р. і 1961 р. в СРСР.

3. Запитання для самоперевірки

1. Чим зумовлене виникнення інфляції?
2. У чому полягає суть інфляції попиту та інфляції витрат?
3. У чому полягає сутність ефекту Фішера?
4. Для чого використовують індекси Ласпейреса і Пааше?
5. Як розраховується індекс споживчих цін?
6. Що характеризує крива Філіпса?
7. Охарактеризуйте неекономічні теорії інфляції.
8. Поясніть зв'язок інфляції та безробіття.
9. Поясніть сутність антиінфляційної стратегії і тактики в практиці економічно розвинутих зарубіжних країн.
10. Назвіть основні причини та особливості інфляції в Україні.
11. У чому полягає суть, сутність, стратегія і тактика антиінфляційної політики України?
12. Що таке індекси інфляції?
13. Охарактеризуйте концепцію і методи антиінфляційного оподаткування.
14. Поясніть зміст грошових реформ в Україні у 90-х рр. XX ст.
15. Як відбувається регулювання цін за умов інфляційної нестабільності?
16. У чому полягає система заходів щодо захисту вкладів громадян та юридичних осіб від інфляції під час інвестування в житлове будівництво?

4. Тестові завдання

1. Поєднання затримки в розвитку і навіть спаду виробництва з безперервним прискореним зростанням цін – це визначення поняття:

- а) стагфляції;
- б) девальвації;
- в) деномінації;
- г) ревальвації.

2. Індекс цін є показником, що виражає:

- а) абсолютну зміну середнього рівня цін товарів у часі;
- б) відносну зміну середнього рівня цін товарів у часі;

- в) рівень девальвації національної валюти за рік;
- г) річний темп приросту сукупного суспільного продукту.

3. Грошова реформа є:

а) повним або частковим перетворенням грошової системи, яке проводить держава для оздоровлення грошей чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту стосовно нових соціально-економічних умов;

б) довгостроковою політикою держави, спрямованою на заміщення повноцінних грошей неповноцінними знаками вартості;

в) комплексом заходів, спрямованих на зниження валютного курсу національної грошової одиниці;

г) підвищенням золотого вмісту грошової одиниці або офіційного валютного курсу.

4. Безпосередній вплив на пропозицію грошей в Україні має:

- а) Національний банк;
- б) Міністерство фінансів;
- в) Кабінет Міністрів;
- г) рахункова палата України.

5. Основна функція грошової реформи – це:

- а) впровадження нового зразка купюри;
- б) заміна масштабу цін;
- в) конфіскація грошової маси у населення;
- г) стабілізація грошового обігу.

6. Офіційне зниження курсу національних грошей відносно іноземних розрахунків або міжнародних розрахункових одиниць – це:

- а) ревальвація;
- б) нуліфікації;
- в) деномінація;
- г) девальвація.

7. Укрупнення грошової одиниці без зміни її найменування, яке проводиться для забезпечення грошового обороту і надання більшої повноцінності грошам, – це:

- а) ревальвація;
- б) нуліфікації;
- в) деномінація;
- г) девальвація.

8. Офіційне підвищення державою валютного курсу національної валюти – це:

- а) ревальвація;
- б) нуліфікації;

- в) деномінація;
- г) девальвація.

9. Оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними або обмін знецінених паперових грошей на нові грошові знаки в досить низьких пропорціях – це:

- а) ревальвація;
- б) нуліфікація;
- в) деномінація;
- г) девальвація.

10. До обов'язкових передумов проведення грошової реформи не належить:

- а) вихід країни на міжнародні ринки капіталів;
- б) бездефіцитний держаний бюджет або скорочення бюджетного дефіциту;
- в) зростання обсягів ВВП або стійке зниження темпів його скорочення;
- г) накопичення золотовалютних резервів центральним банком країни.

11. Грошові реформи, які передбачають повне перетворення грошової системи держави, – це визначення:

- а) структурної грошової реформи;
- б) часткової грошової реформи;
- в) одномоментної грошової реформи;
- г) грошової реформи паралельного типу.

12. Які дії необхідно застосувати центральному банку, якщо потрібно збільшити грошову масу в обігу:

- а) продавати державні цінні папери;
- б) підвищити облікову ставку;
- в) підвищити норму обов'язкових резервів;
- г) знизити норму обов'язкових резервів.

13. Грошові реформи, які передбачають тільки зміни в організації грошового обороту або зміну окремих елементів грошової системи, – це визначення:

- а) структурної грошової реформи;
- б) часткової грошової реформи;
- в) одномоментної грошової реформи;
- г) грошової реформи паралельного типу.

14. За повнотою здійснюваних змін у грошовій системі часткові грошові реформи класифікуються на:

- а) формальні і деномінаційні;
- б) конфіскаційні і неконфіскаційні;
- в) одномоментні та паралельного типу;

г) збалансовані і незбалансовані.

15. За характером обміну старих грошей на нові часткові грошові реформи класифікуються на:

- а) формальні і деномінаційні грошові реформи;
- б) конфіскаційні і неконфіскаційні грошові реформи;
- в) одномоментні та грошові реформи паралельного типу;
- г) збалансовані і незбалансовані грошові реформи.

16. Зміни у часі загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання, характеризує:

- а) інфляція;
- б) індекс споживчих цін;
- в) індекс споживання;
- г) споживчий кошик.

ТЕМА 6

ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- тлумачень понять «валюта» та «валютні цінності»;
- складу та класифікації валют;
- складу валютних цінностей;
- видів конвертованості валют;
- складових валютних відносин;
- елементів, суб'єктів та об'єкта операцій на валютному ринку;
- видів валютного ринку;
- видів валютного курсу;
- режимів встановлення валютного курсу;
- методів регулювання валютного курсу;
- елементів національної валютної системи;
- складових міжнародної (регіональної) валютної системи;
- механізму впровадження євро;
- етапів еволюції світової валютної системи.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набутися вміння:

- висвітлювати особливості та закономірності функціонування грошей як валюти в сучасній економіці;
- характеризувати етапи еволюції світової валютної системи;
- класифікувати операції валютного ринку;
- формулювати особливості формування валютної системи України;
- вільно і грамотно (економічно коректно) оперувати термінами і поняттями з означеної проблематики.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Валюта – будь-які грошові кошти, формування та використання яких прямо чи опосередковано пов'язані із зовнішньоекономічними відносинами.

2. Національна валюта – грошові кошти, що емітує національна банківська система.

3. Іноземна валюта – грошові кошти, що емітують банківські системи інших, відносно цієї, країн.

4. Колективна валюта – грошові кошти, виражені в особливих міжнародних грошових одиницях, що емітують міжнародні фінансово-кредитні установи та функціонують за міждержавними угодами.

5. Резервна валюта – грошові кошти країни з найвищим економічним потенціалом, які накопичуються центральними банками інших країн у валютних

резервах і вільно використовуються у міжнародних платежах, а також як засіб визначення валютного паритету, проведення валютних інтервенцій та виконують функцію інвестиційного активу.

6. Єрвалюта – валюта, що розміщена у формі депозиту в іноземних банках, розташованих за межами країни-емітента валюти.

7. Конвертована валюта – валюта, яка вільно обмінюється на валюти інших країн за курсом, що формується у встановленому порядку, вільно вивозиться і ввозиться через кордон.

8. Неконвертована валюта – валюта, яку неможливо вільно обміняти на іноземні валюти за ринковим курсом, її ввіз та вивіз через кордон жорстко обмежується.

9. Повна конвертованість валюти – можливість вільного обміну національної валюти на іноземну для всіх категорій власників (юридичних і фізичних осіб, резидентів і нерезидентів) та за всіма видами цілей або операцій (платежі за поточними операціями, платежі за рухом капіталу і переказами).

10. Часткова конвертованість валюти – наявність обмежень на обмін національної валюти на іноземну для певних категорій власників (юридичних і фізичних осіб, резидентів і нерезидентів), або за певними видами цілей або операцій (платежі за поточними операціями, платежі за рухом капіталу і переказами).

11. Валютні відносини – сукупність економічних відносин, що виникають у процесі міждержавного обміну результатами діяльності національних господарств, які обслуговуються валютою.

12. Валютний ринок – сектор грошового ринку, на якому урівноважуються попит і пропозиція на валюту як специфічний товар.

13. Національний валютний ринок – система економічних і організаційних відносин, що виникають при здійсненні валютних операцій у межах економічного простору конкретної країни, які регулюються її національним валютним законодавством.

14. Міжнародний (регіональний) валютний ринок – система економічних і організаційних відносин, що виникають у процесі здійснення валютних операцій у межах економічного простору групи країн окремих регіонів світу (Європа, Америка, Азія).

15. Світовий (форексний) валютний ринок – функціонуюча цілодобово сукупність окремих ринків, локалізованих у різних регіонах світу або центрах міжнародної торгівлі, об'єднаних у єдину систему за допомогою новітніх засобів телекомунікацій та інформаційних технологій.

16. Валютні операції – будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку.

17. Касові валютні операції (операції спот) – купівля-продаж валюти на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання.

18. Строкові валютні операції – купівля-продаж валютних цінностей з відстрочкою їх поставки на термін, що перевищує два робочі дні з дня укладання угоди (контракту) за курсом, узгодженим у момент її підписання.

19. Валютні деривативи (форвардні, ф'ючерсні контракти, опціони) – оформлені стандартизованими документами (контрактами) строкові валютні угоди, що мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання до оплати), які самі стають об'єктом купівлі-продажу на валютних ринках.

20. Форвардні валютні операції – різновид строкових операцій, що полягає у купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з подальшою передачею валюти в обумовлений строк у майбутньому за курсом, визначеним у момент укладання контракту.

21. Ф'ючерсні валютні операції – здійснюваний на біржах і під їх контролем різновид строкових операцій, що полягає в купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з подальшою передачею валюти в обумовлений строк у майбутньому за курсом, визначеним у момент укладання чітко уніфікованого за формою та умовами контракту.

22. Валютний опціон – різновид строкових операцій, за яким між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них право (але не обов'язок) купити чи продати другому певну суму валюти в установленій строк (чи протягом певного строку) і за узгодженим сторонами курсом.

23. Валютний своп – комбінація двох конверсійних операцій з валютами на умовах спот і форвард, які здійснюються одночасно і розраховані на одну і ту ж валюту.

24. Валютний арбітраж – комбінація з кількох операцій із купівлі та продажу двох чи кількох валют за різними курсами на одному і тому ж ринку, але в різні строки (часовий арбітраж), або в один і той же час, але на різних ринках (просторовий арбітраж) з метою одержання додаткового доходу.

25. Котирування валюти – установлення валютного курсу.

26. Валютний курс – співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу, яке на практиці виступає як ціна грошової одиниці однієї країни, що визначена в грошовій одиниці іншої країни.

27. Реальний валютний курс – валютний курс, який враховує співвідношення рівнів цін у країнах, валюти яких порівнюються.

28. Номінальний валютний курс – відносна ціна валют двох країн, тобто ціна валюти однієї країни, що виражена у валюті іншої країни.

29. Плаваючий валютний курс – валютний курс, рівень якого вільно коливається (змінюється) під впливом зміни попиту та пропозиції на валютному ринку.

30. Фіксований валютний курс – валютний курс, рівень якого центральні банки підтримують певний час на незмінному, заздалегідь оголошеному рівні.

31. Двосторонній валютний курс – співвідношення курсів національної і будь-якої іноземної валюти країни, що підтримує з нею валютні відносини.

32. Багатосторонній (ефективний) валютний курс – співвідношення курсу національної валюти з усіма іншими валютами або з певною їх сукупністю (кошиком).

33. Ринковий валютний курс – валютний курс, який об'єктивно формується на валютному ринку під впливом попиту і пропозиції.

34. Офіційний валютний курс – валютний курс, який визначається центральним банком на підставі динаміки ринкового валютного курсу та з урахуванням завдань валютної політики країни.

35. Купівельна спроможність валюти – сума товарів та послуг за їх цінами, які можна придбати за національну грошову одиницю.

36. Паритет купівельної спроможності валют (валютний паритет) – співвідношення внутрішніх цін у національних валютах країн-торговельних партнерів.

37. Золотовалютні резерви – зовнішні високоліквідні активи у вигляді іноземної валюти й золота, які знаходяться під контролем державних органів грошово-кредитного регулювання та в будь-який час можуть бути використовувані для фінансування дефіциту платіжного балансу країни або валютних інтервенцій.

38. Валютна інтервенція – інструмент регулювання центральним банком валютного курсу в країні шляхом купівлі-продажу значної кількості іноземної валюти на валютному ринку.

39. Валютні обмеження – законодавчо та нормативно встановлені вимоги щодо заборони, обмеження, лімітування та інших форм регламентування валютних операцій резидентів та нерезидентів на валютних ринках.

40. Девальвація валюти – офіційне зниження обмінного курсу національної валюти.

41. Ревальвація валюти – офіційне підвищення обмінного курсу національної валюти.

42. Платіжний баланс – співвідношення сум валютних надходжень у країну та коштів, що виплачені цією країною іншим, упродовж певного періоду (переважно року).

43. Валютна система – організаційно-правова форма реалізації валютних відносин у межах певного економічного простору.

44. Національна валютна система – організаційно-правова форма реалізації валютних відносин у межах національної економіки певної країни.

45. Світова валютна система – спільно розроблена державами та закріплена міжнародними угодами форма реалізації валютних відносин.

46. Міжнародна (регіональна) валютна система – договірна правова форма організації валютних відносин окремих країн.

2. Лекційний матеріал

План

1. Сутність та елементи валюти в сучасній економіці. Зміст валютних відносин
2. Класифікація валюти. Конвертованість та її види в умовах паперово-кредитної грошової системи
3. Валютний ринок: учасники, структура, функції та особливості функціонування в сучасних умовах
4. Види та елементи валютних систем
5. Етапи еволюції світової валютної системи
6. Валютний курс і регулювання його величини

Література: [2, 3, 5, 9, 14, 15, 22, 24, 83, 97, 102, 103].

1. Сутність та елементи валюти в сучасній економіці. Зміст валютних відносин

Ізольовані національні економіки не є життєздатними. Міжнародний обмін товарами і послугами, міжнародне переміщення капіталу, технологій і робочої сили (і будь-які інші види міжнародних відносин) неможливі без участі грошей. Отже, ключове місце в міжнародних економічних відносинах належить валюті та валютним відносинам. З'ясуємо, що таке валюта та чи є поняття «валюта» і «гроші» тотожними і взаємозамінними?

Термінологічні відмінності між поняттями гроші і валюта існують у більшості мов (наприклад, money і currency – в англійській мові, geld і valjuta (гельт і валюта) – у німецькому). Російська та українська мови в цьому сенсі – не виняток. Термін запозичений у XVIII ст. з італійської мови, в якому valuta – вартість, монета, цінність, яка є похідним від латинського valēre (Велері) – бути сильним, мати можливість, коштувати. Масштабне розповсюдження термін «валюта» отримав у другій половині XX ст. Незважаючи на його широке застосування, сутність валюти не отримала однозначного трактування навіть у науковій економічній літературі.

Перш ніж перейти до розгляду суті валюти, нагадаємо, що під сутністю чого-небудь (чи то предмет, явище або відносини) розуміємо те, що залишається в ньому незмінним / постійним, незалежно від форм прояву в різних умовах і обставинах. Простіше кажучи, це той набір якостей та сукупність властивостей, що дають змогу виділитися з-поміж іншого.

Відмінності у застосуванні терміна «валюта» в практиці різних країн обумовлені тим, що не будь-які національні грошові одиниці здатні обслуговувати зовнішньоекономічні відносини. Отже, в країнах, національні валюти яких віль-

но обмінюються на будь-які інші, використовують цей термін для позначення грошей як таких – у вигляді банкнот і монет певної держави.

Зарубіжні (західні) економісти, характеризуючи взаємозв'язок між поняттями гроші і валюта, проводять таку аналогію: якщо гроші – це відстань, то валюта – це вимірювання відстані або втілення грошей. У країнах з високим рівнем економічного розвитку правомірне і поширене таке трактування:

Валюта – грошова одиниця, яка використовується для визначення величини вартості благ (товарів або послуг). Водночас стосовно грошової одиниці, яка не є національною, застосовується поняття «іноземна валюта». Тобто валюта та іноземна валюта.

У *вітчизняній практиці* терміни «гроші» та «валюта» використовуються *інакше*:

✓ всередині країни частіше використовують термін «гроші», і питання про їхню національну приналежність не виникає;

✓ поза країною застосовують термін «валюта», і водночас її національна приналежність відіграє вже першорядну роль. При цьому статус (правове положення) валюти національні гроші набувають на зовнішніх ринках, але згодом їх продовжують називати валютою і при внутрішньоекономічних відносинах. Статус валюти додає грошам додаткову функцію: вони мають ціну в грошових одиницях інших країн і можуть продаватися і купуватися – формується валютний ринок.

Узагальнення наявних підходів дає змогу вважати валютою будь-які кошти, формування та використання яких прямо чи опосередковано пов'язане з обслуговуванням зовнішньоекономічних відносин. Правомірність подібного трактування валюти підтверджується практикою, відповідно до якої елементами валюти виступають:

- готівка;
- депозитні гроші;
- платіжні документи;
- фондові цінності.

Важливо, що перераховані елементи можуть бути номіновані не тільки в іноземній, а й у національній грошовій одиниці (у разі, якщо вони перетинають митний кордон країни-емітента або переходять у власність нерезидентів всередині країни).

Що стосується поняття валютні цінності, воно ширше і крім перерахованих елементів валюти також включає:

- банківські метали в будь-якому вигляді та стані, за винятком ювелірних та інших побутових виробів з них і брухту таких виробів;
- природні дорогоцінні камені в сирому і обробленому вигляді, а також зливки, за винятком ювелірних виробів з них і брухту.

Для економічно грамотного оперування термінами необхідно знати тлумачення кількох похідних понять, серед яких:

Євровалюта – строковий депозит у банках за межами країни емітента валюти. Префікс «євро» не означає того, що вказана валюта знаходиться в Європі, що нею володіють європейці чи що вона розміщена в європейському банку. У цьому контексті приставка «євро» свідчить про те, що валюта вийшла з-під контролю національних валютних органів (зокрема, центрального банку-емітента). Євровалюта – валюта, яка розміщена у формі строкового депозиту в банках, розташованих за межами країни-емітента валюти.

Відповідно, **євродолари** як найбільш поширена євровалюта – американські долари на строкових депозитах у банках поза банківською системою США.

Нафтодолари – умовне позначення державних доходів нафтовидобувних країн від експорту сирої нафти. Останнім часом ведуться дискусії, чи замінить євро долар у розрахунках за нафту, у зв'язку з чим виник новий термін – нафтоєвро.

Проксі валюти – валюти, які характеризуються практично ідентичною динамікою протягом певного періоду часу (наприклад поведінка пари євро і фунт стерлінгів в період різкого зростання або падіння долара США).

Стає зрозумілим, що валютні відносини охоплюють всі грошові аспекти наявних форм міжнародних зв'язків (зв'язків між окремими країнами). Валютні відносини тісно переплетені з внутрішніми грошовими відносинами і їх продовженням, коли національні гроші набувають форми валюти. Необхідність існування і розвитку валютних відносин обумовлена міжнародним поділом праці.

Валютні відносини – економічні відносини, які виникають при взаємному обміні результатами діяльності національних господарств різних країн і обслуговуються валютою.

Отже, **валюта** не є новою формою або новим видом грошей, *це вираз форм функціонування грошей у міжнародних торговельних і кредитних відносинах.*

2. Класифікація валюти. Конвертованість та її види в умовах паперово-кредитної грошової системи

Існують різні варіанти класифікації валют, на основі вивчення яких сформувався пропонований варіант, який не виключає можливості використання інших підходів і критеріїв (табл. б.1)

Таблиця 6.1 – Види валюти

Види валют				
<i>За емітентською приналежністю</i>				
Національна валюта , яку емітує національна банківська система в особі центрального банку		Іноземна валюта: ✓ національна валюта іноземної держави; ✓ колективна валюта групи іноземних держав; ✓ міжнародні грошові / розрахункові одиниці: – SDR (Special Drawing Rights), (ПСЗ); – клірингові валюти		
<i>За режимом використання</i>				
Неконвертована валюта , яка має ходіння в межах однієї країни		Конвертована валюта , яка здатна обмінюватися на іншу валюту за ринковим курсом		
<i>За сферою і метою використання</i>				
Валюта угоди , в якій встановлюється ціна товару / послуги в контракті і виражається сума міжнародного кредиту	Валюта кредиту , в якій міжнародний кредит надається	Валюта платежу , в якій фактично погашається борг	Валюта векселя , в якій виставлено вексель	Валюта страхування , в якій вноситься страхова премія і виплачується страхове відшкодування
<i>Щодо валютних запасів країни</i>				
Резервна валюта – загально визнана у світі стабільна валюта великої економіки з широкими зовнішньоекономічними зв'язками і розвиненим фінансовим ринком, яку центральні банки інших країн використовують для накопичення і зберігання своїх офіційних резервів (коштів на міжнародних розрахунках, іноземних інвестицій і валютних інтервенцій)				інша валюта
<i>За ступенем стабільності</i>				
Сильна / тверда валюта , зі стійким курсом і високою купівельною спроможністю на внутрішньому і світовому ринках		Слабка / м'яка валюта , знецінюється щодо власного номіналу і стійких валют. На світовому ринку до таких відносять валюти, що не належать до сильних		

Додамо, **національною валютою**, яку емітує національна банківська система в особі центрального банку для США є американський долар, для Японії – японська ієна (назва ієна – застаріло і не відповідає загальносвітовому класифікатору), для Кореї – вона, для України – гривня).

Іноземна валюта зі свого боку класифікується на:

– **національну валюту іноземної держави**, яку емітують банківські системи інших, щодо цієї, країн (зокрема для України це платіжні засоби, номіновані в будь-яких національних одиницях, крім гривні);

– **колективну валюту групи іноземних держав**, яку емітують міжнародні фінансово-кредитні інститути (євро – валюта країн-учасниць Європейського Валютного Союзу, була введена ними замість своїх національних валют. Не один десяток років точиться дискусія про введення єдиної азійської валюти);

– **міжнародні грошові / розрахункові одиниці**, серед яких:

а) **SDR (Special Drawing Rights), (ПСЗ)** – спеціальні права запозичення, які емітує МВФ і розподіляє між країнами-членами МВФ пропорційно до їхніх квот

міжнародних кредитних, резервних і платіжних засобів для врегулювання салдо платіжних балансів, поповнення валютних резервів та розрахунків з МВФ;

б) **клірингові валюти** – умовні розрахункові одиниці в безготівковій формі, що застосовуються на основі міжурядових угод для заліку зустрічних вимог учасників (емітент – учасник угоди).

Є інша позиція, якої дотримуються вчені, згідно з якою за емітентом виділяють національну, іноземну та колективну валюту.

Валютні інтервенції – купівля або продаж центральним банком країни значних обсягів іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку або на біржі з метою впливу на її курс. Валютні інтервенції – продаж центральним банком країни іноземної валюти з державних золотовалютних резервів або покупка ним іноземної валюти на валютному ринку для впливу на економічну ситуацію в країні, але, насамперед, для впливу на курс валюти. Розрізняють такі види валютних інтервенцій:

✓ реальні (явні, приховані);

✓ вербальні / фіктивні, які проводяться набагато частіше реальних (психологічний вплив на учасників ринку з боку органів, що здійснюють кредитно-грошову політику, коли спеціально центральним банком країни запускається слух про те, що буде проведена інтервенція. Це є поштовхом для подальших подій на міжнародному ринку Форекс).

У світі протягом майже 50 років до 1913 р. як резервна валюта панував англійський фунт стерлінгів. 1914–1945 рр. – етап однакового використання фунта стерлінгів і долара США. З 1945 р. розпочався період панування долара США.

Основні сучасні світові резервні валюти – це валюти країн з високим економічним потенціалом:

- долар США (найбільш авторитетна резервна валюта, її частка – 62 % загального обсягу);

- євро (25 %);

- англійський фунт стерлінгів (4 %);

- японська ієна (3,7 %);

- швейцарський франк (0,1 %).

На сьогодні МВФ офіційно виділяє *чотири резервні валюти: долар США, євро, фунт стерлінгів і японську ієну.*

Економіки країн, валюта яких має статус резервної валюти, отримують як певні переваги (додаткові доходи у вигляді сеньйоражу, зручність для ведення міжнародного бізнесу резидентами цієї країни), так і мінуси (основний недолік – обмеження гнучкості грошово-кредитної політики, оскільки країна-емітент резервної валюти не може так само швидко реалізовувати заходи з контролю за грошовою пропозицією, як інші країни). Використання резервної валюти економічними агентами інших країн також має для них як переваги, так і недоліки.

Сильними / твердими валютами є: долар США, євро, японська ієна, швейцарський франк.

М'якими щодо рубля в межах СНД є казахський тенге, білоруський рубль і валюти деяких інших країн ближнього зарубіжжя.

Конвертованість валюти (від лат. convertere – змінювати, перетворювати і лат. conversio – зміна, перетворення) є визначальною якісною характеристикою національної валюти – здатність валюти обмінюватися на іноземну валюту без прямого втручання держави. Якщо в умовах золотого стандарту конвертованість валют була абсолютною, то в сучасних умовах вона відносна. Види конвертованості / оборотності валют в умовах паперово-кредитної грошової системи наведено у табл. 6.2.

Таблиця 6.2 – Види конвертованості / оборотності валют в умовах паперово-кредитної грошової системи

<i>За повнотою</i>	
Повна конвертованість , за якої так звана вільно конвертована валюта (ВКВ) без обмежень обмінюється (всіма категоріями власників, за всіма видами операцій, у всіх сегментах світового валютного ринку) на будь-яку іноземну валюту	
Часткова конвертованість , за якою існують обмеження при обміні на іншу валюту, в межах якої, зі свого боку, виділяють:	
<i>за суб'єктами (за місцем постійного проживання та діяльності власника валюти)</i>	
зовнішня / нерезидентська конвертованість, яка передбачає повну свободу обміну національної валюти на іншу тільки для нерезидентів	внутрішня / резидентська конвертованість, яка передбачає повну свободу обміну національної валюти на іншу тільки для резидентів
<i>за характером економічних операцій, для обслуговування яких валюта використовується</i>	
конвертованість за поточними операціями: ✓ конвертованість де-факто (без юридичного приєднання до ст. 8 Статуту МВФ); ✓ конвертованість де-юре (вимагає ратифікації країною приєднання до ст. 8 Статуту МВФ)	конвертованість за капітальними операціями

Українська гривня є конвертованою за поточними операціями валютою з 1997 р. (коли вона приєдналася до ст. 8 Статуту МВФ), хоча членом МВФ Україна є з 1992 р. Білоруський рубль є конвертованим за поточними операціями з 2001 р. (після підписання ст. 8 Статуту МВФ).

Конвертованість неможлива без певних передумов, зокрема:

- ✓ наявності розвинутого ринкового господарства;
- ✓ відкритості економіки – вільної взаємодії національної економіки з економіками інших країн;
- ✓ самостійності дій учасників обміну.

Класифікатори валют. Код валюти – коротка послідовність цифр та / або букв, використовувана для представлення найменування грошової одиниці та її

ідентифікації в різних системах передачі інформації. Основна область застосування коду – документи і повідомлення, які стосуються проведення міжнародних транзакцій. Коди валют згруповані у класифікатори валют, серед яких виділяють загальносвітові, міждержавні, національні, або галузеві стандарти. Загальносвітовим стандартом є ISO + 4217, відповідно до якого валют привласнений трибуквений код і тризначний цифровий код. Код гривні в стандарті ISO 4217: UAH (980), UA – двобуквений код України, H – перша буква в слові Hryvnia, 980 – цифровий код. Примітка: код України в стандарті країн і територій ISO 3166-1-804.

В Україні діє Класифікатор іноземних валют та банківських металів, затверджений Постановою Правління НБУ (від 04 лютого 1998 р. № 34 (у редакції постанови правління Національного банку України від 02 жовтня 2002 р. № 378)). Цей класифікатор гармонізований з Міжнародним стандартом ISO 4217-2000 «Коди для подання валют і фондів» і Міждержавним класифікатором валют МК (ISO 4217) 003-97.

Приклади кодів валют відповідно до Класифікатора іноземних валют та банківських металів НБУ наведено в табл. 6.3

Функції валюти в міжнародних економічних відносинах:

- валюта виступає мірою інтернаціональних вартостей (світові ціни формуються на світовому ринку внаслідок дії закону попиту і пропозиції);
- валюта опосередковує обмін товарів на міжнародному ринку;
- валюта використовується як резервний засіб і входить до складу золото-валютних резервів країни;
- валюта використовується як міжнародний засіб платежу.

Таблиця 6.3 – Коди основних валют

Найменування валют		Цифровий код	Літерний код
Група 1. Вільно конвертовані валюти, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями	англійські фунти стерлінгів	826	GBP
	долари США	840	USD
	японські єни	392	JPY
	євро	978	EUR
	СПЗ	960	XDR
Група 2. Вільно конвертовані валюти, які ще не використовуються широко для здійснення платежів	білоруські рублі	974	BYR
	ізраїльські нові шекелі	376	ILS
	російські рублі	643	RUB
Група 3. Неконвертовані валюти	азербайджанські манати	031	AZM
	таджицькі сомони	972	TJS
	тайванські долари	901	TWD

Золотовалютні резерви – запаси іноземних фінансових активів та золота, які належать державі й перебувають у розпорядженні органів грошово-кредит-

ного регулювання та можуть бути реально викорістані на регулятивні та інші цілі, що мають загальноекономічне значення.

В Україні відповідно до Закону України № 2473-VIII від 21.06.2018 р. «Про валюту і валютні операції» валютні цінності розділені за принципом походження на:

- національна валюта (гривня);
- іноземна валюта;
- банківські метали.

Цей Закон визначає правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій та уповноважених установ і встановлює відповідальність за порушення ними валютного законодавства. Метою цього Закону є забезпечення єдиної державної політики у сфері валютних операцій та вільного здійснення валютних операцій на території України.

3. Валютний ринок: учасники, структура, функції та особливості функціонування в сучасних умовах

Валютні ринки в сучасному розумінні виникли в XIX ст. (хоча операції з обміну валют існували ще в античному світі і в середні віки). Обсяг ринку, на якому ведеться торгівля валютою, значно перевершує будь-які інші види міжнародних відносин, а саме: торгівля товарами і послугами, міжнародне переміщення капіталу, технологій і робочої сили.

У широкому розумінні валютний ринок – сукупність організаційних та економічних відносин у сфері купівлі та продажу іноземної валюти, платіжних документів і цінних паперів, номінованих в іноземній валюті, а також операцій з руху капіталу іноземних інвесторів.

Валютний ринок за економічним змістом – сектор грошового ринку, на якому урівноважуються попит і пропозиція на валюту як товар (у такий спосіб відбувається узгодження економічних інтересів продавців і покупців валюти).

Валютний ринок за призначенням та організаційною формою – сукупність інститутів і механізмів, які у взаємодії створюють умови для вільної купівлі-продажу валюти на основі попиту і пропозиції.

Об'єктом операцій на валютному ринку виступають *валютні цінності*.

Повні відомості про стан справ на валютному ринку аналізуються Банком міжнародних розрахунків (БМР) за участю центральних банків, які надають відомості про становище валют на міжнародному ринку раз на три роки.

На сьогодні внаслідок стрімкого розвитку телекомунікацій і засобів зв'язку, концентрації фінансових коштів у банківській справі, розширення міжнародних господарських зв'язків поділ на світові, національні та регіональні ринки стало

умовним (залежно від виду валютних операцій, проведених на них, і обсягу валюти, що бере участь у торговельних операціях). Зараз з'явилася тенденція до розвитку глобального валютного ринку, який працює 24 години на добу в усіх куточках світу і називається «Міжнародною валютною біржею» або Fogex (від англ. FOReign Exchange – «зарубіжний обмін»). Термін ФОРЕКС прийнято використовувати для позначення взаємного обміну вільно конвертованих валют. На цьому ринку здійснюються інвестиційні, торговельні та – найбільшою мірою – спекулятивні операції з валютами. Торгівля на Форекс децентралізована і відбувається, переважно, за допомогою використання електронних мереж або телефонного зв'язку. Поштовхом до розвитку Fogex став перехід від фіксованих курсів до плаваючих після валютної кризи 1971 р. За оцінками Швейцарського Банку міжнародних розрахунків у січні 2012 р. денний оборот валютного ринку склав 4,2 трильйона доларів (одиниця з дванадцятьма нулями), а в середньому за рік – близько 3 трильйонів доларів. Передбачається, що активність учасників торгів буде зростати.

Валютний ринок – сукупність регіональних, національних і світових ринків міжнародного рівня.

Світові фінансові ринки зосереджені у світових фінансових центрах, в яких проводяться різні операції з валютою. Валюта ця широко використовується в платіжних оборотах на світовому рівні. Тут практично відсутні угоди з валютою місцевого та регіонального значення, навіть незважаючи на її надійність і статус. У 1990-ті рр. понад половина валютних угод на міжнародному рівні проводилася на трьох основних валютних ринках: лондонському, на якому було сконцентровано 30 % всіх угод, нью-йоркському – 16 % і токійському – 10 %. Національний валютний ринок відстежує рух грошових переміщень усередині країни і забезпечує зв'язок зі світовими фінансовими ринками. ***Регіональний валютний ринок*** з'являється внаслідок інтеграції, наприклад європейські валютні ринки.

Учасники / суб'єкти валютного ринку відрізняються за характером і ступенем ризику операцій, що здійснюються. Учасниками ринку є центральні, комерційні та інвестиційні банки, пенсійні фонди, клірингові компанії тощо, Forex брокери, дилери / валютні спекулянти (постійно купують-продають валюту для отримання доходу у вигляді курсової різниці), різні організації (здійснюють купівлю і продаж валюти для реалізації своєї комерційної діяльності) та приватні інвестори (які вкладають власний і позиковий капітал у валютні цінності для отримання процентного доходу).

Основні учасники ***валютного ринку Форекс*** – транснаціональні банки. Якщо це роздрібний валютний ринок, тоді вони мають справу з імпортерами та експортерами, інвесторами і кредиторам, туристами та іноземними вантажо-

одержувачами тощо. Якщо ж валютний ринок оптовий, то тут представлені відносини банків один з одним, а також з емісійними банками, які також є дуже важливими учасниками ринку. Почати займатися спекулятивною торгівлею валютами на Форекс може будь-хто: для цього роду діяльності немає ніяких обмежень, а Forex брокери надають все необхідне. Брокерські компанії пропонують своїм клієнтам різні умови для трейдингу – більш-менш вигідні – але набір послуг приблизно однаковий у всіх Forex брокерів. Зазвичай, до числа їхніх послуг входить постачання клієнту програмного забезпечення для управління трейдингом, доставка оперативної інформації про стан ринку, а також створення тих умов, в яких трейдеру достатньо мати лише символічну суму на торговому рахунку для початку своєї діяльності на валютному ринку. Йдеться про так зване «кредитне плече», завдяки якому трейдер може витягувати з торгівлі на валютному ринку прибутки, що в багато разів перевершують їх власні кошти.

Відкрита валютна позиція – нерівність між надходженням певної валюти в банк і її витрачанням, при цьому довга валютна позиція означає надлишок надходжень, а коротка валютна позиція – нестача валюти, порівняно з її витрачанням.

Структура ринку. Щоденний оборот валютного ринку становить 2–3 трильйони доларів. Проводити операції з валютою можуть партнери всередині однієї країни і партнери, що перебувають під час торгів у різних країнах. Частка угод всередині країни становить близько 47 % від загальної кількості угод з валютою і поступово починає збільшуватися. Валютні операції між різними країнами становлять 53 % і у світовому валютному обороті цей показник йде на спад. Зокрема в Японії внутрішні угоди домінують (їхня питома вага становить 91 %), водночас у Бахреїні домінують міжнародні угоди (трохи більше ніж 90 %). За географічним положенням валютний ринок вельми концентрований. Він розташований в трьох основних містах: Токіо, Лондоні, Нью-Йорку. Темпи розвитку лондонського ринку значно перевершують будь-який інший валютний центр. Щоденний оборот від торгівлі валютою в цих трьох містах складає 161–465 млрд доларів. В іншу групу країн-учасників валютного ринку входять Гонконг, Сінгапур, Франкфурт і Цюрих. Тут щоденний оборот досягає 75–105 млрд доларів. У кожній країні торгівля валютою також є сконцентрованою. Близько 11 % фінансових установ ведуть торгівлю 75 % всієї валюти країни.

Класифікація валютних ринків наведена на рис. 6.1

Функції валютного ринку визначають його призначення та економічну роль, а саме:

- створення умов для обміну національної валюти;
- встановлення національного валютного курсу;
- джерело короткострокових кредитних позик;
- створення сприятливих умов для ведення арбітражних і спекулятивних операцій, а також управління кредитними та валютними ризиками.

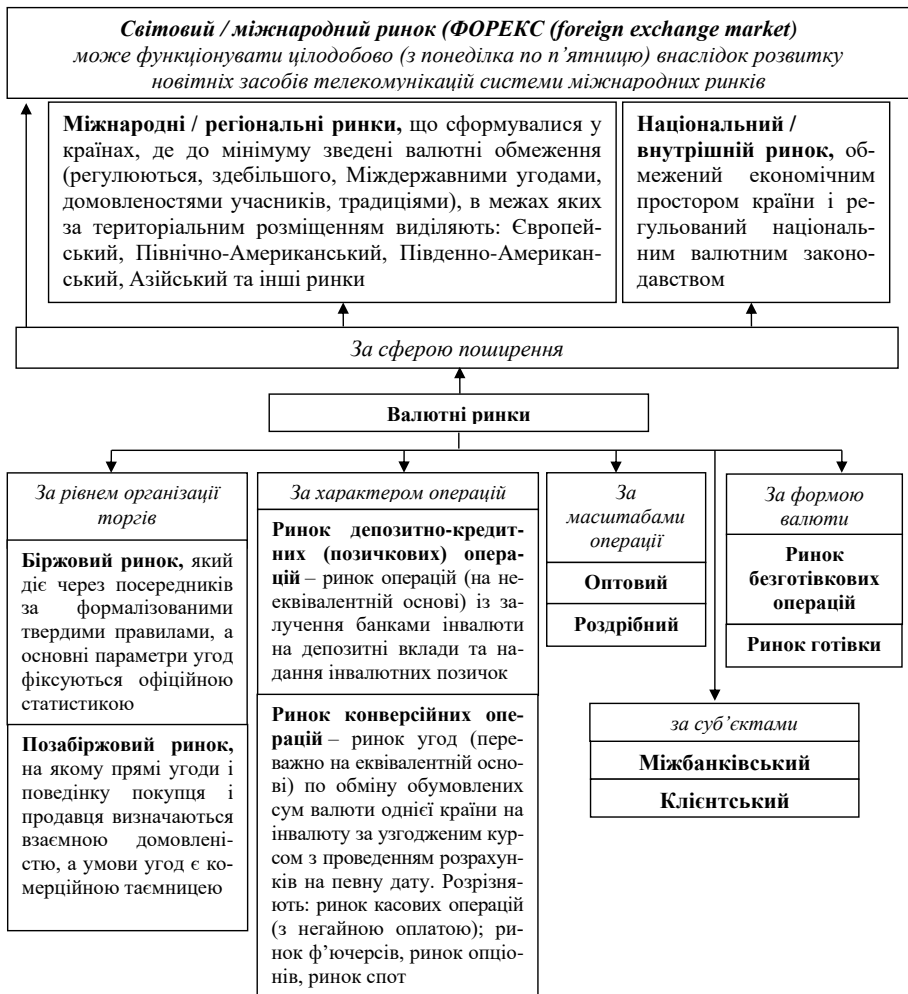

Рис. 6.1 – Класифікація валютних ринків

Функції валютного ринку реалізуються через виконання суб'єктами ринку **валютних операцій**:

- ✓ формування та урівноваження попиту і пропозиції валют на основі ринкового регулювання їхнього курсу;
- ✓ забезпечення умов і механізму реалізації валютної політики (як складової економічної політики держави);
- ✓ створення учасникам валютних відносин передумов для своєчасних міжнародних розрахунків і отримання прибутку, сприяння на цій основі розвитку зовнішньої торгівлі;

✓ створення можливостей для диверсифікації валютних резервів держави, кредитних інститутів, підприємств;

✓ страхування валютних і кредитних ризиків (для захисту від несприятливої зміни валютного курсу).

Особливості сучасного світового валютного ринку:

– глобалізація, як процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації;

– безперервне здійснення операцій протягом доби поперемінно у всіх частинах світу;

– технологічне переоснащення з переходом на дилінгові (з 1981 р. за ініціативи агентства «Рейтер») та брокерські (з 1990-х рр.) електронні системи, що дають змогу здійснювати валютні торги з віддалених терміналів і направляти інформацію в систему звірки валютних позицій та управління ризиками;

– розмежування глобального міжбанківського валютного ринку, на частку якого припадає приблизно 2/3 операцій, і клієнтського ринку з торгово-промисловою клієнтурою, на частку якого припадає близько 1/3 операцій;

– зменшення курсової різниці на основі посилення прозорості операцій і загострення конкуренції банків за якість операцій і послуг.

4. Види та елементи валютних систем

Національна валютна система держави формується на основі її грошової системи.

Валютна система – форма організації та регулювання валютних відносин у межах певного економічного простору, яка склалася історично і закріплена національним законодавством та міждержавними угодами.

За особливостями охоплення міжнародних економічних відносин розрізняють:

1. Національна валютна система як підсистема національної грошової системи країни регламентована національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права форми організації економічних зв'язків країни, за допомогою яких здійснюються міжнародні розрахунки, створюються і використовуються валютні ресурси країни.

Основними елементами національної валютної системи є:

• назва, купюрність і характер емісії національної валюти (наразі фідучіарний характер – не забезпечена золотом);

• умови конвертованості національної валюти (гривня з 1997 р. – частково конвертована валюта);

• режим валютного курсу (в Україні – плаваючий регульований, виражається кількістю гривень за одиницю іноземної валюти: 1 дол. = 27.24 грн);

- режим використання іноземної валюти на національній території. В Україні використання інвалюти у внутрішніх платежах заборонене з 1995 р. з деякими винятками, визначеними НБУ (оплата квитків на міжнародних авіалініях, оплата митних послуг тощо). Варто зауважити, що прагнення населення України до накопичення коштів в іноземній валюті зумовило високий рівень доларизації економіки;

- режим формування і використання золотовалютних резервів – резервів, відображених на балансі НБУ, які містять активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків;

- монетарне золото / золотий запас – частина офіційних золотовалютних резервів держави, високопробне золото (не нижче 995-ої проби) у злитках і монетах, яке зберігається центральним банком як резервний фінансовий актив;

- режим валютних обмежень;

- організація внутрішнього валютного ринку і ринку дорогоцінних металів;

- регламентація міжнародних розрахунків і міжнародних кредитних відносин;

- національні державні органи, що реалізують валютну політику.

Відповідно до Закону України № 2473-VIII від 21.06.2018 р., «Про валюту і валютні операції» валютне регулювання – діяльність Національного банку України та в установлених цим Законом випадках Кабінету Міністрів України, спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних операцій та уповноваженими установами;

- валютний нагляд – система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства.

Основними документами, які регламентують валютні відносини в Україні, є:

- ✓ Закон України «Про Національний банк України»;

- ✓ Закон України «Про валюту і валютні операції».

Суб'єктами валютних відносин в Україні є резиденти та (або) нерезиденти, які здійснюють валютні операції.

Нерезиденти – юридичні особи та суб'єкти господарської діяльності, які не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо) з місцезнаходженням за межами України, які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства іншої держави. Відповідно до Закону України № 2473-VIII від 21.06.2018 р. «Про валюту і валютні операції» до нерезидентів віднесено:

- ✓ фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, зокрема ті, які тимчасово перебувають на території України;

✓ юридичні особи та інші суб'єкти господарювання з місцезнаходженням за межами України, які створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави, зокрема ті, частки участі в яких належать резидентам;

✓ розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій, що не здійснюють підприємницької діяльності відповідно до законодавства України;

✓ відокремлені підрозділи юридичних осіб, що розташовані за межами України та здійснюють підприємницьку діяльність відповідно до законодавства іноземної держави;

✓ інші особи, які не є резидентами.

Резиденти – юридичні особи та суб'єкти господарської діяльності України, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням на її території. Відповідно до Закону України № 2473-VIII від 21.06.2018 р. «Про валюту і валютні операції» до резидентів віднесено:

✓ фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, зокрема ті, які тимчасово перебувають за межами України;

✓ фізичні особи – підприємці, зареєстровані згідно із законодавством України;

✓ юридичні особи та інші суб'єкти господарювання з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України;

✓ дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності відповідно до законодавства України;

✓ відокремлені підрозділи юридичних осіб, а саме філії, представництва, відділення або інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи та здійснюють підприємницьку діяльність від імені юридичної особи на території України.

2. Міжнародна валютна система – спільно розроблена державами та закріплена міжнародними угодами форма реалізації валютних відносин. На відміну від національної, світова та регіональні валютні системи носять міжнародний характер і обслуговують взаємний обмін результатами діяльності суб'єктів кількох національних економік. Отже, регіональну валютну систему визначають як форму організації валютних відносин низки держав певного регіону, закріплена в міждержавних угодах і у створенні міждержавних фінансово-кредит-

них інститутів. **Основними ознаками міжнародної валютної системи є те, що вона:**

- створена і діє на основі норм міжнародного права;
- метою діяльності є запобігання валютних криз і надання допомоги у разі їх настання;
- об'єктом регулювання виступає валюта та валютні цінності;
- наявність міжнародного механізму правового регулювання;
- має публічно-правовий характер, але діє в інтересах як держав, так і приватних осіб;
- одночасно поєднує елемент наднаціональності і приватноправового регулювання.

• **Регіональна валютна система** – це правова форма організації валютних відносин між країнами окремих регіонів. Найважливіші елементи такої системи:

- ✓ регіональна міжнародна розрахункова одиниця;
- ✓ спеціальний режим регулювання валютних курсів;
- ✓ спільні валютні фонди;
- ✓ регіональні кредитно-розрахункові установи.

Найбільш яскравий приклад валютної системи такого рівня – Європейська валютна система (ЄВС). Утворенню європейського валютного союзу передувало довгий і тернистий шлях. **Європейська валютна система** (діє з 1979 р.) – форма організації відносин країн-членів ЄС у валютній сфері, що має на меті забезпечити стійке співвідношення курсів національних валют цих держав і у такий спосіб сприяти стабілізації їхніх зовнішньоекономічних зв'язків загалом.

Основними елементами ЄВС з моменту її дії були:

- ✓ зобов'язання країн-учасниць підтримувати коливання ринкового курсу своїх валют у межах вузького діапазону від взаємного центрального курсу;
- ✓ спеціальна Європейська валютна одиниця (ЕКЮ), що базується на кошці національних валют;
- ✓ механізм надання кредитної та взаємної фінансової допомоги урядам, які відчувають фінансові труднощі при підтримці ринкового курсу своєї валюти в межах узгодженого діапазону відхилень.

Сучасний етап розвитку ЄВС пов'язаний із розвитком Євросоюзу «вглиб» і «вшир». Вагомими заходами в розвитку ЄВС є:

1985–1992 рр. – розробка та затвердження меморандуму «Про створення європейського валютного простору і Європейського центрального банку»;

1992–1999 рр. – підписання Маастрихтського договору, визначення цілей і шляхів створення Економічного і валютного союзу в Західній Європі, створення Європейського валютного інституту (який згодом був перетворений на Європейський центральний банк), розробка та реалізація плану введення євро.

1999–2001 рр. – введення євро в безготівковий оборот (раніше, з 1979 р. по 01.01.1999 р., використовувалася ЕКЮ (European Currency Unit) – регіональна міжнародна розрахункова одиниця Європейської валютної системи).

З 01.01.2002 р. дотепер – введення євро в готівково-грошовий обіг, розробка та реалізація плану приєднання до валютного союзу нових країн.

Перехід від валютної роздробленості до єдиної валюти надає як державам, так і бізнесу Євросоюзу значні переваги. Це дасть змогу ефективно боротися з інфляцією, знизити процентні ставки та рівень податків. Враховуючи, що вся торгівля всередині євросони буде одновалютною (а це приблизно 70 % загальної зовнішньої торгівлі країн ЄС), євродержави зможуть обходитися значно меншою масою необхідних їм золотовалютних резервів. Їхню надлишкову частину можна буде спрямувати до господарського та інвестиційного обігу. Серед позитивних наслідків створення Європейського валютного союзу можна виділити: ліквідацію витрат на обмін валют, усунення курсового ризику в діяльності підприємств і банків, прозорість цін, зростання конкуренції, поглиблення спеціалізації економік окремих держав-членів, злиття національних ринків капіталів у єдиний європейський ринок, закріплення позицій євро як валюти, здатної конкурувати з доларом США.

Недоліки введення євро. Одним з основних ризиків для євро як нової міжнародної валюти є те, що за ним стоїть не єдина держава з чітко встановленими інтересами, а декілька держав, які відрізняються за економічним та політичним значенням, культурними і правовими традиціями. Найважливіші рішення у сфері грошово-кредитної, валютної і фінансової політики приймаються різними інститутами на основі складного механізму, який не може конкурувати з ефективною централізованою валютною політикою США.

Ще одним недоліком є те, що слабке євро спричиняє велику шкоду інтересам найбільших та найрозвинутіших країн, а у разі надмірного його зміцнення неминучі зниження темпів економічного зростання і соціальні витрати у менш розвинених країнах. Крім того, орієнтація Європейського центрального банку передусім на підтримку стабільності цін і жорсткий контроль за грошовою масою євро сприяє експансії на світових валютних ринках. Єдина для всіх країн Європи грошова політика означає, що втрачається можливість адекватно реагувати на конкретні обставини в окремих країнах, які знаходяться на різних рівнях розвитку, або які проходять різні періоди економічного циклу.

Окремою проблемою є боротьба з інфляцією, тому що не можна передбачити, наскільки ефективною буде можливість впоратися з регіональною інфляцією в умовах єдиної валюти. Ризик збільшується внаслідок потенційного шансу появи політичних конфліктів. Ще можливою залишається спекулятивна атака на євро, оскільки введення супроводжується деякими труднощами, серед яких

необхідність чіткої координації дій ЄЦБ та національних центральних банків, то можлива спроба проведення спекулятивних операцій з євро.

• **Світова валютна система** – це сукупність валют, правил і норм їх використання та взаємного обміну, застосування платіжних засобів, а також грошово-кредитні відносини, що пов'язані із застосуванням валюти при міждержавних, міжрегіональних (наприклад, між ЄС і США) розрахунках. Ці розрахунки неможливі без налагодженої системи валютних відносин, які обслуговують різні види господарської діяльності (зовнішня торгівля, вивезення капіталу, надання позик, науковий обмін, туризм тощо), що пов'язана із функціонуванням світових грошей.

Складові світової валютної системи:

✓ форми міжнародних засобів платежу (резервні валюти, міжнародні рахункові одиниці). Щоб валюта набула статусу резервної, необхідно, щоб країна-емітент займала одне з провідних місць у світовому виробництві, експорті товарів і капіталів, мала розвинену мережу кредитних установ, вільну конвертованість валюти. Як резервні валюти використовуються долар США, японська ієна, фунт стерлінгів;

- ✓ уніфікований режим валютних паритетів та курсів;
- ✓ умови взаємної конвертованості валют;
- ✓ уніфіковані правила міжнародних розрахунків;
- ✓ режим світових валютних ринків і ринків золота;
- ✓ міжнародні валютно-фінансові інститути;
- ✓ міждержавне регулювання валютних обмежень.

5. Етапи еволюції світової валютної системи

Історично першою світовою валютною системою став **золотий (золотомонетний) стандарт, введений на Паризькій конференції** 1867 р. Основою грошового обігу виступало золото, яке виконує функцію світових грошей. В існуванні міжнародних норм, що регулюють валютні відносини, не було необхідності – система забезпечувала грошам повну конвертованість, стійкість купівельної спроможності і валютних курсів. Діяв режим вільно плаваючих валютних курсів.

Другою світовою валютною системою (після Першої світової війни) став **золотодевізний стандарт, закріплений рішенням Генуезької конференції** 1922 р. Ця система перестала існувати в період світової економічної кризи 1929–1933 рр., розпавшись на регіональні валютні угруповання – валютні блоки (стерлінговий блок – 1931 р., доларовий блок – 1933–1936 рр.), які ґрунтувалися на валютно-економічному домінуванні держав, що очолювали блок. Під час і після Другої світової війни на базі валютних блоків створюються валютні зони держав – об'єднання країн, пов'язаних із країною-гегемоном єдиним валютно-фінансовим режимом і однаковою системою валютних обмежень.

Третя світова валютна систем – *золотовалютний (золотодоларовий) стандарт* – юридично оформлена на конференції 1944 р. в м. Бреттон-Вудсі (США). Її основні риси:

- основою залишається золото, поряд з яким як резервні валюти використовуються американський долар і англійський фунт стерлінгів;
- паперовий долар розмінюється на золото для центральних банків інших країн за офіційною ціною – 35 доларів за тройську унцію (31,1 г золота);
- використання фіксованих валютних курсів;
- створення МВФ.

Четвертою світовою валютною системою став *паперово-валютний (багато-валютний) стандарт*, який впроваджувався у 1976–1978 рр. після Ямайської конференції країн-учасниць МВФ у м. Кінгстон (Ямайка). Визначальними рисами сучасної світової валютної системи стали:

- повна демонетизація золота в міжнародному грошовому обороті;
- ліквідація золотих паритетів та офіційної ціни на золото;
- визнання резервними валютами, поряд із долларом США, валют інших країн і СПЗ (англ. SDR – special drawing rights), які використовуються з 1970 р. для регулювання сальдо платіжних балансів і не є валютою (оскільки не мають власної вартості і реального забезпечення) – спеціальні права запозичення в МВФ, що існують у вигляді записів на спеціальних банківських рахунках. З 01 січня 1999 р. (дати введення єдиної валюти в 11-ти країнах, що є першими учасниками економічного і валютного союзу) вартість СДР визначається як сума таких валютних складових: євро (Франція) – 0,1239; євро (Німеччина) – 0,2280; японська ієна – 27,200; фунт стерлінгів – 0,1050; долар США – 0,5821;
- офіційне визнання плаваючих валютних курсів;
- посилення міждержавного регулювання і контролю з боку МВФ.

6. Валютний курс і регулювання його величини

Зовнішньоекономічні операції переважно пов'язані з обміном однієї валюти на іншу, внаслідок чого виникає потреба у встановленні обмінного курсу.

Валютний курс – співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу. На практиці валютний курс існує як ціна грошової одиниці країни, виражена в грошових одиницях інших країн. Спочатку валютний курс встановлювався, виходячи із золотого паритету – співвідношення валют за ваговою кількістю грошового металу. У сучасних умовах базою формування валютного курсу виступає паритет купівельної спроможності грошових одиниць – співвідношення грошових одиниць за їхньою купівельною спроможністю щодо споживчого кошика – певного зафіксованого набору типових товарів і послуг, необхідних для задоволення першочергових потреб людини у середньому за рік або інший

період (у США вона складається з 300 продуктів і послуг, у Франції – 250, Англії – 350, Німеччині – 475, Росії – 156, в Україні – 296). Купівельна спроможність (сила валюти) визначається як сума товарів і послуг, які можна купити за одну грошову одиницю. Одним із неофіційних способів визначення паритету купівельної спроможності з 1986 р. є індекс Біг-Мака. Біг-Мак використовується експертами журналу «The Economist» як еталон із двох причин:

- McDonald's представлений у більшості країн світу;
- Біг-Мак містить достатню кількість продовольчих компонентів (хліб, м'ясо, овочі), щоб вважати його універсальним зліпком народного господарства.

Ціна Біг-Мак в доларах / ціна Біг-Мак у гривні = ціна долара в гривні.

Як і будь-яка ціна, валютний курс під впливом попиту та пропозиції відхиляється від вартісної основи – паритету купівельної спроможності / сили валют.

Фактори, що впливають на співвідношення попиту і пропозиції, відповідно на величину валютного курсу, поділяють на:

- **кон'юнктурні фактори** (від лат. conjunctura – зв'язок; кон'юнктура – обставини, ситуація, сукупність умов, що впливають на що-небудь), вплив яких не передбачувано проявляється в короткостроковому періоді (іноді миттєво, кілька місяців, один-два роки максимум) і практично не піддається регулюванню:
  - ✓ коливання ділової активності в країні (зокрема в результаті криз);
  - ✓ різкі зміни внутрішньої чи зовнішньої політики, війни;
  - ✓ чутки, прогнози і припущення (є думка, що валютні курси можуть залежати від погоди);
  - ✓ спекулятивні валютні операції;
  - ✓ стихійні лиха;
- **структурні чинники**, що діють в довгостроковому періоді, більш прогнозовані і переважно піддаються державному регулюванню:
  - ✓ конкурентоспроможність товарів і послуг країни на світовому ринку і її зміна;
  - ✓ стан платіжного балансу країни (активний платіжний баланс сприяє підвищенню курсу національної валюти, оскільки збільшується попит на неї з боку іноземних боржників);
  - ✓ купівельна спроможність грошових одиниць і темпи інфляції;
  - ✓ різниця процентних ставок по країнах (підвищення процентної ставки стимулює приплив іноземних капіталів, а її зниження заохочує відплив капіталів);
  - ✓ державне регулювання валютного курсу;
  - ✓ ступінь відкритості економіки.

Котирування валют – визначення / фіксування валютного курсу відповідно до діючих законів, норм і сформованої практики.

Котирування валют здійснюють центральні або найбільші комерційні банки, а повідомляють засоби масової інформації. У світовій практиці використовують пряме (найбільш вживане) і зворотнє / непряме (яке приймається у Великобританії і США) котирування.

Пряме котирування відбиває кількість національної (валюта котирування) валюти, що необхідна для покупки одиниці іноземної (базової) валюти. У позначенні валютної пари базова валюта записується першою (ліворуч), а валюта котирування записується другою (праворуч).

1 USD (долар)	= (можна купити за) 26.72 UAH (гривень)
базова валюта	валюта котирування

Згідно з інформацією офіційного сайту НБУ, на 09 червня 2020 р. Нацбанк встановив такий офіційний курс гривні до світових валют:

100 USD – 2660, 100 EUR – 3015, 10 RUR – 3.875.

Зворотнє котирування відбиває кількість іноземної валюти, що необхідна для покупки одиниці національної валюти: 1 гривня = 20 центам. Курс обміну однієї валюти на іншу, розрахований через третю валюту (за їхнім котируванням), називається **крос-курсом**.

Класифікація валютних курсів здійснюється за кількома критеріями. У міжнародній практиці найбільше значення отримали фіксований і плаваючий / гнучкий валютний курс – два «чисті» види, а також варіанти їхнього синтезу.

Класифікація, прийнята МВФ у 2009 р., передбачає п'ять основних типів режимів валютного курсу:

- фіксований курс, до однієї валюти;
- повзуча прив'язка;
- «брудне» плавання;
- гнучкий валютний курс;
- невизначений курс. До останньої групи було віднесено країни, в яких усі змінні свідчили про низьку варіацію: Бельгія і Франція (дотримувалися горизонтального коридору за класифікацією МВФ), Аргентина (режим валютного комітету), Непал (традиційна фіксація курсу) і низка країн-членів валютних союзів [104].

Розрізняють ринкове і державне регулювання величини валютного курсу. *Ринкове регулювання* відбувається стихійно на основі конкуренції та дії законів вартості та попиту і пропозиції. *Державне регулювання* спрямоване на подолання негативних наслідків ринкового регулювання і досягнення сталого економічного зростання, рівноваги платіжного балансу, зниження зростання безробіття та інфляції в країні. Воно здійснюється через національну валютну політику – комплекс організаційно-правових та економічних заходів у сфері валютних відносин для реалізації тактичних і стратегічних цілей розвитку національної еко-

номіки. Юридично валютна політика оформлена валютним законодавством і валютними угодами між державами. Досягнення цілей національної валютної політики забезпечується через законодавче регламентування державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій (пряме і опосередковане валютне регулювання) і контроль за виконанням встановлених вимог, норм і правил (валютний контроль).

Види валютного курсу поділяються:

1. *За засобом фіксації:*

• **фіксований**, який центральні банки за допомогою держрегулювання тривалий час підтримують на незмінному офіційно зареєстрованому рівні:

✓ **фіксований за класичною схемою**, що базується на золотому паритеті (існував до скасування офіційної ціни на золото в 70-х рр. XX ст.);

✓ **договірний фіксований**, що базується на договірній основі;

✓ **фіксований коригувальний**, за якого встановлюються верхня і нижня межі можливих відхилень – валютного коридору (відмова від валютного коридору вказує на те, що уряд не має достатніх резервів для підтримки такого курсу);

• **плаваючий**, який формується на ринку під впливом попиту та пропозиції і застосовується з 1970-х рр.;

✓ **регульований плаваючий**, який прив'язаний до твердої валюти і регулюється центральним банком шляхом валютних інтервенцій залежно від зміни економічної ситуації в країні (характерний для більшості країн, серед яких і Україна);

✓ **вільно плаваючий**, який встановлюється на основі паритету купівельної спроможності валют;

✓ **колективного плавання**, за якого країни-учасниці змінюють свої курси щодо валют країн, які не входять в цю групу.

2. *За обліком інфляції:*

✓ **номінальний**;

✓ **реальний**.

3. *За кількістю валют:*

✓ **двосторонній** (співвідношення двох валют: національної та іноземної);

✓ **багатосторонній / ефективний** (усереднений курс національної валюти до інших валют в угодах з основними торговельними партнерами).

4. *За способом встановлення:*

✓ **офіційний** (визначається центральним банком);

✓ **неофіційний** (формується під впливом попиту та пропозиції на ринку).

5. *За датою валютування (дню поставки валюти) в угодах:*

✓ **спот-угод** (в угодах з купівлі та продажу валюти розрахунок проводиться «сьогодні» або на другий робочий день за курсом на момент укладання угоди);

✓ **форвард-угод** (купівля продаж валюти з відстрочкою платежу).

6. Щодо учасників угоди:

- ✓ **курс покупки** (за яким банк купує валюту);
- ✓ **курс продавця** (за яким банк продає валюту);
- ✓ **середній курс**.

7. За сектором формування:

- ✓ **легальний**;
- ✓ **нелегальний** (в тіншовому секторі економіки).

Основою валютної політики країни є вибір режиму (способу фіксації) валютних курсів.

Сучасними методами валютного регулювання є:

- **девальвація** (від лат. de – пониження і valeo – мати значення, коштувати) – офіційне зниження курсу валюти країни щодо твердих валют, міжнародних рахункових одиниць (в умовах металевої грошової системи – зменшення реального золотого вмісту грошової одиниці) для стимулювання експорту і стримування імпорту;

- **ревальвація** – офіційне або реальне підвищення курсу національної валюти щодо валют інших країн і міжнародних рахункових одиниць.

Для запобігання різких коливань курсу валюти центральні банки традиційно використовують такі **інструменти**:

- **валютні інтервенції** – продаж або купівля коштів у національній валюті центральними банками країн з метою зміни її курсу або очікувань учасників валютного ринку (щоб підвищити курс національної валюти, центральний банк повинен продавати іноземні валюти, скуповуючи національну);

- **дисконтна політика** – зміна центральним банком облікової ставки, зокрема для регулювання величини валютного курсу, шляхом впливу на вартість кредитних ресурсів на внутрішньому ринку і тим самим на міжнародний рух капіталу (її значення зменшується);

- спрямовані на захист національної економіки **протекціоністські заходи**, насамперед валютні обмеження (валютна блокада як міра з обмеження ходіння в країні валюти іншої країни для спонування цієї країни виконувати певні вимоги; заборона на вільну купівлю-продаж іноземної валюти тощо.

3. Запитання для самоперевірки

1. Чи синонімічні поняття валюти та грошей? Відповідь обґрунтуйте.
2. Наведіть ознаки, за якими можна класифікувати валюту.
3. Наведіть приклади колективної валюти. Що обумовило її виникнення?
4. З чим пов'язане поняття конвертованості валюти. Які її види та за якими ознаками виділяють?

5. Яке економічне значення має повна (вільна) конвертованість валюти? Скільки та які країни мають таку валюту?
6. Що потрібно для того, щоб валюту країни було признано повно (вільно) конвертованою?
7. Чи співпадають поняття «вільно конвертована валюта» та «резервна валюта»? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Які валюти й чому виконують роль резервних валют?
9. Назвіть характерні особливості валютних відносин. Чи можна їх ототожнювати з грошовими відносинами?
10. Наведіть визначення валютного ринку за економічним змістом і за організаційною формою.
11. Які види валютних ринків та за якими ознаками виділяються в економічній практиці?
12. Які особливості мають попит і пропозиція на валютному ринку?
13. Наведіть елементи валютного ринку.
14. На який із видів валютного ринку – біржовий чи небіржовий – припадає основна частка валютних операцій і чому?
15. У чому полягає різниця між міжнародним і світовим валютними ринками та який між ними взаємозв'язок?
16. Наведіть ознаки, за якими здійснюється класифікація валютних операцій.
17. Назвіть види та поясніть суть операцій, що здійснюються на валютному ринку.
18. З огляду на що виникає необхідність встановлення валютного курсу? Як його визначають?
19. Які види валютного курсу та у зв'язку з чим застосовуються на практиці?
20. Як паритет купівельної спроможності валюти пов'язаний з валютним курсом? Як його можна визначити?
21. Яка різниця існує між фіксованим і плаваючим валютним курсом? У чому переваги та недоліки кожного з них?
22. Які групи факторів впливають на динаміку валютного курсу?
23. Назвіть та охарактеризуйте види валютної системи.
24. Які елементи формують національну валютну систему. В чому їх економічний зміст?
25. Які органи здійснюють валютну політику та валютне регулювання в Україні?
26. Як пов'язані валютна та грошово-кредитна політика країни?
27. Наведіть основні інструменти валютної політики.
28. Що таке валютні обмеження і коли вони широко застосовуються?

29. Що таке золотовалютні резерви країни та як вони використовуються для підтримки платоспроможності резидентів України на світовому ринку?

30. Назвіть складові світової валютної системи.

31. Скільки та які етапи пройшла у своєму розвитку світова валютна система?

32. Наведіть основні риси кожного етапу (виду) світової валютної системи.

33. На якому етапі розвитку світової валютної системи було створено валютні блоки та зони? Визначте їхні поняття.

34. Якому етапу (виду) світової валютної системи відповідає поява міжнародних розрахункових і резервних валют? Які валюти претендували на цю роль?

35. На якому етапі розвитку світової валютної системи було здійснено офіційну демонетизацію золота? До чого це призвело?

36. Коли та для чого було створено Європейську валютну систему? Які елементи містив її механізм?

37. Коли та як відбувалася трансформація Європейської валютної системи?

38. Які етапи становлення Євросоюзу було визначено Маастрихтською угодою? Коли це сталося?

39. Що означає поняття конвергенції у становленні Євросоюзу?

40. Коли і як було введено в оборот єдину європейську валюту – євро?

4. Тестові завдання

1. Діяльність держави та уповноважених органів стосовно регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їхньої діяльності на валютному ринку – це визначення:

- а) валютної інтервенції;
- б) валютного демпінгу;
- в) валютного регулювання;
- г) валютного контролю.

2. Як називається світова валютна система, однією з характеристик якої є визнання міжнародними резервними та розрахунковими валютами, разом із долларом, валют інших країн:

- а) Бреттон-Вудська валютна система;
- б) Генуезька валютна система;
- в) світова валютна система, заснована на золотому стандарті;
- г) Ямайська валютна система?

3. За прямого котирування валют:

- а) курс покупки вище курсу продажу валют;
- б) курс продажу вище курсу покупки валют;

в) одна національна грошова одиниця прирівнюється до «X» одиниць іноземної валюти;

г) курс продажу й купівлі валют встановлюється з позиції покупця.

4. Договірні-правова форма організації валютних відносин між групами країн – це визначення:

а) валютної системи;

б) світової валютної системи;

в) національної валютної системи;

г) регіональної валютної системи.

5. Спеціальні міжнародні грошові одиниці, що функціонують на інтернаціональних (світових) та регіональних принципах, емісія яких здійснюється міжурядовими валютно-кредитними організаціями, – це визначення:

а) колективної валюти;

б) резервної валюти;

в) іноземної валюти;

г) світових грошей.

6. Продаж або купівля коштів у національній валюті центральними банками країн для зміни її курсу або очікувань учасників валютного ринку – це визначення:

а) дисконтної політики;

б) валютної інтервенції;

в) валютного регулювання;

г) валютної експансії або валютної рестрикції.

7. За зворотного котирування валют:

а) курс покупки вище курсу продажу валют;

б) курс продажу вище курсу покупки валют;

в) одна іноземна грошова одиниця прирівнюється до «X» одиниць національної валюти;

г) курс продажу й купівлі валют встановлюється з позиції покупця.

8. За умов девальвації національної валюти:

а) виграють імпортери країни;

б) виграють експортери країни;

в) зростає курс продажу валюти, а курс купівлі валюти знижується;

г) зростає курс купівлі валюти, а курс продажу валюти знижується.

9. У сучасних умовах на рівень офіційного валютного курсу не впливає:

а) рівень інфляції в країнах порівнюваних валют;

б) попит і пропозиція на національну валюту на валютному ринку;

в) різниця відсоткових ставок у країнах порівнюваних валют;

г) кількість банківських установ у країні.

10. Курс покупця – це курс:

- а) за яким банк продає валюту;
- б) за яким покупець згоден придбати валюту;
- в) за яким банк купує валюту;
- г) вказаний імпортером у контракті.

11. Здатність валюти обмінюватися на іноземну валюту без прямого втручання держави – це:

- а) умова встановлення ринкового валютного курсу;
- б) визначення поняття «конвертованість валют»;
- в) умова для присвоєння валюті статусу вільно конвертованої валюти;
- г) визначення поняття повної конвертованості валют.

12. Валютний коридор – це один із методів контролю центрального банку за курсом національної валюти, що полягає у:

- а) застосуванні сукупності обмежувальних заходів щодо вільного обігу іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку країни;
- б) проведенні центральним банком валютних інтервенцій;
- в) визначенні мінімального і максимального терміну дії встановленого центрального банком офіційного курсу національної валюти щодо валюти іншої країни;
- г) визначенні верхньої і нижньої меж зміни курсу і публічної обіцянки утримувати обмінний курс у названих межах шляхом проведення валютних інтервенцій.

13. До характеристик Бреттон-Вудської валютної системи не належить:

- а) створення міжнародного валютного фонду (МВФ);
- б) використання поряд із золотом як світових резервних і розрахункових валют долара США, англійського фунта стерлінгів та євро;
- в) встановлення офіційного курсу валют через визначення їх золотого вмісту (масштабу цін);
- г) тверде фіксування курсу валюти щодо долара США.

14. ЄВРО у безготівковий оборот запроваджено:

- а) з 01.01.2002 р.;
- б) з 01.01.2001 р.;
- в) з 01.07.2000 р.;
- г) з 01.01.2000 р.

15. До методів валютного регулювання не належить:

- а) курсова політика – цілеспрямоване проведення комплексу заходів для коректування курсу національної валюти;
- б) формування та використання золотовалютних резервів;
- в) стимулювання повзучої інфляції;
- г) регулювання сальдо платіжного балансу.

16. Співвідношення всієї сукупності надходжень з-за кордону і платежів за кордон за певний проміжок часу – це:

- а) платіжний баланс;
- б) баланс поточних операцій;
- в) торговий баланс;
- г) баланс послуг і некомерційних платежів.

ТЕМА 7

НЕОБХІДНІСТЬ І СУТНІСТЬ КРЕДИТУ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- основних ознак відносин, що становлять сутність кредиту;
- об'єкта та суб'єктів кредитних відносин;
- функцій кредиту;
- принципів кредитування;
- стадій і закономірностей руху позиченої цінності / вартості.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вмій:

- розмежовувати загальні передумови й економічні фактори необхідності кредиту;
- надавати характеристику функціям кредиту.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Кредит – економічні відносини щодо акумуляції та перерозподілу тимчасово вільної вартості в товарній та грошовій формі на умовах поверненості, платності та терміновості.

2. Кредитори – це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам.

3. Позичальники – учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позичку від кредиторів.

4. Банк – кредитна установа, яка мобілізує кошти, надає їх у позичку, здійснює розрахунки між економічними суб'єктами.

5. Кредитний ризик – ризик несплати позичальником основного боргу та відсотків, що належать кредитору.

6. Кредитний портфель – сукупність усіх позик, наданих банком для отримання прибутку.

7. Кредитно-інвестиційний портфель – сукупність усіх позичок, наданих банком та придбаних цінних паперів.

8. Маржа банківська – різниця між курсами валют, цінних паперів за відсотковими ставками й іншими показниками.

9. Облікова ставка НБУ – величина плати (у процентах), що стягується Національним банком України за проведення операції з кредитування комерційних банків шляхом рефінансування їхніх активних операцій.

10. Платоспроможність – здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно та повністю виконати свої платіжні зобов'язання.

11. Строковість позички передбачає, що вільні кошти кредитора передаються позичальникові на чітко визначений термін, який сторони повинні узгодити в момент вступу у кредитні відносини.

12. Забезпеченість позички полягає в тому, що кредитор, надаючи позику, мусить вжити додаткових заходів щодо гарантування повернення позички у визначені строки.

13. Платність користування кредитом полягає в тому, що позичальник повертає кредиторowi не тільки основну суму боргу, а й сплачує додаткові кошти у формі процента.

14. Ризик відсотковий – небезпека втрат банку через перевищення відсоткових ставок, що виплачуються за залученими коштами, над ставками за наданими позичками.

15. Центральний банк – банк першого рівня у дворівневій банківській системі.

16. Ліквідність банку – спроможність банку з поглядом виконання як звичайних, так і непередбачених зобов'язань.

2. Лекційний матеріал

План

1. Загальні передумови та економічні причини кредиту
2. Сутність кредиту
3. Стадії та закономірності руху кредиту
4. Функції кредиту

Література: [1, 2, 3, 5, 9, 14, 15, 22, 93, 97, 102, 103].

1. Загальні передумови та економічні причини кредиту

Виникнення кредиту пов'язане із формуванням регулярних відносин обміну між економічними агентами, в низці випадків продавець товарів стикається із ситуацією, коли у покупця немає достатньо коштів для оплати товару, а оскільки товаровиробник зацікавлений у продажу товару, він погоджується його реалізувати на умовах відстрочення оплати. Цим пояснюється необхідність кредиту.

Отже, необхідність кредиту спочатку пов'язувалася зі сферою обміну, але надалі необхідність у ньому була викликана не тільки потребами обміну, а й потребами виробництва і споживання у сфері виробництва. Необхідність у кредиті була обумовлена дією факторів:

- для організації нового бізнесу, в низці випадків власних коштів у підприємця могло виявитися недостатньо;
- у функціонуючих господарських одиниць потреба в кредиті пов'язана з необхідністю підтримувати безперервність відтворювального процесу за тимчасової недостатності власних коштів.

Економічною основою кредиту є *закономірності кругообігу капіталу*. В одних суб'єктів ринку внаслідок завершення колообігу оборотних коштів на

підприємстві виявляються тимчасово вільні грошові кошти. В іншій частині суб'єктів ринку може виникнути додаткова тимчасова потреба в грошових коштах. Наявність тимчасово вільних грошових коштів в одних суб'єктів ринку і додаткової тимчасової потреби в них у іншій частині суб'єктів ринку пов'язані з тим, що:

- на різних підприємствах різний період виробничого циклу;
- вони по-різному віддалені від постачальників і покупців, а також від залізничних доріг та автодоріг;
- споживачі їхньої продукції мають різний рівень платоспроможності;
- на суб'єктів ринку по-різному впливає сезонний фактор.

Це протиріччя вирішується за допомогою *кредиту*.

Тимчасова наявність вільних коштів в одних суб'єктів ринку і додаткова потреба в них у інших суб'єктів ринку може бути не тільки у сфері виробництва, а й у сфері споживання, тому поточні доходи і витрати окремих груп населення також не збігаються в часі.

Наявність вільних коштів і додаткової потреби в них може відчувати і держава, оскільки у неї можуть не збігатися обсяги доходів і витрат у кожен певний момент. Все це пояснює необхідність використання кредиту. Але для того, щоб він став об'єктивною реальністю, потрібні *відповідні умови (передумови)*:

- наявність довіри між суб'єктами кредитних відносин;
- повинна бути взаємна зацікавленість сторін;
- юридична самостійність для суб'єкта господарювання та дієздатність для фізичної особи, що вступили в кредитні відносини;
- наявність регулярних доходів у позичальника, які забезпечують джерела повернення кредиту кредиторю;
- для юридичних осіб необхідною умовою є його діяльність на принципах комерційного розрахунку і господарського розрахунку.

2. Сутність кредиту

На поверхні явищ відносини, пов'язані з використанням кредиту, виступають як передача товарів і грошей одним суб'єктом ринку іншому. Для того, щоб розкрити сутність кредиту, необхідно охарактеризувати ті глибинні процеси, які розкривають його зміст як особливої економічної категорії. До них належать такі:

- оскільки при кредиті виникають відносини між учасниками кредитної угоди, вони носять *суспільний характер*;
- такі відносини мають *економічну природу*;
- економічні відносини виникають стосовно *руху вартості у товарній і грошовій формі*;

- вартість є *тимчасово вільною*, тому вона може передаватися одним суб'єктом ринку іншому тільки *на зворотній основі*.

Кредит – економічні відносини стосовно акумуляції та перерозподілу тимчасово вільної вартості в товарній і грошовій формі на умовах повернення, терміновості. Для того, щоб ці відносини відбувалися, необхідні суб'єкти та об'єкти кредитних угод. Такими суб'єктами виступають кредитори і позичальники.

У кредитних угодах між кредиторами і позичальниками є тісний взаємозв'язок:

- кредитор не може існувати без позичальника;
- завдяки кредитній угоді кредитор і позичальник мають можливість реалізувати свої економічні інтереси.

Водночас між кредитором і позичальником існують відмінності:

- позичальник не є власником позиченої вартості, а кредитор може бути і не бути власником позиченої вартості;

- кредитор діє у сфері обміну, а позичальник у сфері виробництва та обміну;
- позичальник зобов'язаний повернути позичку кредиторowi, а також сплатити відсотки за користування цією позичкою;

- у кредитній угоді позичальник залежить від кредитора, який визначає умови кредитної угоди. Це спонукає позичальника економно використовувати позикові кошти. Навіть повернувши позику, позичальник не втрачає свою залежність від кредитора, тому надалі у нього може виникнути нова потреба в кредиті. Водночас і кредитор залежить від позичальника, тому позичальник може не погодитися на умови кредитної угоди, запропонованої кредитором;

- своєчасність і повнота погашення заборгованості позичальником має прямий вплив на фінансовий стан кредитора.

Об'єкт кредиту – це тимчасово вільна вартість. На основі руху кредиту виникають економічні відносини між кредитором і позичальником. У кредитних угодах кредитори і позичальники можуть мінятися місцями.

Кредитні відносини можуть виникати усередині однієї і різних форм власності:

- між тільки юридичними і тільки фізичними особами;
- між юридичними та фізичними особами;
- в середині однієї галузі економіки і між підприємствами різних галузей економіки.

3. Стадії та закономірності руху кредиту

Особливістю кредиту як економічної категорії є стадія руху кредиту:

1 стадія: формування тимчасово вільної вартості;

2 стадія: розміщення тимчасово вільної вартості кредитора;

3 стадія: використання тимчасово вільної вартості позичальником на ті цілі, для досягнення яких було взято кредит;

4 стадія: вивільнення використовуваних позичальником коштів з його обороту і формування у нього доходу;

5 стадія: повернення позичальником кредиту кредитору.

Для руху кредиту характерна низка закономірностей.

На мікрорівні:

- обов'язкова зворотність руху вартості, що впливає із самої сутності кредиту;

- тимчасове перебування в обороті позичальника запозиченої вартості, тому у кредитора вона теж тимчасово вільна;

- скорочення запозиченої вартості у процесі руху і повернення її кредитору, інакше кредит втратив би свою сутність, а пов'язані з ним стосунки переросли б у фінансові відносини. Існує залежність розмірів кредиту від розміру тимчасово вільних коштів у кредитора.

На макрорівні:

- кількісні параметри розвитку кредиту мають бути адекватні динаміці зміни внутрішнього валового продукту, інакше виникає товарно-грошова розбалансованість;

- загальний обсяг вимог і зобов'язань за кредитом повинні балансуватися;

- зворотність і платність кредиту робить його більш адекватним до ринкових умов і використовується для фінансування збільшення капіталу в реальний сектор економіки. Саме зворотність і платність відіграють вирішальну роль переміщення обмежених сум грошових заощаджень домашніх господарств у реальний сектор економіки (у промисловість, сільське господарство, транспорт);

- платність кредиту і його здатність приносити дохід обом суб'єктам кредитних відносин визначає таку закономірність руху кредиту, як напрям коштів з низькорентабельних галузей економіки у високорентабельні.

Закономірності руху кредиту забезпечуються при дотриманні ***принципів кредитування – це вихідні положення, на яких будуються кредитні взаємовідносини між кредитором і позичальником:***

- цілеспрямованість кредитних вкладень: обидва суб'єкти кредитних відносин повинні знати цільове призначення кредиту;

- принцип терміновості кредиту: кредит надається на певний термін. В основі певного терміну кредитування лежить певний термін появи джерела для погашення заборгованості за кредитом. Термін кредиту: кредит в оборотні кошти дається строком до 1 року, а в основні фонди – на більш тривалий термін;

- принцип зворотності: наданий позичальникові кредит повинен бути повернений кредитору, оскільки він:

✓ надається за рахунок тимчасово вільних грошових коштів, що визначає необхідність його повернення;

✓ використовується позичальником для покриття тимчасової додаткової потреби в позикових коштах, що створює передумову для повернення позичальником кредиту кредитору;

- принцип платності кредиту означає, що відносини між кредитором і позичальником здійснюються на платній основі. У платності кредиту зацікавлений і кредитор, і позичальник: для кредитора платність кредиту обумовлена тим, що він тимчасово не зможе розпоряджатися своїми грошима, від використання яких можна було б отримувати дохід. Сплатений позичальником відсоток за кредит компенсує недоотримані у зв'язку з передачею в позику грошей доходи; для позичальника платність кредитних відносин виступає стимульованим фактом вишукування внутрішніх фінансових ресурсів і своєрідного та повного погашення кредиту;

- принцип забезпеченості – це вторинне джерело погашення заборгованості за кредитом, якщо виникла прострочена заборгованість за позицією. Забезпеченням можуть виступати:

- ✓ застава – рухоме, нерухоме майно, майнові права тощо;

- ✓ порука;

- ✓ страхування;

- диференційованість кредитних відносин банку з позичальником передбачає різновид умови кредитних угод на залежність від надійності кредитного партнера.

4. Функції кредиту

Питання про функції кредиту є найбільш дискусійним у теорії кредиту. Розбіжності щодо кількості та змісту функцій обумовлені не тільки відмінністю у трактуванні сутності кредиту, але й відсутністю єдності у визначенні методологічних підходів до їх аналізу. Багато економістів дослідження функцій кредиту як економічної категорії замінюють аналізом функцій один з його елементів, водночас найбільш часто функції кредиту порівнюються з функціями банків. Поширене також виділення функцій, виходячи з особливостей окремих форм кредитних відносин. Деякі автори розглядають функцію кредиту як конкретну форму його руху.

Суть кредиту як економічної категорії виявляється в його функціях, розкриття яких дає змогу встановити зв'язок кредиту із системою економічних відносин

Результатом відсутності єдиної методологічної основи аналізу є поява великої кількості функцій, які виділяються різними економістами:

- акумуляція тимчасово вільних коштів;
- розподіл акумульованих коштів між галузями, підприємствами і населенням;
- регулювання грошового обігу шляхом заміни реальних грошей кредитними операціями;
- економія витрат виробництва;
- опосередкування кругообігу фондів тощо.

Традиційно виділяють **перерозподільну, грошову (емісійну) і контрольну (стимулювальну)** функції кредиту.

Перерозподільна функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб за допомогою кредиту передаються в тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їхніх виробничих або особистих потреб.

Сутність перерозподільної функції: за допомогою кредиту відбувається перерозподіл вартості на засадах повернення:

- ✓ з одного боку, здійснюють нагромадження грошових капіталів за рахунок збереження економічних агентів;
- ✓ з іншого – їх розміщення серед інших агентів ринку.

Такий перерозподіл:

– дає можливість прискорити залучення матеріальних ресурсів у виробниче й особисте споживання. Отже, в цій функції перерозподіляються не тільки грошові кошти, а й матеріальні ресурси;

– дає змогу зосередити кошти у найбільш пріоритетних сферах економічної діяльності, здійснити переорієнтацію виробництва і стабілізувати економіку.

Антиципаційна (емісійна) функція (виконує тільки банківський кредит) – створення ним нових грошей для грошового обігу. Методом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж випуск їх в обіг.

Сутність антиципаційної (емісійної) функції: на основі кредиту здійснюється емісія грошей як платіжних засобів методами кредитної експансії (розширення кредиту) і кредитної рестрикції (звуження кредиту), регулюється кількість грошей в обігу.

Прояв функції:

- сприяє економії витрат грошового обігу;
- дає змогу прискорити обіг грошей, запроваджувати прогресивні системи розрахунків.

Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Можливість такого контролю випливає із самої природи кредиту. Вступивши в кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси.

Сутність контрольної функції кредиту: у процесі кредитування забезпечується контроль за дотриманням умов та принципів надання кредиту суб'єктами кредитної угоди. Водночас здійснює як попередній, так і поточний контроль за діяльністю позичальника.

Реалізація функцій:

- дає змогу мінімізувати кредитний ризик, реалізувати цільовий характер кредиту;
- стимулює позичальника раціонально й ефективно використовувати запозичені кошти.

Отже, зворотність кредиту дає змогу не тільки виявити порушення процесу виробництва чи реалізації продукції, а й зацікавлює підприємства, суб'єктів господарювання не допускати їх, оскільки такі порушення призводять до виплат «зайвих» відсотків банку, до обмеження або повного припинення видачі кредитів. Свої функції кредит може успішно виконувати лише в умовах розвиненої ринкової економіки, коли сутність кредиту і закономірності його руху можуть проявитись найбільш повно.

3. Запитання для самоперевірки

1. Що таке кредит як економічна категорія?
2. Назвіть головні передумови виникнення кредиту.
3. У чому полягає сутність кредиту?
4. Що є об'єктом кредиту?
5. Охарактеризуйте функції кредиту.
6. Поясніть перерозподільну функцію кредиту.
7. З якими економічними категоріями можна порівняти кредит? Обґрунтуйте свою думку.
8. Назвіть етапи відтворювального руху кредиту.
9. Назвіть закономірності руху кредиту на мікроекономічному рівні.
10. Які можна виділити макроекономічні закономірності руху кредиту?
11. Назвіть основні принципи організації кредитних відносин.
12. Прокоментуйте структуру кредитних відносин.
13. Яка суперечливість вирішується за допомогою кредиту?
14. У чому полягає забезпеченість позик?

15. Чи є кредитні відносини добровільними та рівноправними?
16. Що являє собою облікова ставка центрального банку країни?

4. Тестові завдання

1. Вкажіть послідовність етапів відтворювального руху кредиту:

а) формування вільної вартості – розміщення вільної вартості – використання позичальником отриманих коштів – повернення позичальником суми кредиту та сплата відсотка – вивільнення позичальником отриманих у тимчасове користування засобів;

б) розміщення вільної вартості – використання позичальником отриманих коштів – вивільнення позичальником отриманих у тимчасове користування коштів – повернення позичальником суми кредиту та сплата відсотка;

в) формування вільної вартості – розміщення вільної вартості – використання позичальником отриманих коштів – вивільнення у позичальника отриманих у тимчасове користування коштів – повернення позичальником суми кредиту та сплата відсотка;

г) формування вільної вартості – використання позичальником отриманих коштів – вивільнення позичальником отриманих у тимчасове користування коштів – повернення позичальником суми кредиту та сплата відсотка.

2. До закономірностей руху кредиту на мікроекономічному рівні не відносять:

- а) зворотність руху переданої в позичку цінності;
- б) тимчасове перебування позиченої цінності в обороті позичальника;
- в) збереження позиченої цінності в процесі руху;
- г) обов'язкове надання забезпечення кредиту.

3. Принципами кредитування є:

- а) терміновість, платність, повернення, забезпеченість, диференційованість кредитних відносин, цільовий характер позики;
- б) економічність, платність, повернення, забезпеченість позики;
- в) терміновість, рентабельність, зворотність, забезпеченість позики;
- г) терміновість, платність, збереженість, забезпеченість позики.

4. Для забезпечення реалізації сутності кредиту та ефективності кредитування необхідно:

- а) вибрати принципи кредитування залежно від економічної ситуації в державі;
- б) в обов'язковому порядку дотримуватися всіх принципів кредитування в комплексі;
- в) вибрати принципи кредитування залежно від кредитоспроможності позичальника;

г) вибирати принципи кредитування залежно від економічної та політичної ситуації в державі.

5. Принцип платності кредитування полягає в:

- а) поверненні основної суми боргу кредитору та сплаті відсотка за кредит;
- б) сплаті відсотків за позикою кредитору;
- в) поверненні основної суми боргу та сплаті відсотків за ним;
- г) необхідності надання застави як гарантії повернення позиченої вартості.

6. Для застави як форми забезпечення позики не може використовуватися:

тися:

- а) нерухомість;
- б) товари;
- в) цінні папери;
- г) орендоване майно.

7. Як співвідносяться поняття «кредит» і «позика»:

- а) поняття позики ширше за поняття кредиту, оскільки передбачає не тільки передачу вартості, але і відносини стосовно погашення позики;
- б) поняття кредиту ширше за поняття позики, оскільки передбачає не тільки передачу вартості, але й відносини стосовно погашення позики;
- в) ці поняття є тотожними;
- г) поняття «кредит» використовується стосовно суб'єктів господарювання, а поняття «позика» тільки до фізичних осіб?

8. Найбільш повний склад кредиторів характеризує відповідь:

- а) кредиторами можуть бути фізичні особи, підприємства, організації, банки, урядові структури;
- б) кредиторами можуть бути підприємства, організації, банки, урядові структури;
- в) кредиторами можуть бути виключно комерційні банки;
- г) кредиторами можуть бути фізичні особи, підприємства, організації, банки.

9. Запозичені цінності можуть виступати:

- а) виключно в товарній формі;
- б) виключно в грошовій формі;
- в) виключно у формі нематеріальних активів;
- г) в грошовій, товарній формах, а також у формі виконаних робіт і наданих послуг.

10. До сутнісних ознак кредиту не належить те, що пов'язані з ним економічні відносини:

- а) мають суспільний характер;
- б) виникають стосовно руху вартості в товарній або грошовій формі;
- в) виникли на певному етапі суспільного розвитку;
- г) засновані на зворотному русі позичкової вартості.

11. Найбільш загальною передумовою виникнення кредитних відносин є розвиток:

- а) товарного виробництва;
- б) фінансової системи;
- в) товарного обігу;
- г) банківської системи.

12. До сутнісних характеристик кредитних відносин не належить таке твердження:

- а) їхні учасники повинні бути економічно вільними суб'єктами;
- б) рух вартості відбувається за формулою $G-T-G'$;
- в) вони пов'язані зі зміною власника цінності;
- г) є нееквівалентними відносинами.

13. Виникнення простроченої позичкової заборгованості однозначно пов'язане з порушенням принципу:

- а) строковості кредиту;
- б) цілеспрямованості кредиту;
- в) забезпеченості кредиту;
- г) платності кредиту.

14. Формування банківських ресурсів із подальшим їхнім розміщенням у кредити характеризує:

- а) перерозподільчу функцію кредиту;
- б) умову виникнення кредитних відносин;
- в) необхідність кредиту;
- г) властивість кредиту.

15. Нееквівалентність кредитних відносин пов'язана з тим, що:

- а) в кредитних відносинах умови кредиту визначає кредитор;
- б) позичальник може погодитися і не погодитися на умовах кредитора за кредитною угодою;
- в) позичена вартість повертається до кредитора в прирощеній сумі;
- г) кредитор не залежить від позичальника, а позичальник залежить від кредитора.

16. На основі виконання кредитом функції заміщення дійсних грошей кредитними знаряддями обігу та кредитними операціями створюються умови для:

- а) міжгалузевого перерозподілу коштів;
- б) міжтериторіального перерозподілу коштів;
- в) внутрішньогалузевого перерозподілу коштів;
- г) скорочення готівкових платежів і поліпшення структури грошового обороту.

ТЕМА 8

КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- методологічних основ класифікації кредиту;
- змісту окремих форм і видів кредиту;
- сутності банківського кредитування;
- класифікації банківського кредиту;
- економічних меж кредиту;
- призначення позичкового відсотка та значення норми позичкового відсотка в розвитку економіки України.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вмінь:

- розмежовувати форми та види кредиту;
- надавати характеристику основних видів кредиту;
- розмежовувати фактори впливу на норму позичкового відсотка.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Банківський кредит – вид кредиту, за якого одним із суб'єктів кредитних відносин виступає банк як кредитор.

2. Міжбанківський кредит – вид кредиту, за якого обома суб'єктами кредитних відносин виступають банківські структури.

3. Міжгосподарський (комерційний) кредит – вид кредиту, за якого обома суб'єктами кредитних відносин є господарюючі структури.

4. Міжнародний кредит – вид кредиту, за якого суб'єкти кредитних відносин є резидентами різних країн.

5. Приватний (особистий) кредит – вид кредиту, за якого одним із суб'єктів кредитних відносин виступає фізична особа як позичальник.

6. Фірмовий кредит – різновид комерційного кредиту на міжнародному рівні, за яким експортер надає імпортеріві кредит у формі відстрочки платежу за продані товари.

7. Виробничий кредит – вид кредиту, що використовується для формування основного та оборотного капіталу у сфері виробництва чи торгівлі, тобто на виробничі цілі.

8. Споживчий кредит – вид кредиту, що спрямовується на задоволення особистих потреб фізичних осіб, тобто обслуговує сферу особистого споживання.

9. Стандартний кредит – вид кредиту, відносно якого ризик несвоєчасного та неповного його повернення або неповернення є мінімальним.

10. Нестандартний кредит – вид кредиту, відносно якого існує значний ризик несвоєчасного та неповного його повернення або неповернення.

11. Гарантійний кредит – вид кредиту, за якого банк бере на себе договірні зобов’язання надати клієнту в разі потреби позичку протягом певного періоду в майбутньому у визначеному розмірі.

12. Кредитна лінія – вид кредиту, за якого позичальникові надається можливість використовувати кредитні ресурси поступово в межах обумовлених кредитним договором суми та строку.

13. Револьверний (поновлювальний) кредит – вид кредиту, який автоматично поновлюється в межах обумовленого кредитним договором розміру.

14. Економічні межі кредиту – такий рівень розвитку кредитних відносин у народному господарстві, за якого попит і пропозиція на кредит балансуються при збереженні стабільної, помірної, доступної для переважної більшості нормально працюючих позичальників, процентної ставки.

15. Позичковий процент – ціна грошей як позичкового капіталу, що є платою за тимчасове користування кредитними ресурсами.

16. Маржа банку – різниця між процентними ставками за наданий кредит і за залученими ресурсами.

2. Лекційний матеріал

План

1. Поняття форми та виду кредиту
2. Характеристика основних видів кредиту
3. Межі кредиту і способи їх відновлення
4. Позичковий відсоток і його види. Норма позичкового відсотка

Література: [3, 5, 9, 14, 15, 50–54, 93, 97, 98, 101, 102].

1. Поняття форми та виду кредита

Розвиток кредитних відносин привів до появи багатоманітних видів і форм кредиту, які необхідно класифікувати. У теоретичному плані класифікація форм і видів кредиту спрощує розуміння взаємозв’язку між окремими проявами кредиту. Визначення форм і видів кредиту важливе також з позицій сприяння поліпшенню організації кредитних відносин, зокрема під час розроблення нормативно-інструктивного забезпечення функціонування кредиту. Більшість авторів, розглядаючи питання видів і форм кредиту, виходять з того, що форма – це найбільш загальний прояв певного предмета чи явища, який хоч і пов’язаний з внутрішньою їх сутністю, але не розкриває її. Форма кредиту синтезує зміст та організацію кредитних відносин. Вона визначається за такими функціональними ознаками:

- характер кредитних відносин;
- склад учасників (суб'єктів) кредитної операції;
- об'єкт і сфера кредитування.

Оскільки кредит явище суспільне (економічні відносини), *про форму кредиту* можна говорити з певною умовністю *як про найбільш загальний вигляд, який вона може набути в процесі руху і який не розкриває його внутрішню сутність і структуру*. Отже, критеріїв для виокремлення форм кредиту небагато.

Найбільш загальним проявом кредиту, в якому не розкривається його сутність і внутрішня структура, є *форма запозиченої вартості*, в якій вона рухається між кредитором і позичальником. *Таких форм може бути 2:*

- *товарна (натурально-речова)* історично передуює грошовій. Кредитні відносини в товарній формі виникають у разі продажу товарів чи послуг із відстрочкою платежу, під час оренди майна (зокрема лізинг), під час погашення міждержавних боргів поставками товарів тощо. Завдяки товарній формі кредиту суб'єкти кредитних відносин можуть самостійно розпоряджатися тимчасово вільними ресурсами, прискорювати збут товарів і зменшувати час перебування капіталу в товарній формі, збільшувати взаємозалежність і взаємоконтроль між суб'єктами кредитних відносин;

- *грошова*. У грошовій формі здійснюється рух переважної частини позикового фонду країни, тому й переважна більшість позик надається і погашається грошима, адже перерозподіл вартості, який забезпечується кредитом, здійснюється переважно в грошовій формі. Переважаюче використання грошової форми кредиту зумовлюється тим, що гроші є загальним еквівалентом при обміні товарних вартостей, універсальним засобом обігу та платежу, гроші мають найширшу сферу застосування, сучасна економіка має здебільшого грошову форму, а кредит виконує перерозподільчу функцію. Кошти в грошовій формі кредиту використовуються не як простий посередник в обміні, а як гроші, що здатні принести прибуток.

Товарна і грошова форми кредиту – це два прояви єдиної форми кредиту – вартісної. Обидві форми між собою внутрішньо пов'язані і доповнюють одна одну. Зокрема, позички, надані в товарній формі, можуть повертатися в грошовій. Ці форми визначають лише загальні контури кредиту і не зачіпають їх внутрішньої структури. А тому їх не може бути багато.

Вид кредиту – це підрозділ, який об'єднує низку предметів, явищ за спільними ознаками і входить до складу загального явища. Отже, видова характеристика розкриває внутрішню структуру досліджуваного об'єкта. У нашому випадку вид розкриває сутність кредиту. Виходячи з цього, розрізняють види кредитів за різними ознаками.

1. За термінами. Термін визначається періодом, протягом якого у позичальника з'явиться джерело для погашення кредиту. А в основі такого розподілу

кредиту лежить тривалість кругообігу капіталу, у формуванні якого бере участь запозичена вартість:

- короткостроковий;
- середньостроковий;
- довгостроковий;
- онкольний (до запитання).

2. За дотриманням терміну повернення кредиту:

- терміновий,
- прострочений;
- пролонгований.

3. За галузеву спрямованістю:

- кредити в промисловість;
- кредити в сільське господарство;
- кредити в торгівлю;
- кредити в будівництво, особливо в житлове будівництво;
- кредити в інші галузі.

4. Залежно від сфери економіки, в яку направляється запозичена вартість:

- виробничий кредит (на формування основного й оборотного капіталу у сфері виробництва та обігу);
- споживчий кредит – обслуговує сферу особистого споживання.

5. Залежно від цільового використання кредиту:

- кредит на формування виробничих запасів (сировини, матеріалів, палива тощо);
- кредит на витрати виробництва (сезонні витрати у рослинництві і тваринництві, на лісозаготівлях, на ремонтні роботи, на виготовлення продукції з тривалим циклом виробництва тощо);
- кредити на створення запасів готової продукції (залишки на складах виробничих підприємств, на складах у торговельних організаціях тощо);
- кредити, пов'язані з виникненням тимчасових розривів у платежах, коли економічні суб'єкти мають здійснювати платежі, а призначені для цього кошти не надійшли або їх недостатньо (виплати зарплати, розрахунки з постачальниками, бюджетом тощо).

6. За наявністю забезпечення:

- забезпечений (майном, майновими правами, цінними паперами, гарантіями інших банків, фінансами чи майном третьої особи);
- бланковий.

7. За організаційно-правовими ознаками та умовам надання кредитів:

- прямиї і опосередковані;
- платні і безкоштовні.

8. Залежно від складу суб'єктів кредитних відносин:

- міжгосподарський;
- державний;
- банківський;
- особистий (приватний) (ще називають споживчим) – одним із суб'єктів кредитних відносин виступає фізична особа;
- міжнародний.

За такими критеріями класифікації один і той самий кредит може бути зарахований до кількох видів кредиту.

2. Характеристика основних видів кредиту

В умовах розвинутої ринкової економіки основними видами кредиту, які придбали широке застосування в економічній практиці, є міжгосподарський, банківський, державний, споживчий (особистий, приватний), міжнародний.

Розглянемо кожен із цих видів кредитів.

Міжгосподарський кредит характеризує такі кредитні відносини, які виникають між суб'єктами господарювання.

Його різновидами є:

✓ **Комерційний кредит** – це кредитні відносини, що виникають між суб'єктами господарювання щодо відстрочки платежу за поставлені товари, виконані роботи або надані послуги. Його відмінними характеристиками є:

- товарна форма надання;
  - обидва суб'єкти кредитних відносин – суб'єкти господарювання;
  - можливий тільки між суб'єктами господарювання, що мають ділові зв'язки між собою;
  - він має строгу спрямованість руху, надається постачальником покупцеві;
  - функціонує поза банківською системою і являє собою неорганізовану форму кредитних відносин;
  - межі комерційного кредиту визначаються розмірами тимчасово вільних коштів, що вивільнюються у постачальників або наявністю права у них на отримання банківського кредиту;
  - інструментом комерційного кредиту виступає вексель.
- Він виконує важливу економічну роль, оскільки:
- сприяє врегулюванню платіжних утруднень;
  - сприяє взаємному контролю виконання договірних зобов'язань між постачальником і покупцем;

- прискорює реалізацію товарів;
- забезпечує безперервність відтворювального процесу;
- прискорює оборотність коштів у господарстві.

✓ **Лізинговий кредит** – це відносини між юридично самостійними особами щодо передачі в лізинг основних засобів виробництва або товарів у тривале користування, а також щодо фінансування, придбання рухомого і нерухомого майна, що орендується. Лізинг є формою майнового (товарного) кредиту.

Об'єктом лізингу може виступати майно, що належать до основних фондів, не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень для передачі його в лізинг.

Суб'єктами лізингу виступають:

Лізингодавець – юридична особа, яка передає за договором лізингу об'єкт лізингу. Він є власником об'єкта лізингу і виступає в кредитній угоді як кредитор. Кредитором можуть виступати спеціалізовані лізингові компанії, банки або безпосередньо власники основних фондів, які не використовуються наразі власником. Якщо кредитором при лізинговому кредиті виступає банк, він втрачає властивість міжгосподарського кредиту і виступає як різновид банківського кредиту.

Лізингоодержувач – суб'єкт господарювання, який одержує об'єкт лізингу у тимчасове володіння та користування за договором лізингу. Виступає як позичальник.

Виробник – підприємства, організації та інші суб'єкти господарювання, які здійснюють виробництво майна, переданого в лізинг.

Лізингодавець, лізингоодержувач, виробники (постачальники) – це прямі суб'єкти лізингової угоди. *За прямого лізингу* власник майна (постачальник, виробник) самостійно, без посередників, здає об'єкт у лізинг (двостороння угода).

Непрямими учасниками угоди можуть бути банки, що кредитують лізингодавця і виступають гарантами угод, страхові компанії, брокерські та інші посередницькі фірми. При непрямому лізингу передача майна відбувається через посередника (постачальник–лізингодавець–лізингоодержувач).

За стандартного лізингу виробник обладнання (машин тощо) продає його лізинговій компанії, яка здає це обладнання в оренду споживачу.

Сутність операції зворотного лізингу в тому, що власник майна продає його лізинговій компанії, а потім бере його в лізинг, тобто перетворюється на лізингоотримувача. Поворотним лізингом можуть користуватися підприємства, що здійснюють випуск дорогого майна (літаки, кораблі тощо). Така угода дає можливість підприємству отримати грошові кошти завдяки продажу засобів виробництва, не припиняючи їхню експлуатацію, зменшити напруженість у використанні фінансових ресурсів.

Залежно від порядку внесення вартості орендованого майна у вартість знову виготовленого продукту розрізняють оперативний та фінансовий лізинговий кредит.

Оперативний лізинговий кредит пов'язаний з орендою майна на строк, менше повного терміну його амортизації. Через це він може надаватися на умовах:

- після закінчення терміну лізингового договору майно повертається орендодавцю;

- переукладається договір на новий термін;
- орендоване майно викупується за залишковою вартістю.

Характерні риси оперативного лізингу:

- лізингодавець здає предмет лізингу у тимчасове користування кілька разів, зазвичай різним користувачам, щоб компенсувати свої витрати з придбання та утримання предмета оренди;

- договір укладається на строк менше економічного (нормативного) терміну служби майна;

- після закінчення терміну дії договору лізингу і виплат за користування майном воно повертається лізингодавцю;

- ризик псування, втрати об'єкта, його швидкого морального старіння лежить на лізингодавцеві;

- лізингодавець набуває устаткування, ще не знаючи конкретного лізингоодержувача; об'єктом лізингу є найбільш сучасні та популярні машини, обладнання;

- лізингові компанії самі страхують майно, що здається в оренду, забезпечують його технічне обслуговування та ремонт.

Фінансовий лізинг передбачає, що лізингові платежі протягом договору лізингу відшкоднують лізингодавцю повну (або велику – не менше 75 %) частину первісної (відновлювальної) вартості об'єкта лізингу. *Основні риси фінансового лізингу:*

- наявність кількох учасників угоди (виробника чи постачальника, а іноді і банку). Всі учасники послідовно пов'язані між собою декількома договорами. Виробник майна укладає договір купівлі-продажу з лізингодавцем; лізингодавець за необхідності – з тими, хто частково фінансує угоду; і, нарешті, лізингодавець укладає договір з лізингоодержувачем;

- термін лізингу більш тривалий і збігається із терміном повної амортизації об'єкта лізингу;

- передане лізингодавцю майно є власністю лізингодавця протягом усього терміну дії договору;

- продаж лізингоодержувачу лізингового майна обумовлюється лізинговою угодою. Після завершення угоди фінансового лізингу користувач найчастіше

викупує обладнання за залишковою вартістю, але за домовленістю сторін воно може бути повернуто або можливе укладення нової угоди вторинного лізингу (лізинг за залишковою вартістю);

- повний набір операцій зі страхування, технічного обслуговування і ремонту покладається зазвичай на користувача лізингового майна. З правом використання до лізингоодержувача переходить небезпека випадкової загибелі, втра-ти, крадіжки, пошкодження, руйнування, передчасного зносу.

Лізинг дає низку переваг всім учасникам угоди.

Виробник (постачальник):

- отримує можливість прискореної реалізації продукції, доведення її до споживача, отримання платежу;

- у кредитора (лізингової фірми) з'являється джерело доходів у вигляді лізингового платежу, сум від продажу лізингоодержувачу майна і різних комісійних винагород за послуги;

- лізингодавець зазвичай застрахований від ризику;

- для погашення зобов'язань він може повернути майно, віддати його в лізинг іншій особі або продати;

- йому гарантовано цілеспрямоване використання, як засобів фінансування, так і майна;

- не потрібно ніякого додаткової застави, крім орендованого активу.

Лізингоодержувачу лізинговий кредит вигідний, оскільки:

- дає змогу уникати втрат, пов'язаних із моральним старінням машин, устаткування, використовувати новітні досягнення науково-технічного прогресу – як вітчизняного, так і зарубіжного;

- зберігає (підтримує) ліквідність балансу. Якщо придбання машин, обладнання та іншого майна за рахунок банківського кредиту веде до зростання зобов'язань орендаря (зниження ліквідності), то при лізингу це практично виключається. Банківська позика зазвичай не покриває повністю (лише певну частку) витрати на придбання машин, обладнання, а лізинг може забезпечувати 100 % вартості угоди;

- дає можливість укладення договору лізингу і за фінансових негараздів, оскільки розмір плати за лізинг відносно невеликий, порівняно з сумою всієї лізингової угоди. Платежі здійснюються не одноразово, а частинами, в узгоджені терміни;

- ризик втрати або пошкодження майна, що орендується, лягає зазвичай на його власника, тобто лізингодавця; обслуговування та ремонт обладнання (машин, механізмів) можуть здійснюватися також лізингодавцем;

- дає змогу вести або збільшувати виробництво без попереднього накопичення капіталу;

- дає можливість малим підприємствам використовувати дороге обладнання;
- передбачає більш низькі витрати на здійснення угоди, порівняно з оформленням банківських позик, що має велике значення, особливо для невеликих позичальників;
- гнучкий в оформленні угоди. Лізингові контракти можуть бути побудовані у такий спосіб, щоб врахувати всі умови як лізингоодержувача, так і лізингодавця.

Деякі економісти до міжгосподарського лізингу відносять:

- авансові платежі – це грошова сума, надана в рахунок майбутніх платежів за ТМЦ, виконані роботи або надані послуги для забезпечення гарантії їх отримання покупцем або для гарантування їх купівлі;
- дебіторсько-кредиторську заборгованість – подібна комерційному кредиту, але відрізняється від нього тим, що виникає проти бажання і волі сторін. Причиною її виникнення є розрив у часі руху товарної і грошової вартості;
- тимчасову фінансову допомогу підприємств від організацій вищого рівня – надання окремим суб'єктам господарювання, які опинилися у важкому фінансовому становищі, їхніми організаціями-партнерами вищого рівня на умовах повернення і зазвичай безпроцентно.

Водночас, на думку інших фахівців, ці відносини не відповідають критеріям кредиту і закономірностям їхнього руху.

Банківський кредит характеризує такі кредитні відносини, за яких кредитором виступає банк, а позичальниками можуть виступати суб'єкти господарської діяльності, фізичні особи, держава, банки та інші фінансово-кредитні інститути.

Банківський кредит надається і погашається у грошовій формі. Він може бути класифікований на підвиди за певними ознаками.

По-перше, це ті ознаки класифікації, які були охарактеризовані в питанні 1 цієї теми і належать до будь-якого виду кредиту. По-друге, поряд із цими класифікаційними ознаками банківський кредит можна поділити:

- *за способом надання:*
  - разовий;
  - кредит, що надається по кредитній лінії. Кредитна лінія являє собою договір між банком і позичальником про надання кредиту протягом певного періоду, без додаткового оформлення документами кожної позички, що видається за рахунок цієї кредитної лінії;
    - гарантовані кредити, тобто кредити, надання яких в обумовлений термін гарантує банк;
- *за терміном сплати відсотків щодо порядку обчислення:*
  - кредит, за яким відсотки нараховуються за фіксованою ставкою;

- кредит, за яким відсотки нараховуються за плаваючою процентною ставкою;

- за терміном сплати відсотків за кредит:

- кредит, відсотки за яким сплачуються разом зі сплатою основного боргу;
- кредит, відсотки за яким нараховуються з певною черговістю незалежно від строку платежу по основній сумі боргу;

- кредит, відсотки за яким сплачуються в момент отримання позики;

- за рівнем кредитного ризику (категорії якості кредиту):

- I (найвища) – немає ризику або ризик є мінімальним;

- II – помірний ризик;

- III – значний ризик;

- IV – високий ризик;

- V (найнижча) – реалізований ризик.

Під час дослідження поняття *банківський кредит* варто зосереджувати увагу на таких *особливостях* цієї категорії:

- банк оперує не стільки власним капіталом, як залученими ресурсами;

- банк позичає вільний капітал, розміщений суб'єктами господарювання на відповідних рахунках;

- банк позичає не просто грошові кошти, а кошти як капітал, що повинно налаштувати позичальника на прибуткове вкладення позичених засобів.

Банківський кредит виконує важливу економічну роль, оскільки:

- сприяє забезпеченню безперервності відтворювального процесу і його розширенню;

- забезпечує прискорення оборотності оборотних засобів;

- сприяє економії витрат обігу;

- використовується для вирішення важливих соціально-економічних завдань;

- сприяє зміцненню та розвитку зовнішньоекономічних відносин;

- забезпечує впровадження досягнень науки і техніки у виробництво.

Незважаючи на ліквідацію значної кількості банківських установ в Україні, обсяги банківського кредитування, починаючи з 2013 р., помітно зростають. Порівняно з 2013 р., у 2020 р. обсяги кредитування зросли на 26,7 %. Спостерігається тенденція до збільшення обсягів кредитування суб'єктів господарювання. В 2017–2018 рр. значно зросли обсяги короткострокових кредитів юридичним особам. Станом на лютий 2020 р. 47,2 % від усіх наданих кредитів суб'єктам господарювання становили короткострокові кредити до одного року, кредити від одного до п'яти років становили 42,4 %, на кредити терміном довше п'яти років припадало 10,4 %. Досліджуючи структуру кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності (рис. 8.1), бачимо, що най-

більші обсяги кредитних коштів сконцентровані в оптовій та роздрібній торгівлі – 38 %. Четверта частина наданих кредитів зосереджена у переробній промисловості – 24 %. У галузях сільського, лісового та рибного господарства, операцій із нерухомим майном та постачання електроенергії, газу, пари наявно по 7–8 % від загального обсягу кредитів.

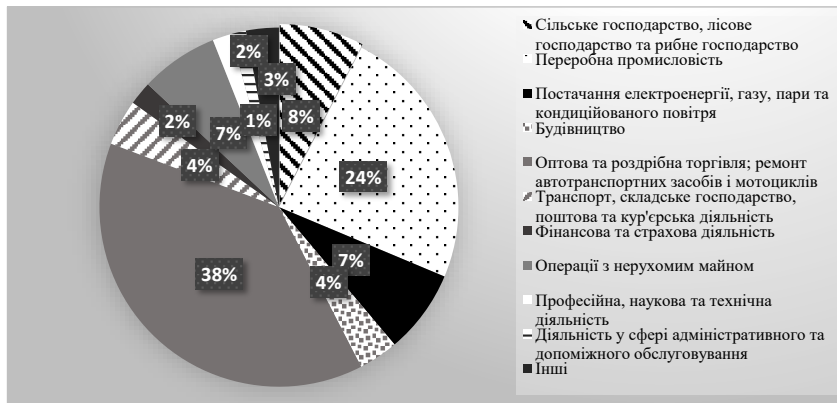

Рис. 8.1 – Кредити, надані нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності станом на 01.03.2020 р. [97]

Державний кредит являє собою систему кредитних відносин, одним із суб'єктів яких виступає держава в особі уряду або місцевих органів самоврядування. У більшості випадків держава виступає як позичальник, а юридичні та фізичні особи – як кредиторі. Він може виступати як у грошовій, так і у товарно-натуральній формі (зернові позики, наприклад). У ринкових умовах державний кредит має грошову форму вираження і на його основі формується державний борг країни.

Основними ознаками державного кредиту є:

- ✓ обов'язкова участь держави в особі органів виконавчої влади різних рівнів у кредитних відносинах;
- ✓ призначення державного кредиту полягає у задоволенні загальнодержавних потреб або потреб, які є пріоритетними у суспільстві. Якщо держава виступає як позичальник, то кредитні ресурси спрямовуються до бюджету, що забезпечує виконання державою її функцій. Якщо держава виступає як кредитор, то позики спрямовуються у пріоритетні галузі господарства або на вирішення загальних соціальних потреб;
- ✓ ресурси бюджету здебільшого виступають джерелом погашення державних позик, виплати відсотків за ними та надання позик;
- ✓ держава не ставить пріоритетною економічну вигоду, беручи участь у кредитних відносинах як позичальник або кредитор. Здебільшого кредити, які

надає держава, спрямовуються на вирішення важливих соціально-економічних програм і є пільговими, а взяті державою у борг кошти можуть спрямовуватися на покриття нагальних поточних потреб;

✓ наявність підвищеної небезпеки зловживань із боку державної влади у сфері кредитних відносин [51].

Він може бути класифікований на види за такими ознаками:

– за способом позики:

- випуск облігацій;
- оформлення казначейських зобов'язань;

– залежно від категорії позичальника:

- державний кредит центральних органів влади;
- державний кредит місцевих органів влади;

– за цільовим призначенням:

- цільовий;
- нецільовий;

– за територією охоплення кредитних відносин:

- внутрішній державний кредит;
- зовнішній державний кредит.

Форми внутрішнього державного кредиту наведено на рис. 8.2.

Рис. 8.2 – Форми внутрішнього державного кредиту

Ощадна справа – форма внутрішнього державного кредиту, ощадні установи виконують роль посередників, надаючи позики державі за рахунок позичкових коштів населення без повідомлення реальних власників про купівлю державних цінних паперів.

Умовною формою внутрішнього державного кредиту є *гарантовані запозичення*. За такої форми уряд виступає гарантом погашення запозичень та виплати відсотків за ними, які здійснені органами влади нижчого рівня або суб'єктами господарювання.

Основною формою державного кредиту є *державні запозичення*. Вони характеризуються тим, що тимчасово вільні кошти населення та суб'єктів господарювання залучаються шляхом випуску і реалізації державних цінних паперів, оформлюються двома видами цінних паперів: казначейськими зобов'язаннями та державними облігаціями України. Обсяг емісії казначейських зобов'язань України сукупно з емісією державних облігацій внутрішніх державних позик України не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу пов'язаних із обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Зовнішній державний кредит – це сукупність відносин, у яких держава виступає на світовому фінансовому ринку позичальником або кредитором.

Виділяють дві форми міжнародного державного кредиту:

- державні запозичення;
- кредити міжнародних організацій та іноземних держав.

Державні запозичення являють собою державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій.

До *кредитів міжнародних організацій та іноземних держав* відносять позики Європейського банку реконструкції та розвитку, Міжнародного валютного фонду, Світового банку, іноземних держав. Усі проекти, на які надаються кредити цими організаціями, поділяються на:

- ✓ проекти макроекономічної стабілізації;
- ✓ проекти структурних перетворень у різних секторах економіки;
- ✓ інвестиційні проекти;
- ✓ проекти технічної допомоги.

Історія розвитку кредитних відносин в Україні досить коротка, а склалася вона на базі кредитних відносин, які існували в Радянському Союзі з його адміністративно-командною системою господарювання. У галузі кредитних відносин перехід від старої до ринкової системи господарювання здійснюється швидше, ніж в інших сферах життя нашої країни. Причина цього полягає в тому, що в основі цих відносин лежить наймобільніший ресурс – гроші. Проте, кредитні відносини в Україні після розпаду Радянського Союзу розвивалися недостатньо, що негативно вплинуло на розвиток і стан економіки.

Головною причиною наявності державного кредиту в сучасних умовах є дефіцит бюджетних коштів. І тому кошти, що залучаються за допомогою державного кредиту, насамперед передаються органам державного управління для покриття бюджетного дефіциту. Така практика є більш доцільною, порівняно з емісією грошей, наслідком якої є посилення інфляції [49].

З 2010 р. по 2018 р. сума щорічних запозичень українського уряду коливалася від 80,7 млрд грн до 514,1 млрд грн. Водночас, із 2010 р. (за винятком 2015 р.) у структурі державних запозичень України домінують внутрішні запозичення.

Варто зазначити, що державний кредит безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. В окремих випадках з його допомогою можуть мобілізуватися кошти у фонди цільового призначення чи під цільові проекти. Тобто функціонування державного кредиту призводить до утворення державного боргу. Його сума складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави як внутрішніх, так і зовнішніх, включно з гарантіями за кредитами інших органів влади чи суб'єктів господарювання. Існування державного кредиту пов'язане з постійним протиріччям між зростаючими завданнями і потребами держави та наявними фінансовими ресурсами. Історично державний кредит з'явився для задоволення виняткових потреб держави, які неможливо задовольнити постійними «звичайними» джерелами доходів: податками, доходами від державного майна, державної монополії на певні види діяльності. Такі потреби здебільшого виникали під час війн, стихійного лиха, а з часом при фінансових труднощах, обумовлених циклічним характером економічного розвитку, зміною урядів, революційними потребами.

Поточна економічна ситуація в Україні характеризується загрозливим борговим навантаженням, яке є одним із найсерйозніших факторів гальмування розвитку економіки країни [50].

Рис. 8.3 – Динаміка державних запозичень і державного та гарантованого державою боргу України [101]

З рис. 8.3 бачимо, що за останні десять років державний та гарантований державою борг України зріс на 2 019,65 млрд грн (53,7 млрд дол. США). За підсумками 2018 р. державний і гарантований державою борг становив 2 168,6 млрд грн або 78,3 млрд дол. США, з яких 85,8 % – прямий державний борг, а 14,2 % – гарантований державою борг [51].

Ключовими макроекономічними і бюджетними чинниками, які зумовили стрімке зростання державного та гарантованого державою боргу впродовж останніх років в Україні, є: політична криза; глибока економічна рецесія, викликана перегрупуванням економічних зав'язків із міжнародними партнерами та руйнуванням інфраструктури і промислових об'єктів на частині території країни внаслідок військового конфлікту на сході країни; знецінення гривні щодо ключових міжнародних розрахункових грошових одиниць; фінансування за рахунок державних запозичень дефіциту державного бюджету, зростання якого обумовлене значною мірою збільшенням видатків на оборону та обслуговування державного боргу; необхідність потужної державної підтримки державних підприємств, банків та Пенсійного фонду України тощо. Лівову частку державного та гарантованого державою боргу становить зовнішній борг [50]. Зокрема, у 2010–2018 рр. питома вага зовнішнього державного боргу у загальній сумі державного та гарантованого державою боргу України коливалася від 38 % до 50,7 % (див. рис. 8.4).

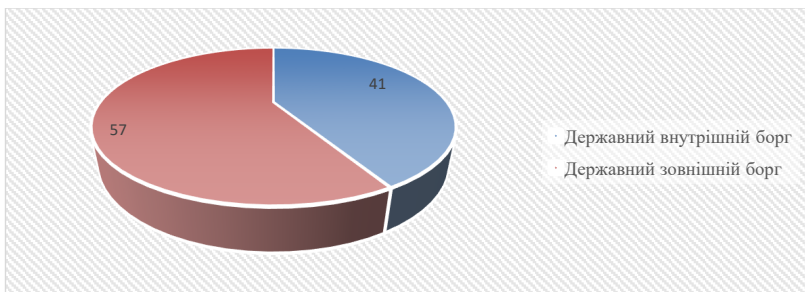

Рис. 8.4 – Структура державного боргу України [52]

Як бачимо, з рис. 8.4, за підсумками 2018 р. державний зовнішній борг становив 57 % загальної суми державного боргу України. Значення цього показника суттєво перевищує середній показник для країн-аналогів за регіонами (Хорватія, Болгарія, Польща, Сербія, Угорщина та ін.) і регіональних лідерів (Таїланд, Туреччина та ін.). Це вказує на порівняно вищу вразливість України до зовнішніх шоків [52].

На сьогодні в Україні державний кредит розвивається у площині відносин, коли держава є позичальником. Використання державою у своїй фінансовій політиці залучення коштів на кредитній основі зумовлює формування державного боргу та системи управління ним.

Економічна роль державного кредиту проявляється в такому:

- ✓ його використання сприяє зміцненню державних фінансів завдяки скороченню бюджетного дефіциту;
- ✓ сприяє вирішенню важливих соціально-економічних завдань;

- ✓ сприяє формуванню та розвитку фінансового ринку в країні;
- ✓ створює умови для використання ринкових методів та інструментів регулювання грошового обороту в країні;
- ✓ створює умови для беземісійного покриття дефіциту бюджету;
- ✓ є однією з форм грошових заощаджень населення і способом зниження їх інфляційного знецінення.

Споживчий кредит являє собою кредитні відносини для задоволення споживчих потреб населення. Кредитором можуть виступати як банки, так кредитні установи небанківського типу, а також юридичні та фізичні особи, тому він розподіляється на *банківський* і *небанківський споживчий кредит*. Окремі вчені-економісти вважають, що позичальником при споживчому кредиті виступає тільки населення, а інші, – що поряд із населенням позичальником можуть бути і підприємства, якщо вони користуються кредитом для задоволення споживчих потреб своїх співробітників. *Споживчий кредит може існувати в товарній, натуральній та грошовій формі.*

Споживчий кредит може видаватися на всю вартість об'єкта, що кредитується, або тільки на частку. Погашатися споживчий кредит може одноразовим платежем або в розстрочку. Відсоток за споживчим кредитом може сплачуватися при наданні позики, при її погашенні або протягом дії кредитної угоди.

Споживчий кредит може бути *цільовим та нецільовим*.

На важливе значення споживчого кредиту вказує його частка у структурі загального кредитування домашніх господарств за цільовим призначенням (рис. 8.6).

Рис. 8.6 – Кредити, надані домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням за 2016–2019 рр. (млн грн) [98]

З рис. 8.6 бачимо, що з 2016 по 2019 рр. спостерігається поступовий ріст позичок, які надаються домашнім господарствам, що пов'язано зі збільшенням кількості позичальників і середнім розміром наданого кредиту, що у свою чергу пояснюється покращенням платоспроможності фізичних осіб, яке викликало зменшення ризику неповернення кредитів і питомої ваги проблемних кредитів у портфелях банків усіх груп [98].

За даними Мінфіну, найвідомішими різновидами споживчого кредитування в Україні можна назвати такі [102]:

Автокредитування – це цільове кредитування фізичних осіб на довгострокових засадах для придбання автомобільного транспорту для власного використання.

Автокредитування дає змогу придбати на основі платності і строковості легкові та вантажні автомобілі, зокрема мікроавтобуси, для перевезення пасажирів, мотоцикли та інший транспорт. Автокредит надається як для покупки вітчизняних автомобілів, так і автомобілів іноземного виробництва. Деякі банки обмежують вибір виробників, наприклад можуть не видавати кредити на автомобілі виробництва Китаю, Індії та інших країн.

Кредити на покупку автомобілів видаються під заставу придбаного транспорту, іноді – під заставу іншого майна або поручительство.

Зазвичай банки вимагають, щоб позичальники робили початковий внесок. Розмір цього внеску може бути 10–30 % або більше відсотків від вартості придбаного автомобіля. У деяких банках діє спеціальна програма кредитування, згідно з якою позичальник може продати своє старе авто, а суму, виручену від його продажу, внести як первинний внесок по кредиту на новий автомобіль.

Програма кредитування кожного банку – індивідуальна, тому такі умови як процентна ставка, перший внесок, допустима сума кредиту, комісії тощо в різних банках можуть сильно відрізнятись. Ставки з автокредитування в Україні на осінь 2019 р. коливаються від 13 % до 18 % річних. Автокредит надається на термін до 7 років, причому максимальний термін зазвичай характерний для кредитів на покупку автомобілів іноземного виробництва. Кредити на автомобілі вітчизняного виробництва, здебільшого, надаються на термін до 5 років. При цьому максимальна сума кредиту може бути до 500 тисяч гривень.

Банки встановлюють ставку по автокредиту залежно від двох параметрів: строку кредиту і суми первинного внеску: чим більший внесок і чим коротший термін виплати, тим нижча процентна ставка.

Овердрафт для зарплатних карток – короткостроковий кредит, що належить до розряду нових банківських продуктів, які надаються клієнтам вітчизняними банками. Сутність овердрафту полягає в тому, що банк оплачує розрахункові документи клієнта на суму, яка перевищує кредитовий залишок на його

рахунку, внаслідок чого утворюється дебетове сальдо, тобто оплата здійснюється за рахунок кредиту. Максимальний розмір кредиту обмежується лімітом, який встановлюється у договорі між банком і позичальником на основі руху минулих і майбутніх грошових надходжень і платежів клієнта, відкоригованих на рівень його фінансового стану. Сума кредиту постійно змінюється, тому що клієнт у будь-який момент може скористатися овердрафтом, і погашення здійснюється за рахунок усіх коштів, що надходять на рахунок клієнта. Відсотки за користування овердрафтом зазвичай нараховуються і сплачуються щомісяця. Нарахування відсотків здійснюється на суму залишку на рахунку за овердрафтом на кінець дня за фактичну кількість днів користуванням кредитом. Можна виділити низку переваг овердрафту для різних груп суб'єктів такого виду споживчого кредитування (табл. 8.1).

Таблиця 8.1 – Переваги овердрафту для клієнтів і банків [53]

<i>Для клієнтів</i>	<i>Для банків</i>
<ul style="list-style-type: none"> • швидкість проведення платежів; • надається без застави, тому відсутні витрати, пов'язані з оформленням заставного майна; • не передбачає перевірки цільового використання, а отже, платежі можуть здійснюватися на власний розсуд позичальника; • погашається автоматично за рахунок щоденних надходжень; • у разі погашення овердрафту в день, коли виникла заборгованість, проценти за користування кредитними коштами не сплачуються взагалі; • постійне і поновлюване джерело позикових коштів; • автоматичне регулювання потреби в обігових коштах на рахунку підприємства 	<ul style="list-style-type: none"> • низькі адміністративно-управлінські витрати банку на оформлення і видачу позички; • процентна ставка, зазвичай, вища, ніж за іншими кредитами; • контроль за діяльністю клієнта полегшується тим, що більшість його платіжних операцій буде проходити за рахунком, відкритому у банку-кредиторі; • можливість періодичного перегляду порядку надання послуг за овердрафтом чи розриву угоди з клієнтом у будь-який момент; • крос-селенг, тобто банк, має можливість запропонувати інші свої послуги клієнту

Карткові кредити – надаються фізичним особам з використанням кредитних карток, що мають певний ліміт і за використання коштів сплачується відсоток.

Оформляючи кредитну карту, клієнт сплачує не тільки відсотки за використання позикових грошей, а й за випуск та обслуговування картки. Наприклад, у кредитках з пільговим періодом часто може бути встановлена щомісячна комісія за обслуговування картки. Також найчастіше пільговий період часто встановлюється тільки для безготівкових покупок, при знятті готівки цей механізм не застосовується.

Кожному клієнту доступний певний кредитний ліміт – верхня гранична сума для кредитної картки. Банк визначає розмір кредитного ліміту для клієнта виходячи з кількох чинників:

- працевлаштування та регулярні доходи;
- членів сім'ї, їхнє працевлаштування та регулярні доходи;

- особисте майно, терміни володіння ним;
- кредити в інших банках;
- візи та поїздки за кордон;
- контактні телефони кількох родичів або знайомих.

Оформити кредиту клієнт може через інтернет або у відділенні банку. Для оформлення кредитної картки знадобиться тільки паспорт і ідентифікаційний номер платника податків (ПНН).

Загалом кожен банк пропонує свої тарифи й умови. Для прикладу наведемо інформацію про тарифи в чотирьох популярних українських банках (табл. 8.2) [54].

Таблиця 8.2 – Тарифи та умови користування кредитними картками українських банків у 2019 р.

<i>Умови</i>	<i>ПриватБанк</i>	<i>Universal Bank</i>	<i>Альфа-банк</i>	<i>ПУМБ</i>
Кредитна карта	Універсальна	monobank	Максимум	ВсеМожу
Випуск карти	безкоштовно	безкоштовно	безкоштовно	безкоштовно
Вартість річного обслуговування	безкоштовно	безкоштовно	безкоштовно	безкоштовно
Обов'язковий щомісячний платіж	5 % (мінімум 100 грн)	5 % (мінімум 100 грн)	5 % (мінімум 50 грн)	3 %
Кредитний ліміт	до 50 000 грн	до 100 000 грн	до 200 000 грн	до 200 000 грн
Щомісячна комісія по кредиту	3,6 %	3,2 %	відсутня	відсутня
% зняття кредитних готівкових коштів	4 %	4 %	4 %	–
Пільговий період	55 днів	62 дні	62 дні	62 дні
Кешбек	–	до 20 %	5 %	–

Аналіз табл. 8.2 вказує на застосування абсолютно різної політики обслуговування клієнтів за допомогою кредитних карток. Як бачимо, кредитний ліміт коштів може сягати 50 000–200 000 грн. Послугу «cashback» з названих банків надають лише Universal Bank та Альфа-банк (до 20 % та 5 % відповідно).

Пільговий, або грейс-період, – це безвідсотковий період використання картки. Протягом цього періоду на суму боргу по кредитній карті не будуть нараховуватися відсотки. Така послуга допоможе краще ознайомитися з умовами кредитної картки або заощадити на її активному використанні. Найчастіше безвідсотковий період триває 50–60 днів. Час активації пільгового періоду залежатиме від самого банку: він може наступати щомісяця в день видачі картки або відраховуватися від дня першої здійсненої операції. Сам період поділяється на дві частини: розрахункову і платіжну. Під час розрахункового періоду клієнт може оплачувати картою будь-які покупки в межах ліміту. Борг, який утворюється на карті, буде необхідно закрити протягом платіжного періоду. Тоді банк не нараховує відсотки і продовжує грейс-період [85]. Найчастіше банки самі спові-

шають клієнтів про те, що прийшов час внести мінімальний платіж або погасити заборгованість по кредитній карті. У такий спосіб, наприклад, роблять у Монобанку і ПУМБ. Погасити заборгованість клієнт може трьома способами: поклавши гроші на рахунок кредитної картки за допомогою терміналу, переславши гроші на картку з іншої картки або сплативши суму в банку. Зазвичай процес погашення заборгованості по кредитній картці не займає більше 5 хвилин.

Однією з головних причин, чому клієнти оформлюють кредитні картки є кешбек («cashback»). Принцип роботи кешбеку досить простий – клієнт оплачує покупки картою, після чого отримує відсоток від витраченої суми назад на рахунок. Але також потрібно враховувати, що кешбек обкладається податком на доходи фізичних осіб і військовим збором. Отже, з бонусної суми доведеться віддати 19,5 %. Здебільшого принцип роботи кешбеку сталий. Клієнт розплачується картою, а банк повертає йому на рахунок відсоток від витраченої суми.

Сьогодні сталому розвитку безготівкових розрахунків із використанням кредитних карток сприяє розширення платіжної інфраструктури та зростаюча популярність інноваційних способів оплати в Україні.

Загальна кількість операцій (безготівкових та отримання готівки) із використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, за результатами першого півріччя 2019 р. становила 2 352 млн шт., а їхній обсяг – 1 667 млрд грн. Ці показники, якщо порівняти з першим півріччям 2018 р., зросли на 28 % кожен. Водночас кількість безготівкових операцій платіжними картками становила 9 118,1 млн шт., а їхній обсяг – 823,2 млрд грн. Тобто сьогодні безготівковими є вісім із десяти операцій з платіжними картками [55].

Розподіл безготівкових операцій із використанням кредитних карток за підсумками першого півріччя 2019 р. вказує на те, що за обсягами безготівкових операцій домінують перекази з картки на картку – 40,5 %.

Найбільш розповсюдженою операцією, яка виконується за допомогою кредитної картки, є оплата товарів і послуг [56]. Найбільша кількість операцій припадає на розрахуки в торговельних мережах – 51 %.

Українські громадяни особливо охоче використовують кредитні картки при поїздках за рубіж, що дає змогу їм, крім загальних переваг, властивих карткам, одержати можливість вивезти іноземну валюту без одержання спеціального дозволу. Українські банки здійснюють кредитування населення за допомогою використання кредитних карток міжнародних платіжних систем Visa, American Express і Master Card / Eurocard.

Окрім цього, до основними факторами, що стримують розвиток кредитування за допомогою кредитних карток в Україні, є:

- високі комісійні і тарифи комерційних банків за обслуговування;
- жорсткі вимоги банків до кредитоспроможності позичальників і умов кредитів;

- низька платоспроможність населення;
- нерозвиненість інфраструктури ринку пластикових карток.

Вирішення названих проблем буде сприяти більш широкому практичному застосуванню пластикових карток при споживчому кредитуванні населення в Україні.

Роль споживчого кредиту полягає в такому:

- ✓ сприяє більш повному задоволенню споживчих потреб населення;
- ✓ сприяє розвитку галузей, що виробляють предмети споживання;
- ✓ сприяє раціоналізації споживчого попиту населення;
- ✓ стимулює зацікавленість фізичних осіб у зростанні продуктивності праці, щоб отримувати більш високі доходи і швидше розрахуватися з кредитором;
- ✓ сприяє підвищенню платоспроможного попиту населення; полегшує процес реалізації продукції (предметів споживання).

Водночас дуже ***швидкий розвиток споживчого кредиту може мати і негативні наслідки:***

- ✓ може спотворювати оцінку власних фінансових можливостей і викликати надалі проблеми з погашенням кредиту;
- ✓ його активний розвиток у грошовій формі може погіршити стан грошового обігу в країні (може стати інфляційним чинником);
- ✓ підвищує для позичальника вартість придбаних товарів.

Міжнародний кредит являє собою економічні відносини у сфері міжнародних кредитних зв'язків. Його суб'єкти ті самі, що і в національному кредиті: банки, підприємства, держава, населення, але кредитор і позичальник належать до різних країн.

Залежно від кредитора міжнародний кредит ділиться на фірмовий, банківський та урядовий.

- ***Фірмовий (приватний) кредит*** надається експортером іноземному імпортеру у вигляді відстрочки платежу (від двох до семи років) за товари. Він оформляється векселем або по відкритому рахунку. При вексельному кредиті експортер виставляє перекладний вексель (тратту) на імпортера, який акцептує його при отриманні комерційних документів. Кредит за відкритим рахунком засновано на угоді експортера з імпортером про запис на рахунок покупця його заборгованості за ввезеними товарами і його обов'язку погасити кредит у визначений термін (у середині або кінці місяця). Такий кредит застосовується при регулярних поставках і довірчих відносинах між контрагентами. До фірмових кредитів належить також авансовий платіж імпортера. Купівельний аванс (попередня оплата є не тільки формою кредитування іноземного експортера, а й гарантією прийняття імпортером замовленого товару, який важко продати).
- ***Банківський міжнародний кредит*** являє собою різновид міжнародного кредиту, коли однією із сторін кредитних відносин виступає банк. Цей кредит

надається в Україні переважно банкам і спільним підприємствам-експортерам та імпортерам зазвичай під заставу товаро-матеріальних цінностей, рідше надається незабезпечений кредит великим фірмам, з якими банки тісно пов'язані. Прийнято створювати банківські консорціуми, синдикати, пули для мобілізації великих кредитних ресурсів і розподілу ризику. Банки експортерів кредитують не тільки національних експортерів, але і безпосередньо іноземного імпортера.

• *Урядовий кредит (міжурядові позики)* – різновид міжнародного кредиту, який надається однією країною іншій в товарній або грошовій формі в межах міжурядової угоди. У широкому розумінні до міжурядових позик належать кредити міжнародних валютно-кредитних організацій, які надаються через МВФ, групу МБРР, Європейський Інвестиційний банк та інші фінансово-кредитні інститути. Для урядового кредиту характерним є те, що суб'єктами кредитних відносин виступають окремі держави, а об'єктом перерозподілу – їх національний дохід. Звичайно, урядовий кредит надається на більш пільгових умовах, ніж приватний. Він може бути безпроцентним, пільговим, може надаватись у вигляді субсидій. Найчастіше урядовий кредит є цільовим для опанування конкретних проєктів, програм економічного та соціального розвитку. Міжурядові позики виступають у формі інвестиційного кредиту, який використовується для фінансування капітальних вкладень. Він може направлятися на збалансування платежів між країнами.

Міждержавні кредити надаються на основі міжурядових угод. Міжнародні фінансові інститути обмежуються невеликими кредитами, які відкривають доступ позичальникам до кредитів приватних іноземних банків.

У міжнародному обороті кредит виконує функцію нагромадження та перерозподілу позичкових капіталів між країнами для забезпечення потреб розширеного відтворення з метою отримання максимальних прибутків.

Значення міжнародного кредиту:

- ✓ сприяє скороченню витрат обігу у сфері міжнародних економічних відносин;
- ✓ сприяє розвитку національної економіки країн-кредиторів;
- ✓ сприяє розширенню взаємного зовнішньоекономічного обороту між країнами;
- ✓ сприяє зміцненню міжнародного економічного співробітництва;
- ✓ сприяє врегулюванню платіжного балансу країни;
- ✓ сприяє зміцненню державних фінансів країн-кредиторів і вирішенню важливих соціально-економічних завдань країн-кредиторів;
- ✓ прискорює процес реалізації товарів, розширює межі міжнародної торгівлі;
- ✓ забезпечує володіння найважливішими методами конкурентної боротьби на світовому ринку;

✓ сприяє становленню та розвитку молодих незалежних держав.

Водночас міжнародний кредит має негативні наслідки, оскільки:

✓ повернення кредиту – це перенесення прибутку з країни-позичальника в країну-кредитора;

✓ може зумовити політичну та економічну залежність країн одержувачів від країн-кредиторів, спровокувати насадження вигідного країні-кредитору економічного і політичного режиму;

✓ відволікає кошти із внутрішнього економічного обороту країни кредитора, що знижує її економічний потенціал.

3. Межі кредиту

Межі кредиту – це межа відносин щодо передачі вартості у тимчасове користування на умовах повернення і платності. Кордон кредиту – це та гранична його величина, за межами якої він втрачає свою ефективність, а іноді і свої властивості.

Розрізняють кількісні та якісні межі кредиту.

Кількісні межі кредиту визначаються двома факторами:

– наявністю і розміром тимчасово вільної вартості у кредитора;

– рівнем кредитоспроможності позичальника, тобто рівнем його фінансових можливостей повернути кредит у встановлений строк у повному обсязі. Водночас кредитор повинен враховувати джерела повернення кредиту позичальником, якими можуть бути:

- власні грошові кошти, які позичальник може отримати на власний поточний рахунок у банку;

- реалізація цінностей, переданих у забезпечення, або погашення кредиту замість позичальника гарантом, поручителем чи страховиком;

- отримання нового кредиту для погашення попереднього кредиту.

Якісні межі кредиту пов'язані з тим, що сума кредиту має відповідати потребам товарообігу в додатковій грошовій масі, тобто при наданні кредиту повинен дотримуватися закон грошового обігу. Відповідно до дії цього закону надання кредиту не повинно призводити до перевищення $K\phi$ над $Kн$. Ось чому якісні межі кредиту називаються емісійними. Межі кредиту необхідно відрізняти від кордонів кредитування. Межі кредитування – це ті розміри кредиту, які не можна перевищувати, кредитуючи конкретного позичальника або групу позичальників. Межі кредитування встановлюються шляхом лімітів розмірів кредиту позичальникові, або лімітів кредиту підрозділу банку. Дотримання лімітів кредитування контролюється кредитором. Крім того, ліміти кредитування можуть встановлюватися у відносних величинах центральним банком у відсотках до розміру регулятивного капіталу. Дотриманню меж кредиту сприяє дотримання принципів кредитування.

Дотримання цих кордонів дає змогу:

- запобігти необґрунтовані з погляду грошового обігу та економіки кредитні вкладення;

- запобігти структурним зрушенням в економіці;
- забезпечити своєчасне повернення позичок.

Порушення меж кредиту:

- перекредитування, так само як і недокредитування, має негативний вплив на процес суспільного відтворення і в кінцевому підсумку – до уповільнення темпів його зростання;

- негативно позначається на обсязі грошової маси, а, отже, і на стійкості грошового обігу.

Причинами порушення кордонів кредитування можуть бути:

- незбалансованість розвитку економіки, внаслідок чого зростає необґрунтований попит на кредит;

- погіршення фінансового становища підприємств і на цій основі погіршення їхньої платоспроможності, що призводить до додаткового попиту на кредит і виникнення простроченої позичкової заборгованості;

- криза економіки, внаслідок чого, з одного боку, збільшується попит на кредит, а з іншого боку, – збільшується ризик неповернення позики в строк;

- дефіцит бюджету, внаслідок чого зростає потреба у кредитній емісії;

- нерозвиненість ринку цінних паперів для регулювання грошового обороту і кредитних вкладень;

- надмірно високі процентні ставки за кредитами в умовах важкого економічного стану позичальника, що в низці випадків ускладнює своєчасну сплату відсотків і погашення суми основного боргу;

- видача кредиту некредитоспроможним позичальникам.

Межі кредиту можуть бути відновлені:

- шляхом проведення політики кредитної рестрикції;

- шляхом конверсії позикової заборгованості, що полягає у зміні термінів і умов погашення кредиту;

- частковими методами оздоровлення кредитних відносин, спрямованих на усунення недоліків кредитного механізму. Кредитний механізм – це спосіб реалізації перерозподільної функції кредиту. Його елементами є: об'єкти кредитування; види позик; методи кредитування, порядок кредитування, банківський контроль при кредитуванні;

- шляхом проведення кредитної реформи.

4. Позичковий відсоток і його види. Норма позичкового відсотка

Відсоток за кредит або позичковий відсоток означає плату позичальника в боргових (кредитних) відносинах за надані в позику гроші чи матеріальні цінності.

Відсоток належить до категорій товарного виробництва, який визначає сутність кредитних відносин. Величина норми відсотка відбиває економічні відносини між власником позичкового капіталу і підприємцем, який прибутково використовує у своєму обороті чужу власність, і являє собою ціну капіталу, який взятий у кредит.

Норма відсотка (Н) розраховується за формулою:

$$H = \frac{D}{C} \times 100 \%,$$

де: Н – норма позичкового відсотка;

Д – річний дохід на використаний позичковий капітал;

С – середня сума капіталу, наданого в кредит.

У ринковій економіці сутність показника рівня відсотка тлумачиться як кількісна характеристика плати за кредит, яка показує міру реалізації власності у формі отриманого доходу від її реалізації. Норма відсотка – динамічна величина, яка залежить, насамперед, від середньої в цій країні норми прибутку, як міри прибутку в економіці. Динаміка норми відсотка не перевищує норми прибутку. Зокрема, середня норма прибутку є максимальною межею норми процента. Мінімальної межі норми відсотка не визначають. Водночас її розмір повинен покривати витрати кредитора, пов'язані з цією кредитною операцією, і приносити йому хоча б мінімальний дохід. Якби мінімальна межа норми відсотка становила 0, ці кредитні відносини втратили б свій економічний сенс.

Розмір відсоткової ставки на макrorівні залежить:

- ✓ від попиту та пропозиції, які склалися на кредитному ринку;
- ✓ стабільності грошового обороту в країні (рівня інфляції);
- ✓ рівня облікової ставки центрального банку.

Зазвичай, комерційні банки за основу позичкового відсотка вважають облікову ставку центрального банку з додаванням маржі. **Облікова ставка** – ставка відсотка, під який центральний банк країни надає кредити комерційним банкам. Облікова ставка (discount rate) – один із монетарних інструментів, за допомогою якого НБУ встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів на відповідний період. Ставка впливає на вартість кредитів, які НБУ надає комерційним банкам. Чим вона вища, тим дорожчі для банків позики рефінансування та банківські кредити для позичальників, тим менше вони оформляють позик. Коли інфляція та ризики макроекономічної нестабільності в країні посилюються, центральний банк повинен вжити заходи для стабілізації.

Розмір облікової ставки НБУ у 2019–2020 рр:

01.01.2019 р. – 25.04.2019 р. – 18,0 %

26.04.2019 р. – 18.07.2019 р. – 17,5 %

19.07.2019 р. – 05.09.2019 р. – 17,0 %

06.09.2019 р. – 24.10.2019 р. – 16,5 %

25.10.2019 р. – 12.12.2019 р. – 15,5 %

13.12.2019 р. – 30.01.2020 р. – 13,5 %

31.01.2020 р. – 15.04.2020 р. – 11,0 %

12.03.2020 р. – 23.04.2020 р. – 10 %

24.04.2020 р. – 11.06.2020 р. – 8 %

12.06.2020 р. – *дотепер* – 6 %

Маржа (від франц. marge – край) – відмінність між процентною ставкою за наданий банком кредит і ставкою, яку платить банк за куплені ресурси. Її розмір зазвичай не регламентується, але в певних ситуаціях НБУ може це робити, особливо коли кредити комерційними банками надаються за рахунок куплених ресурсів в Національному банку.

На мікрорівні на рівень процентної ставки впливають такі фактори:

- мета кредиту;
- розмір кредиту;
- термін використання кредиту;
- рівень ризику;
- валюта кредиту;
- інші фактори.

*Розрізняють номінальну і реальну процентну ставку. **Номінальна процентна ставка** – це ціна грошової позики, яка визначається як відношення річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми кредиту без урахування впливу інфляції. **Реальна процентна ставка** – це процентна ставка, очищена від інфляції. Взаємозв'язок реальної, номінальної ставки та інфляції в загальному вигляді описується такою (наближеною) формулою:*

$$i_r = i_n - \pi,$$

де i_n – номінальна процентна ставка;

i_r – реальна процентна ставка;

π – очікуваний або планований рівень інфляції.

3. Запитання для самоперевірки

1. Чим відрізняються поняття форми та виду кредиту?
2. Чи є рівноправними товарна і грошова форми кредиту? Відповідь обґрунтуйте.

3. Наведіть ознаки, за якими здійснюється класифікація видів кредиту.
4. Охарактеризуйте різновиди кредиту за кожною ознакою.
5. Чому одна й та сама позичка може бути віднесена до кількох видів кредиту? Доведіть на прикладі.
6. Як пов'язані міжгосподарський та комерційний кредит?
7. Яка участь векселя у комерційному кредиті?
8. Поясніть і обґрунтуйте думку, чому у сучасних умовах провідним видом кредиту вважається банківський кредит.
9. Яка функція кредиту є загальновизнаною? Чому?
10. Які дискусії ведуться щодо контрольної функції кредиту? Яка альтернативна їй функція пропонується в економічній літературі? Чому?
11. Яке підґрунтя теоретичного та практичного характеру має питання про виділення економічних меж кредиту?
12. У чому полягає призначення меж кредиту та чим вони визначаються?
13. Що означає реальний попит на позичкові кошти з боку нормально працюючих позичальників при визначенні меж кредиту?
14. Під впливом яких чинників формуються мікроекономічні межі кредиту?
15. Чим має супроводжуватися розширення мікроекономічних меж кредиту?
16. Чим характеризується якісна межа кредиту?
17. Який стан економічних меж кредиту є найбільш сприятливим для розвитку економіки країни?
18. Чи варто вважати позичковий процент економічною категорією? Відповідь обґрунтуйте.
19. Як той чи інший спосіб виробництва (виробничі відносини) впливає на соціально-економічну природу позичкового процента? Поясніть конкретними прикладами.
20. Який зв'язок між нормою позичкового проценту та процентною ставкою?
21. Що розуміється під періодом нарахування процентів і який проміжок часу йому відповідає?
22. За якими ознаками класифікуються процентні ставки за кредитами?
23. В якому разі банки використовують плаваючі процентні ставки за кредитами, а в якому – плаваючі?
24. Що розуміється під наднаціональними процентними ставками, де і коли вони використовуються?
25. Які функції виконує позичковий процент у ринковій економіці та в чому полягає їх зміст?
26. Яку роль відіграє кредит у розвитку економіки?

4. Тестові завдання

1. Першим видом кредиту був:

- а) лихварський кредит;
- б) комерційний кредит;
- в) банківський кредит;
- г) господарський кредит.

2. Комерційний кредит – це:

- а) кредит, який видається комерційними банками;
- б) продаж товарів з відстрочкою платежу;
- в) надання цінності у тимчасове користування;
- г) кредит, який надається в грошовій формі на комерційній основі.

3. Забезпечення кредиту:

- а) гарантує своєчасне і повне погашення позикової заборгованості;
- б) є первинним джерелом погашення позикової заборгованості;
- в) є вторинним джерелом погашення позикової заборгованості;
- г) вимагається лише від позичальників із недостатнім рівнем кредитоспроможності.

4. Вказати помилкове твердження:

- а) відсоток за кредит сплачується замість основної суми боргу;
- б) відсоток за кредит сплачується в момент видачі кредиту;
- в) відсоток за кредит сплачується у момент погашення кредиту;
- г) відсоток за кредит сплачується протягом всього терміну дії кредитного договору.

5. У разі зменшення обсягів кредитних ресурсів, за інших рівних умов, може відбутися:

- а) здешевлення кредитних ресурсів і поживлення активності суб'єктів господарювання;
- б) подорожчання кредитних ресурсів, зменшення маси грошей в обігу і зниження економічної активності суб'єктів господарювання;
- в) збільшення маси грошей в обігу;
- г) підвищення ціни на золото та інші дорогоцінні метали.

6. До форм кредиту належать:

- а) товарна і грошова;
- б) державна і приватна;
- в) пряма і непряма;
- г) номінальна і реальна.

7. Надання кредиту шляхом продажу товару з відстрочкою платежу є особливістю:

- а) сучасного кредиту;
- б) комерційного кредиту;

- в) банківського кредиту;
- г) державного кредиту.

8. Об'єктом банківського кредиту є:

- а) тимчасово вільна вартість у товарній формі;
- б) тимчасово вільна вартість у грошовій формі;
- в) позичальник;
- г) орендоване майно.

9. Залежно від кредитора міжнародний кредит класифікується на:

- а) фірмовий, банківський та урядовий;
- б) внутрішній і зовнішній;
- в) кредит в основний капітал, кредит в оборотний капітал і кредит на споживчі цілі;
- г) двосторонній, консорціумний та паралельний.

10. Залежно від суб'єктів кредитних відносин виділяють такі види кредиту:

- а) одноразовий, перманентний і гарантований;
- б) реальний, сумнівний і безнадійний кредит;
- в) банківський, державний, міжгосподарський, міжнародний і споживчий;
- г) двосторонній, консорціумний та паралельний.

11. При переході до ринкової економіки межі кредиту:

- а) звужуються;
- б) розширюються;
- в) залишаються незмінними;
- г) звужуються або залишаються незмінними.

12. До економічних чинників, під впливом яких формуються мікро-економічні межі кредиту, не належить:

- а) динаміка ринкової ставки позичкового відсотка;
- б) характер коливання потреби позичальника в основному і оборотному капіталі;
- в) стан забезпеченості позичальника власним капіталом та ефективності його використання;
- г) обсяги і темпи зростання валового внутрішнього продукту.

13. До економічних чинників, під впливом яких формуються макро-економічні межі кредиту, не належать:

- а) структура і рівень розвитку фінансової системи, і стан державних фінансів;
- б) цілі та методи державної грошово-кредитної політики;
- в) стан забезпеченості позичальника власним капіталом та ефективності його використання;
- г) обсяги і темпи зростання валового внутрішнього продукту.

14. Якщо розмір доходу за кредитом при незмінному розмірі позики підвищиться, то норма позичкового відсотка:

- а) не зміниться;
- б) зросте;
- в) знизиться;
- г) може і знизитися, і зрости.

15. До факторів, що впливають на рівень процентної ставки на макро-рівні, належить:

- а) мета кредиту;
- б) кредитна історія позичальника;
- в) співвідношення попиту на кредит і пропозиції кредиту на ринку;
- г) термін позики.

16. Вказати вид лізингового кредиту, умовами якого може передбачатися переукладання договору на новий термін:

- а) «мокрый» лізинг;
- б) «чистий» лізинг;
- в) оперативний лізинг;
- г) транзитний лізинг.

ТЕМА 9

ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- сутності, призначення та економічних вигод фінансового посередництва як виду діяльності на грошовому ринку;
- послуг фінансових посередників на грошовому ринку;
- функцій банків, як провідних інституцій фінансового посередництва;
- основних видів операцій і послуг сучасного універсального комерційного банку;
- видів небанківських фінансових інститутів.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вмінь:

- виокремлювати особливості побудови банківської системи України;
- виявляти значущі тенденції та проблеми розвитку банківської системи України:
- надавати порівняльну характеристику рис банків і небанківських фінансових інститутів.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Фінансове посередництво – діяльність з акумуляції вільного грошового капіталу та розміщення його серед позичальників-витратників.

2. Грошовий ринок – сукупність усіх грошових ресурсів країни, що постійно переміщуються під впливом попиту та пропозиції з боку різних суб'єктів економіки.

3. Банк – фінансовий посередник, що виконує одну чи кілька операцій, віднесених законом до банківської діяльності.

4. Небанківські фінансові інституції – фінансові посередники грошового ринку, які здійснюють акумуляцію заощаджень і розміщення їх у дохідні.

5. Страхові компанії – фінансові посередники, які спеціалізуються на наданні страхових послуг.

6. Ломбарди – фінансові посередники, що спеціалізуються на видачі позичок населенню під заставу рухомого майна.

7. Лізингові компанії – фінансові посередники, що спеціалізуються на здаванні в оренду фірмам для використання у виробничій діяльності предметів тривалого користування.

8. Пенсійні фонди – спеціалізовані посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку.

9. Факторингові компанії – фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу.

10. Інвестиційні фонди – фінансові посередники, що спеціалізуються на управлінні довгостроковими вільними грошовими коштами.

11. Кредитні товариства – фінансові посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб у кредиті своїх членів, переважно підприємств малого та середнього бізнесу будь-якої форми власності, фермерських та домашніх господарств, фізичних осіб.

12. Біржа – це місце, на якому здійснюється за чітко встановленими правилами торгівля цінними паперами.

2. Лекційний матеріал

План

1. Сутність, призначення та види фінансового посередництва
2. Економічні вигоди фінансового посередництва
3. Банки як провідні інституції фінансового посередництва. Функції банків
4. Банківська система: сутність, цілі та функції
5. Небанківські фінансові інститути

Література: [2, 3, 5, 7, 8, 9, 14, 15, 55, 61, 70, 97, 99, 102].

1. Сутність, призначення і види фінансового посередництва

Поглиблення спеціалізації в діяльності економічних суб'єктів і диверсифікація напрямів вкладення капіталу об'єктивно посилюють роль професійного посередництва на грошовому ринку. Фінансові посередники діють у секторі непрямого фінансування поряд із кредиторами і позичальниками. Фінансові посередники формують власні вимоги і зобов'язання. У вузькому тлумаченні фінансові посередники – це фінансові установи, які здійснюють діяльність щодо акумулювання коштів і надання їх позичальникам. У широкому сенсі фінансові посередники – це фінансові інститути, що здійснюють перерозподіл ресурсів між постачальниками і покупцями фінансового капіталу, діючи від свого імені і за свій рахунок, створюючи власні вимоги і власні зобов'язання.

До фінансових посередників, на відміну від інших економічних структур, які діють на ринку, висувають такі вимоги:

✓ обов'язкова наявність спеціальної, іноді вузькопрофільної підготовки фахівців. Посередницька діяльність забезпечується фахівцями певного профілю, залежно від функціонального призначення фінансового інституту як фінансового посередника. Для здійснення низки посередницьких функцій такі фахівці повинні бути сертифіковані відповідним органом державного регулювання;

✓ відповідна якість надання послуг клієнтам. Отже, інформація і знання у сфері фінансового посередництва практично завжди є ексклюзивними.

Діяльність фінансових посередників з акумуляції вільного грошового капіталу та розміщення його серед позичальників називається **фінансовим посередництвом**. Метою такої діяльності є отримання прибутку та / або задоволення потреб суб'єктів грошового ринку в послугах із розміщення або отримання грошових коштів. Їхнім економічним призначенням є забезпечення базовим учасникам максимально сприятливих умов для їх успішного функціонування.

Спільними рисами для всіх фінансових посередників є:

- функціонують на єдиному грошовому ринку, виступаючи на ньому як конкуренти всім іншим присутнім на ринку фінансовим посередникам;
- оперують і взаємодіють з одним і тим же об'єктом – вільними коштами;
- впливають на кон'юнктуру грошового ринку;
- можуть не тільки конкурувати між собою, але і взаємодіяти у вирішенні багатьох економічних і фінансових завдань.

Фінансове посередництво відрізняється від брокерсько-дилерської діяльності:

- фінансові посередники діють у секторі опосередкованого фінансування, а брокери і дилери – у секторі прямого фінансування;
- брокери і дилери не створюють, а фінансові посередники створюють власні вимоги і зобов'язання. Брокери і дилери виступають як технічні посередники. Вони діють за дорученням клієнтів, одержуючи дохід у вигляді комісійних (брокери) або курсової різниці (дилери). Прибуток фінансових посередників формуються у вигляді перевищення доходів від розміщення акумульованих коштів над витратами із їхнього залучення.

На ринку представлено безліч фінансових посередників, які мають специфічну, притаманну їм сферу діяльності. Згідно із Законом України «Про фінансові послуги та державного регулювання ринків фінансових послуг» до посередницьких відносять послуги:

- консультування;
- експертно-інформаційні;
- робота з підготовки, укладення та виконання (супроводження) договорів про надання фінансових послуг;
- інші послуги, визначені законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг.

Всю сукупність послуг, що надаються фінансовими посередниками, можна об'єднати у 3 групи:

- послуги щодо зменшення ризику. Зменшення ризику досягається фінансовими посередниками за допомогою диверсифікації ними своїх портфелів активів. Диверсифікація буває: галузева, клієнтська й географічна. Завдяки диверсифікації активів фінансові посередники зменшують ризики, а отже, є можливість

розраховуватися за своїми зобов'язаннями. А тому економічні суб'єкти зменшують і свої ризики, передаючи гроші на зберігання фінансовим посередникам. Якби вони передавали свої гроші позичальникові безпосередньо, ризик був би вищим;

- послуги з підвищення ліквідності своїх клієнтів – вкладників та позичальників. Завдяки тому, що фінансові посередники оперують великими обсягами грошових коштів, це дає їм можливість досягти такого співвідношення між високоприбутковими, але низько ліквідними активами і низько дохідними, водночас високо ліквідними активами свого портфеля, що вони можуть в будь-який час надати гроші, тим самим підвищуючи ліквідність – вкладникам або позичальникам (тобто вчасно розрахуватися за своїми зобов'язаннями перед своїми кредиторами і вкладниками і можливість своєчасно розрахуватися за зобов'язаннями своїм клієнтам, даючи їм кредит);

- інформаційні послуги. Керуючи великими фінансовими потоками, фінансові посередники мають можливість відносно дешево (завдяки ефекту масштабу) накопичувати достовірну інформацію про стан справ позичальників і вкладників і використовувати її в інтересах своїх клієнтів, звільняючи їх від необхідності самим збирати таку інформацію або продавати її за нижчою ціною.

На ринку діє велика різноманітність фінансових посередників, яка потребує систематизації для визначення значення у забезпеченні ефективного функціонування грошового ринку та подальшого його розвитку. Тим не менше, зараз немає однозначної класифікації фінансових посередників. ***Зокрема, в зарубіжній літературі фінансових посередників прийнято ділити на три групи:***

- ✓ ***депозитні інституції*** (комерційні банки, ощадні установи, кредитні спілки). В Україні ощадні установи як відособлені від банків самостійні структури не сформувалися, тому до депозитних інститутів належать тільки комерційні банки та кредитні спілки. *Спільною рисою цієї групи інституцій є право приймати кошти на зберігання (депозити) і видавати кредити;*

- ✓ ***договірні ощадні інституції*** (страхові компанії, пенсійні фонди). *Спільною рисою для них є продаж ними своїм клієнтам права на певні, заздалегідь зазначені виплати за певних умов: настання страхового випадку або досягнення певного віку;*

- ✓ ***інвестиційні інституції*** (взаємні фонди, інвестиційні компанії, інвестиційні фонди, фінансові компанії тощо. *Загальною рисою цих інституцій є право залучати кошти для надання середньо- і довгострокових кредитів і купівлі цінних паперів.*

В Україні фінансові посередники прийняті об'єднувати в дві групи:

- ✓ банківські установи: універсальні банки, спеціалізовані банки;
- ✓ небанківські установи: інститути спільного інвестування, страхові компанії та пенсійні фонди, кредитні спілки та інші структури.

2. Економічні вигоди фінансового посередництва

Перед фінансовими посередниками стоїть два завдання:

- забезпечення ефективного зведення кредиторів і позичальників;
- надання їм на вигідних умовах трьох вище згаданих послуг:
  - зменшення ризику;
  - забезпечення ліквідності;
  - надання надійної інформації.

Вирішення цих завдань супроводжується витратами, головними з яких є:

- трансакційні витрати, що пов'язані з купівлею / продажем фінансових інструментів: акцій, облігацій, сертифікатів, векселів тощо. Власник вільних грошей несе витрати (оплата послуг брокерів, нотаріуса, юриста) для визначення доцільності інвестицій у такі фінансові інструменти. Фінансові посередники мають можливість знизити трансакційні витрати двома шляхами:

- ✓ завдяки ефекту масштабу, бо трансакційні витрати слабо залежать від сумарного обсягу фінансової операції;

- ✓ вдосконалення експертизи операцій. Фінансові посередники, маючи досвід і високо професійний персонал, можуть самостійно визначати доцільність купувати ті чи інші активи, розробляти та укладати необхідні договори, не звертаючись до сторонніх експертів і не оплачувати їх послуги. Завдяки тому, що фінансові посередники ці витрати розподіляють між великою кількістю подібних операцій, досягається ефект масштабу, оскільки скорочуються витрати фінансових посередників на одну операцію;

- інформаційні витрати пов'язані з визначенням зберігачами (кредиторами) кредитоспроможності позичальника і відстеженням того, як позичальники використовують отримані кошти. Поява у зберігачів інформаційних витрат обумовлена асиметричністю інформації, якою володіють учасники фінансових операцій, що загрожує можливістю вибору не надійного позичальника. Такі витрати називаються *витратами несприятливого вибору*. Разом з цими витратами зберігач несе *витрати морального ризику*, пов'язані з відстеженням ризиків щодо повернення переданих у позичку коштів після їх розміщення. Уникнути таких витрат дуже складно. Навіть великі зберігачі не завжди можуть перевірити дієздатність своїх позичальників (аудиторські послуги дуже дорогі), а малі зберігачі взагалі позбавлені такої можливості.

Світова практика виробила низку способів зниження інформаційних витрат на фінансовому ринку:

- ✓ пряме опублікування інформації позичальником-емітентом цінних паперів;

- ✓ впровадження застави та вимог до власного капіталу позичальника, що робить надані йому кредити більш надійними;

✓ розширення практики фінансування через емісію боргових інструментів і звуження – через емісію акцій;

✓ впровадження державного регулювання відносин на фінансовому ринку, спрямованого на посилення захисту інвесторів від несприятливого вибору і морального ризику.

Проте застосування цих методів зниження інформаційних витрат залишається ще недостатньо відчутним. Відчутно знизити їх можуть тільки фінансові посередники, насамперед банки, які мають можливість накопичувати інформацію про кредитоспроможність позичальників і використовувати її для зниження ризику несприятливого вибору. На основі аналізу характеру витрат учасників фінансового ринку можна виділити переваги наявності фінансових посередників.

Конкурентні переваги фінансового посередництва розглянемо у двох аспектах: для базових учасників ринку фінансових послуг і для суспільства загалом.

Переваги фінансового посередництва для базових учасників:

✓ *Фінансове посередництво забезпечує умови для економії часу, як економічним одиницям з профіцитом, так і дефіцитом бюджету.* Можливості для кожного окремого кредитора оперативно розмістити вільні кошти в дохідні активи, а для позичальника – оперативно мобілізувати додаткові кошти, необхідні для вирішення виробничих чи споживчих завдань, і так само оперативно повернути їх на вихідні позиції, обмежені. Щоб подолати ці труднощі, кредитору достатньо звернутися до будь-якого посередника і розмістити у нього свої кошти, а позичальникові досить звернутися до фінансового посередника й отримати потрібну суму коштів у позику. Шукати їм один одного зовсім не потрібно і навіть знати про існування один одного не обов'язково. Потрібна лише розгалужена мережа фінансових посередників. Посередники займаються інвестуванням акумульованих коштів у різні фонди і цінні папери різних емітентів у такий спосіб можуть оперативно задовольнити потреби своїх клієнтів щодо зручного розміщення вільних коштів або отримання додаткових коштів для фінансування поточних чи капітальних потреб.

✓ *Скорочення витрат базових суб'єктів грошового ринку, пов'язаних із формуванням фінансових ресурсів, розміщенням їх у дохідні активи і запозиченням додаткових коштів.* Це обумовлено тим, що кредитору і позичальнику не потрібно багато часу і зусиль витратити на пошуки один одного (на рекламу, створення інформаційних систем, аналізу стану ринку); не потрібно здійснювати складні оціночно-аналітичні розрахунки щодо визначення надійності та платоспроможності потенційного клієнта. Ці турботи і витрати бере на себе фінансовий посередник. Не потрібно мати справу з великою кількістю дрібних кредиторів або позичальників, на підтримку контактів з якими потрібні значні кошти, їх консолідованим представником на ринку є фінансовий посередник, підтрим-

ка контактів з яким обійдеться значно дешевше. Фінансові посередники накопичують і аналізують інформацію про потенційні об'єкти інвестування; накопичені інформаційні ресурси використовуються багаторазово, внаслідок чого вартість обробки та аналізу інформації для кожного окремо взятого індивідуального інвестора значно зменшуються. Для забезпечення своєї діяльності фінансові посередники також витрачають значні кошти, а утримання цих посередників обходиться суспільству недешево. Тим не менше, завдяки великим обсягам операцій, які виконують фінансові посередники, їх загальному характеру, собівартість кожної окремої операції коштуватиме посередникам і суспільству значно дешевше, ніж якби вона виконувалася безпосередньо кредиторами і позичальниками. Тобто тут спрацює «ефект масштабу». Фінансові посередники в міру зростання активів і зобов'язань отримують все більш широкі можливості для скорочення витрат на здійснення операцій із фінансовими активами.

✓ *Підвищення рівня рентабельності операцій базових учасників ринку фінансових послуг.* Кожен окремо взятий інвестор у разі ведення ним операцій на фінансових ринках самостійно змушений випробовувати значні транзакційні витрати в процентному відношенні до отриманих доходів, які змушують його найімовірніше, втриматися від такої діяльності, ніж займатися нею. Фінансове посередництво робить ці витрати для індивідуальних інвесторів несуттєвими щодо отриманих доходів.

✓ *Зниження фінансових ризиків для базових суб'єктів ринку фінансових послуг,* оскільки значна частина їх перекладається на посередників. Це стає можливим завдяки допуску на ринок якості фінансових посередників тільки тих фінансових установ, які відповідають жорстким ліцензійним вимогам, визначеним на державному рівні; широкій диверсифікації посередницької діяльності фінансових посередників; використанню ними інструментарію хеджування фінансових ризиків; створенню спеціальних систем страхування та захисту від фінансових ризиків. Наприклад, гарантія повернення коштів вкладникам банків-фізичних осіб забезпечується за рахунок коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а по системі Ощадбанку є стовідсоткова гарантія держави незалежно від суми. Відповідно до рішення Ради з фінансової стабільності 02 вересня 2020 р. Державний Ощадбанк з 01 січня 2021 р. стане учасником Фонду гарантування вкладів фізосіб. Після приєднання до ФГВФО розмір гарантованої суми для нових вкладників складе 200 тисяч гривень. З огляду на великий депозитний портфель банку і, відповідно, потреби у значних вкладах банку до Фонду, для установи буде передбачений перехідний період до 31 грудня 2023 р. частини сплати регулярних зборів. Ця пропозиція Ради з фінансової стабільності також вимагає імплементації на рівні закону.

✓ *Фінансові посередники забезпечують можливість базовим учасникам ринку фінансових послуг підвищити обґрунтованість прийнятих інвестиційних*

рішень, пов'язаних як з новими інвестиційними вкладеннями, так і управлінням інвестиційним портфелем. Фінансові посередники здійснюють професійний відбір об'єктів інвестування. Власники заощаджень переважно не можуть і не знають, як ефективно розмішувати свої кошти. Для цього потрібно здійснити відповідні маркетингові дослідження відповідного сегменту ринку, володіти методами збору, обробки інформації та провести аналіз інформації про об'єкти інвестування на предмет потенційної прибутковості і ризику вкладання коштів та професійний відбір найбільш привабливих об'єктів інвестування. Вирішення цих проблем стає можливим тільки за умов користування послугами фінансових посередників.

✓ *Подолання бар'єрів невизначеності (асиметричності інформації та морального ризику), які утримують індивідуальних інвесторів від вкладення фінансових ресурсів у «первинні зобов'язання» – облигації або акції підприємств реального сектора.* Фінансові посередники розміщують на ринку зобов'язання власного випуску, які вважаються менш ризикованими через прозорість діяльності та високий рівень оглядовості фінансових посередників, що забезпечується встановленими державою нормами регулювання. Крім того, зараз потенційним інвесторам є доступною інформація про стан справ будь-якого фінансового посередника, оскільки кожен фінансовий посередник має в Інтернеті свій сайт, на якому розміщує інформацію про себе. Навіть більше, Національний банк України регулярно (щокварталу) оприлюднює на своєму сайті і в періодичних виданнях дані фінансової звітності кожного з банків, які мають банківську ліцензію. Аналогічну інформацію можна отримати і щодо фінансової надійності інших фінансових посередників, яка оприлюднюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Економічні огляди діяльності та стану справ фінансових посередників публікуються у відкритій пресі. Досить поширеною є практика оприлюднення вітчизняними та міжнародними рейтинговими агентствами рейтингів фінансових посередників загалом і за певними напрямками їхньої роботи на ринку. Це сприяє подоланню психологічних бар'єрів схильних до ризику інвесторів щодо доцільності інвестування коштів у цінні папери фінансових посередників, розміщення тимчасово вільних коштів на банківських рахунках, передачі коштів в управління тому або іншому фінансовому посереднику.

✓ *Можливості зробити різноманітним відносини між кредитором і позичальниками наданням додаткових послуг, які беруть на себе посередники.* Це, зокрема, страхування кредитора від різних ризиків, задоволення потреб у пенсійному забезпеченні, забезпеченні житлом, набуття права власності та управління певними об'єктами. Фінансові посередники спеціалізуються на наданні таких послуг, тому формується широке коло їх окремих видів: депозитних установ, страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних і фінансових компаній,

взаємних фондів тощо. У кожній країні цей перелік може бути різним, причому, чим більше в країні розвинений грошовий ринок, тим більшим буде низка різноманітних фінансових посередників. Наявність і кількість таких установ в Україні характеризує табл. 9.1, з якої видно, що за останні роки в Україні змінюється кількість небанківських фінансових установ.

Таблиця 9.1 – Кількість небанківських фінансових установ та лізингодавців у 2016–2018 рр.

Фінансові установи	Кількість фінансових установ (од.)			Приріст (+ /– од.)	
	31.12.2016	31.12.2017	31.12.2018	2018/2016	2018/2017
страхові компанії	310	294	281	–29	–13
– СК «non-life»	271	261	251	–20	–10
– СК «life»	39	33	30	–9	–3
кредитні спілки	462	378	358	–104	–20
фінансові компанії	456	818	940	+131	+122
ломбарди	809	415	359	–97	–56
недержавні пенсійні фонди (НПФ)	64	64	62	–2	–2
адміністратори НПФ	22	22	22	0	0
довірчі товариства	2	2	2	0	0
Усього фінансових установ:	2 125	1 993	2 024	–101	+31
юридичні особи, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги (лізингодавці)	202	183	167	–35	–16

Як видно з табл. 9.1, загальна кількість відокремлених підрозділів фінансових установ станом на 31.12.2018 р. становила 11 449 (+560 до початку року), водночас зростання відбулося здебільшого завдяки збільшенню кількості підрозділів фінансових компаній (їхня кількість на кінець 2018 р. – 3 625, при цьому за рік включено 1 163, а виключено – 553). В інших фінансових установах скорочення (закриття) підрозділів превалювало над відкриттям нових. Зокрема, станом на 31.12.2018 р. кількість відокремлених підрозділів: у страхових компаній становила 1 216 (за рік включено 33 / виключено 65); у кредитних спілок – 434 (включено 36 / виключено 45); у ломбардів – 6 171 (включено 472 / виключено 481); у адміністраторів НПФ – 3 (за рік включень та виключень не було).

Загальнодержавне значення фінансового посередництва проявляється в таких особливостях:

✓ оскільки базові суб'єкти грошового ринку переважно є суб'єктами реального сектора економіки, то, створюючи для їхнього функціонування сприятливі умови, фінансові посередники позитивно впливають на кругообіг капіталу в процесі розширеного відтворення, розвитку виробництва, торгівлі, інших сфер економіки. Особливо важлива їхня роль у переміщенні грошових заощаджень домашніх господарств в оборот ділових підприємств. Це обумовлено тим, що ці

заощадження є найбільшим джерелом інвестицій в економіку, тим не менше, вони знаходяться у величезній кількості власників, індивідуальні розміри їхні невеликі, адже перерозподілити їх без посередників було б технічно неможливо;

✓ фінансові посередники мають можливість сконцентрувати значну кількість невеликих заощаджень і спрямувати їх на фінансування великих, високодохідних операцій та проектів, що сприяє розширенню масштабів і підвищенню ефективності суспільного виробництва;

✓ діяльність фінансових посередників сприяє активізації ринкових процесів у суспільстві, оскільки створюються умови для активного залучення дедалі більшої кількості економічних суб'єктів у механізм функціонування ринкового господарства;

✓ завдяки фінансовому посередництву формується цивілізований ринок фінансових послуг та цивілізовані форми його організації і функціонування.

Водночас, фінансове посередництво має і негативні сторони для учасників ринку фінансових послуг, зокрема:

✓ трапляється втрата контролю над бізнесом, оскільки базові учасники не знають, куди і на які цілі фінансовий посередник інвестував передані йому кошти. Навіть більше, він може навіть і не знати, відсоток яких цінних паперів отримає, коли вкладе гроші в фонд. Якщо хочеться повного контролю над інвестиційною діяльністю, то краще задуматися про власний бізнес;

✓ частина прибутку базових учасників ринку фінансових послуг дістається посереднику. Посередники заробляють на проектах, в які вкладені залучені кошти. У багатьох випадках це сильно знижує прибутковість, порівняно з прямим їх інвестуванням у фінансові або реальні активи.

3. Банки як провідні інституції фінансового посередництва. Функції банків

За своїм функціональним призначенням в Україні банки мають велике значення на грошовому ринку загалом і серед фінансових посередників зокрема. Огляд ринку фінансових послуг (окрім ринків капіталу) в Україні на 01 січня 2020 р. демонструє, що розмір активів фінансових посередників становить 1 620 млрд грн, серед яких сума активів банків дорівнює 1 404 млрд грн, що становить 87 %; активи інших надавачів фінансових послуг складають 216 млрд грн, або 13 %. У кількісному вимірі серед 2 077 інститутів фінансового посередництва 75 банків, це 4 %, інших надавачів фінансових послуг – 2 002, що складає 96 % загальної кількості.

Говорячи про сучасний стан банківської системи України, необхідно відзначити, що політична та військова нестабільність, значна інфляція та загальна економічна дестабілізація негативно вплинули на банківський сектор та показники діяльності банків, що працюють на території України. Також важливим

фактором, що характеризує сучасний стан банківської системи, є активне втручання НБУ у функціонування банківської системи. Не можна дати однозначної оцінки політиці «оздоровлення» банківської системи, яку проводить її головний регулятор. З одного боку, ліквідація неплатоспроможних банків та банків, які порушували українське законодавство, має позитивно вплинути на прозорість банківської системи. З іншого боку, надмірне зменшення учасників банківського сектора може призвести до погіршення конкурентного середовища. Динаміку зміни кількості банків за період 2016–2020 рр. ілюструє рис. 2.1 [97].

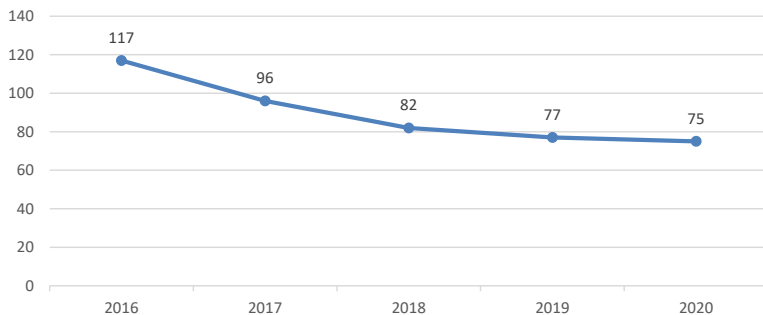

Рис. 9.1 – Динаміка зміни кількості банків [97]

За даними рис. 9.1 можна зробити висновок, що за останні роки кількість банків суттєво зменшилася. Причиною цього була політика НБУ для «оздоровлення» банківської системи. Починаючи з 2014 р. під впливом девальвації гривні та спаду в економіці, а також політичної нестабільності в країні значна кількість банків зіткнулася з проблемами, у багатьох із них згідно з рішенням НБУ була розпочата процедура ліквідації, тому вже у 2019 р. кількість діючих банків становила 75, що на 100 фінансових установ менше, порівняно з 2008 р. Загалом, з початку 2014 р. внаслідок погіршення платоспроможності до 86 банківських установ було запроваджено тимчасову адміністрацію. В трьох установах тимчасова адміністрація продовжує працювати.

Провідна роль банків на грошовому ринку загалом і серед фінансових посередників забезпечується:

✓ завдяки функціональній універсальності банки можуть надавати економічним агентам, зокрема небанківським фінансово-кредитним установам, широкий асортимент різних послуг, водночас інші посередники спеціалізуються на окремих, часто обмежених фінансових операціях або обслуговують лише певне коло клієнтів;

✓ крім того, тільки банки беруть активну участь у формуванні пропозиції грошей і у такий спосіб впливають на кон'юнктуру грошового ринку, а, отже, на стан фінансового посередництва загалом і кожного посередника зокрема.

Як бачимо, кількісно банки значно поступаються небанківським кредитним інститутами. На 20.01.2020 р. у загальній кількості кредитних установ частка банків становила лише 4,0 %, водночас вони сконцентрували 87,0 % сукупних ресурсів, акумульованих кредитними установами країни.

За нашими розрахунками, активи / пасиви банків перевищували обсяг ВВП у 3 рази, а небанківських кредитних установ – тільки на 11,0 % до ВВП. Через це виникає необхідність з'ясувати, що таке банк як вид фінансового посередника. Варто зазначити, що тлумачення поняття «банк» в українському законодавстві кілька разів змінювалося. У першому законі України «Про банки і банківську діяльність» (березень 1991 р.) банк трактувався як установа, яка здійснює функції кредитування, касового і розрахункового обслуговування економіки і виконує інші банківські операції, передбачені цим законом. Таких операцій в цьому нормативному акті було 16. Але не уточнювалося, чи банк може виконувати всі ці операції, або можна виконувати тільки одну з них і отримати статус банку. Це давало можливість дуже широко трактувати поняття банк і розмивало кордони між поняттям «банк» і небанківський фінансово-кредитний інститут. У 1993 р. в цей закон були внесені поправки, згідно з якими небанківським установам заборонялося:

- відкривати рахунки;
- вести розрахунки;
- приймати внески;
- здійснювати кредитування.

Але і в цьому разі залишалося незрозумілим, що розуміється під банком:

– це установа, яка виконує всі чотири операції, заборонені небанківським інститутам

- або тільки одну з них (з чотирьох);
- або будь-яку із шістнадцяти операцій, передбачених законом України.

Не дивлячись на ці розбіжності у *правовому аспекті* банк можна визначити як **фінансовий посередник, який виконує одну або кілька банківських операцій, віднесених законом до банківської діяльності.**

Економічний підхід до визначення банку складається у **визначенні сутності посередницьких операцій, які можуть виконувати тільки банки.** До банківської діяльності належить комплекс із трьох посередницьких операцій:

- ✓ прийом грошових внесків від клієнтів і повернення вкладів клієнтам;
- ✓ надання клієнтам кредитів і створення нових платіжних засобів;
- ✓ здійснення розрахунків.

Звідси, банк – це фінансовий посередник, який виконує в комплексі депозитні, кредитні розрахунково-касові операції. Саме такий підхід лежить у визначенні банку, поданому в законі України «Про банки і банківську діяльність»

(2000 р.), а саме: «Банк – це юридична особа, яка має право одночасно виконувати три види операцій: залучення грошових коштів; розміщення цих коштів від свого імені; ведення банківських рахунків своїх клієнтів».

Крім цих базових операцій банки можуть виконувати і небазові операції, необхідні для грошового ринку. Такі банки називаються **універсальними**.

Якщо ж фінансовий посередник не виконує всього комплексу базових операцій – це **спеціалізований банк**.

Якщо ж фінансовий посередник не виконує жодної з базових операцій – це **небанківський фінансово-кредитний інститут**.

Як фінансові посередники банки виконують певні функції. Функції банків не можна ототожнювати з їх операціями. **Функції банків** – це те, що властиво кожному банку постійно, не залежно від того, які конкретно операції він виконує в цей момент. **Операція характеризує певний вид роботи банку** тільки в цей момент часу відносно тільки окремого економічного суб'єкта, тобто на мікрорівні.

Враховуючи вище викладене, можна зробити висновок про те, що банки виконують такі **функції**:

- трансформаційну;
- емісійну.

Трансформаційна функція обумовлена посередницькою місією банків взагалі і особливим їх місцем серед фінансових посередників, зокрема:

- трансформація ризиків;
- трансформація строків;
- трансформація обсягів;
- просторова трансформація.

• **Функція трансформації ризиків** полягає в тому, що банки, діяльність яких пов'язана з високим ризиком, застосовуючи відповідні заходи, можуть звести ці ризики для своїх вкладників і акціонерів до мінімуму (шляхом диверсифікації активів, створення резервів, диференціації відсоткових ставок, залежно від ризикованості кредитних операцій, створення депозитів). Завдяки цьому банки беруть на себе переважну частину ризиків непогашених кредитів.

• **Функція трансформації термінів** позначає, що, мобілізуючи значні обсяги короткострокових коштів і постійно поповнюючи їх, банки отримують можливість деяку їх частину спрямовувати в довгострокові позики та інші довгострокові активи. Це вигідно не тільки банкам, а і їхнім клієнтам. Позичальники отримують можливість профінансувати свої довгострокові проекти, а кредитори банків – одержати більший дохід за своїми вкладками в банку.

• **Функція трансформації обсягів** проявляється в тому, що мобілізує великі обсяги дрібних вкладів, банки розміщують їх у великі проекти. Без банків ці

кошти залишилися б розрізненими, використовувалися б з низькою віддачею або взагалі не використовувалися б.

- *Функція просторової трансформації* означає, що банки можуть акумулювати ресурси з багатьох регіонів і навіть в інших країнах і направити їх на фінансування проектів одного регіону, однієї країни, одного об'єкта. У такий спосіб розширюються географічні кордони грошового ринку, він перетворюється на міжнародний і світовий, що дає змогу полегшити збалансованість попиту і пропозиції на грошовому ринку в будь-якому місці світового ринку.

Емісійна функція банків полягає в тому, що тільки банки мають право створювати додаткові платіжні засоби і спрямовувати їх в оборот, збільшуючи пропозицію грошей або ж вилучати їх з оборота, зменшуючи пропозицію грошей. Цю функцію виконують як центральні (емітуючи готівкові гроші), так і комерційні банки (емітуючи депозитні гроші) через механізм грошового мультиплікатора.

4. Банківська система: сутність, цілі та функції

Банківську систему в літературі часто трактують як просту сукупність банків, що функціонують в країні. За такого підходу банківська система розглядається як механічне об'єднання банків, яке не має заздалегідь окреслених цілей, своїх специфічних рис і не виконує самостійних функцій.

Насправді це не так. Банківська система має своє особливе призначення, свої специфічні риси й функції в економіці, які не просто повторюють призначення і функції окремих банків. Виникає банківська система не внаслідок механічного об'єднання окремих банків у випадкову сукупність, а будується із заздалегідь розробленою концепцією, в межах якої відводиться певне місце окремим банкам. Отже, більш правомірним видається формулювання **банківської системи як законодавчо визначеної, чітко структурованої і субординованої сукупності фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність на постійній професійній основі і функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру.**

Банківська система покликана виконувати такі три функції:

- ✓ *трансформаційну* (базується на аналогічній функції окремих банків). Але вона не є сумою механічного підсумовування подібної функції всіх банків, що входять в систему. У масштабах системи виникає якісно нова функція трансформації;

- ✓ *створення платіжних засобів і регулювання грошового обороту (емісійна);*

- ✓ *забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку (стабілізаційна).*

До специфічних рис банківської системи в сучасних умовах відносять:

- дворівневу побудову;

- поглиблене централізоване регулювання, нагляд і контроль діяльності кожного окремого банку і банківської діяльності загалом;
- централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів;
- наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує функціональну взаємодію окремих банків;
- гнучке з'єднання високого рівня централізованого керівництва банківської системи зі збереженням певної економічної самостійності і відповідальності за результати своєї діяльності кожного окремого банку.

Початок формування в Україні власної банківської системи ринкового типу було покладено Законом «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 р. В основу побудови банківської системи України були покладені принципи:

- дворівнева побудова;
- чітке функціональне розмежування між банками першого і другого рівня;
- функціонування банків другого рівня на комерційних основах та на договірних відносинах із клієнтурою;
- ліквідація монополії держави на банківську справу, можливість створення комерційних банків різних форм власності, лібералізації банківської діяльності;
- організація державного контролю та нагляду за банківською діяльністю та покладання цього завдання на центральний банк;
- незалежність центрального банку від державних органів виконавчої влади;
- формування загальносистемної інфраструктури забезпечення банківської діяльності та ін.

5. Небанківські фінансові інститути

Небанківські фінансові інститути також є фінансовими посередниками грошового ринку, які здійснюють акумулювання накопичень і їхнє розміщення у дохідні сфери діяльності. *Вони мають багато спільного з банками:*

- функціонують в тому ж секторі грошового ринку, що й банки, – у секторі опосередкованого фінансування;
- формуючи свої ресурси (пасиви), вони випускають, подібно банкам, боргові зобов'язання, менш ліквідні порівняно із зобов'язаннями банків, однак які можуть реалізовуватися на ринку як фінансовий інструмент;
- розміщуючи свої ресурси в дохідні активи, вони купують боргові зобов'язання, створюючи, подібно банкам, власні вимоги до інших економічних суб'єктів;
- діяльність їх щодо створення зобов'язань і вимог базується на тих же засадах, що і банків: їх зобов'язання менші за розміром, більш ліквідні і коротше за термінами, ніж власні вимоги, внаслідок чого їх платежі за зобов'язаннями менші, ніж надходження за вимогами, що створює базу для прибуткової діяль-

ності. Перетворюючи одні зобов'язання в інші, вони, як і банки, забезпечують *трансформацію руху грошового капіталу на ринку – ризикову, тимчасову, об'ємну і просторову.*

Водночас, посередницька діяльність небанківських фінансових інститутів істотно відрізняється від банківської:

- вона не пов'язана з тими операціями, які визнані як базові банківські;
- вона не зачіпає процесу створення депозитів і не впливає на динаміку пропозиції грошей, а, отже, немає необхідності контролювати їх діяльність так само ретельно, як банківську, насамперед поширюючи на них вимоги обов'язкового резервування. Отже, законодавство всіх країн дає їм інший статус, порівняно з банками;
- вона є більш спеціалізованою.

Формування грошових ресурсів небанківських фінансових інститутів має ту особливість, що воно не є депозитним, тобто переданими їм коштами власники не можуть так вільно скористатися, як банківськими чековими вкладами. Зазвичай ці кошти вкладаються на тривалий, заздалегідь визначений термін. Чим довшим є цей термін, тим з більшими ризиками пов'язане таке розміщення і тим вищі доходи воно має приносити. Недепозитне залучення коштів може здійснюватися двома способами: на договірних засадах і шляхом продажу посередником своїх цінних паперів (акцій, облігацій). Звідси всі ці посередники поділяються на:

- *договірних фінансових посередників*, які залучають кошти на основі договору з кредитором (інвестором);
- *інвестиційних фінансових посередників*, які залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо.

Кількісну характеристику надавачів фінансових послуг у розрізі видів фінансових послуг в Україні на 01 січня 2020 р. наведено у табл. 9.2

Таблиця 9.2 – Кількість надавачів фінансових послуг у розрізі видів фінансових послуг в Україні на 01 січня 2020 р.

Види фінансових посередників	Кількість компаній	Відсоток на ринку фінансових послуг
банки	75	4 %
кредитні спілки	337	16 %
страхові компанії	233	11 %
ломбарди	321	16 %
юридичні особи-лізингодавці	113	5 %
фінансові компанії	998	48 %

* Фінансові компанії, які здійснюють діяльність із надання послуг факторингу, фінансового лізингу, обміну валют, переказу коштів, надання коштів у кредит, надання гарантій тощо.

Таблиця 9.3 – Огляд ринку фінансових послуг (окрім ринків капіталу) на 01 січня 2020 р.

Види фінансових посередників	Розмір активів (млрд грн)	Кількість установ
Фінансові компанії*	148	1 319
Страхові компанії	66	233
Юридичні особи-лізингодавці	27**	113
Кредитні спілки	2	337

* Фінансові компанії, які здійснюють діяльність із надання послуг факторингу, фінансового лізингу, обміну валют, переказу коштів, надання коштів у кредит, надання гарантій тощо.

** Вартість чинних договорів фінансового лізингу.

Розглянемо у загальних рисах механізм посередницького функціонування основних небанківських фінансових інститутів.

Страхові компанії – це фінансові посередники, які спеціалізуються на наданні страхових послуг. Їхня діяльність полягає у формуванні на основі договорів з юридичними і фізичними особами спеціальних грошових фондів, з яких здійснюються виплати застрахованим грошових коштів в обумовлених розмірах у разі настання певних подій (страхових випадків).

З розвитком і ускладненням техніки, технології, погіршенням екологічної ситуації ймовірність настання несприятливих випадків зростає. Отже, страховий бізнес у країнах із розвинутою ринковою економікою успішно розвивається, створюючи банкам потужну конкуренцію в боротьбі за вклади населення.

Страхові компанії умовно поділяються на компанії страхування життя і компанії страхування майна від нещасних випадків. Методи роботи у них однакові: продаючи страхові поліси, вони мобілізують певні суми коштів, які розміщують у дохідні активи. З доходів від цих активів вони покривають свої операційні витрати, одержують прибутки. З мобілізованих коштів ці компанії створюють резерви для виплати відшкодувань у разі настання страхових випадків. Відмінність між ними полягає у способах розміщення мобілізованих коштів у дохідні активи.

Страхові компанії в розвинених країнах мобілізують величезні фінансові ресурси і є одним із головних постачальників довгострокових капіталів на грошовому ринку. Крім довгострокових цінних паперів, вони можуть вкладати свої ресурси в іпотечні позики і під заставу нерухомості тощо. У цьому виявляється їх посередницька місія на ринку.

Страховий бізнес в Україні спочатку розвивався досить інтенсивно. Кількість страхових компаній у середині 90-х рр. навіть перевищувала кількість комерційних банків. Проте страхові компанії зіткнулися з тими ж труднощами, що й банки. Економічна криза різко скоротила попит на страхові послуги, а хронічна інфляція, слабкість банківської системи, нерозвиненість ринку цінних паперів створюють великі труднощі щодо збереження мобілізованих коштів і розміщення їх у дохідні активи. Отже, в останні роки страхові компанії почали

згортати свій бізнес, а кількість їх різко скорочується. Але це явище тимчасове. Страховим посередникам немає альтернативи на грошовому ринку, якщо банкам не буде дозволено страхова діяльність.

Станом на 20 січня 2020 р. в Державному реєстрі фінансових установ зареєстровано **233 страхові компанії**, з яких 22 надавали послуги страхування життя (або страхування «life»), а 211 здійснювали страхування інше, ніж страхування життя (далі – загальне страхування / страхування «non-life»). Починаючи з 2000-х рр. кількість страхових компаній була відносно сталою, однак після кризи 2008–2009 рр. почала зменшуватися. Протягом дев'яти місяців 2019 р. з ринку страхування пішла 51 компанія (18 % від кількості станом на кінець 2018 р.). Більшість із них, відповідно до вимог законодавства, залишили ринок, оскільки не проводили страхової діяльності понад 6 місяців або прийняли рішення здати (анулювати) ліцензії. Обсяги валових страхових премій зростають, починаючи з 2015 р. Водночас, рівень страхових виплат зберігався в діапазоні 24–27 %. Недосконале законодавство, брак належного регулювання та нагляду за діяльністю та ринковою поведінкою страхових компаній і посередників призвели до накопичення системних проблем, які потребують негайного вирішення. Загалом усі вони призводять до низької довіри до компаній сектора та не дають йому належно розвиватися.

Низький попит на страхові послуги в Україні зумовлений насамперед такими факторами:

- недовіра до непрозорого ринку страхування та фінансової системи загалом;
- немає дієвої системи захисту прав споживачів страхових послуг;
- фінансова необізнаність громадян у страхових продуктах;
- низька платоспроможність населення;
- неринкова поведінка страховиків щодо споживачів;
- низький рівень кваліфікації страхових посередників.

Стратегічною ціллю Національного банку у сфері страхування є розвиток та підтримка платоспроможного, фінансово стійкого, конкурентного та стабільного ринку страхування, який забезпечуватиме належний захист прав споживачів та надаватиме страхові послуги і продукти, що відповідають потребам громадян та економіки. Для зміни моделі регулювання та нагляду за ринком страхування Національний банк урахує основні вимоги законодавства Європейського Союзу, які Україна зобов'язана виконувати відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС, а також принципи Міжнародної асоціації органів страхового нагляду (IAIS). Національний банк вживатиме заходів для набуття членства у Міжнародній асоціації органів страхового нагляду (IAIS), членами якої на сьогодні є 150 держав, з метою підвищення ефективності виконання своїх функцій як регулятора страхового ринку. Регулювання та нагляд за страховими компаніями,

так само, як і нагляд за банками, здійснюватиметься за ризик-орієнтованим підходом. В основу реалізації ризик-орієнтованого підходу закладено такі принципи:

- принцип пропорційності (Proportionality) – регуляторні вимоги та інтенсивність нагляду визначаються на підставі розміру, значущості (впливу компанії на ринок та економіку загалом), складності бізнес-моделі та профілю ризиків фінансової установи;
- принцип перспективного погляду (Forward-looking) – аналіз діяльності здійснюється з огляду на розуміння бізнес-плану, перспективи діяльності та потенційні ризики компанії;
- принцип раннього виявлення та вчасного реагування (Early warning) – оцінка потенційних ризиків та їх виявлення на ранній стадії для своєчасної подальшої комунікації чи вжиття відповідних заходів;
- принцип професійного судження (Professional judgement) – оцінка ґрунтується на вмотивованих та обґрунтованих висновках, заснованих на знаннях і досвіді, а також на комплексному та всебічному аналізі інформації;
- принцип правової визначеності полягає у встановленні чітких та зрозумілих для дотримання вимог через систему законодавчих та нормативно-правових актів, включно з графіками приведення діяльності фінансових установ у відповідність до нових вимог.

Пенсійні фонди – це спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб до цільових фондів, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку. За механізмом функціонування вони нагадують компанії страхування життя. У них внески у фонд здійснюються систематично протягом тривалого часу, внаслідок чого накопичуються великі суми грошового капіталу. Оскільки терміни виходу на пенсію відомі, фонду легко спрогнозувати розміри пенсійних виплат у часі і відповідно розмістити вільні кошти в довгострокові активи. Ними можуть бути корпоративні облігації, акції, державні цінні папери, довгострокові кредити. Надійне і прибуткове розміщення коштів фонду є запорукою його успішного функціонування. У цьому виявляється їхня посередницька роль на ринку.

Пенсійні фонди бувають державні та приватні. Державні фонди зазвичай створюються за ініціативою центральних та місцевих органів влади. Вклади в них здійснюються шляхом нарахувань на заробітну плату всіх або певних категорій працівників, або ж відрахувань із відповідних бюджетів. Отож, і розміщення коштів цих фондів здійснюється переважно в державні цінні папери.

Приватні пенсійні фонди створюються здебільшого з ініціативи певних фірм, страхових компаній, банків тощо для виплат пенсій і допомоги своїм працівникам. Їхні засоби формуються завдяки відрахуванням із заробітної плати працівників, відрахуванням з прибутку під час його розподілу, з доходів від роз-

міщення коштів в активи. Приватні фонди можуть існувати як самостійні структури, а можуть управлятися самими корпораціями, які їх створили, або, за дорученнями банків, іншими фінансовими інститутами. Значна частина коштів цих фондів розміщується в цінні папери тих фірм, які їх створили. Отже, вони нерідко отримують можливість контролювати самі фірми-засновники.

Ломбарди – фінансові посередники, які спеціалізуються на видачі позик населенню під заставу рухомого майна. Засоби ломбардів формуються із внесків засновників, прибутку від їхньої діяльності, виручки від реалізації заставленого майна. Вони можуть користуватися також банківським кредитом. Відносини між ломбардами та позичальниками оформлюються спеціальними документами (ломбардними квитанціями), які мають статус угоди між сторонами, що дає підстави віднести ломбард до групи договірних фінансових посередників. Україна є країною з економікою, що розвивається, зі значною частиною населення з низькими доходами або нестабільним джерелом заробітку. Діяльність ломбардів орієнтована саме на фізичних осіб з низьким рівнем доходів і здатна задовольняти базові потреби людей у кризових ситуаціях, серед яких покриття витрат на харчування, житло чи оплату комунальних послуг. Ломбарди залишаються одним із найбільш консервативних і стійких фінансових інститутів в Україні. Характерною відмінністю кредитів, виданих ломбардами, від інших видів кредитування є обов’язкова наявність застави, яка передається у володіння ломбарду. Предметом застави може бути майно фізичної особи, яке вона готова надати для забезпечення кредиту. Найчастіше заставою є ювелірні вироби, побутова техніка тощо. Рідко предметом застави є автомобіль чи нерухоме майно. Наявність застави нівелює ризик неповернення кредиту, адже у такому разі ломбард має можливість реалізувати предмет застави, не витрачаючи ресурси та час на примусове стягнення. Вартість предмета застави за кредитом ломбарду завжди перевищує розмір кредиту, що може бути наданий клієнту. Зазвичай ломбарди оцінюють заставлене майно нижче його реальної (ринкової) вартості. Станом на кінець 2019 р. співвідношення вартості майна, прийнятого у заставу, до наданих кредитів становило 116,4 %. Ломбарди забезпечують свою прибутковість завдяки порівняно високим процентам за кредитом (середньозважена річна процентна ставка у 2019 р. – 215,2 %), інколи також високих штрафних санкцій за порушення умов кредитного договору та через реалізацію предмету застави. Український ринок ломбардних кредитів демонструє помірне зростання: протягом 2019 р. ломбардами було видано кредитів на суму 18,2 млрд грн, що приблизно на 11 % перевищує аналогічний показник 2018 р. (16,4 млрд грн). Зростання ринку ломбардного кредитування зумовлене зростанням попиту на додаткові ресурси та недоступністю кредитів з інших джерел для людей із низьким рівнем доходів. Водночас кількість ломбардів в Україні поступово зменшується

ся, на відміну від кількості їхніх структурних підрозділів: станом на кінець 2019 р. в Україні діяли 324 ломбарди з 6 172 відділеннями, на кінець 2018 р. – 359 ломбардів з 6 171 структурним підрозділом.

Лізингові компанії – фінансові посередники, які спеціалізуються на здачі в оренду фірмам для використання у виробничій діяльності предметів тривалого користування (транспортних засобів, обладнання, машин тощо). Вартість оренди поступово згуртовується протягом певного терміну (5–10 і більше років). Оформляються лізингові угоди договорами оренди. Ресурси лізингових компаній формуються з власного капіталу і банківських позичок. Особливістю лізингового посередництва є те, що в ньому кредитування здійснюється в товарній формі і має довгостроковий характер, що дуже зручно для позичальників. В Україні лізинг розвинутий слабо, проте має гарні перспективи в умовах економічного зростання, особливо в сільському господарстві, малому та середньому бізнесі. Зазначимо, фінансовий лізинг є перспективним напрямом та відкриває нові можливості для суб'єктів господарювання і фізичних осіб. Насамперед за допомогою лізингу можна профінансувати оновлення основних фондів, також він забезпечує низку додаткових послуг для своїх клієнтів. Лідерами ринку фінансового лізингу в світі є Великобританія, Китай, Японія, Німеччина та Франція. Практика регулювання цього ринку різна та визначається зрілістю самого ринку, рівнем властивих ризиків та доступністю інструментів зниження цих ризиків. В Україні протягом останніх років ринок фінансового лізингу постійно зростає та поки залишається досить невеликим, особливо порівняно з європейськими країнами. Послуги фінансового лізингу в Україні надаються банками, юридичними особами-лізингодавцями, які не є фінансовими установами, та фінансовими компаніями, які є фінансовими установами. Фінансова криза 2008–2009 рр. спричинила серйозні проблеми для ринку фінансового лізингу як і для решти фінансового сектора. Незважаючи на певне відновлення економіки, події в Україні 2013–2014 рр. та девальвація гривні також мали негативний вплив – частина юридичних осіб-лізингодавців покинули ринок. Пожвавлення активності на ринку фінансового лізингу почалося після 2015 р., що пояснюється поступовим відновленням економічної активності. З 2017 р. кількість фінансових компаній-лізингодавців зростала з 280 до 439 на кінець 2019 р. Водночас їхнє значення в операціях фінансового лізингу є незначним, оскільки свого часу вони отримували ліцензію на лізингові послуги одним пакетом і «про всяк випадок». Активність юридичних осіб-лізингодавців на ринку фінансового лізингу постійно зростала з 2015 р., проте їхня кількість за цей період скоротилася з 268 до 113 компаній. Водночас юридичні особи-лізингодавці не хотіли ставати фінансовими установами через вимогу до «виключного» виду діяльності з надання фінансових послуг, оскільки їм була потрібна можливість надавати послуги оператив-

ного лізингу. На ринку лізингу України активну роль відіграє Асоціація «Українське об'єднання лізингодавців», яка є відкритим добровільним договірним об'єднанням професійних учасників ринку оперативного та фінансового лізингу, здійснює координацію їхньої діяльності для сприяння розвитку фінансового та оперативного лізингу в Україні. Асоціація лізингодавців створена в 2005 р. та є єдиним представником учасників ринку лізингу в Україні, входить до складу LEASEUROPE, яка об'єднує 31 лізингову асоціацію країн Європи. У 2012–2017 рр. майже 100 % загальної вартості договорів фінансового лізингу концентрували юридичні особи-лізингодавці. В останні два роки частка фінансових компаній-лізингодавців у загальній вартості укладених договорів зростає і станом на кінець 2019 р. досягла 6,1 %. Протягом 2019 р. 93,4 % послуг фінансового лізингу надано двадцятьма найбільшими юридичними особами-лізингодавцями. Частка найбільших трьох юридичних осіб-лізингодавців становить 59 %. Це пояснюється тим, що більшість зареєстрованих компаній із ліцензією на надання послуг фінансового лізингу не здійснюють діяльність у цій сфері, тоді як окремі юридичні особи-лізингодавці, які перебувають у власності банків чи входять до бізнес-груп, є активними учасниками ринку фінансового лізингу в Україні.

Факторингові компанії (фактори) – фінансові посередники, які спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу. Ці права існують зазвичай у вигляді дебіторських рахунків за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Оплату за цими рахунками при настанні термінів отримує факторингова компанія. Оформляється така операція спеціальним договором між фактором і його клієнтом, який продає свої вимоги. Факторингові компанії здебільшого створюються при банках і широко користуються позиками цих банків для здійснення своїх операцій. Окремі банки самостійно виконують такі операції для своїх клієнтів.

В Україні факторинговий бізнес почав активно розвиватися в 1990–1992 рр. Спочатку банки надавали факторингові послуги, а потім було створено кілька самостійних компаній. Однак із поглибленням платіжної кризи цей бізнес став надзвичайно ризиковим і був згорнутий. Факторинг є важливим сегментом фінансового сектора, який дає змогу розширити доступ до фінансових ресурсів компаніям, а відтак може прискорити економічне зростання країни. Використання факторингу є швидким способом отримати фінансування, необхідне для безперервного здійснення господарської діяльності. Факторинг сприяє ефективнішій діяльності суб'єктів господарювання та їхнього розвитку, адже дає змогу компанії пропонувати клієнтам вигідні умови оплати (товарний кредит), підвищити обсяги продажів, ліквідність балансу, прискорити оборотність активів, поповнити оборотний капітал та уникнути касових розривів. Протягом останніх років український ринок факторингу демонструє динамічне зростання. Вартість дого-

ворів факторингу останні три роки зростала темпами близько 30 % рік до року. Водночас варто зазначити, що в Україні переважно розвивається факторинг у його неklasичному розумінні: *купівля для подальшого врегулювання проблемних або непрацюючих кредитів*. Цими послугами користуються як діючі банки для очищення балансів, так і банки, які перебувають у стадії ліквідації. Такі послуги потрібні і фінансовим компаніям, які наразі активно нарощують сегмент кредитів «до зарплати». Отже, загальна статистика, ймовірно, не відбиває реальний стан ринку торгового факторингу. Суть класичної факторингової діяльності полягає у тому, що факторингова компанія (фактор) надає клієнту фінансування, а клієнт поступається їй своїм правом грошової вимоги до боржників. Такі права вимоги можуть виникати, зокрема, з договорів поставки, надання послуг тощо. Водночас факторингова діяльність може містити надання пов'язаних додаткових послуг, зокрема управління та облік дебіторської заборгованості, юридичне консультування стосовно договорів клієнта, за якими відступається право вимоги тощо. Станом на 20 січня 2020 р. ліцензії на надання факторингових послуг мала 641 компанія, багато з яких поєднують факторингову діяльність із наданням інших фінансових послуг (лізинг, кредитування, надання гарантій тощо). Протягом 2019 р. цими компаніями було укладено понад 31 тисячу договорів факторингу на загальну суму 56,5 млрд грн, що на 8,1 % більше, порівняно з кількістю договорів, укладених за аналогічний строк у 2018 р. Вартість договорів факторингу збільшилася на 17,4 %, порівняно з аналогічним періодом 2018 року. Станом на кінець 2019 р. ринок факторингу був одним із найбільших небанківських фінансових ринків за обсягом наданих послуг. Найімовірніше, факторинг найактивніше використовується фінансовими установами, які користуються послугами факторингових компаній для відступлення проблемної заборгованості за кредитами. На жаль, через недосконалу чи відсутню звітність факторингових компаній, складно чітко оцінити частку класичного торгового факторингу у загальному обсязі послуг факторингу. На думку деяких учасників ринку, частка договорів торгового факторингу складає не більше 20 %.

Інвестиційні фонди (банки, компаній) – це фінансові посередники, які спеціалізуються на управлінні довгостроковими вільними коштами. Вони спочатку акумулюють грошові кошти дрібних приватних інвесторів шляхом випуску власних цінних паперів, а потім розміщують їх в акції інших корпорацій і в державні цінні папери.

Надійність інвестиційних фондів забезпечується насамперед високим рівнем диверсифікації активів. Законодавство окремих країн навіть обмежує частину активів фондів, що припадає на одну компанію. Наприклад, у США їм заборонено вкладати в акції одного підприємства понад 5 % своїх активів. Подібні обмеження існують у ФРН та в інших країнах.

Доходи фондів формуються з дивідендів і відсотків по цінних паперах, які є в їхніх портфелях, і з курсової різниці цих паперів. Витрати фондів визначаються виплатами доходів за власними відсотками цінних паперів та змінами їхньої курсової різниці.

У розвинених країнах інвестиційні фонди є могутніми фінансовими структурами, які відчутно конкурують із великими банками, страховими компаніями. Розвиток їх безпосередньо пов'язаний з розвитком середнього класу в країні, зі зростанням його накопичень та інвестиційних можливостей. Якраз через зазначені фонди цей клас може зручно і вигідно реалізувати свої інвестиційні можливості. В Україні подібні фонди, хоча і розвиваються досить інтенсивно, ще не відіграють істотної ролі на грошовому ринку.

Фінансові компанії мають ту характерну особливість, що мобілізовані звичайним для інвестиційних посередників шляхом (через продаж своїх цінних паперів) кошти спрямовують у позику фізичним та юридичним особам для придбання товарів виробничого та споживчого призначення. Такі компанії спеціалізуються на видачі кредитів населенню для дрібної покупки товарів народного споживання. Кредити фінансових компаній переважно є короткостроковими і невеликими за розмірами. Отже, активи їх досить диверсифіковані, що сприяє ослабленню кредитних ризиків і захисту інтересів їхніх вкладників.

На 20 січня 2020 р. на українському ринку небанківського кредитування діяли 684 фінансові компанії. Ринок не дуже концентрований – частка найбільших двадцяти фінансових компаній за кількістю укладених договорів за 2019 р. становила 57,5 %, а за сумами – 54,7 %. Український ринок кредитів, що надаються фінансовими компаніями, демонструє зростання: протягом 2019 р. було укладено договорів на суму 79,2 млрд грн, що на 52,5 % перевищує аналогічний показник 2018 р. (51,9 млрд грн). Ринок кредитування фінансовими компаніями можна поділити на два сегменти: кредитування фізичних осіб та кредитування суб'єктів господарювання. Станом на кінець 2019 р. близько 78 % усіх кредитів у портфелі видано юридичним особам. У нових кредитах пропорція дещо інша – понад половини фінансування надається фізичним особам та фізичним особам-підприємцям, що пов'язано зі значною оборотністю таких кредитів. Велику частину нового портфеля складають незначні за розміром короткострокові споживчі кредити (переважно до 30 днів, значно рідше – до одного року). Середня сума укладеного договору із фізичними особами, наприклад, становила 3 711 грн. За 2019 р. фінансовими компаніями було укладено договорів з фізичними особами (крім фізичних осіб-підприємців (ФОП)) на суму 43,7 млрд грн, що на 50 % перевищує аналогічний показник 2018 р. (29,1 млрд грн). При цьому 40,3 % договорів (31,9 млрд грн) від загальної суми – строком до 30 днів, і деякі з них могли бути переукладені клієнтом протягом зазначеного періоду. Відтак обсяги

видачі дещо завищені через значну оборотність. Значному збільшенню кількості договорів сприяє розвиток сучасних технологій: можливість дистанційно укласти кредитний договір, пройшовши швидко процедуру ідентифікації, отримати кошти на банківську картку. Завдяки цьому ринок небанківського кредитування почав активно зростати з 2017 р. Договори укладаються дистанційно переважно на строк до 30 днів. Тож фізичним особам фінансові компанії надають переважно невеликі кредити на короткий строк для задоволення споживчих потреб. Популярність таких кредитів може бути зумовлена різноманітними чинниками, серед яких недоступність позик банків, кредитних спілок чи ломбардів, набагато простіша та швидша процедура отримання коштів, можливість зробити це дистанційно. Часто кошти надаються особам, у яких виникли термінові фінансові потреби, малозабезпеченим громадянам, особам без офіційного працевлаштування та / або з негативною кредитною історією, подекуди з низьким рівнем правової та фінансової грамотності. Високі ризики кредитування таких позичальників відображаються у вартості ресурсів. Через значні проценти / комісії такі кредити можна назвати широкоживимим у міжнародній практиці терміном «короткострокові кредити за високу плату» (HCSTC, high-cost short-term credit). У разі кредитування юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців цільовою аудиторією є малий та мікробізнес, який має потребу в додаткових коштах – для операційної діяльності чи покриття непередбачуваних витрат. Кредити малому та мікробізнесу надаються зазвичай на строк від 90 днів до одного року і довше.

Кредитні кооперативи (товариства, спілки) – це посередники, які працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреби у кредиті своїх членів, переважно підприємств малого та середнього бізнесу будь-якої форми власності, фермерських та домашніх господарств, фізичних осіб. Ресурси їх формуються шляхом продажу паїв своїм членам, стягнення з них спеціальних внесків, отримання позик у банках, отримання доходів від поточної діяльності. В окремих країнах таким кооперативам дозволено відкривати для своїх членів ощадні, депозитні та інші спеціальні рахунки, кошти на яких формують їх ресурсну базу.

В Україні кредитні кооперативи розвинені слабо. Це пояснюється відсутністю економічної та правової бази для їхнього розвитку. Переважна частина населення України має мізерні і нестабільні доходи, не може вести самостійну господарську діяльність і тому не може стати суб'єктом кредитних відносин.

Інститути фінансового ринку не є фінансовими посередниками, а тільки технічними. Проте їхня діяльність має суттєвий вплив на фінансовий ринок як складову грошового ринку. Інститути фінансового ринку не залучають кошти від вкладників і не розміщують їх у позичальників, а тільки сприяють зведенню останніх між собою. Однак і така діяльність має важливе значення для ефе-

ктивного функціонування ринку, полегшує і прискорює переміщення коштів від вкладників до позичальників, знижує вартість розміщення і залучення коштів, підвищує надійність і ліквідність фінансових інструментів, зменшуючи у таких спосіб інформаційні витрати.

До таких інститутів належать: інвестиційні банки (компанії), андерайтерські, брокерські, дилерські компанії, організовані біржи. Подібну діяльність на фінансовому ринку можуть здійснювати також комерційні банки, інші фінансові посередники (за наявності відповідного дозволу).

Інвестиційні банки (компанії) допомагають фірмам-позичальникам залучити кошти через організацію продажу акцій або облігацій на первинних ринках, включно з порадами щодо вибору найкращого способу залучення – емісії акцій або боргових зобов'язань. Реалізація інвестиційним банком нових випусків цінних паперів фірми-позичальника може здійснюватися кількома способами, які відрізняються порядком оплати і покриття ризиків не реалізації частини випущених документів. Брокери і дилери працюють на вторинному ринку, забезпечуючи купівлю-продаж цінних паперів, що сприяє підтримці ліквідності фінансового ринку. Брокери зводять покупців і продавців і надають допомогу в оформленні їхніх договорів, за що отримують плату у вигляді комісійних. Дилери ж самі купують пакети цінних паперів і продають їх за вищою ціною, що забезпечує їм певний прибуток. Великі фірми часто займаються і брокерськими, і дилерськими операціями.

Біржа – це місце, на якому здійснюється за чітко встановленими правилами торгівля цінними паперами. Біржа працює на засадах аукціону: цінні папери продають за найвищою ціною, а купують за нижчою із запропонованих. Ціна встановлюється у процесі торгів, що забезпечує об'єктивність її формування. Це сприяє зниженню інформаційних витрат для вкладників. Однак послугами бірж можуть скористатися тільки великі і відомі фірми-емітенти цінних паперів. Останнім часом швидко розвивається позабіржова торгівля цінними паперами, в якій договори укладаються за допомогою телефону та комп'ютера. Цією торгівлею може скористатися будь-який вкладник або інвестор і здійснити фінансову операцію в межах чинного законодавства.

В Україні так само швидко розвивається позабіржова торгівля.

3. Запитання для самоперевірки

1. На скільки секторів поділяється грошовий ринок? На якому із них присутні фінансові посередники?
2. Що являє собою фінансове посередництво?
3. Які послуги можуть надавати фінансові посередники?

4. На які три групи можна поділити фінансових посередників?
5. Охарактеризуйте роль банків на грошовому ринку.
6. Чим посередницька діяльність небанківських установ відрізняється від банківської?
7. Що таке «біржа»?
8. Скільки рівнів містить банківська система України? Аргументуйте свою думку.
9. Чому в Україні небанківські фінансові посередники набули меншого розвитку, ніж банки ?
10. У чому полягають проблеми становлення, розвитку та функціонування парабанківської системи в країнах з ринковою економікою?
11. Охарактеризуйте сучасний стан і перспективи розвитку парабанківської системи України.
12. Наведіть спільні та відмінні риси банківських та парабанківських фінансово-кредитних установ.
13. Охарактеризуйте функції парабанківських установ.
14. Поясніть підприємницьку сутність фінансових посередників.

4. Тестові завдання

1. Зменшення ризику досягається фінансовими посередниками за допомогою:

- а) диверсифікації ними своїх портфелів зобов'язань;
- б) диверсифікації ними своїх портфелів активів;
- в) концентрації ними своїх портфелів активів;
- г) концентрації ними своїх кредитних портфелів.

2. Фінансові посередники, оперуючи великими обсягами грошових коштів:

- а) дають змогу клієнтам виключити фінансові ризики при розміщенні тимчасово вільних грошових коштів;
- б) застраховані від фінансових ризиків при наданні послуг своїм клієнтам;
- в) можуть легально працювати з клієнтами на ринку фінансових послуг;
- г) мають можливість досягти такого співвідношення між високоприбутковими, але низько ліквідними активами і низько дохідними, але високоліквідними активами свого портфеля, при якому знижуються фінансові ризики їх клієнтів.

3. Фінансові посередники:

- а) не роблять інформаційні послуги;
- б) надають послуги своїм клієнтам на безкоштовній основі;
- в) підсилюють фінансові ризики своїх клієнтів;
- г) можуть надавати консультаційні послуги своїм клієнтам.

4. Трансформаційна функція фінансових посередників відбиває трансформацію:

- а) інвестицій у заощадження;
- б) заощаджень в інвестиції;
- в) грошового капіталу в кредитний капітал;
- г) кредитного капіталу в фіктивний капітал.

5. Верхній рівень банківської системи представлений:

- а) центральним банком;
- б) комерційними банками;
- в) спеціалізованими фінансово-кредитними інститутами;
- г) поштово-ощадними установами.

6. Установи парабанківської системи відрізняються від банківських установ:

- а) виключенням із кола клієнтури фізичних осіб;
- б) відсутністю надання послуг із кредитування;
- в) наявністю вузької спеціалізації пропонованих послуг;
- г) відсутністю законодавчого регулювання діяльності.

7. Фінансові установи, що спеціалізуються на наданні довгострокових кредитів під заставу нерухомості, – це:

- а) інноваційні банки;
- б) іпотечні банки;
- в) облікові банки;
- г) ощадні банки.

8. Переуступка дебіторської заборгованості клієнтів, пов'язаної з поставкою товарів чи наданням послуг, виконується:

- а) лізинговими компаніями;
- б) факторинговими компаніями;
- в) фінансовими компаніями;
- г) інвестиційними компаніями.

9. Підприємницьку діяльність, пов'язану зі здачею в оренду рухомого чи нерухомого майна, здійснюють:

- а) факторингові компанії;
- б) благодійні фонди;
- в) лізингові компанії;
- г) страхові компанії.

10. Кредитні установи, які створюються для надання населенню послуг щодо зберігання предметів домашнього користування та / або видачі позик під заставу цих предметів, – це:

- а) фінансові компанії;
- б) ломбарди;

- в) позиково-ощадні асоціації;
- г) страхові компанії.

11. Фінансова установа, яка залучає грошові заощадження своїх членів для взаємного кредитування, надання фінансових послуг шляхом об'єднання грошових внесків, – це:

- а) кредитна спілка;
- б) каси взаємодопомоги;
- в) благодійна організація;
- г) ломбард.

12. Банки, які функціонують у вузькому секторі ринку, називаються:

- а) спеціалізовані;
- б) універсальні;
- в) аутсайдери;
- г) локальні.

13. Фінансові посередники не мають можливість:

- а) відносно дешево (завдяки ефекту масштабності) накопичувати достовірну інформацію про стан справ у позичальників і вкладників;
- б) використовувати накопичену інформацію в інтересах своїх клієнтів;
- в) продавати накопичену інформацію за нижчою ціною;
- г) надавати інформацію про своїх клієнтів будь-якій особі, яка зацікавлена в ній.

14. Витрати фінансових посередників, пов'язані з купівлею / продажем фінансових інструментів, називаються:

- а) трансакційні;
- б) змінні;
- в) постійні;
- г) торгові.

15. Витрати фінансових посередників, пов'язані з визначенням кредиторам кредитоспроможності позичальника і відстеженням того, як позичальники використовують отримані кошти, називаються:

- а) моніторингові;
- б) інформаційні;
- в) трансакційні;
- г) постійні.

16. Діяльність фінансових посередників забезпечує умови для економії часу:

- а) виключно економічним одиницям із профіцитом бюджету;
- б) виключно економічним одиницям із дефіцитом бюджету;

- в) витрачається державними органами регулювання для здійснення контролю стану ринку фінансових послуг;
- г) як економічним одиницям з профіцитом, так і з дефіцитом бюджету.

ТЕМА 10

ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- шляхів створення та причин виникнення центральних банків;
- основних завдань центральних банків;
- функцій центрального банку країни;
- сутності обліково-дисконтної політики центрального банку;
- мети створення та основних принципів функціонування Європейського центрального банку.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вмінь:

- розмежовувати завдання та функції центрального банку країни;
- характеризувати систему управління Національним банком України.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Облікова ставка НБУ – величина плати (у процентах), що стягується Національним банком України за проведення операції з кредитування комерційних банків шляхом рефінансування їхніх активних операцій.

2. Грошово-кредитна політика – комплекс взаємозв'язаних, скоординованих на досягнення задалегідь визначених економічних та соціальних цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, які здійснює держава через центральний банк.

3. Операції на відкритому ринку – інструмент грошово-кредитної політики, який найбільше застосовується в країнах з високорозвинутими ринковими економіками.

4. Політика експансії – швидке збільшення пропозиції грошей для посилення стимулювання ділової активності, підвищення рівня зайнятості та темпів економічного зростання.

5. Політика рестрикції – різке зниження темпів пропозиції грошей з метою «охолодження» кон'юнктури ринків завдяки зменшенню платоспроможного попиту.

6. Кредит овернайт – кредит, що надається центральним банком комерційному банку за визначеною процентною ставкою на один робочий день через постійно діючу лінію рефінансування.

7. Ставка овернайт – процентна ставка, що встановлюється НБУ щоденно для надання банкам кредиту овернайт.

8. Депозитний сертифікат НБУ – борговий цінний папір НБУ у бездокументарній формі.

9. Обов'язкові резерви банків – частка депозитів банків, яка має зберігатися зазвичай на рахунку в центральному банку як резерви.

10. Пряме РЕПО – угода, за якою центральний банк купує цінні папери з домовленістю, що продавець викупить їх через певний проміжок часу на заздалегідь установлених умовах.

11. Зворотне РЕПО – угода, за якою центральний банк продає цінні папери і покупець погоджується продати їх назад центральному банку на заздалегідь установлених умовах.

12. Стратегічні цілі монетарної політики – цілі, визначені як ключові у загальноекономічній політиці держави.

13. Проміжні цілі монетарної політики – полягають у змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей.

2. Лекційний матеріал

План

1. Походження і розвиток центральних банків
2. Функції центральних банків
3. Центральний банк як провідник монетарної політики
4. Становлення центрального банку України
5. Трансформація Національного банку України

Література: [1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 14, 15, 55, 61, 94, 97, 99, 102].

1. Походження і розвиток центральних банків

Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є центральний банк. Головне призначення центральних банків – управління грошовим оборотом. Інституційні основи центральних банків були закладені протягом століть. Виникла необхідність державного регулювання грошового обороту та захисту коштів вкладників банку від банківських крахів. Частиною цього регулювання була спочатку централізація, а потім і концентрація банківської емісії в одному банку. Поступово такі банки перетворилися в центральні банки. Такий шлях створення центральних банків називається *еволюційним*. *Еволюційний шлях* створення центральних банків характерний для тих країн, в яких капіталістичні відносини з'явилися досить рано й до ХХ ст. вже були емісійні банки.

Законодавчий (директивний) шлях створення центральних банків – *це їх установа на основі спеціального закону, який передбачає особливий статус створеного банку з моменту його заснування*. Такий шлях створення центральних банків характерний для:

- тих розвинених країн, у яких з тих чи інших причин не було єдиного емісійного банку;

- колишніх колоніальних держав;
- низки постсоціалістичних держав.

У розвитку центральних банків можна виділити чотири етапи (табл. 10.1).

Таблиця 10.1 – Основні етапи розвитку центральних банків

Етапи	Характеристика етапу
1-ий етап <i>XVII ст.</i>	Відсутнє чітке розмежування між комерційними та центральними банками. Не існує монополії на емісію банкнот. Комерційні банки активно застосовували випуск банкнот для накопичення капіталу
2-ий етап <i>XVII–XIX ст.</i>	Система золотомонетного стандарту, за якого законодавчо закріплювалося безпосереднє обертання золотих монет, їхній безперешкодний обмін на паперові банкноти. Централізація банкнотної емісії призвело до створення центральних емісійних банків: 1668 р. – центральний банк Швеції; 1694 р. – центральний банк Англії; 1816 р. – центральний банк Норвегії; 1860 р. – центральний банк Росії; 1875 р. – центральний банк Німеччини; 1880 р. – центральний банк Франції; 1893 р. – центральний банк Італії
3-ій етап <i>XIX–XX ст.</i>	Перехід від системи золотомонетного стандарту до системи обігу нерозмінних на золото грошей, позбавлених власної вартості. 1920 р. – прийняття Міжнародної фінансової конвенції, згідно з якою всі країни повинні були організувати свій центральний банк. 1940–1970 рр. – створення центральних банків у країнах Азії, Африки, Латинської Америки. 1991 р. – прийняття Верховною Радою України Закону «Про банки і банківську діяльність», згідно з яким на базі Української республіканської контори Державного банку СРСР був утворений Національний банк України, в нашій країні було розпочато функціонування центрального банку в ринковому розумінні цього поняття – як верхнього рівня банківської системи
4-ий етап <i>XX–XXI ст.</i>	Глобалізація світового фінансового ринку. Співпраця центральних банків на міждержавному рівні: – створення Банку міждержавних розрахунків, засновниками якого стали центральні банки більшості розвинених країн з метою сприяння співпраці, полегшення проведення міжнародних розрахунків; – створення Комітету з банківського регулювання і нагляду (Базельського Комітету), метою діяльності якого є розробка на основі дослідження світового банківського досвіду принципів ефективного банківського нагляду і рекомендацій Центральним банком щодо процедури аналізу банківських ризиків і критеріїв їхньої оцінки; – співпраця центральних банків з міжнародними валютно-кредитними фінансовими організаціями (Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, Світовий банк, Міжамериканський банк розвитку, Міжнародна фінансова організація, Азійський банк розвитку та ін.); створення наднаціональних центральних банків певних груп країн (Європейський центральний банк)

З другої половини ХХ ст. діяльність центральних банків розвивається в трьох напрямках:

- співробітництво центральних банків на міждержавному рівні;
- співробітництво центральних банків із міжнародними валютно-кредитними і фінансовими організаціями, а також із регіональними валютно-кредитними організаціями;

- створення наднаціональних центральних банків.

Визначальним для розуміння ролі центрального банку є його призначення – *забезпечення стабільності національних грошей і підтримка стійкості банківської системи.*

За характером власності центральні банки можна розподілити на три види:

- державні;
- акціонерні;
- змішані.

Центральний банк має *особливий правовий статус, обумовлений тим, що він поєднує в собі окремі риси банківських установ та державного органу управління.*

Організаційний статус центрального банку пов'язаний з організацією його діяльності, зокрема:

1. *Визначенням на законодавчому рівні завдань і функцій банку.* Вони можуть передбачатися:

- конституцією держави, законом «Про центральний банк» та його статутом;
- конституцією держави, законом «Про банки і банківську діяльність» та статутом банків;
- законодавством держави та статутом центрального банку.

2. *Формуванням статутного капіталу центрального банку.* Статутний капітал центральних банків може бути сформований:

- тільки з коштів держави;
- з коштів держави і приватного капіталу (акціонерного);
- тільки з приватного (акціонерного) капіталу.

3. *Взаємовідносини центральних банків з органами державної влади характеризуються:*

- рівнем самостійності (незалежності);
- ступенем участі центрального банку у фінансуванні державних незбалансованих витрат (бюджетного дефіциту);
- порядком призначення і звільнення вищого керівництва складу банку.

Перший керівник центрального банку може призначатися:

- вищим законодавчим органом;
- вищим виконавчим органом;
- главою держави.

2. Функції центральних банків

Головне призначення центрального банку – управління пропозицією грошей і регулювання діяльності банків з метою забезпечення стабільності національної валюти.

У всій їхній сукупності функції центральних банків можна об'єднати в групи:

1. Функції монопольної емісії банкнот. Ця функція однозначно стосується тільки випуску банкнот. Випуск монет у низці країн здійснює казначейство. Емісію депозитних грошей здійснюють комерційні банки. Від того, яке місце готівка займає в сукупній грошовій масі, визначається значимість емісійних функцій центрального банку. Наразі вся банкнотна емісія є *фідучіарною*, тобто не забезпеченою золотом.

Безготівкова емісія складає особливу проблему. Центральний банк не володіє ні формальною, ні фактичною монополією на таку емісію, і вона не рівнозначна коштам на рахунках комерційних банків у центрального банку.

2. Функція банку банків. Її реалізація забезпечується за такими напрямками:

- центральний банк забезпечує зберігання вільної касової готівки комерційних банків та здійснює касове обслуговування банків другого рівня;
- центральний банк здійснює розрахункове обслуговування банків другого рівня, організовує міжбанківські розрахунки;
- центральний банк є кредитором в останній інстанції.

Комерційні банки звертаються в центральний банк як до кредитора в останній інстанції у випадках, коли:

- банківська система загалом потребує збільшення резервів (ліквідності) через зростання обсягу ВВП;
- спостерігається масове вилучення вкладниками вкладів із банків, внаслідок чого виникає загроза для стабільності банківської системи;
- є серйозні проблеми з платоспроможністю і ліквідністю в окремого банку, які закривають йому доступ на міжбанківський ринок;
- виникла потреба регулювання миттєвої ліквідності банків;
- центральний банк зберігає обов'язкові резерви у комерційних банках.

3. Функція нагляду і контролю за діяльністю комерційних банків. Це проявляється в такому:

- розробляє нормативні документи, що регламентують порядок здійснення операцій комерційними банками у вигляді розпоряджень, положень;
- контролює дотримання комерційними банками загальних положень, правил здійснення банківських операцій;
- у низці країн видає ліцензію на здійснення банківської діяльності та виконання окремих банківських операцій;

– встановлює економічні нормативи, що регулюють діяльність комерційних банків і контролює їх дотримання комерційними банками;

– у багатьох країнах веде реєстр банків і кредитних організацій на основі реєстрації створюваних кредитних інститутів.

4. Функція банку й агента уряду, що забезпечується за такими напрямками:

– забезпечує касове виконання бюджету;

– здійснює розрахункове обслуговування урядових операцій;

– здійснює кредитування держави прямо або побічно;

– управляє державним боргом країни;

– формує і зберігає золоті резерви країни;

– представляє країну в міжнародних валютно-кредитних організаціях, де таке представництво передбачено статутом цих організацій;

– регулює міжнародні розрахунковий і платіжний баланси країни.

5. Функція грошово-кредитного регулювання. Грошово-кредитне регулювання має здебільшого впливати на валютний курс, процентні ставки і на загальний обсяг ліквідності банківської системи і, отже, економіки. Досягнення цих завдань має на меті:

– стабілізувати економічне зростання;

– утримувати безробіття та інфляцію на низькому рівні.

Регулювання банківської діяльності відбувається методами адміністративного та індикативного регулювання.

До методів адміністративного регулювання належать:

✓ реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;

✓ встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;

✓ застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;

✓ нагляд за діяльністю банків;

✓ надання рекомендацій щодо діяльності банків.

До методів індикативного регулювання відносять:

✓ встановлення обов'язкових економічних нормативів;

✓ визначення норм обов'язкових резервів для банків;

✓ встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;

✓ визначення процентної політики;

✓ рефінансування банків;

✓ встановлення кореспондентських відносин;

✓ управління золотовалютними резервами, включно з валютними інтервенціями;

✓ операції з цінними паперами на відкритому ринку;

✓ регулювання імпорту та експорту капіталу.

Виконання цих функцій дає можливість центральному банку найбільш ефективно організувати діяльність дворівневої кредитної системи для забезпечення потреб суб'єктів ринку в різних кредитно-фінансових послугах.

3. Центральний банк як провідник монетарної політики

Згідно зі статутом центральний банк зазвичай відповідає за стабільність грошового обігу і курсу національної валюти і з цією метою координує свою політику з іншими державними органами. Найчастіше грошово-кредитна політика являє собою один з елементів всієї економічної політики і прямо формується на основі пріоритетів уряду.

Грошово-кредитна політика – це комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених соціально-економічних цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, які здійснює держава через центральний банк країни.

Формування грошово-кредитної системи обумовлене двома факторами, які традиційно використовувалися в регулятивній практиці центральних банків:

- націлюванням її на регулювання готівково-грошової маси (пропозиції грошей) через емісійний механізм;
- забезпеченням регулювання пропозиції грошей через кредитний механізм.

Грошово-кредитна політика, основним провідником якої зазвичай є центральний банк, повинна здебільшого впливати на валютний курс, процентні ставки і на загальний обсяг ліквідності банківської системи і, отже, економіки. Розрізняють «вузьку» і «широкую» грошово-кредитну політику:

- ✓ *під вузькою політикою* розуміють досягнення оптимального валютного курсу за допомогою інвестицій на валютному ринку, облікової політики та інших інструментів, що впливають на короткострокові процентні ставки;
- ✓ *широка політика* переслідує своєю метою боротьбу з інфляцією через вплив на грошову масу в обігу.

За допомогою прямих і непрямих методів кредитного контролю регулюються ліквідність банківської системи і довгострокові процентні ставки.

Грошово-кредитна політика має бути чітко ув'язана з бюджетом і податковою політикою і, відповідно, з фінансуванням держбюджету.

Ключовим суб'єктом монетарної політики є держава, яка відповідає за створення в країні найбільш сприятливих для економічного та соціального розвитку монетарних умов. Реалізує завдання грошово-кредитної політики безпосередньо **апарат центрального банку в процесі своєї повсякденної діяльності**.

Об'єкти монетарної політики можна розподіляти на:

- **віддалені (кінцеві)** – це реальний сектор економіки і соціальна сфера, адже саме заради забезпечення їх належного розвитку здійснюється грошово-кредитне регулювання;

- **наближені (безпосередні)** – це ті змінні грошового ринку, через які монетарні імпульси впливають на віддалені об’єкти.

4. Становлення центрального банку в Україні

Ще до виходу України зі складу СРСР 20 березня 1991 р. був прийнятий закон «Про банки і банківську діяльність», відповідно до якого в Україні була створена дворівнева банківська система з Національним Банком України на першому рівні, мережею комерційних банків на другому рівні. НБУ та його обласні управління були створені на базі республіканської контори Державного банку СРСР і його обласних контор. Свою діяльність НБУ почав 01 вересня 1991 р.

Основи правового статусу НБУ закріплені Конституцією країни і в законі України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. Згідно з Конституцією України основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Виконуючи свою основну функцію, Національний банк повинен виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Національний банк у межах своїх повноважень сприяє стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню цінової стабільності в державі.

Національний банк України також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання і підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України за умови, що це не перешкоджає досягненню цілей. Згідно з Конституцією України НБУ дано право законодавчої ініціативи у Верховній раді України, що визначає його особливу роль у системі органів державного управління. Відповідно до закону держави «Про Національний банк України» основною метою діяльності НБУ є забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

Основні принципи функціонування Національного банку України передбачають:

- **принцип незалежності:** НБУ не залежить від органів державної виконавчої влади. Він підтримує політику уряду доти, поки вона не суперечить стабільності національної валюти. Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного і соціального розвитку;

- **принцип президентського і парламентського контролю за діяльністю НБУ.** У своїй діяльності центральний банк країни підпорядкований президенту України та Верховній раді України в межах їхніх конституційних повноважень. Підзвітність означає:

- призначення на посаду та звільнення з посади голови Національного банку України Верховною Радою України за поданням Президента України;

- призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку України;

- призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку України;
- доповідь голови банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку України;
- надання президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Національний банк України щоквартально надає інформацію Президенту України, Кабінету Міністрів України та Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності щодо безготівкової емісії у відповідному періоді, а саме:

- проведення операцій із рефінансування банків;
- проведення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку;
- проведення операцій на фондовому ринку.

Національний банк України має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій;

- **принцип економічної самостійності Національного банку України.** НБУ є самостійною юридичною особою з відповідним статутним фондом (10 млн грн), сформованим за рахунок коштів держави. Свої витрати НБУ покриває за рахунок доходів від виконаних операцій;

- **принцип централізованої системи НБУ.** Система роботи НБУ організована так, щоб забезпечити реалізацію одиниці державної монетної політики в усіх регіонах країни під загальним централізованим управлінням;

- **принцип єдиної системи банків.** Усі підрозділи та установи НБУ об'єднані спільністю цілей і завдань, що стоять перед НБУ;

- **принцип вертикальної системи.** Призначення посадових осіб здійснюється тільки по вертикалі.

5. Трансформація Національного банку України

Інституційна перебудова регулятора – важлива частина програми реформи фінансового сектора.

Завдання програми реформи фінансового сектора:

- досягнення рівня та вимог ЄС з розвитку фінансового сектора;
- сталий розвиток фінансового сектора;
- досягнення макроекономічної стабільності;
- вирішення проблем минулого.

Високорівневий підхід трансформації НБУ був затверджений у жовтні 2014 р. за 7 основними напрямками:

- ✓ визначення основних функцій (мандату), виведення неключових функцій;

- ✓ нова функціональна організаційна структура;
- ✓ скорочення ієрархічності;
- ✓ централізація функцій через запровадження дивізіоналізації;
- ✓ оптимізація мережі територіальних управлінь;
- ✓ оптимізація чисельності персоналу;
- ✓ реінжиніринг процесів.

Головна мета трансформації НБУ – *підвищення інституційної спроможності* виконувати регулятором *свої ключові функції*, передбачені ст. 6–7 Закону України «Про Національний банк України».

Основні функції НБУ:

- сприяння фінансовій стабільності;
- сприяння додержанню стійких темпів економічного зростання;
- досягнення та підтримка цінової стабільності.

Напрями досягнення цілей:

- ✓ підвищення якості системи прийняття рішень;
- ✓ спрощення діяльності НБУ як організації;
- ✓ незалежність у формулюванні та імплементації політики

Реалізація протягом трьох епатів проєкту трансформації допоможе НБУ повноцінно реалізовувати функції, визначені законодавством України, відповідно до найкращих світових практик:

Етап 0 – Фокус на спрощенні: Організаційна трансформація.

Етап I – Фокус на підвищення якості рішень: Реінжиніринг процесів.

Етап II – Фокус на незалежності: Імплементація нової візії.

Для реалізації проєкту Національний банк України:

- проаналізував діючу структуру та процеси в Національному банку України;
- провів серію консультацій із міжнародними організаціями, місіями та провідними міжнародними та вітчизняними експертами;
- проаналізував понад 100 моделей центральних банків різних країн світу;
- обрав модель Банку Англії як зразок перебудови внутрішньої організаційної структури.

Обрана організаційна модель фокусується на виконанні ключових функцій центрального банку.

Структуру Національного банку переформатовано у шість блоків:

- ✓ загальний блок, або блок голови Національного банку України;
- ✓ блок пруденційного нагляду;
- ✓ блок монетарної стабільності;
- ✓ блок ринкових операцій;
- ✓ блок розрахункових операцій;
- ✓ блок фінансово-адміністративних операцій.

Отже, діяльність регулятора поділена за функціональними ознаками на окремі блоки, за діяльність кожного з яких відповідає окремий член Правління.

Реінжиніринг процесів – це загальноприйнятий нині революційний спосіб організаційної перебудови. Реінжиніринг є фундаментальним переосмисленням і радикальним перепроєктуванням бізнес-процесів для досягнення вагомих покращень у таких ключових для сучасного бізнесу **показниках результативності, як витрати, якість, рівень обслуговування та оперативність**. Вважається, що це визначення, запропоноване М. Хаммером та Дж. Чампі, досить точно відбиває сутність наведеного явища.

Етап II – імплементація нових місії та візії центрального банку. У межах реформи фінансового сектора інституційна перебудова НБУ, очищення та перезавантаження банківського сектора та реформа фінансового сектора мають відбуватися одночасно, щоб забезпечити успіх та синергію.

Місія НБУ – забезпечення цінової та фінансової стабільності з метою сприяння сталому економічному розвитку України.

Трансформація діяльності Національного банку України на сьогодні має такі результати:

- **змінена структура управління:** з ієрархічної на простішу та більш пласку функціонально-матричну модель;
- **спрощено систему підпорядкування** – залишилося 4 рівні підпорядкування: Правління НБУ – директори департаментів – начальники управлінь – начальники відділів;
- **склад Правління Національного банку України зменшено з 11 до 6 осіб** (голова та п'ять заступників);
- **створені та працюють дев'ять комітетів:**
  - ✓ комітет з монетарної політики;
  - ✓ комітет з фінансової стабільності;
  - ✓ комітет з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем;
  - ✓ кредитний комітет управління активами та пасивами;
  - ✓ комітет з конкурсних торгів;
  - ✓ тендерний комітет;
  - ✓ комітет з управління операційними ризиками та безперервністю діяльності НБУ;
  - ✓ комітет із управління змінами;
  - ✓ бюджетний комітет;
- **впроваджено регулювання ринку небанківських фінпослуг («спліт»).**

З 01 липня 2020 р. Національний банк став регулятором ринку небанківських фінансових послуг фінансового сектора, а саме: страхових, лізингових, факторингових компаній, кредитних спілок, ломбардів та інших фінансових компаній.

Упродовж адаптаційного періоду, який тривав до 01 липня 2020 р., Національний банк України зосередив свої зусилля на створенні внутрішнього потенціалу, необхідного для здійснення ключових регуляторних функцій (ліцензування та нагляд тощо) та організації допоміжних функцій. Зусилля Національного банку України спрямовані на здійснення ефективної та скоординованої передачі функцій від Нацкомфінпослуг до Національного банку України. Додатковим фокусом діяльності НБУ буде аналіз ринку та розробка проєктів законів / підзаконних нормативно-правових актів із врахуванням результатів такого аналізу.

3. Запитання для самоперевірки

1. Які банки були попередниками центральних?
2. У чому полягає призначення центрального банку?
3. Чим обумовлене виникнення центральних банків?
4. Назвіть основні напрями діяльності центральних банків.
5. Охарактеризуйте функції Національного банку України.
6. Як можна охарактеризувати правовий статус центрального банку?
7. Кому підзвітний Національний банк України? Поясніть, як саме.
8. Коли було прийнято Закон «Про Національний банк України»?
9. Назвіть методи грошово-кредитного регулювання.
10. У чому полягає функція управління грошовим оборотом?
11. Назвіть суб'єкти монетарної політики.
12. Що являє собою грошово-кредитна політика?
13. На які дві групи поділено інструменти грошово-кредитної політики?
14. Назвіть види грошово-кредитної політики.
15. Чому центральний банк посідає провідне місце в системі банківського регулювання?
  16. У чому полягає організація діяльності і перспективи розвитку центральних банків держав із розвинутою ринковою економікою?
  17. Поясніть динаміку розвитку кредитних відносин НБУ з урядом України.
  18. Охарактеризуйте взаємовідносини НБУ з міжнародними валютно-фінансовими інститутами.
  19. Поясніть структуру й особливості формування платіжного балансу України.
  20. У чому полягає значення грошово-кредитної політики у загальнодержавній економічній політиці України?
  21. Поясніть основні світові тенденції розвитку системи банківського регулювання і нагляду.

4. Тестові завдання

1. Купівля-продаж центральним банком цінних паперів здійснюється з метою:

- а) отримання доходу;
- б) виконання функції агента уряду;
- в) оперативного регулювання обсягу грошової маси в обігу;
- г) стратегічного регулювання економіки країни.

2. Обслуговуючи внутрішній державний борг уряду, НБУ виконує функцію:

- а) емітента державних цінних паперів;
- б) контролю та нагляду за діяльністю банків;
- в) дилера на вторинному ринку державних цінних паперів;
- г) агента уряду з обслуговування емісії державних цінних паперів.

3. Норма обов'язкових резервів комерційних банків у центральному банку:

- а) використовується для обмеження вилучення вкладниками коштів із рахунків у банках;
- б) являє собою середню величину маси грошей, необхідну для забезпечення стійкості грошового обігу;
- в) зараз не використовується;
- г) є інструментом регулювання грошової маси в обігу.

4. Національний банк України створено:

- а) еволюційним шляхом;
- б) законодавчим (директивним) шляхом;
- в) на основі міждержавних угод;
- г) на комерційній основі.

5. Історичними попередниками центральних банків були:

- а) спеціалізовані комерційні банки;
- б) небанківські фінансово-кредитні інститути;
- в) емісійні банки;
- г) банкнотні банки.

6. Шлях створення центрального банку на основі прийняття законодавчого акту держави називається:

- а) директивний або законодавчий;
- б) правовий;
- в) примусовий;
- г) еволюційний.

7. Шлях створення центральних банків, що виникли у процесі тривалого історичного розвитку називається:

- а) директивний;
- б) правовий;
- в) примусовий;
- г) еволюційний.

8. Наднаціональним центральним банком є:

- а) Європейський центральний банк;
- б) Європейський інвестиційний банк;
- в) Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
- г) Європейський банк реконструкції та розвитку.

9. Національний банк України:

- а) не може отримувати за результатами своєї діяльності прибуток;
- б) може отримувати за результатами своєї діяльності прибуток;
- в) здійснює емісію депозитних грошей;
- г) здійснює розрахунково-кредитне обслуговування державних підприємств.

10. Особливий статус центрального банку виявляється в тому, що він:

- а) має монополне право на випуск банкнот;
- б) має монополне право на випуск банкнот і монет;
- в) одночасно є банківською установою та органом державної влади;
- г) являє собою банк першого рівня.

11. Як називається вид незалежності центрального банку, що передбачає його незалежність як самостійного державного органу:

- а) фінансова незалежність;
- б) функціональна незалежність;
- в) особиста незалежність;
- г) інституційна незалежність?

12. Головним призначенням центрального банку є:

а) забезпечення стабільності національної або колективної валюти;

б) забезпечення стабільності національної валюти і банківської системи країни;

в) забезпечення стабільності функціонування фінансово-кредитної системи країни;

г) управління грошовим обігом на неінфляційній основі.

13. До інструментів грошово-кредитної політики центрального банку належить:

- а) лімітування центральним банком кредитних операцій комерційного банку;
- б) встановлення процентних ставок комерційних банків;
- в) операції на відкритому ринку;
- г) страхування кредитів.

14. В історичному плані виникнення центральних банків було обумовлене:

- а) потребами в централізації банкотної емісії;
- б) розширенням товарного виробництва і товарного обігу;
- в) загостренням конкуренції між банками;
- г) розвитком форм власності.

15. Необхідність передачі центральному банку функції регулювання кількості грошей в обігу виникла в умовах системи:

- а) золотомонетного стандарту;
- б) «кульгаючої» валюти;
- в) обігу грошей, нерозмінних на золото;
- г) золотодевізного стандарту.

ТЕМА 11

КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- призначення комерційних банків як суб'єктів економіки;
- принципів діяльності комерційних банків;
- функцій комерційних банків;
- видів комерційних банків за певними ознаками;
- основних джерел формування ресурсів комерційних банків;
- видів банківських послуг.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вмінь:

- характеризувати пасивні операції комерційних банків;
- характеризувати активні операції комерційних банків;
- виявляти проблеми щодо функціонування комерційних банків в Україні;
- формулювати особливості становлення і розвитку комерційних банків в Україні.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Комерційні банки – кредитні установи, що здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення переважно завдяки грошовим коштам, залученим у вигляді внесків і позичок.

2. Операції з формування власного капіталу – це сукупність заходів щодо формування статутного та інших фондів і резервів, у яких розміщується власний капітал банків.

3. Операції із залучення коштів – це сукупність заходів банків щодо мобілізації коштів на поточних, строкових та інших рахунках клієнтів.

4. Строкові депозити – це кошти, які розміщені у банках на певний строк не менше від одного місяця і які можуть бути знятими після закінчення цього терміну або після попереднього повідомлення банку.

5. Сертифікат – це цінний папір, що може використовуватися його власником як платіжний засіб і мати обіг на фондовому ринку.

6. Операції з позичання коштів – це дії апарату банку з мобілізації коштів шляхом емісії та продажу банківських облігацій та отримання позичок в інших банках, зокрема в НБУ.

7. Активні операції – діяльність, пов'язана із розміщенням і використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів для одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків і підтриманні ліквідності.

8. Кредитні операції – проведення комплексу дій, пов'язаних із наданням і погашенням банківських позичок.

9. Факторинг – купівля банком у клієнта права на вимогу боргу.

10. Інвестиційні операції банків – це вкладення коштів банку у цінні папери підприємств (державних, колективних, приватних) на відносно тривалий період.

11. Кредитний ризик – ризик несплати позичальником основного боргу та відсотків, що належать кредитору.

12. Кредитний портфель – сукупність усіх позик, наданих банком з метою отримання прибутку.

13. Ліквідність банку – спроможність банку з погляду виконання як звичайних, так і непередбачених зобов'язань.

14. Процентний ризик – ризик змін процентних ставок, що негативно позначається на прибутку банку.

15. Рейтинг банку – показник, за яким проводиться порівняння банків за допомогою обраних критеріїв.

16. Пасивні операції банків – операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій.

17. Кредитоспроможність – наявність передумов для отримання кредиту та здатність повернути його. Визначається показниками, які характеризують позичальника: його акуратністю при розрахунках за раніше отримані кредити, його поточним фінансовим станом, здатністю в разі необхідності мобілізувати кошти із різних джерел.

18. Балансовий прибуток банку – загальна сума прибутку від усіх видів діяльності банку, яка відбивається в балансі.

19. Банківські ресурси – сукупність коштів, які знаходяться в розпорядженні банку та використовуються ним для здійснення кредитних та інших активних операцій.

20. Статутний фонд – сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників у грошовій формі, які надаються ними у постійне розпорядження банку.

2. Лекційний матеріал

План

1. Походження і розвиток банків
2. Сутність, види й організаційна структура комерційних банків
3. Принципи діяльності банків
4. Сутність, основні принципи організації банківських операцій, їхня класифікація
5. Пасивні операції комерційних банків
6. Активні операції комерційних банків
7. Посередницько-довірчі операції банків

Література: [2, 3, 5, 8, 9, 14, 15, 56–66, 86, 89, 90, 91].

1. Походження і розвиток банків

Комерційні банки складають основу кредитної системи країни і концентрують основну частину їхніх ресурсів. Правовим фундаментом банківської діяльності в Україні є Закон України «Про банки і банківську діяльність», який був прийнятий Верховною радою України 07.12.2000 р.

Банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати такі операції: залучення у вигляді вкладів грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Основне призначення банку – посередництво в переміщенні грошових коштів від кредиторів до позичальників і від продавців до покупців. Але банки як суб'єкти фінансового ринку, мають дві суттєві ознаки, що відрізняє їх від усіх інших його суб'єктів:

– по-перше, для банків характерний **подвійний обмін борговими зобов'язаннями**: вони розміщують свої власні боргові зобов'язання (депозити, вкладні свідоцтва, ощадні сертифікати тощо), а мобілізовані на цій основі кошти розміщують у боргові зобов'язання та цінні папери, випущені іншими. Це відрізняє банки від фінансових брокерів і дилерів, що здійснюють свою діяльність на фінансовому ринку, не надаючи власних боргових зобов'язань;

– по-друге, банки відрізняє **прийняття на себе безумовних зобов'язань із фіксованою сумою боргу перед юридичними і фізичними особами**, наприклад, під час переміщення коштів клієнтів на рахунки й у вклади, під час випуску депозитних сертифікатів тощо. Цим банки відрізняються від різних інвестиційних фондів, які мобілізують ресурси на основі випуску власних акцій. Фіксовані за сумою боргу зобов'язання несуть в собі найбільший ризик для посередників (банків), оскільки мають бути сплачені в повній сумі незалежно від ринкової кон'юнктури, тоді як інвестиційна компанія (фонд) усі ризики, пов'язані зі зміною вартості її активів і пасивів, розподіляє серед своїх акціонерів.

Стратегічна мета комерційного банку – бути найнадійнішим універсальним (або спеціалізованим) банком країни, зорієнтованим на інтереси клієнтів, бути лідером у наданні повного спектру якісних послуг по всіх сегментах фінансового ринку, сприяти інтеграції на міжнародні ринки грошових коштів і капіталів.

Характерна особливість комерційних банків полягає в тому, що **основною метою їхньої діяльності є отримання прибутку** (в цьому полягає їхній «комерційний інтерес») у системі ринкових відносин).

Для досягнення основної мети банку необхідно:

- надавати якісні банківські послуги;
- сприяти економічному розвитку корпоративних і поліпшенню добробуту індивідуальних клієнтів на основі взаємовигідного партнерства;
- отримувати максимальний прибуток для власного розвитку;
- завойовувати й утримувати передові позиції на фінансовому ринку країни.

Ознаки комерційного банку:

– є юридичною особою, діяльність якого спрямована на отримання прибутку;

– створюється у формі господарського товариства – у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, дочірнього товариства. В Україні Законом дозволено створення комерційних банків тільки у вигляді публічного акціонерного товариства або у вигляді кооперативного банку. Наразі всі комерційні банки України є публічними акціонерними товариствами;

- є організацією, створеною для здійснення банківських операцій;
- діє на підставі ліцензії, що видається центральним банком країни;
- володіє спеціальною компетенцією, тобто може отримувати прибуток шляхом проведення певних операцій.

Банки виконують у ринковій економіці такі функції:

- посередництво в кредитах;
- посередництво в платежах;
- мобілізація грошових доходів і заощаджень і перетворення їх у капітал;
- створення кредитних засобів обігу (банкнот, чеків, векселів), які замінюють металеві гроші.

2. Сутність, види й організаційна структура комерційних банків

Потрібно зазначити, що в банківському законодавстві України поняття «комерційний банк» не використовується, а представлено поняттям «банк». Все різноманіття комерційних банків можна класифікувати за такими ознаками:

1. За приналежністю статутного капіталу:

- банки резиденти – це банки, статутний капітал яких сформовано лише за рахунок коштів резидентів;
- банки-нерезиденти – це банки, статутний капітал яких сформовано лише за рахунок коштів іноземних інвесторів;
- банки за участю іноземного капіталу – це банки, статутний капітал яких сформований за змішаною участі коштів резидентів і нерезидентів.

2. За типом власності:

- державні;
- недержавні (приватні).

Державні – це банки, у яких капітал належить державі. Частка держави у статутному капіталі державного банку для отримання банком статусу державної різними країнами – різна. В Україні держбанк – це банк, в якому 100 % статутного капіталу належить державі. До них належать: АТ «Ощадбанк», АТ «Ексімбанк» (акціонерне товариство «Державний експортно-імпортний банк України»), ПАТ КБ «Приватбанк» (з 2016 р. перейшов у власність держави). У капіталі АБ «Укргазбанк» Міністерство фінансів України володіє 94,94 %, а в АТ «Розрахунковий центр» Національний банк України – 77,79 %. До речі, в законі України «Про банки та банківську діяльність» чітко вказано, що державним банком є той, в якого державна частка у статутному капіталі становить 100 %, тому можна стверджувати, що ті, банки, які мають частку державної власності менше показника 100 % не можна чітко назвати державними банками. Проте, очевидним залишається факт, що 75 % і більше частки держави у статутному капіталі будь-якого банку надає їй безумовні права на управління цим банком. Отже, таке визначення нівелює різницю між державними банками та банками з державною участю.

Усі інші банки в Україні – недержавні (приватні).

3. За кількістю власників комерційні банки поділяються на:

- унітарні – це банки, які мають одного власника, до них належать державні банки та недержавні банки з одним власником;
- колективні – це банки, капітал яких належить декільком власникам.

4. Залежно від організаційно-правової форми:

- акціонерні;
- товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ);
- кооперативні.

Відповідно до внесених змін до чинного банківського законодавства кінця 2006 р. банки в Україні можуть створюватися лише у формі акціонерних товариств та кооперативних банків.

5. Залежно від наявності філій:

• багатofilійні, наприклад, станом на 01.01.2019 р. ПАТ КБ «ПриватБанк» мав 2 021 відділення. За цим показником він поступається лише АТ «Ощадбанк», мережа філій якого нараховує близько 15 000 одиниць і має відділення у всіх адміністративних районах країни. Протягом 2018 р. відбулося скорочення кількості відділень на 222 установи, а за 3 роки – на 567 відділень. Мережа відділень банку АТ «ПУМБ» поширена в усіх областях країни. Всеукраїнська регіональна мережа нараховує понад 190 відділень. Наразі через анексію Криму і військи дії на Сході України кількість філій і відділень банків скоротилася;

- малофілійні, акціонерне товариство «Правекс Банк» має 97 відділень по Україні;

- безфілійні, наприклад, O.Bank – новий цифровий банк на українському ринку банківських послуг, Sportbank – це сучасний мобільний банк без відділень і зайвих паперів, технологічний банківський продукт і сервіс, який допомагає українцям вести активний спосіб життя та одночасно дає можливість управляти особистими фінансами швидше, простіше і вигідніше. Всі дії з власними коштами зрозумілі і доступні цілодобово відразу в додатку на смартфоні, що істотно полегшує управління фінансами. Це означає, що ходити у відділення клієнту Sportbank немає необхідності, а якщо потрібна буде допомога менеджерів, у банку працює цілодобова служба підтримки. Питання поставити можна телефоном або в будь-якому зручному месенджері (Telegram, Viber, Messenger), Sportbank – це спільний проєкт IT-компанії Duvotech і компанії N1. IT-компанія Duvotech має багаторічний досвід і експертизу в банківській та IT-сфері, а також низку успішно реалізованих fintech-проєктів: кредитні фабрики, платіжні рішення, програми лояльності, CRM-системи тощо.

Виділяють ще системоутворюючий банк – банк, зобов'язання якого становлять не менш ніж 10 % від загальних зобов'язань банківської системи.

6. Залежно від діапазону дії і сектора ринку, на якому вони функціонують, виділяють:

- універсальні банки;
- спеціалізовані банки, в яких виділяють спеціалізації:
  - клієнтурна;
  - галузева;
  - функціональна.

В Україні банки самостійно визначають напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами послуг. Національний банк України визначає види спеціалізованих банків та порядок набуття банком статусу спеціалізованого.

Згідно з українським законодавством, банк отримує статус спеціалізованого ощадного банку, якщо понад 50 % пасивів банку є вкладками фізичних осіб (незалежно від типу активів). Крім того, банк отримує статус спеціалізованого банку довірчого управління, якщо обсяг операцій за договорами довірчого управління становить 100 % і більше сукупних активів банку.

7. За територіальною ознакою:

- регіональні;
- національні;
- міжнародні.

8. За характером взаємовідносин з клієнтами та між собою:

- уповноважені банки, що мають генеральну ліцензію на здійснення певних видів банківських операцій та на обслуговування певної клієнтури;

- банки-гаранти – банк, який поручився і зобов'язаний зробити платежі за свого клієнта. Видає гарантії за дорученням і за рахунок клієнтів, а також за рахунок банків-кореспондентів. Найбільше поширення мають платіжні гарантії. Банк-гарант зобов'язується перед кредитором за виконання боржником його платіжних зобов'язань за контрактом. Банк-гарант здатний забезпечувати також виконання й інших договірних зобов'язань у грошовій формі (повернення авансу, виконання умов торгів або контракту тощо);

- банки-кореспонденти – банк, що виконує платежі, розрахунки, та інші операції за дорученням іншого банку і за його рахунок. Для виконання доручень банки-кореспонденти відкривають спеціальні кореспондентські рахунки «Лоро» і «Ностро». Банки-кореспонденти – банки в різних містах чи країнах, між якими існує спеціальна угода із взаємного обслуговування клієнтів.

9. За ступенем впливу на економіку країни:

- банки-монополісти – це банки, які займають на певному сегменті ринку банківських послуг більш ніж 35 %;

- банки-аутсайдери – банки, що займають незначне місце на ринку.

10. За фінансовим станом:

- фінансово стійкі, або стабільні банки, – це банки, які здатні відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування в конкурентному середовищі;

- проблемний банк – банк, щодо якого НБУ прийняв рішення про віднесення до категорії проблемних у порядку, передбаченому законом України «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правовими актами НБУ;

- неплатоспроможний банк – банк, щодо якого НБУ прийняв рішення про віднесення до категорії неплатоспроможних у порядку, передбаченому ЗУ «Про банки і банківську діяльність»;

- кризові банки;

- банки-банкрути. Наразі в Україні 83 банки перебувають на етапі ліквідації.

Активне очищення банківської системи України почалося в 2014 р. Зокрема, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб з 14 березня 2014 р. ввів тимчасові адміністрації в банках «Форум» і «Меркурій». Раніше, 03 березня, Фонд ввів тимчасові адміністрації в «БрокБізнесбанку» і «Реал Банку», 17 січня – у банку «Даніель». Також фонд продовжує ліквідацію банків «Таврика», «Ерде Банк», «Базис», «Інноваційно-промисловий банк», «Столиця», «СоцКом Банк», «Володимирський», «Діалогбанк», але виплати вкладникам цих банків, які покладено відшкодувати за рахунок коштів фонду, проведені практично на 100 %. Фонд

продовжив ліквідацію банку «Таврика», яка проводиться з 21 березня 2013 р. до 20 березня 2015 р. Всього за період дії тимчасової адміністрації та ліквідації банку до 01 лютого поточного року його вкладники отримали 1,820 млрд грн, або 99,5 % від суми, що підлягає виплаті з Фонду гарантування вкладів. У період тимчасової адміністрації банку вкладники можуть отримати кошти по депозитах, термін дії яких закінчився, і за поточними рахунками, з відсотками на дату визнання банку неплатоспроможним, у межах 200 тис. грн. Кількість банків, визнаних НБУ неплатоспроможними з 2014 по 2019 рр., наведено на рис. 11.1.

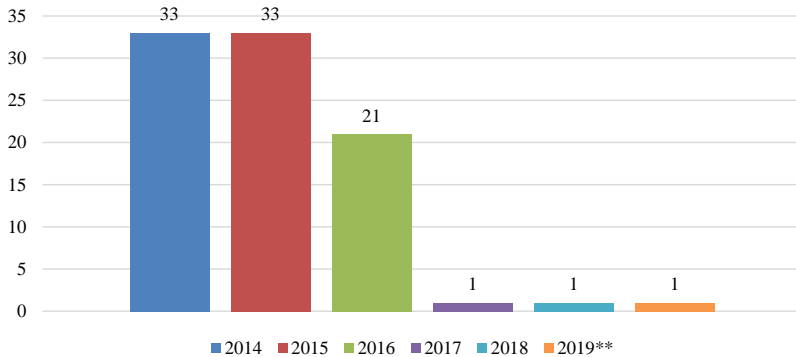

Рис. 11.1 – Кількість банків, визнаних НБУ неплатоспроможними, за роками*

* Український банк реконструкції та розвитку відновив роботу після зміни власника

** Розпочався повторний процес ліквідації установи «Комерційний банк Хрещатик» після рішення Верховного Суду

Організаційна структура комерційного банку визначається його статутом. Фактори, що впливають на вибір організаційної структури банку:

- розмір банку;
- види операцій та їхня масштабність;
- обсяги зовнішньоекономічної діяльності;
- форма власності.

Організаційна структура комерційного банку визначається за двома елементами:

- ✓ структура органів управління;
- ✓ структура функціональних підрозділів і служб банку.

До складу органів управління банком входять:

- загальні збори акціонерів (учасників);
- наглядова рада банку;
- управління (рада директорів) банку на чолі з головою.

Головним органом управління комерційним банком є загальні збори акціонерів. Головним виконавчим органом в акціонерному банку є правління, яке у своїй діяльності підзвітне загальним зборам акціонерів. При чисельності акціонерів понад 10 у банку має бути обрана наглядова рада, яка здійснює керівництво банку в перервах між черговими зборами акціонерів банку. Вищим виконавчим органом є правління банку. У державному банку функції загальних зборів і наглядової ради суміщені. Вищий виконавчий орган – правління банку.

Контроль за господарсько-фінансовою діяльністю банку здійснює ревізійна комісія.

Організаційна структура банку містить функціональні підрозділи і служби, кількість яких визначається економічним змістом і обсягом виконуваних ним операцій.

Для забезпечення додаткових заходів з метою управління ризиками банки створюють постійно діючі комітети:

- кредитний комітет – щомісяця оцінює якість активів банку та готує пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;
- комітет з питань управління активами і пасивами – щомісяця розглядає собівартість пасивів та прибутковість активів і приймає рішення щодо політики відсоткової маржі, розглядає питання відповідності строків активів та пасивів та надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення невідповідностей в часі, що виникають;
- тарифний комітет – щомісяця аналізує співвідношення собівартості послуг та ринкової конкурентоспроможності діючих тарифів, відповідає за політику банку щодо операційних доходів.

Основними функціональними підрозділами, які безпосередньо здійснюють банківські операції та обслуговують клієнтів, є департаменти банку. Такими департаментами в універсальному комерційному банку можуть бути: департамент прогнозування діяльності банку, департамент розробки основ комерційної діяльності банку, департамент удосконалення управління; відділ управління ліквідністю банку, департамент маркетингу та зв'язків із клієнтурою, кредитний департамент, валютний департамент, департамент депозитних операцій, департамент розрахунково-касового обслуговування, департамент операцій з цінними паперами, департамент управління філіями банку, департамент аналізу і статистики тощо.

В організаційну структуру банку входять також різноманітні служби: відділ кадрів, відділ охорони, адміністративно-господарський відділ, юридичний відділ, ревізійний відділ (служба внутрішнього аудиту), бухгалтерія, відділ впровадження та експлуатації ЕОМ.

Спеціалізований банк відрізняється від універсального меншим колом здійснюваних операцій, а тому організаційна структура спеціалізованого банку буде залежати від того, який характер спеціалізованого банку. Загалом організаційна структура спеціалізованого банку буде базуватися на типовій структурі універсального.

Залежно від ступеня централізації організаційні структури можуть бути централізованими і децентралізованими. Побудова оргструктури за ступенем централізації визначається такими факторами:

- важливість і кількість управлінських рішень;
- компетенція низових ланок;
- рівень контрольованості низових ланок.

У сучасних умовах спостерігається тенденція до побудови децентралізованих організаційних структур. Ця структура має переваги і недоліки.

Переваги:

- прискорення процесу прийняття рішень;
- посилення уваги до клієнтури і поліпшення якості персонального обслуговування;

- підвищення ефективності роботи вищого керівного складу;
- підвищення ймовірності появи нових енергійних і компетентних менеджерів.

Недоліки:

- неможливість використання під час вирішення завдань у низових відділах кваліфікованих експертів;

- зниження рівня контролю за роботою низових ланок;
- труднощі в координації дій окремих підрозділів.

В умовах децентралізованої оргструктури за вищими органами завжди закріплюються такі функції:

- встановлення цілей і завдань банку;
- вироблення стратегії банку;
- визначення стратегічних зон господарювання (напрямів діяльності);
- розробка нормативної документації банку;
- визначення вимог до обліку та звітності.

3. Принципи діяльності банків

Принципи, специфічні для організації діяльності банків:

– *першим і основним принципом діяльності комерційного банку є робота в межах реально наявних ресурсів.* Комерційний банк може здійснювати безготівкові платежі на користь інших банків, надавати іншим банкам кредити й отри-

мувати гроші готівкою в межах залишку коштів на своїх кореспондентських рахунках.

Робота в межах реально наявних ресурсів означає, що комерційний банк має забезпечувати не тільки кількісну відповідність між своїми ресурсами і кредитними вкладеннями, але і домагатися відповідності характеру банківських активів специфіці мобілізованих ним ресурсів. Насамперед це стосується термінів тих та інших. Наприклад, якщо банк залуцає кошти переважно на короткі терміни (вклади короткострокові або до запитання), а вкладає їх переважно в довгострокові позики, то його здатність без затримок розплачуватися за своїми зобов'язаннями (тобто його ліквідність) виявляється під загрозою. Наявність в активах банку великої кількості позик із підвищеним ризиком потребує від банку збільшення питомої ваги власних коштів у загальному обсязі його ресурсів. Жорстка залежність активів банку від характеру його пасивів має враховуватися під час визначення економічних нормативів діяльності банків та під час регулювання їхніх операцій. Можливість скоєння тих чи інших специфічних банківських операцій (іпотечних, інвестиційних тощо) детермінована структурою пасивів банку. Отже, розробляючи умови операцій, необхідно увагу насамперед приділити джерелам формування відповідних пасивів.

Принцип роботи в межах реально залучених ресурсів як комерційної діяльності банку змінює її акценти: зростає зацікавленість банку у залученні депозитів, розвивається справжня конкуренція за пасиви, звільняє рух кредитних ресурсів від адміністративних пут єдиного державного банку. Гостра боротьба за пасиви стимулює пошук банками найефективніших сфер докладання своїх ресурсів. Відбувається реальне переміщення банківського капіталу в найбільш рентабельні і динамічні галузі. Радикально змінюється кредитне планування в банках. Комерціалізація означає відмову від кредитного планування, навпаки, його значення (як поточного, так і перспективного) незмірно зростає. Але основу планування вже становлять ресурси банку, а не його вкладення. Працювати в межах реально залучених ресурсів, водночас забезпечуючи підтримку своєї ліквідності, комерційний банк може тільки володіючи високим ступенем економічної свободи у поєднанні з повною економічною відповідальністю за результати своєї діяльності;

– *другим найважливішим принципом, на якому базується діяльність комерційних банків, є повна економічна самостійність, що передбачає її економічну відповідальність банку за результати своєї діяльності.* Економічна самостійність передбачає свободу розпорядження власними засобами банку і залученими ресурсами, вільний вибір клієнтів і вкладників, розпорядження доходами, які залишаються після сплати податків. Чинне банківське законодавство надає всім банкам економічну свободу у розпорядженні своїми фондами і доходами.

Прибуток банку, що залишається в його розпорядженні після сплати податків, розподіляється відповідно до рішення загальних зборів акціонерів. Воно встановлює норми і розміри відрахувань у різні фонди банку, а також розміри дивідендів по акціях. Економічна відповідальність комерційного банку не обмежується його поточними доходами (як це було у відношенні госпрозрахункових установ спецбанків), а поширюється і на його капітал. За своїми зобов'язаннями банк відповідає усіма своїми коштами і майном, на які відповідно до чинного законодавства може накладатися стягнення. Весь ризик від своїх операцій комерційний банк бере на себе;

– *третій принцип* полягає в тому, що взаємини банку з клієнтами будуть як звичайні ринкові відносини. Надаючи позики, комерційний банк виходить насамперед із ринкових критеріїв прибутковості, ризику і ліквідності. Орієнтація на «загальнодержавні інтереси» несумісна з комерційним характером роботи банку і неминуче обернеться для нього кризою ліквідності;

– *четвертий принцип роботи банку* полягає в тому, що регулювання його діяльності може здійснюватися тільки непрямыми економічними (а не адміністративними) методами. Держава визначає «правила гри» для комерційних банків, але не може давати їм наказів. У межах наявних у банків ресурсів вільний у проведенні своїх активних операцій (за дотримання встановлених економічних нормативів), тобто обсяг його активних операцій може бути обмежений адміністративними, вольовими методами. Державне регулювання діяльності комерційних банків – це комплекс заходів, які застосовують відповідні державні органи для підтримки стабільності та ефективності банківської діяльності, обмеження негативних наслідків різноманітних ризиків. Головною метою регулювання банківської сфери є підвищення рівня надійності, стабільності банківської системи загалом та захист інтересів кредиторів і вкладників.

Економічні (непрямі) методи не передбачають прямих заборон або лімітів, їхня дія має непрямий характер і ґрунтується на економічній зацікавленості комерційного банку діяти відповідно до цих методів.

Розрізняють три основні різновиди економічних методів регулювання:

- податкові;
- нормативні (коли розміри обмежень, що вводяться, чи пільг пов'язані з кількісними характеристиками регульованих операцій);
- коригуючі (їм властива гнучкість, можливість стимулюючого впливу залежно від ситуації).

Для центрального банку держави оптимальними є нормативні та коригуючі методи, для фінансових органів – податкові.

Адміністративні (прямі) методи передбачають обмеження, заборони, які встановлює центральний банк для кількісних і якісних параметрів діяльності

банків. Адміністративні обмеження може мати разовий, надзвичайний характер. Систематичне їх застосування підриває комерційні основи діяльності банку, тому пріоритет у регулюванні, який має рестриктивну спрямованість, повинен бути відданий економічним заходам. Вони обов'язкові для виконання всіма діючими банківськими установами.

До них належать:

- кредитні стелі;
- заборона на здійснення окремих видів банківських операцій, наприклад, валютне кредитування споживчих потреб населення, заборона на окремі види банківської діяльності.

4. Сутність, основні принципи організації банківських операцій, їхня класифікація

Операції банку – це дії банківської установи, спрямовані на забезпечення його функціонування, з одного боку, як суб'єкта підприємницької діяльності, з іншого, як фінансового посередника, який здійснює властиві йому функції. Сутність банківських операцій – це залучення тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, населення з подальшим розміщенням їх від свого імені на умовах терміновості, зворотності і платності, а також касове і розрахункове обслуговування економіки, надання валютних та інших банківських послуг, передбачених законом України «Про банки і банківську діяльність».

Банківська послуга – це наслідок проведення банківської операції, спрямованої на задоволення потреб споживачів – клієнтів банківської установи.

У країнах із ринковою економікою банки зазвичай намагаються здійснювати *широкий спектр операцій*. Для більш повного розуміння сутності банківських операцій спробуємо їх згрупувати за різними ознаками.

1. За економічною сутністю:

- базові:
  - ✓ депозитні (прийом вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб);
  - ✓ розрахункові (відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, зокрема і переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них);
  - ✓ кредитні та інвестиційні (розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик).
- інші операції та дії, спрямовані на задоволення потреб клієнтів та отримання прибутку:
  - ✓ операції з валютними цінностями;
  - ✓ емісійні операції;
  - ✓ операції з цінними паперами (купівля-продаж за дорученням клієнтів, операції на ринку цінних паперів, включно з андеррайтингом);

- ✓ надання гарантій, поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб;
- ✓ факторинг;
- ✓ лізинг;
- ✓ послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- ✓ випуск платіжних інструментів (чеків, векселів тощо);
- ✓ надання консультаційних та інформаційних послуг;
- ✓ гарантійні операції;
- ✓ інкасові операції;
- ✓ депозитарна діяльність і діяльність із ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

2. За функціональним призначенням:

- пасивні операції – це операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для проведення кредитних та інших активних операцій (залучення коштів на рахунки юридичних і фізичних осіб, емісія власних цінних паперів, кредити, отримані від інших банків);

- активні операції – це операції, за допомогою яких банки розподіляють наявні ресурси для отримання прибутку, а саме:

- ✓ кредитні (короткострокове і довгострокове кредитування виробничої, соціальної, інвестиційної та наукової діяльності підприємств і організацій, надання споживчих кредитів населенню, лізинг, факторинг);

- ✓ інвестиційні (формування портфеля цінних паперів);

- ✓ засновницькі (участь коштів банку у господарській діяльності підприємств);

- ✓ міжбанківські (в частині наданих кредитів іншим банкам).

3. Комісійно-посередницькі операції – операції банків за дорученнями клієнтам за певну плату – комісією або відсоток:

- ✓ комісійно-розрахункові операції, пов'язані із здійсненням внутрішніх і міжнародних розрахунків;

- ✓ торгово-комісійні – це купівля-продаж за дорученнями клієнтів цінних паперів, валюти, дорогоцінних металів, посередництво в розміщенні акцій та облігацій, бухгалтерське та консультаційне обслуговування;

- ✓ інші – традиційні фінансові та біржові послуги (управління пакетами акцій, бюджетне та податкове планування, допомога у з'єднанні тощо), гарантійні послуги (ф'ючерси, опціони, свопи).

Основні принципи здійснення банківських операцій, які впливають із Закону України «Про банки і банківську діяльність»:

- правовий характер і законність здійснюваних банківських операцій;

- виконання банківських операцій здійснюється банком самостійно в межах реально залучених (готівки) ресурсів;

- банківські операції здійснюються в інтересах клієнта і самого банку на взаємовигідних умовах;
- кредитування здійснюється банком з урахуванням кредитоспроможності позичальника;
- у здійсненні банківських операцій клієнт користується правом вільного вибору банку для обслуговування;
- здійснюючи банківські операції, банк домагається скорочення готівково-го обігу;
- універсалізація банківських операцій, підвищення їхньої якості, застосування нових прогресивних банківських технологій здійснення банківських операцій;
- прискорення обігу коштів для збільшення прибутку;
- розширення кореспондентських відносин, участь у наданні спільних кредитів між банками;
- здійснення зовнішньоекономічної діяльності, участь у міжнародних розрахунках тощо.

5. Пасивні операції комерційних банків

Операції комерційного банку є конкретним проявом банківських функцій на практиці.

Банки, як і інші підприємницькі структури, для забезпечення комерційної та господарської діяльності повинні мати у своєму розпорядженні певну суму коштів, тобто ресурсів, які виконують роль «фундаменту», що забезпечує стабільність не тільки їх діяльності, але і всієї банківської системи країни. Як зазначалося вище, операції з формування ресурсів банку називаються пасивними і є базовими в банківській діяльності. Від обсягів і структури банківських ресурсів залежить можливість банку здійснювати активні операції, отримувати доходи і прибуток, надавати кредитну підтримку розвитку національної економіки і соціальної сфери. Формування і розміщення банківських ресурсів в Україні зараз здійснюється в умовах зростаючої конкуренції, високого рівня інфляції, нестабільності національної валюти та підвищення вимог до банків державних органів, що регулюють банківську сферу. Це вимагає глибокого пізнання сутності і видів банківських ресурсів.

Банківські ресурси – це сукупність власних коштів і грошових зобов'язань, які використовуються банком для здійснення активних та інших операцій з метою отримання власного доходу і прибутку і найбільш повного адоволення попиту економічних суб'єктів ринку на банківські послуги.

У загальному обсязі банківських ресурсів переважне місце займають зобов'язання банків. Станом на 01.01.2020 р. на частку власних ресурсів банків України припадало 13,6 %, а 86,4 % становили їхні зобов'язання.

За своїм змістом зобов'язання банків є неоднорідними. Вони об'єднують кошти клієнтів, а також кошти, залучені банком на кредитному ринку і ринку цінних паперів. Це дає підстави виділяти в їх складі депозитні та недепозитні ресурси.

У Законі України «Про банки і банківську діяльність» депозит (вклад) визначається як кошти в готівковій або в безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банках на договірних засадах на визначений термін зберігання або без зазначення такого терміну і мають бути виплачені вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору. Для вкладника вони є: *грошима*, з одного боку, і *капіталом, який приносить відсоток*, з іншого боку.

Для банку завдяки депозитним операціям сформовані ресурси, які забезпечують можливість розмістити на зручних для нього умовах у будь-якій сфері господарювання у вигляді кредитних вкладень та інвестицій. Це забезпечує йому отримання доходу і прибутку у вигляді *процентної маржі*, яка є винагородою банку за проведену ним роботу із залучення ресурсів та їх розміщення в дохідні активи. Управління структурою депозитних ресурсів дає змогу підтримувати ліквідність банку на необхідному рівні.

Однак, іноді в банківській діяльності виникає ситуація, коли депозитних коштів недостатньо для здійснення запланованих кредитно-інвестиційних операцій, тому погіршується стан ліквідності банку. Для вирішення цих проблем банк залучає ресурси на міжбанківському кредитному ринку або фондовому ринку. У сукупності такі операції банку називаються недепозитними, а сформовані внаслідок їхнього здійснення ресурси – недепозитними ресурсами.

Отже, недепозитні ресурси банку – це кошти, які банк отримує у вигляді позик або шляхом розміщення випуску власних боргових зобов'язань на фондовому ринку.

Не дивлячись на те, що власний капітал є досить незначним у банківських ресурсах, він відіграє істотну роль у забезпеченні фінансової стабільності і масштабах діяльності банку. За своїм економічним змістом власний капітал банку – це кошти і виражена у грошовій формі частина майна, що належать його власникам, які забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовуються для здійснення банківських операцій та надання послуг для отримання прибутку.

У банках власний капітал має низку особливостей:

✓ його частка в ресурсах банку значно менша, ніж у підприємств промисловості та інших галузей економіки. Це пояснюється:

– специфікою банку як кредитного інституту, який спеціалізується на роботі з «чужими» грошима;

– більшою ліквідністю активів банку, оскільки переважна їх частка має грошову форму вираження;

✓ власний капітал не представляє основу оперативної роботи банку на ринку. Вона забезпечується завдяки його зобов'язанням.

Незважаючи на це, **власний капітал має велике значення, оскільки:**

- служить для захисту банку від банкрутства, компенсуючи поточні втрати до вирішення управління проблем, які з'являються (у частині резервів як джерела формування власного капіталу банку);

- забезпечує кошти, необхідні для створення і функціонування банку із залучення достатньої суми депозитних ресурсів (у частині статутного капіталу);

- підтримує довіру клієнтів до банку і переконує кредиторів у його фінансовій стійкості;

- є гарантією у разі непередбачених ситуацій (виконує роль буфера, який поглинає втрати від ризиків), а також захищає кошти кредиторів (оскільки збитки списуються із резервів, які входять до його складу);

- служить регулятором росту банку і масштабів його роботи на ринку (від його величини залежать обсяги та структура активів банку і розміри його зобов'язань, рівень допустимих кредитних ризиків, що досягається шляхом встановлення та контролю за дотриманням банками нормативів: Н2, Н3, Н7, Н8, Н9);

- забезпечує засоби для організаційного зростання та розробки нових послуг, програмних продуктів, придбання нового обладнання для банку тощо (у частині прибутку як джерела власного капіталу: власний капітал – зростання активів – зростання доходів – зростання прибутку).

Визнаючи важливу роль власного капіталу як для банків, так і для їхніх кредиторів і вкладників, необхідно враховувати те, що оперативна діяльність банків на ринку забезпечується переважно за рахунок їхніх зобов'язань, що виникли внаслідок залучення на банківські рахунки тимчасово вільних коштів фізичних осіб, суб'єктів господарювання, банків-партнерів, небанківських фінансово-кредитних інститутів, держави тощо. Переважна частина зобов'язань банків формується з депозитних коштів клієнтів, які осідають на їхніх поточних та депозитних (вкладних) рахунках.

Формування депозитних ресурсів забезпечується шляхом здійснення банком депозитних операцій. *Депозитні операції банку* – це операції банку із залучення на банківські рахунки тимчасово вільних коштів або банківських металів економічних суб'єктів на певний строк або до запитання з документальним оформленням, які мають бути виплачені вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору. На основі здійснення депозитних операцій формуються депозитні ресурси банків.

Для клієнтів депозитні операції банків забезпечують можливість:

- ✓ отримувати дохід у вигляді відсотка, що виплачується банком за залишок коштів на їх депозитних (вкладних) рахунках;
- ✓ захистити свої заощадження від інфляційного знецінення;
- ✓ накопичувати кошти для майбутніх платежів;
- ✓ здійснювати поточні розрахунки і платежі тощо.

Сформовані завдяки депозитними операціями ресурси банку відрізняються валютою і термінами залучення коштів, категоріями і резидентністю вкладників, способом нарахування та сплати відсотка, умовами повернення коштів їхнім власникам.

Для обліку, аналізу та планування депозитної діяльності банку, депозити класифікуються за багатьма ознаками. Найпоширеніший поділ депозитів розглянемо на рис. 11.2.

Рис. 11.2 – Найпоширеніший поділ депозитів

*побудовано на основі [14].

Детальніше розглянемо кожен вид депозиту. Депозит до запитання – це грошові кошти, які розміщуються на поточному рахунку клієнта в банку. Вони характеризуються такими особливостями:

- внесення на депозит та вилучення коштів з нього можуть здійснюватися як частинами, так і повністю в будь-який час без обмежень;
- гроші можуть вилучатися з рахунку як у вигляді готівки, так і за допомогою грошового чека;
- власник рахунку платить банку комісію за використання рахунку у вигляді постійної місячної ставки або за кожний виписаний чек;
- за депозитами до запитання банк повинен зберігати мінімальний резерв у центральному банку в більшому відношенні, ніж за строковими.

У більшості банків депозити до запитання мають значну питому вагу у структурі залучених коштів. Такі депозити, на відміну від інших видів, у своїй основі є нестабільними, що обмежує сферу їхнього використання банками для кредитних та інвестиційних операцій. Щоденний залишок на таких рахунках змінюється значною мірою як випадкова величина. Отже, прогнозування залиш-

ку коштів на кожному поточному рахунку є досить проблематичним, а використання для ефективного розміщення в дохідні активи потребує знання закономірностей їхнього формування. Банки для заохочення клієнтів та приросту коштів на депозитних рахунках намагаються підвищити якість обслуговування та надати додаткові послуги за відсутності плати за цей вклад.

Строкові депозити – найтрадиційніший і переважно найдохідніший для клієнта вид депозитних послуг. Це грошові кошти, що зараховуються на депозитні рахунки на чітко обумовлений термін з виплатою процентів і можуть бути знятими після закінчення терміну або після попереднього повідомлення банку за встановлений період. До **характерних особливостей цих вкладів** належать:

- рахунки, не призначені для розрахунків, на них не виписуються чеки;
- кошти на рахунках обертаються повільно;
- існує формальна вимога про попередні повідомлення вкладником банку про вилучення коштів за 7 днів, а в деяких випадках – і до 30 днів;
- за рахунком виплачується процент, водночас максимальний рівень процентної ставки може регулюватися Національним банком України;
- для вкладів зазвичай встановлюється більш низька норма обов'язкових резервів, ніж за депозитами до запитання.

Строкові вклади є джерелом одержання прибутків їхніми власниками. Вони оформляються угодою між вкладником і банком. Сума, строки та умови оформлення строкових депозитів визначаються банком відповідно до його фінансових можливостей за погодженням із вкладником.

У банківській практиці клієнтам пропонуються **різноманітні види депозитів**:

- депозити з поповненням, які передбачають збільшення суми депозиту в період його зберігання в банку;
- депозити з пролонгацією, які передбачають продовження строку депозиту;
- депозити з попереднім повідомленням про вилучення, кошти з яких повертаються лише після попереднього повідомлення власника депозитного рахунку у письмовій формі [57].

Сертифікати – платіжний засіб власника цих цінних паперів. Вони бувають депозитними та ощадними. Депозитні видаються юридичним клієнтам банку, а ощадні – фізичним особам.

Ощадний сертифікат – письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на одержання після завершення встановленого строку депозиту і відсотків за ним. Фактично ощадний сертифікат можна вважати депозитом, однак, на відміну від депозиту, його можна продати або подарувати, і вкладені кошти може отримати не сам вкладник, а пред'явник сертифіката.

Депозитний сертифікат – борговий цінний папір, емітований банком з метою залучення готівкових коштів. Депозитний сертифікат засвідчує депонування пред’явником у банку певної суми на обмежений час, після закінчення якого банк-емітент зобов’язаний повернути цю суму разом із вказаними відсотками. На відміну від строкового депозиту, депозитний сертифікат переважно може бути предметом обігу на вторинному ринку. Депозитні сертифікати емітуються здебільшого на строк до одного року, мають постійну відсоткову ставку і розглядаються як інструменти грошового ринку.

Також банк залучає клієнтів за допомогою векселів, якими користуються і фізичні, і юридичні особи. Вони мають депозитний характер, чим схожі на сертифікати, а от їхньою відмінністю є те, що власник може передавати його третій особі шляхом індосаменту.

Послідовність та пріоритети ознак класифікації можуть бути встановлені у кожному конкретному випадку по-різному, залежно від мети аналізу, який має бути проведений при дослідженні депозитів. На основі аналітичного огляду депозитів, що використовуються в різних країнах світу, пропонуємо методичні підходи до їхньої класифікації (табл. 11.2).

Таблиця 11.2 – Класифікація банківських депозитів

№	Класифікаційні ознаки	Види депозитів
1	Тип клієнта	– депозити фізичних осіб – депозити юридичних осіб – міжбанківські депозити
2	Вид валюти	– в національній валюті – в іноземній валюті
3	Форма використання	– депозити до запитання – строкові депозити; – депозитні (ощадні) сертифікати
4	Строк депозиту	– депозити «овернайт» – короткострокові – довгострокові
5	Рівень стабільності	– найбільш стабільні – стабільні – нестабільні
6	Форма оформлення	– депозити, оформлені вкладною книжкою – депозити, оформлені платіжною картою – депозити, оформлені договором – депозити, оформлені сертифікатом
7	Метод нарахування процентів	– депозити із фіксованою процентною ставкою – депозити із плаваючою процентною ставкою – депозити, за якими нараховуються «прости» проценти – депозити, за якими нараховуються «складні» проценти

8	Термін нарахування процентів	– депозити із щомісячним нарахуванням процентів – депозити із щоквартальним нарахуванням процентів – депозити із щорічним нарахуванням процентів – «авансові депозити»
9	Режим функціонування	– з правом поповнення – без права поповнення
10	Регіональна ознака	– депозити у вітчизняних банках – депозити у зарубіжних банках
11	Економічна сутність	– активні – пасивні
12	Величина депозиту	– великі – середні – малі
13	Порядок розпорядження депозитом	– депозит, яким розпорядник користується особисто – депозит, яким за дорученням розпорядника користуються інші особи

*побудовано на основі [58].

Важливе значення для успішної діяльності банківської системи та кожного банку зокрема має якісна структура депозитної бази, яку характеризує співвідношення між строковими депозитами та вкладами до запитання, коротко- та довгостроковими депозитами. Сучасний клієнт світового приватного банківського сектора більше, як зовнішньо, так і за своєю суттю, відрізняється від традиційного уявлення про нього. А розміщення грошей у банку розглядається ним, ймовірніше, як інвестиція, що здійснюється в розрахунку на одержання прибутку, ніж просто зберігання цінностей.

У нинішніх умовах важливим фактором утримання і залучення нових клієнтів є комплексний підхід в обслуговуванні, поєднання депозитних послуг із розрахунковими послугами, операціями з цінними паперами, здійснення зовнішньоекономічної діяльності, консультаційних послуг. Удосконалення понятійного апарату у сфері депозитної діяльності банків дає змогу глибше дослідити і вивчити процеси вкладення коштів на депозити, їхні різновиди, переваги та недоліки.

Значний резерв потенційних кредитних ресурсів, що мобілізуються комерційними банками, є на руках у фізичних осіб. Захистом вкладів фізичних осіб займається Фонд гарантування вкладів. На законодавчому рівні діяльність системи гарантування вкладів регулюється Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Основним завданням Фонду є забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку. Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом (на сьогодні гранична сума відшкодування становить 200 тис. грн) [59].

Ефективність формування ресурсної бази банку залежить від раціонального поєднання трьох чинників: стабільності (стійкості), вартості та строковості. Залучення тимчасово вільних коштів у депозити сприяє підвищенню ліквідності банку; збільшенню обсягів активних операцій та формуванню їхньої ефективної структури; прискоренню безготівкових розрахунків; зменшенню вартості ресурсів порівняно з міжбанківськими кредитами.

Сучасні реалії України останнього десятиліття є такими, що багато в чому під впливом подій та наслідків світової фінансово-економічної кризи 2008 р., а також банківської кризи в Україні 2014–2015 рр., через власну необачну ресурсну політику більшості українських банків довелося вносити суттєві корективи в наявні моделі залучення коштів, що відбувалося на тлі суттєвої втрати довіри до банків з боку учасників ринку зокрема та суспільства загалом. Починаючи з 2016 р., частка депозитів юридичних та фізичних осіб збільшується. У 2016 р. частка коштів суб'єктів господарювання в зобов'язаннях банків становить 27,6 %, а кошти домогосподарств – 34,9 %. У 2017 р., 2018 р., 2019 р., 2020 р. питома вага внесків юридичних осіб становить 33,1 %, 34,4 %, 33,7 %, 38,5 %, а фізичних осіб 40,3 %, 40,8 %, 42,2 %, 42,7 % відповідно. В абсолютних величинах депозити підприємств збільшилися на 179 588,00 млн грн, а депозити населення – на 150 455 млн грн (рис. 11.3).

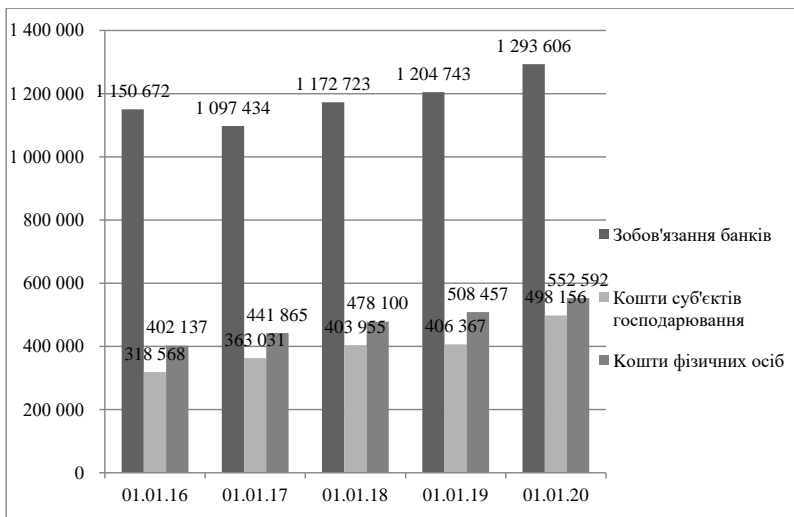

Рис. 11.3 – Динаміка зобов'язань, депозитів у банках України у 2016–2020 рр. (станом на початок року), млн грн

*побудовано на основі [60–61].

Вкладний (депозитний) рахунок – це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей або банківських металів, передавання клієнтом в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід), які мають бути повернуті клієнту відповідно до законодавства України та умов договору.

Якщо обсяг депозитних ресурсів залишається недостатнім для повного задоволення економічно обґрунтованих потреб клієнтів у банківських кредитах або банк стикається з проблемою недостатньої ліквідності, виникає необхідність у залученні **недепозитних ресурсів (запозичених)**, до складу яких входять:

- ✓ кредити, отримані в інших комерційних банках;
- ✓ кредити, отримані в НБУ;
- ✓ кошти інвесторів, вкладені в боргові цінні папери банку.

Недепозитні ресурси банків відрізняються від депозитних тим, що:

- мають неперсональний характер – вони не асоціюються з конкретним клієнтом банку, а купуються на ринку на конкурентній основі безпосередньо чи через посередників;

- ініціатива їх залучення належить самому банку;
- ці ресурси використовують здебільшого великі банки;
- залучаються великі суми, тому ці операції вважаються операціями оптового характеру.

Одним із джерел поповнення ресурсів комерційного банку є кредити, отримані в інших комерційних банках, тобто міжбанківський кредит. Міжбанківський кредит – це позичковий капітал банку, який передається іншому банку у тимчасове користування на умовах повернення і платності. Кредитними ресурсами торгують банки, в яких в окремі періоди часу є надлишок ресурсів.

Банки залучають міжбанківські кредити для:

- регулювання банківської ліквідності та виконання вимог щодо обов'язкового резервування залучених ресурсів;
- розширення своєї кредитної діяльності з обслуговування клієнтів;
- отримання прибутку від купівлі-продажу ресурсів (чистого процентного доходу);
- встановлення більш тісних ділових відносин між банками.

Отримання міжбанківських кредитів (МБК) в Україні здійснюється тільки в безготівковій формі на договірних умовах на чітко визначений термін (у міжнародній практиці існують також безстрокові кредити – терміни угоди автоматично подовжуються щодня, поки одна зі сторін не прийме рішення про розірвання такої угоди). Терміни міжбанківських кредитів можуть бути різними: від одного дня до кількох місяців. Досить активно використовуються міжбанківські кредити (овернайт) на строк не більше одного операційного дня без урахування

неробочих днів банку. Кредити «овернайт» повинні повертатися на наступний день після їх отримання. Одночасно з їхнім поверненням здійснюється сплата процента за кредит. Мета таких кредитів – підтримка минливої ліквідності банку.

Якщо банк залучив ресурси на міжбанківському ринку і не може їх повернути у встановлений термін, то він купує грошові кошти в іншого банку та розраховується зі своїм попереднім банком-кредитором. У разі порушення терміну погашення міжбанківського кредиту здебільшого застосовуються штрафні санкції.

Рівень відсоткової ставки по конкретним кредитам є предметом переговорів між позичальником і кредитором і може відрізнятись від діючої ринкової ставки. Ставка відсотка за міжбанківськими кредитом пов'язана з обліковою ставкою НБУ і зазвичай є нижчою, ніж за кредитами, наданими суб'єктам господарювання.

Одним із джерел недепозитних ресурсів банку є кредити, отримані від центрального банку (в Україні – НБУ). Отримання таких кредитів здійснюється шляхом проведення Національним банком України операцій рефінансування.

З метою залучення додаткових ресурсів на середньо- і довгостроковій основі (довгі пасиви) банки вдаються до емісії облігацій. Банки мають право розміщувати відсоткові та / або дисконтні облігації, іменні або на пред'явника. Обсяг їх емісії обмежується сумою, що не перевищує трикратного розміру власного капіталу або розміру забезпечення, наданого з цією метою третіми особами. Банкам строго заборонено випускати облігації для поповнення статутного капіталу і покриття своїх збитків. Розміщення випуску облігацій може здійснюватися шляхом їх продажу інвесторам за договорами або обміну на раніше випущені облігації.

У складі недепозитних ресурсів банку враховуються кошти, залучені банками шляхом випуску облігацій на умовах субординованого боргу в сумі, яка амортизується банком у складі власного капіталу протягом останніх п'яти років до погашення таких облігацій. Субординований борг – це звичайні незабезпечені інструменти, які не можуть бути вилучені з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства або ліквідації банку повертаються інвестору після задоволення претензій усіх кредиторів. Дострокове погашення субординованого боргу допускається за ініціативою банку-боржника та згоди інвестора за умови одержання згоди на це НБУ. Сума субординованого боргу вноситься у власний капітал банку зі щорічним зменшенням на 20 % від його первинної вартості.

Запозичення ресурсів шляхом випуску облігацій банки можуть здійснювати не тільки на внутрішньому ринку країни, а й на зовнішніх фінансових ринках. Першим на міжнародний ринок єврооблігацій вийшов АТ КБ «Приватбанк», який протягом 10 днів (з 12.12.2003 р. по 19.12.2003 р.) розмістив свої єврооблігації на міжнародному ринку на суму 100 млн дол. США. Найбільші інве-

стиції в його облігації здійснили банки і приватні інвестори з Великобританії, Данії, Швеції. У подальшому активність українських банків щодо залучення коштів на міжнародному фінансовому ринку виросла, і зараз банки є основними емітентами єврооблігацій в Україні.

До недепозитних зобов'язань банку належить також заборгованість банку за господарськими операціями, заборгованість працівникам банку за заробітною платою та інші пасиви. У деяких зарубіжних країнах (у Росії зокрема) банкам дозволено формувати ресурси шляхом випуску банківських векселів.

6. Активні операції комерційних банків

Активні операції – це операції, за допомогою яких банки розподіляють наявні ресурси з метою отримання прибутку. Домінує думка, що активні операції банків полягають у їхній діяльності, пов'язаній із розміщенням та використанням власного капіталу, залучених та запозичених коштів для отримання прибутку при раціональному розподілі ризиків і підтримки ліквідності.

Вченими виділяються *різні види активних операцій*. Досить поширеним є погляд, згідно з яким активні операції поділяються на *кредитні та інвестиційні*. Деякі автори до таких операцій, крім кредитних та інвестиційних, зараховують ще *лізингові та факторингові*. Є й інші думки. Окремі економісти наголошують, що такі операції обліковуються за активом балансу або на активних рахунках позабалансового обліку і до них належать:

- операції із вкладення банківських ресурсів у грошові кошти у готівковій і безготівковій формі з метою підтримання ліквідності банку;
- розрахункові операції, пов'язані з платежами клієнтів;
- касові операції з приймання і видавання готівки;
- кредитні операції, пов'язані з наданням кредитів різних форм і видів юридичним, фізичним особам, банкам;
- інвестиційні операції з вкладення банківських ресурсів у цінні папери (акції, державні та корпоративні облігації) на тривалий строк;
- фондові операції з купівлі-продажу цінних паперів;
- валютні операції з купівлі-продажу іноземної валюти на внутрішньому і міжнародному валютних ринках;
- депозитні операції з розміщення тимчасово вільних ресурсів банку в депозити в НБУ та інших комерційних банках;
- операції з купівлі-продажу банківських коштовних металів на внутрішньому і міжнародному валютних ринках.

Завдяки кредитним операціям формується основна частина доходів банків. Отож, характеристику активних операцій банків почнемо розглядати саме з кредитних операцій.

Кредитні операції – операції з фінансовими активами, що здійснюються завдяки третім особам (крім активів, залучених від інших банківських та небанківських фінансових установ), пов’язаних із наданням контрагентам коштів у позику, зокрема і на умовах фінансового кредиту та / або набуття прав грошової вимоги (крім придбаних прав грошової вимоги за простроченою заборгованістю, призначеною для продажу або примусового стягнення), проведенням ломбардних операцій, а також заборгованість за виплаченими гарантіями, поручительством.

Кредитні операції є комплексом дій, пов’язаних із наданням і погашенням банківських позичок. Кредитні операції – це операції банків із розміщення залучених ними ресурсів від свого імені і за свій рахунок на умовах повернення, терміновості і платності тощо.

На основі здійснення кредитних операцій формуються активи банку. Основну частину активів банків України формується за рахунок кредитних операцій. На 01.01.2020 р. сукупні активи банківської системи України склали 1 494,46 млрд грн, з яких кредитні вкладення склали 1 033,539 млрд грн, або 69,16 % [97].

Сума наданих кредитів не може перевищувати суму активів, якими банки володіють. На рис. 11.4 зображено співвідношення кількості наявних активів банків та сумою наданих ними кредитів.

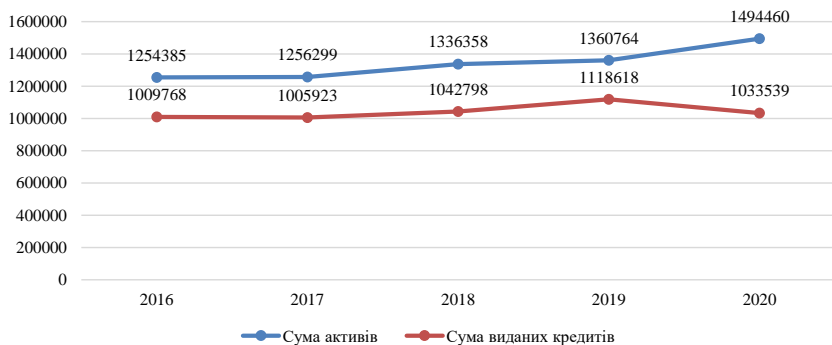

Рис. 11.4 – Співвідношення кількості активів до наданих кредитів, млн грн [102]

Рис. 11.4 показує, що сума активів банків має сталу, хоча й повільну тенденцію до зростання, водночас сума наданих кредитів показує невеликі коливання у своїй динаміці у період з 2016 по 2020 рр.

Структуру наданих кредитів комерційними банками за 2020 р. розглянемо у табл. 11.3.

Таблиця 11.3 – Структура наданих кредитів [102]

Дата	Кредити, які були надані			
	державним органам	суб'єктам господарства	фізичним особам	небанківським фінансовим установам
2016	3 360	830 632	175 711	65
2017	1 427	847 092	157 385	20
2018	1 517	870 302	170 938	42
2019	2 865	919 054	196 634	66
2020	4 724	822 020	206 761	33

Табл. 11.3 дає змогу зробити висновок, що основна маса кредитів була надана комерційними банками суб'єктам господарювання та фізичним особам, значно ж меншу кількість кредитів отримали державні органи та небанківські фінансові установи. У 2020 р. структура наданих кредитів мала такий вигляд:

- державним органам – 0,458 %;
- суб'єктам господарювання – 79,534 %;
- фізичним особам – 20,005 %;
- небанківським фінансовим установам – 0,003 %.

Банки видають кредити:

- з урахуванням кредитоспроможності позичальника;
- кредитуються тільки ті види діяльності, що передбачені статутом позичальника;
- позичальник повинен мати власне майно і брати участь у фінансуванні кредитованого об'єкта певною сумою власних коштів.

Банк не може видавати кредити:

- на покриття збитків господарської діяльності;
- на формування та збільшення статутного капіталу;
- на внесення клієнтом платежів у бюджет і позабюджетні цільові фонди;
- підприємствам, щодо яких порушено справу про банкрутство;
- підприємствам, які мають прострочену позичкову заборгованість;
- підприємствам, у контрактах яких не передбачено страхування збитком від непостачання товаро-матеріальних цінностей.

Кредити надаються із дотриманням принципів кредитування й на умовах, передбачених кредитним договором між банком і позичальником. Право банку пролонгувати термін кредиту, якщо у позичальника є вагомі причини виникнення проблеми своєчасного погашення кредиту і позичальник має реальний план дій, реалізація яких дає впевненість можливості погашення позичкової заборгованості при зазначеному продовженні терміну позики. Надання безвідсоткових кредитів забороняється, за винятком передбачених законом випадків. У разі несвоєчасного погашення кредиту або відсотків за його користування банк має

право видавати наказ про примусову оплату боргового зобов'язання, якщо це передбачено угодою.

Банки можуть надавати позички своїм позичальникам, що відрізняються:

- ✓ терміном;
- ✓ валютою;
- ✓ із забезпеченням або без забезпечення (банк має право видавати бланкові кредити за умов дотримання економічних нормативів);
- ✓ з обумовленим цільовим призначенням або без зазначення їхнього цільового призначення.

Факторингові операції є різновидом кредитних операцій. Їх надання юридичним особам передбачає здійснення операції, згідно з якою банк передає кошти у розпорядження клієнта за плату, а клієнт відступає банку свої права вимоги коштів від третьої особи (дебітора) за поставлені йому товари або послуги з відстрочкою платежу. Це інструмент ефективного управління дебіторською заборгованістю компаній, які займаються реалізацією товарів з відстрочкою платежу, а також факторингове обслуговування поставок товарів і послуг. Доцільність отримання факторингових послуг обумовлена потребою юридичною особою зменшити дебіторську заборгованість, прискорити обіг коштів у розрахунках, поліпшити стан платіжної дисципліни підприємства через скорочення неплатежів. Для банку, як продавця факторингових послуг, їх надання є альтернативним джерелом збільшення доходів, дає можливість розширити коло клієнтів та підвищити рівень своєї конкурентоспроможності на ринку фінансових послуг.

Лізингові операції за своєю суттю є різновидом довгострокової кредитної операції і пов'язаний з передачею в оренду рухомого та нерухомого майна. Суть і значення цих операцій розглянуто в темі 8 «Форми і види кредиту».

Інвестиційні операції комерційних банків – операції з усіма видами майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності та приносять прибуток (дохід) або забезпечують соціальний ефект. Інвестиційні операції банку – це вкладення грошових та інших резервів банку в цінні папери, нерухомість, статутні фонди підприємств від свого імені і за своєю ініціативою з метою отримання прямих і непрямих доходів.

Об'єктами інвестиційної діяльності є будь-яке майно, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, майнові права. У процесі їхнього здійснення банки виступають інвестором, вкладаючи ресурси в цінні папери з метою отримання по них доходу або придбання з їхньою допомогою прав участі в управлінні іншими суб'єктами ринкової економіки.

Інвестиційні операції мають кілька відмінностей порівняно з кредитними операціями, а саме:

✓ по-перше, кредит допускає використання коштів протягом відносно короткого проміжку часу з умовою повернення кредиту або його еквівалента. Інвестування ж позначає вкладення грошей для забезпечення припливу коштів протягом відносно тривалого часу до того, як вкладені кошти повернуться до власника;

✓ по-друге, при банківському кредитуванні ініціатором угоди зазвичай виступає позичальник, а при інвестуванні ініціатива належить банку, який намагається купити активи на ринку;

✓ по-третє, в більшості кредитних угод банк – головний і один із небагатьох кредиторів, тоді як в інвестиційному процесі він переважно є одним із багатьох кредиторів;

✓ по-четверте, кредитування пов'язане з особистими відносинами банку з позичальником, інвестування є знеособленою діяльністю.

Основними цілями і завданнями інвестиційної діяльності банку є:

- отримання доходу;
- безпека вкладень;
- зростання вкладень;
- ліквідність вкладень;
- диверсифікація інвестицій (розподіл інвестованих коштів між різними об'єктами вкладень з метою зниження ризику можливих втрат капіталу або доходів від нього).

За українським законодавством банк може мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше 25 % капіталу банку. Це обмеження на:

- ✓ приміщення, яке забезпечує технологічне здійснення банківських функцій;
- ✓ майно, яке перейшло банку у власність на підставі реалізації прав заставодержателя відповідно до умов договору застави;
- ✓ майно, набуте банком з метою запобігання шкоди за умови, що таке майно має бути відчужене банком протягом одного року з моменту набуття права власності на нього.

Банки здійснюють прямі інвестиції та операції з цінними паперами відповідно до законодавства України. Банк має право здійснити інвестиції лише на підставі письмового дозволу Національного банку України, наданому в установленому ним порядку. Банк, регулятивний капітал якого повністю відповідає вимогам для здійснення інвестицій, встановленим нормативно-правовими актами НБУ, має право здійснити інвестиції без письмового дозволу у разі, якщо:

- інвестиція у фінансову установу представляє в сукупності не більше 1 % статутного капіталу банку;
- інвестиція здійснюється до статутного капіталу бюро кредитних історій, яке має ліцензію спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг.

Банку забороняється інвестувати кошти в юридичну особу, статутом якого передбачена повна відповідальність її власників. Пряма та / або опосередкована участь банку у статутному капіталі будь-якої юридичної особи не повинні перевищувати 15 % статутного капіталу банку. Сукупні інвестиції банку не повинні перевищувати 60 % розміру статутного капіталу банку. Ці вимоги не застосовуються у разі, якщо:

✓ акції та інші цінні папери, придбані банком у зв'язку з реалізацією права заставодержателя, і банк не утримує їх більше 1-го року;

✓ інвестиція здійснюється у статутний капітал банку-учасника банківської групи;

✓ цінні папери придбані банком за договором про андеррайтинг і знаходяться у власності банку не більше одного року;

✓ акції та інші цінні папери придбані банком за рахунок та від імені своїх клієнтів.

7. Посередницько-довірчі операції банків

Комісійно-посередницькі операції банків – це такі операції, які банк виконує за дорученням і завдяки коштам своїх клієнтів, без залучення на їхнє здійснення ні власних, ні залучених засобів, за винагороду у вигляді комісійних. Вони здійснюються завдяки наявним у клієнтів замовників засобам (розрахунково-платіжні або касові операції) або для цього взагалі не потрібні грошові (консультативні, юридичні, депозитарні) послуги.

Така їхня специфіка обумовлюється *особливостями цих операцій, порівняно з активними та пасивними операціями:*

- надані послуги мають непроцентну форму вартості (ціни) і доходу від їх реалізації, а саме форму комісії, гонорару, тарифу тощо;

- переважно ці операції не відображаються на балансі, а обліковуються на позабалансовому рахунку;

- переважно ці операції не несуть у собі будь-яких, крім операційних, ризиків для активів банку;

- їхнє проведення не вимагає процентних витрат із залучення грошових коштів, що зумовлює високу дешевизну цих операцій, економічність і вигідність для банків.

Наразі банки в економічно розвинених країнах надають 200 і більше видів таких послуг, заробляючи на них до 50 % свого прибутку. В Україні упродовж 2019 р. банки отримали на 22,5 % більше операційних доходів, ніж у 2018 р., а операційні витрати зросли лише на 5,1 %. Відтак чистий операційний прибуток збільшився на 46,9 %, а операційна ефективність поліпшилася: CIR сектора у 2019 р. становив 49,8 % проти з 58,1 % у 2018 р. Темп зростання чистих процентних доходів через швидше здешевлення кредитів, ніж депозитів, уповіль-

нився до 9,9 %. У 2018 р. цей показник становив 37,5 %. Чисті комісійні доходи банків за 2019 р. зросли на 16,3 % завдяки розширенню обсягу безготівкових операцій та активному роздрібному кредитуванню. Також за рік банки отримали у 8,8 раза вищий прибуток від торгових операцій [68].

Усю сукупність комісійно-посередницьких операцій можна класифікувати за такими ознаками:

1. За змістом урегульованості:

- ліцензовані – це послуги, для надання яких банки мають отримати ліцензію центрального банку (послуги, пов’язані з організацією грошового обороту, касові інкасації та перевезення цінностей; видача гарантій і поручительств; управління грошовими коштами та цінностями за дорученням клієнтів тощо);

- неліцензовані.

2. За формою ціни відповідної послуги:

- комісійні послуги передбачають стягнення з клієнта плати у вигляді комісії (збереження цінностей у банківському сейфі (депозитарії), ведення реєстрів власників цінних паперів емітента, розміщення цінних паперів, емітованих клієнтом тощо);

- гонорарні послуги, за надання яких банк отримує від клієнтів обумовлену свідомо плату – гонорар (консультаційні, трасту, лізингу та інші послуги);

- тарифні послуги.

3. За рівнем ризику:

- чисті – це послуги, які не несуть в собі будь-якого ризику для банку і його клієнта, крім ризику операційної помилки (інкасація готівки, розрахунково-платіжні операції, інкасація чеків і векселів тощо);

- сурогатні – це послуги, які в кінцевому підсумку можуть зумовити значний ризик для банку і негативно вплинути на його баланс, хоча на момент здійснення операції такого впливу не було (гарантії, поручительства, аваль векселя, підтвердження акредитива, продаж кредиту тощо). Загроза ризику від таких операцій є цілком реальною і має враховуватися в практиці банківського менеджменту.

4. За економічним змістом:

- розрахунково-касові операції;
- гарантійні операції;
- брокерські операції;
- довірчі (трастові) операції;
- переказні операції;
- депозитарні операції;
- інформаційно-консалтингові операції;
- торгово-комісійні операції.

Серед комісійно-посередницьких операцій банків основне місце належить **розрахунково-касовим операціям**. Вони пов'язані з відкриттям і веденням рахунків клієнтів у національній та в іноземній валюті: здійсненням за їх дорученням розрахунків і платежів із цих рахунків, а також отриманням і зарахуванням належних їм коштів на ці рахунки в безготівковій формі, видачею готівки з рахунку, внесенням їх на рахунок, зберіганням та перевезенням. Відносини клієнтів з банком стосовно виконання перерахованих операцій регулюються договором банківського рахунку, який на практиці отримав назву договору на розрахунково-касове обслуговування. Договір визначає права та обов'язки сторін, а також містить перелік банківських послуг, які надаються, їхні тарифи і терміни виконання. Найбільша частина часу операційних працівників банку зайнята здійсненням міжгосподарчих безготівкових розрахунків усередині країни, а також здійсненням міжнародних розрахунків за експортно-імпортними операціями своїх клієнтів із зарубіжними партнерами.

Касовими операціями називаються операції банків, пов'язані з отриманням, видачею, зберіганням та перевезенням готівки. Підприємства та організації одержують у банку зі своїх поточних рахунків готівку для виплати заробітної плати, стипендій, пенсій, допомог, на відрядження та господарські нужди. Видача готівки проводиться банком на підставі грошового чека клієнта, оформленого у відповідному порядку. Готівкові гроші підприємства та організації, що мають постійну грошову виручку (торгівля, громадське харчування, транспорт тощо), понад встановлених лімітів каси (мінімальних грошових залишків після вчинення ними своїх касових операцій) зобов'язані здавати в банки для зарахування на свої поточні рахунки. Здача грошей у банк здійснюється або «самоносом» на підставі спеціального прибуткового касового документа – оголошення на внесок готівкою, або за допомогою інкасаторського апарату банку, послуги якого повинні оплачуватися клієнтами.

Гарантійні операції банків означають, що банк через банківські гарантії бере на себе на прохання іншої особи (принципала) письмове зобов'язання сплатити його кредиторю (бенефіціару) певну грошову суму у разі невиконання боржником взятого на себе перед кредитором зобов'язань. Найчастіше банк виступає гарантом у позичкових операціях своїх і чужих клієнтів. Крім того, він може гарантувати виконання забор'язань принципалів за непокритими акредитивами, чеками, векселями, митними платежами та іншими операціями. Видача гарантій є платною послугою банків. Банки отримують від принципалів комісійну винагороду у вигляді певного відсотка від суми виданого ним гарантійного зобов'язання.

Банки, що мають спеціальну ліцензію на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів, можуть проводити брокерські операції, операції з довірчого управління майном і депозитарні операції для своїх клієнтів.

Брокерські операції – це операції, що виконуються комерційними банками на первинному і вторинному ринках цінних паперів за дорученням інвесторів і за їхній рахунок. Інвесторами-суб'єктами брокерських операцій виступають фізичні та юридичні особи (підприємства, організації, інвестиційні компанії тощо). Об'єктами брокерських операцій є державні та корпоративні цінні папери. Банки виконують ці операції на підставі договору-комісії або договору-доручення. Банки можуть здійснювати для своїх клієнтів-юридичних осіб за плату послуги з купівлі / продажу іноземної валюти як на основі задоволення зустрічних заявок, так і на міжбанківському валютному ринку.

Довірчі (трастові) операції – це операції з управління засобами (майном, грошима, цінними паперами тощо) клієнта, здійснювані банком від свого імені, але за дорученням клієнта і на підставі договору з ним. При виконанні довірчих (трастових) операцій банк є довіреною особою. Довірителями виступають окремі фізичні особи і корпорації, а також навчальні, релігійні, благодійні та інші установи. Для окремих осіб банки керують на довірчих засадах нерухомим майном, цінними паперами і грошовим капіталом. Прийняті для управління цінні папери банк може продати, щоб придбати більш прибуткові папери. При передачі банку грошових капіталів довіритель може вказати сферу їх використання. Якщо таких вказівок немає, банк на свій розсуд пускає їх в оборот. Часто банки на основі заповіту померлого або, якщо немає заповіту, то за рішенням суду, здійснюють операції з розділу майна між його спадкоємцями згідно з існуючим законом. Якщо при цьому серед спадкоємців є неповнолітні, він може залишитися опікуном таких спадкоємців.

Банки виконують різні трастові операції і для корпорацій. Нерідко корпорації передають банкам для управління пенсійні фонди, що створені з коштів робітників і частково за рахунок самих корпорацій. Банки виступають як довірчі особи при випуску корпораціями облігаційних позик. Якщо облігації випускаються під забезпечення акцій дочірніх підприємств, то вони передаються банку, як довірчій особі, на весь період до погашення облігацій. При випуску облігацій під забезпечення нерухомим майном банк є «власником» власності на таке майно. У цьому разі він захищає інтереси власників облігацій, тому в разі необхідності йому надається право на свій розсуд вирішувати питання із закладеним майном. Банки виступають агентами з реєстрації випущених корпораціями акцій з метою недопущення їх випуску понад дозволену кількість, а також агентами з переказу акцій від однієї особи до іншої при їх продажу.

Операції з довірчого управління є новими для нашої банківської практики. Розвиток трастових операцій банків відповідає потребам часу і сприяє підвищенню прибутковості банків при збереженні ними належного рівня ліквідності свого балансу.

Переказні операції – це операції з переказу банком грошей, внесених готівкою або списаних із поточного рахунку клієнта у своєму відділенні або у відділенні банку-кореспондента (усередині країни або за кордоном), де їх може отримати сам клієнт або особа, якій адресовано переказ. У разі переведення грошей клієнту видається чек або грошовий акредитив. При телеграфному переказі банк видає клієнту квитанцію на суму прийнятих до переказу грошей і сповіщає телеграфом своє відділення або відділення банку-кореспондента та суму, яка має бути виплачена.

Депозитарні операції банків – це операції, що проводяться в межах здійснення ними депозитарної діяльності, під якою розуміється надання послуг із зберігання цінних паперів (або їх сертифікатів) і (або) обліку і переходу прав на цінні папери. Об'єктами депозитарної діяльності банків є як емісійні цінні папери (акції, облигації суб'єктів господарювання і банків, а також державні облигації, житлові сертифікати тощо), так і неемісійні (векселі, чеки, варанти). Суб'єктами (депонентами) депозитарних операцій можуть бути і самі банки-емітенти цінних паперів, і їхні клієнти, що передають належні їм на правах власності цінні папери для зберігання, обліку прав власності, здійснення довірчого управління, а також з метою проведення брокерських та інших операцій (наприклад, заставних) на основі депозитарного договору (договору рахунку «депо»).

Інформаційно-консалтингові операції (послуги). Банки у процесі своєї діяльності, обслуговуючи підприємства та організації різних галузей та різних форм власності, виконуючи для них різноманітні банківські операції, накопичують багато економічної інформації різнобічного характеру. Систематизуючи й обробляючи цю інформацію, банки можуть доводити її до своїх клієнтів на платній основі. Банк, який розраховує працювати довго і успішно, має планувати своє майбутнє нерозривно пов'язаним із благополуччям своїх клієнтів. Саме тому деякі комерційні банки розглядають як стратегічний напрям діяльності розвиток послуг, спрямованих на успіх бізнесу своїх клієнтів. Через це в таких банках зростає частка консалтингових (від англійського «to consult» – «консультувати») послуг. Центральний принцип консалтингу: рішення приймає клієнт, банк допомагає йому уникнути помилок. Через це передові комерційні банки можуть пропонувати низку **консалтингових послуг**:

- консультування щодо складання бухгалтерського балансу;
- допомога у складанні бізнес-плану на виробництво нового продукту й отримання інвестицій на ці цілі;
- допомога у визначенні суми кредитної позики і термінів його погашення;
- консультування з формування первинного інвестиційного портфеля фірми;
- аналітичні послуги з виявлення передбанкрутного стану потенційного або реального клієнта банку тощо.

Торгово-комісійні операції – це операції, пов’язані з купівлею і продажем цінних паперів і дорогоцінних металів для клієнтів. Банки беруть активну участь у розміщенні облігацій державних позик. Купуючи облігації у держави, вони потім розміщують їх на фондовому ринку між фінансово-кредитними установами та приватними особами. Крім того, вони здійснюють великі обороти з акціями та облігаціями акціонерних підприємств, продаючи їх за довіреністю одних клієнтів і купуючи для інших.

На сучасному етапі розвитку банківської системи України, яка характеризується сукупністю банків найбільш стійких до впливів чинників макросередовища структур, появою нетрадиційних видів їхньої діяльності, впровадженням у практику функціонування прогресивних технологій виникає необхідність розвитку нових напрямів у банківському обслуговуванні. **Дистанційне банківське обслуговування** є одним із найперспективніших напрямів розвитку як світової, так і вітчизняної банківської системи. Це зумовлене все більшою потребою у гнучкому, мобільному здійсненні фінансових операцій з боку фізичних та юридичних осіб, які мають справу із фінансовими інструментами [69]. **Дистанційне банківське обслуговування** – це сукупність банківських послуг, що надаються клієнтам за допомогою сучасних ІТ-технологій та мережі Інтернет у будь-якому місцезнаходженні як банку, так і самого клієнта.

Сьогодні все більше банків розпочали використовувати Інтернет-послуги, які допомагають кардинально зменшити час опрацювання інформації, дають шанс на обслуговування клієнтів без відвідування відділення банків, і, як наслідок, збільшення клієнтської бази. Мережа Інтернет поступово стає універсальним, доступним та зручним засобом комунікації, який дає змогу виконувати багато завдань у різних сферах діяльності. Саме за допомогою дистанційних послуг на базі Інтернет-банкінгу забезпечується залучення додаткових грошових коштів до банку та оперативне доведення оптових та роздрібних послуг до клієнтів банку.

Стратегічною ціллю дистанційного обслуговування клієнтів Інтернет-банкінгу є забезпечення наданням фізичним та юридичним особам можливості скористатися фінансовими послугами за місцем свого проживання чи професійної діяльності, не звертаючись у відділення банку. Головною ж метою використання засобів дистанційного обслуговування в банківській діяльності є надання рівних можливостей оперування фінансовими інструментами в будь-яких регіонах країни та за її межами. До основних характеристик дистанційного обслуговування, зокрема й на основі Інтернет-банкінгу, потрібно віднести такі параметри: дає змогу вибудувати гнучкий графік роботи як банку, так і клієнтам, які переважно самостійно обирають час, місце та інтенсивність звернення до банку; забезпечуються фінансовими можливостями географічно віддалені райони; спостерігається гнучкість у доведенні конкретної послуги до клієнта; відсутність

регламентації форм традиційного банківського обслуговування; у процесі надання послуг можуть використовуватись нові комбінації та комплекси фінансових інструментів; за допомогою дистанційного обслуговування здійснюється регулярний контроль за якістю надання послуг тощо [70].

Перелік послуг, які можна отримати шляхом використання Інтернет-банкінгу в Україні нині вже досить широкий і має тенденцію до зростання. Українські банки пропонують своїм клієнтам використання Інтернет-банкінгу для перегляду виписок за рахунками. Більшість із них також пропонує платіжні послуги. Окремі банки пропонують клієнтам використовувати Інтернет-банкінг для обміну валюти, оформлення депозиту, поповнення та зняття коштів з ощадного рахунку, поповнення мобільного телефону, оплати послуг інтернет провайдера, оплати при покупці квитків та надають інші послуги [71].

Впровадження нових прогресивних послуг та технологій банками підвищує їхню конкурентоспроможність на ринку, дає змогу збільшити кількість клієнтів, що призводить до підвищення прибутку. Однією з переваг банківських послуг шляхом використання інтернету є економія часу клієнтів та працівників банку. З використанням Інтернет-банкінгу суттєво знижуються витрати банківської установи на персонал. Інтернет-банкінг є найбільш економічно вигідним способом дистанційного обслуговування клієнтів порівняно з терміналами та банкоматами. Інтернет-банкінг є економічно вигідною послугою для клієнтів: зазвичай комісія за транзакцію через мережу Інтернет коштує у кілька разів менше, порівняно з відповідною комісією при традиційному механізмі обслуговування, а в окремих випадках взагалі відсутня. Крім того, Інтернет-банкінг дає змогу контролювати власні рахунки клієнтів як в Україні, так і за кордоном. Незважаючи на вагомі переваги, існують недоліки, які сповільнюють впровадження Інтернет-банкінгу в Україні. По-перше, це відсутність постійного інтернет-зв'язку у багатьох населених пунктах. Хоча нині і спостерігається тенденція до зростання частки населення, яка користується всесвітньою мережею, однак ця частка все ще є суттєво меншою, порівняно з часткою осіб, що користуються мережею Інтернет у розвинутих країнах. По-друге, це сумніви населення щодо рівня безпеки реалізації фінансових операцій за допомогою мережі Інтернет. Адже випадки шахрайства з використанням мережі Інтернет трапляються досить часто [72].

Інтернет-банкінг в Україні – це перспективний напрям розвитку банківських послуг, який дає змогу зменшити витрати для працівників банку та економить час і кошти відвідувачів. Вирішальні переваги банківських послуг в мережі Інтернет забезпечують швидке збільшення цільової аудиторії. Клієнтів приваблює доступність послуг у будь-який час і у будь-якому місці, достатньою умовою є наявність Інтернету. Масштаби використання Інтернет-банкінгу в Україні

останнім часом зросли, однак все ще залишаються незначними, порівняно з розвинутими європейськими країнами. Для сприяння розвитку Інтернет-банкінгу в Україні потрібно удосконалити нормативно-правову базу його використання та приділити особливу увагу запобіганню шахрайства у цій сфері. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз найбільш сучасних технологій, що використовуються у цій сфері. Характерними особливостями дистанційного обслуговування є зручність, простота, доступність операцій та послуг, які проводяться шляхом віддаленого банкінгу, проте варто наголосити і на ризиках, які можливі у віддаленому банкінгу. Послуги, які надаються банківськими установами через мережу Інтернет, з кожним днем викликають все більшу зацікавленість серед споживачів, саме тому банки, які першими досягнуть відбиття своєї діяльності в мережі Інтернет, посядуть головні позиції на банківському ринку України.

3. Запитання для самоперевірки

1. Що таке комерційний банк?
2. За якими ознаками класифікуються комерційні банки?
3. Коли виникли комерційні банки?
4. Які функції виконують сучасні комерційні банки?
5. З якою метою здійснюють свою діяльність комерційні банки?
6. Чи можна сказати, що більшість українських банків є універсальними?

Обґрунтуйте свою думку.

7. Охарактеризуйте роль комерційних банків у суспільстві.
8. На які три групи поділяються пасивні операції комерційних банків?
9. Як поділяється банківський власний капітал?
10. Що таке стабілізаційний кредит?
11. На які цілі банки не можуть надавати кредити?
12. Які форми забезпечення можуть використовувати українські банки?
13. Поясніть дії банку у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань.
14. Яким видам ризику можуть піддаватися банки другого рівня?
15. Що віднесено до комісійно-посередницьких операцій банків?
16. Що являє собою капіталізація банків?
17. Яку роль відіграє іноземний капітал у розвитку банківської системи України?

4. Тестові завдання

1. Емісійна функція комерційних банків пов'язана зі:

а) створенням додаткових платіжних засобів і спрямуванням їх в оборот або вилученням з обігу, що супроводжується збільшенням або зменшенням пропозиції грошей;

б) здійсненням контролю за діяльністю економічних агентів ринку;

в) акумуляцією тимчасово вільних грошових коштів суб'єктів економічних відносин;

г) випуском готівки в обіг.

2. У межах якої з функцій комерційні банки мобілізують тимчасово вільні грошові кошти і надають їх суб'єктам економічних відносин на певних умовах:

а) емісійної;

б) стабілізаційної;

в) трансформаційної;

г) регулюючої?

3. Вкажіть ознаку, яку покладено в основу поділу комерційних банків на універсальні та спеціалізовані:

а) функції, що здійснюються;

б) діапазон здійснюваних операцій;

в) організаційно-правова форма;

г) склад засновників.

4. До принципів діяльності комерційних банків не належить:

а) робота в межах наявних ресурсів;

б) економічна відповідальність за результати своєї діяльності;

в) забезпеченість;

г) побудова взаємовідносин банку з клієнтами як звичайних ринкових відносин.

5. Основним принципом діяльності комерційних банків є:

а) робота в межах наявних ресурсів;

б) забезпеченість;

в) зворотність;

г) терміновість.

6. Іпотечні банки відносять до:

а) універсальних;

б) спеціалізованих;

в) інвестиційних;

г) клірингових.

7. Надання комерційними банками кредитів населенню здійснюється в межах:

- а) лізингових операцій;
- б) активних операцій;
- в) пасивних операцій;
- г) інвестиційних операцій.

8. Вкажіть, як називаються операції банків, пов'язані з формуванням їхніх ресурсів:

- а) пасивні;
- б) активні;
- в) інвестиційні;
- г) комісійно-посередницькі.

9. До джерел формування власного капіталу комерційного банку не належить:

- а) нерозподілений прибуток;
- б) міжбанківські кредити;
- в) статутний фонд;
- г) резервний фонд.

10. Які з перерахованих операцій не належить до пасивних операцій комерційних банків:

- а) випуск власних облігацій;
- б) залучення кредитів на міжбанківському ринку;
- в) лізингові операції;
- г) операції із формування власних ресурсів?

11. Банк в Україні набуває статусу спеціалізованого банку за умови, що:

- а) не більше 50 % його активів є активами одного типу;
- б) 51 % його активів є активами одного типу;
- в) понад 50 % його активів є активами одного типу;
- г) правильної відповіді немає.

12. До ресурсів комерційних банків не належать:

- а) власний капітал;
- б) позикові ресурси;
- в) залучені ресурси;
- г) трансферти.

13. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк, який відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи, називається:

- а) системно важливий банк;

- б) фінансово стійкий банк;
- в) стабільний банк;
- г) базовий банк.

14. Спеціалізовані банки не можуть мати:

- а) галузеву спеціалізацію;
- б) валютну спеціалізацію;
- в) клієнтурну спеціалізацію;
- г) функціональну спеціалізацію.

15. Вищим керівним органом управління в банку, створеному як акціонерне товариство, є:

- а) Правління банку;
- б) Наглядова Рада банку;
- в) загальні збори акціонерів банку;
- г) Асоціація комерційних банків.

ТЕМА 12

МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФОРМИ ЇХНЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання:

- організаційно-функціональних засад всесвітніх міжнародних фінансових інститутів;
- особливостей співробітництва МВФ, групи Світового банку, Банку міжнародних розрахунків (БМР) з Україною;
- організаційно-функціональних засад регіональних фінансово-кредитних установ;
- функцій Європейського центрального банку та особливостей їхньої реалізації в сучасних умовах;
- напрямів та особливостей фінансової діяльності ООН та ЄС;
- основних форм міжнародних розрахунків.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вмій:

- виявляти значущі тенденції та проблематику співробітництва України з окремими фінансово-кредитними інституціями, зокрема Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку, Європейського банку валютного тощо.

1. Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Валютна інтеграція – об'єктивно обумовлений процес утворення регіональних зон, у межах яких забезпечується відносно стабільне співвідношення курсів валют, координація валютної політики, формування наднаціонального механізму валютного регулювання, утворення міждержавних валютно-кредитних і фінансових організацій і як наслідок – створення валютного союзу з єдиною валютою.

2. Фінансова глобалізація – об'єктивний сучасний процес, складова процесу глобалізації економіки, що направлений на формування єдиного фінансового ринку, уніфікацію світових стандартів фінансових і банківських продуктів, який відбувається на основі поширення міжнародного руху фінансового капіталу.

3. Міжнародні валютно-кредитні установи – інститути, утворені на основі міждержавних угод для регулювання міжнародних економічних, зокрема валютно-кредитних, і фінансових відносин.

4. Регіональні міжнародні валютно-кредитні установи (банки) – кредитні інститути, функціонуючі в окремих економічних регіонах, діяльність яких спрямована на розв'язання специфічних регіональних проблем та створення умов для прискорення прогресу країн, що розвиваються.

5. Банк міжнародних розрахунків (БМР) – спеціалізований міждержавний фінансовий інститут, який об'єднує на акціонерній основі частину фінансових ресурсів центральних банків країн-учасниць і діє з метою проведення спільних фінансових операцій на світовому ринку, розробки нормативів та консультацій із фінансових проблем задля забезпечення сприятливих умов для міжнародних фінансових операцій.

6. Міжнародний валютний фонд (МВФ) – валютно-фінансова організація міжурядового співробітництва, спеціальне агентство Організації Об'єднаних Націй (ООН), засноване для регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів і надання їм допомоги за дефіциту платіжного балансу шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті.

7. Світовий банк – міжнародна фінансова організація, утворена для надання фінансової та технічної допомоги країнам, що розвиваються.

8. Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) – основна кредитна установа Світового банку, спеціалізована установа ООН, міждержавний інвестиційний інститут, заснований для надання допомоги країнам із середнім рівнем розвитку.

9. Міжнародна асоціація розвитку (МАР) – кредитна організація, що входить у групу Світового банку, яка надає безпроцентні позики найбіднішим країнам світу з метою сприяння їхньому економічному розвитку і поліпшенню добробуту населення цих країн.

10. Міжнародна фінансова корпорація (МФК) – фінансова організація, що входить у групу Світового банку, яка сприяє розвитку країн-членів через фінансування інвестицій у приватний сектор.

11. Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) – фінансова організація, що входить у групу Світового банку, яка створює сприятливі можливості для інвестицій у країнах, що розвиваються, через надання гарантій іноземним інвесторам на покриття збитків, спричинених некомерційними ризиками.

12. Міжнародний центр урегулювання спірних питань щодо інвестицій (МЦУСП) – організація, що входить у групу Світового банку, яка забезпечує механізми врегулювання та розв'язання спірних питань щодо інвестицій між іноземними інвесторами та країнами-одержувачами інвестицій.

13. Системні позики Світового банку – позики, що призначені для підтримання політики та інституційних реформ у країні-позичальникові.

14. Інвестиційні позики Світового банку – позики, які виступають у формі цільового кредитування інвестиційних проєктів у широкому діапазоні секторів країни-позичальника.

2. Лекційний матеріал

План

1. Міжнародні валютно-кредитні інститути. Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні
2. Світовий банк як група кредитно-фінансових установ та основні напрями його співпраці з Україною
3. Регіональні фінансово-кредитні установи
4. Європейський банк реконструкції та розвитку
5. Банк міжнародних розрахунків

Література: [2, 3, 5, 8, 9, 14, 15, 22, 49, 73–82].

1. Міжнародні валютно-кредитні інститути. Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні

Міжнародні та регіональні валютно-кредитні та фінансові організації – це інститути, створені на основі міждержавних угод. До таких організацій належать: Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, регіональні банки розвитку, Банк міжнародних розрахунків та інші. *Їхнє виникнення обумовлено:*

- ✓ розвитком глобалізації;
- ✓ нестабільністю світових фінансових ринків.

Міжнародні валютно-кредитні організації дуже важливі для розвитку міжнародних фінансових відносин, що обумовлено:

- посиленням інтеграційних процесів, утворенням транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків, які виходять за національні кордони;
- розвитком міждержавного регулювання світогосподарських зв'язків, зокрема міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин;
- необхідністю спільного вирішення проблем нестабільності світової економіки.

Основними цілями їхнього створення є:

- сприяння розвитку зовнішньої торгівлі та міжнародного та регіонального валютно-фінансового співробітництва;
- підтримання рівноваги платіжних балансів країн, які входять до них;
- регулювання курсів їхніх валют;
- надання кредитів цим країнам;
- гарантування приватних позик за кордоном.

Основне місце серед цих міжнародних валютно-кредитних організацій належить МВФ. *Міжнародний валютний фонд (МВФ)* – міжнародна валютно-кредитна організація, має статус спеціалізованої установи ООН. МВФ було ство-

рено 27 грудня 1945 р. після підписання 29-ма державами угоди, розробленої на Конференції ООН з валютно-фінансових питань 22 липня 1944 р. З 1947 р. фонд розпочав свою діяльність і став органічною частиною Бреттон-Вудської валютної системи. МВФ є інституціональною основою сучасної світової валютної системи та створений з метою регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів і надання їм допомоги при дефіциті платіжного балансу шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті.

Штаб-квартира і правління МВФ знаходиться в м. Вашингтон, США, а його відділення – в Парижі. До структури МВФ входять Рада керуючих, Тимчасовий комітет, Комітет з розвитку, Виконавча рада, директор-розпорядник.

Вищим керівним органом МВФ є Рада керуючих, що складається з представників країн-членів. У Раді керуючих кожна країна-член представлена керівником і його заступником. Переважно, це міністри фінансів або керівники центральних банків. До повноважень Ради належить вирішення ключових питань діяльності Фонду:

- внесення змін до статті угоди;
- прийняття та виключення країн-членів;
- визначення і перегляд їх часток у капіталі;
- вибори виконавчих директорів.

Управляючі збираються на сесії зазвичай один раз на рік, але можуть проводити засідання, а також голосувати через пошту в будь-який час. У МВФ діє принцип «зваженої» кількості голосів: можливість країн членів впливати на діяльність Фонду через голосування визначається їх часткою в його капіталі. Кожна держава має 250 «базових» голосів незалежно від величини її внеску в капітал і додатково по одному голосу за кожні 100 тис. СДР суми цього внеску. Такий порядок забезпечує більшість, яка здатна ухвалювати рішення, провідним державам. Рішення в Раді керуючих, як правило, приймаються простою більшістю голосів, з важливих питань, які мають оперативне або стратегічне значення, – «спеціальною більшістю» (оперативне значення – 70 % або стратегічне значення – 85 % голосів країн-членів). Не дивлячись на скорочення питомої ваги голосів США і ЄС, вони, як і раніше, можуть накладати вето на ключові питання Фонду, зокрема і для ухвалення яких необхідна максимальна більшість (85 %). Це означає, що США разом із провідними західними державами мають можливість здійснювати контроль над процесом прийняття рішень в МВФ і спрямовувати його діяльність, виходячи зі своїх інтересів. Щодо країн, що розвиваються, то при наявності скоординованих дій, теоретично, вони також мають можливість блокувати прийняття рішень, які їх не влаштовують. Але досягти узгодженості великій кількості різномірних країн досить складно.

Рада керуючих делегує більшість своїх повноважень *Виконавчій раді*, тобто *директорату*, який несе відповідальність за ведення справ МВФ, які містять

широке коло політичних, оперативних і адміністративних питань, а саме надання кредитів країнам-учасникам і здійснення нагляду за їхньою політикою валютного курсу. З моменту утворення МВФ його очолювали: представники Франції – 5 разів; Швеції – 2 рази; Бельгії, Іспанії, Нідерландів, Німеччини, Болгарії – по 1 разу. Виконавча рада складається із 24 директорів, 5 із яких призначаються країнами з найбільшими квотами: США, Німеччиною, Японією, Великою Британією та Францією. Рада засідає три рази на тиждень та керує поточною діяльністю Фонду, зокрема й розподілом кредитів країнам-учасникам. Крім того, до повноважень Виконавчої ради МВФ входить обрання на п'ятирічний термін директора-розпорядника (Managing Director), який очолює штат співробітників Фонду (на вересень 2004 р. – близько 2 700 осіб з понад 140 країн). Директор-розпорядник (з 01 жовтня 2019 р.) – Крістіліна Георгієва (Болгарія), друга в історії фонду жінка-голова МВФ (табл. 12.1).

Таблиця 12.1 – Керівники Міжнародного валютного фонду

Період	Прізвище	Громадянство
06 травня 1946 р. – 05 травня 1951 р.	Camille Gutt	Бельгія
03 серпня 1951 р. – 03 жовтня 1956 р.	Ivar Rooth	Швеція
21 листопада 1956 р. – 05 травня 1963 р.	Per Jacobsson	Швеція
01 вересня 1963 р. – 31 серпня 1973 р.	Pierre-Paul Schweitzer	Франція
01 вересня 1973 р. – 16 червня 1978 р.	Johannes Witteveen	Нідерланди
17 червня 1978 р. – 15 січня 1987 р.	Jacques de Larosière	Франція
16 січня 1987 р. – 14 січня 2000 р.	Мішель Камдессю	Франція
01 травня 2000 р. – 04 березня 2004 р.	Горст Келер	Німеччина
07 червня 2004 р. – 31 жовтня 2007 р.	Родріго Рато	Іспанія
01 листопада 2007 р. – 18 травня 2011 р.	Домінік Стросс-Кан	Франція
05 липня 2011 р. – 12 вересня 2019 р.	Крістіін Лагард	Франція
01 жовтня 2019 р. – дотепер	Крістіліна Георгієва	Болгарія

Правління МВФ складається з п'яти головних департаментів: для Африки, Європи, Середньої Азії, Середнього Сходу та Західної півкулі. Є Інститут МВФ, що виконує освітню та дослідницьку функцію.

Нині Міжнародний валютний фонд нараховує 189 країн-членів. Україна вступила в МВФ у 1992 р. і стала 167-ою країною-членом цієї міжнародної валютної організації. Колишніми членами МВФ є Куба. Крім Куби не належать до МВФ ще шість держав-членів ООН: Північна Корея, Монако, Ліхтенштейн, Науру і Північний Судан. Острови Кука, Ніуе, Ватикан та інші держави з обмеженим визнанням також не є членами МВФ. Деякі члени мають дуже складні відносини з МВФ і, навіть, все ще будучи членами, вони не дозволяють МВФ контролювати себе. Наприклад, Аргентина відмовляється від участі в консультаціях за Статтею IV (зобов'язання щодо валютного режиму).

Цілі, завдання та функції Міжнародного валютного фонду наведено в табл. 12.2

Таблиця 12.2 – Офіційні цілі, завдання та функції Міжнародного валютного фонду

Офіційні цілі	Завдання	Функції
<ul style="list-style-type: none"> – сприяти міжнародному співробітництву у валютно-фінансовій сфері; – сприяти розширенню і збалансованому зростанню міжнародної торгівлі в інтересах розвитку виробничих ресурсів, досягнення високого рівня зайнятості і реальних доходів у держав-членів; – забезпечити стабільність валют, підтримувати упорядковані співвідношення валютної системи серед держав-членів і не допускати знецінення валют з метою отримання конкурентних переваг; – надавати допомогу у створенні багатосторонньої системи розрахунків між державами-членами, а також в ліквідації валютних обмежень; – тимчасово надавати державам-членам засоби в іноземній валюті, з метою виправлення порушення рівноваги їх платіжного балансу 	<ul style="list-style-type: none"> – сприяння розвитку міжнародної торгівлі і валютного співробітництва шляхом встановлення норм регулювання валютних курсів і контролю за їх дотриманням, підтримки стійкості валютних паритетів, розробки багатосторонньої системи платежів та усунення валютних обмежень; – надання кредитних ресурсів своїм членам при валютних ускладненнях, пов'язаних із невірноваженістю платіжних балансів 	<ul style="list-style-type: none"> – сприяння міжнародній співпраці в грошовій політиці; – розширення світової торгівлі; – кредитування; – стабілізація грошових обмінних курсів

МВФ – це валютно-фінансова організація міжурядового співробітництва. Його політика і діяльність регулюються статутом (Хартія МВФ). Специфіка Фонду порівняно з іншими міжурядовими організаціями полягає в тому, що у своїй діяльності він об'єднує функції регулювання, фінансування, нагляду та консультування держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин.

Ресурси МВФ. Ресурси МВФ формуються шляхом внесення державою коштів у статутний капітал Фонду згідно з його квотою і за рахунок позикових коштів. Обсяг коштів МВФ визначається спеціальними правами запозичення (Special Drawing Rights, SDR). Зараз обсяг SDR становить 238 400 000 000 євро, що еквівалентно \$ 369 520 000 000. При вступі країни в члени МВФ для неї встановлюється первісна квота в тому ж діапазоні, що і квоти наявних держав-членів, які загалом співпадають із нею за масштабами і характеристиками економіки. МВФ використовує формулу розрахунку квот для сприяння оцінці відносного положення держави-члена в організації.

Прийнята формула розрахунку квот являє собою середньозважене значення ВВП (з вагою 50 %), відкритості (30 %), економічної мінливості (15 %) і міжнародних резервів (5 %). Для цієї мети ВВП вимірюється за допомогою складеного показника ВВП на основі ринкових обмінних курсів (з вагою 60 %) і на основі обмінних курсів за паритетом купівельної спроможності (40 %). Ця формула також містить «коефіцієнт стиснення», що зменшує дисперсію розрахунковою часткою квот між державами-членами. Квоти виражаються у спеці-

альних правах запозичення (СДР), розрахунковій одиниці МВФ. Найбільшим державою-членом МВФ є США, квота яких наразі складає 42 100 000 000 СПЗ (приблизно 65 млрд дол. США), а найменшим за розміром – Тувалу, з квотою 1 800 000 СПЗ (приблизно 2 780 000 дол. США). Квоти виконують кілька важливих функцій у МВФ.

Квота держави-члена визначає фінансові та організаційні відносини з МВФ, зокрема:

- *внески (частка квоти)*. Внесок держави-члена за квотою визначає максимальну суму фінансових ресурсів, яку держава-член зобов'язана надати МВФ. Держави-члени повинні здійснювати свій внесок у повному обсязі при вступі до Фонду: до 25 % має бути внесено в СДР або широкоприйнятих валютах (таких, як долар США, євро, ієна або фунт стерлінгів), решта – у власній валюті держави-члена. Номінальний розмір ресурсів понад обсяг ресурсів, який Фонд може розмістити з урахуванням попиту на ці ресурси з боку країн-членів Фонду;

- *число голосів (частка голосів)*. Квота значною мірою визначає право голосу держави-члена в рішеннях МВФ. Голоси кожної держави-члена МВФ складаються з базових голосів плюс один додатковий голос за кожні 100 000 СДР квоти. Реформа 2008 р. зафіксувала кількість базових голосів на рівні 5,502 % від загальної кількості голосів. На сьогодні Сполученим Штатам Америки належать 16,75 % голосів у МВФ, Німеччині – 5,81 % голосів, Японії – 6,23 %, Великобританії – 4,29 %, Франції – 4,29 %. На долю Китаю припадає 3,8 % голосів, частка Індії – 2,34 %, частка Бразилії – 1,72 %.

Квоти розподілені так, що країни G7 мають можливість прийняти будь-яке рішення в межах МВФ або заблокувати те, яке їх не влаштовує. Крім того, у кожної країни є 250 базових голосів, що відповідає 0,01 % голосуючої частки. Внаслідок реформи обсяг SDR зростає до \$ 476 800 000 000, а понад 6 % квот перейде від розвинених країн до країн, що розвиваються;

- *доступ до фінансування*. Сума фінансування, яку держава-член може отримати від МВФ (ліміт доступу), визначається на основі її квоти. Наприклад, у межах домовленостей про кредити «стенд-бай» і при розширеному кредитуванні держава-член може запозичувати до 200 % своєї квоти щорічно і до 60 % наростаючим підсумком. Водночас, у виняткових випадках розміри доступу можуть бути збільшені. Рада керівників МВФ проводить загальний перегляд квот через регулярні проміжки часу (зазвичай раз на п'ять років). Будь-які зміни квот повинні затверджуватися більшістю у 85 % від загальної кількості голосів, і квота держави-члена не може бути змінена без її згоди.

Позикові кошти МВФ. МВФ у своїй діяльності використовує також і позикові кошти. Фонд користується кредитом групи десяти в межах 17 млрд СДР. Фонд також отримує позики центрального банку і скарбниці Саудівської Аравії.

Співпраця України з МВФ почалася зі вступом України до цієї міжнародної фінансової організації. Тісніша співпраця України і МВФ почалася у березні 2004 р. Тоді рада директорів Міжнародного валютного фонду ухвалила програму «попереджувачий stand by» для України терміном 12 місяців, згідно з якою країна може звертатися до організації з метою отримання кредиту на суму 605 млн доларів США у разі різкого погіршення платіжного балансу. Програма спрямована на забезпечення тривалої макроекономічної стабільності та підтримку сталого економічного зростання. І якщо до настання кризи Україна не відчувала необхідності звернення за позикою, то зважаючи на стрімкий економічний спад уряд країни прийняв рішення звернутися до організації за допомогою. Наприкінці жовтня 2008 р. МВФ підтвердив готовність виділити Україні кредит на суму 16 500 млн доларів США на 15 років під чотири відсотки річних для подолання проблем в економіці. Уряд України і Національний банк домовилися з місією МВФ про низку аспектів економічної програми, яка, за умов схвалення радою директорів організації, дасть змогу Україні отримати кредитні кошти. На той момент питання про надання Фондом фінансової підтримки цілком залежало від прийняття Україною низки заходів економічного характеру, спрямованих на вирівнювання платіжного балансу, збалансування бюджету і підтримки банківського сектора, включно із законодавчими змінами, спрямованими на фінансово-економічну стабілізацію, які мала прийняти Верховна Рада.

У 2014 р. МВФ надає Україні кредит «stand by» в сумі 16 800 млн дол. США на 2 роки. Запорукою отримання кредиту була програма офіційних органів із проведення економічних реформ, мета якої полягала в тому, щоб відновити макроекономічну стабільність і вивести країну на шлях надійного управління та стійкого економічного зростання поряд із захистом вразливих верств суспільства. У центрі уваги цієї програми були реформи в таких ключових галузях:

- ✓ грошово-кредитна і курсова політика;
- ✓ фінансовий сектор;
- ✓ податково-бюджетна політика;
- ✓ паливно-енергетичний сектор;
- ✓ управління, прозорість і діловий клімат.

10 червня 2020 р. Рада директорів Міжнародного валютного фонду (МВФ) затвердила нову 18-місячну програму «stand by» для України, за якою Україна отримує близько 5 млрд дол. США (еквівалент SDR 3,6 млрд). Затвердження нової програми дає змогу Фонду негайно виділити Україні приблизно 2,1 млрд дол. США. Решту суми будуть виділяти поетапно чотирма траншами.

Ця нова програма спрямована на допомогу Україні подолати проблеми, спричинені епідемією COVID-19 завдяки забезпеченню платіжного балансу та бюджетної підтримки, одночасно зберігаючи досягнення і просуваючи невели-

кий набір ключових структурних реформ, щоб гарантувати повернення України до зростання після завершення кризи, вона замінює 14-місячну програму stand by на 3,9 млрд дол. США, яку затвердили для України у 2018 р. Її метою була підтримка стабільності протягом року виборів в Україні.

Діяльність МВФ піддається критиці через:

- високі процентні ставки, за якими надаються кредити, з огляду на що чимало країн потрапляють у «боргову яму»;
- відсутність будь-якої відповідальності за неправильні рішення;
- безпосередню підконтрольність владі США;
- втручання у внутрішню політику держав;
- надання коштів за кредитами «не в ті галузі виробництва» держави.

На відміну від Світового банку, діяльність МВФ зосереджена на відносно короткострокових макроекономічних кризах. Світовий банк надає кредити тільки бідним країнам, МВФ може кредитувати будь-яку країну з його членів, яка відчуває нестачу іноземної валюти для покриття короткострокових фінансових зобов'язань.

2. Світовий банк як група кредитно-фінансових установ та основні напрямки його співпраці з Україною

Світовий банк був створений у 1944 р. під час Бреттон-Вудської конференції як Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР). На початку свого існування банк надавав допомогу країнам з метою прискорення ліквідації наслідків Другої світової війни. Зараз спільною метою всіх його структур є надання допомоги країнам, що розвиваються, у підвищенні життєвого рівня населення. Світовий банк не є «банком» у загальному розумінні цього слова. Це міжнародна організація країн-«акціонерів». Спочатку кількість країн-членів дорівнювала 38, поступово воно виросло до 184, тобто це майже всі країни світу.

Капітал МБРР формується за рахунок внесків країн-членів за встановленою для кожної із них квоти, розмір якої залежить від рівня економічного розвитку країни та її ролі у світовій економіці й міжнародній торгівлі. Згідно з розміром квот, розподіляються голоси між країнами в керівних органах МБРР. Найбільшими акціонерами МБРР є п'ять країн: США – 16,41 % акцій, Японія – 7,78 % акцій, Німеччина – 4,49 % акцій, Великобританія – 4,31 % акцій та Франція – 4,31 % акцій. Решта акцій розподілені між іншими країнами-членами. Очолює Банк президент, який обирається строком на п'ять років зазвичай із вищих ділових кіл США.

Мета діяльності Світового банку – сприяння країнам-членам у розвитку їхніх економік через надання довгострокових кредитів, гарантування приватних інвестицій, надання послуг аналітичного, консультативного характеру.

Зі зростанням кількості країн-членів і розширенням їх потреб Світовий банк збільшував свою мережу. Нині вона охоплює п'ять різних організацій, які разом утворюють Групу Світового банку:

- Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
- Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГП);
- Міжнародний центр врегулювання спірних питань щодо інвестицій (МЦУСВ).

Головною установою Світового банку є *Міжнародний банк реконструкції та розвитку* – одна із найбільших і найвпливовіших у світі міжнародних фінансово-кредитних установ. Він надає допомогу країнам із середнім рівнем розвитку. Більшість своїх коштів МБРР одержує через продаж облігацій на міжнародних ринках капіталу. МБРР надає довгострокові позики країнам-членам і гарантує кредити, надані цим країнам приватними банками та іншими кредиторами. Позики надаються на 15–20 років, із п'ятирічним терміном відстрочки платежів під гарантії урядів.

Міжнародна фінансова корпорація була заснована в 1956 р. з ініціативи США, сприяє розвитку країн-членів через фінансування інвестицій у приватний сектор. Статутний капітал МФК створено із внесків країн-членів МБРР, їхній розмір пропорційний часткам внесків до МБРР. МФК надає кредити найбільш рентабельним підприємствам строком до 15 років (здебільшого від трьох до семи років) без вимоги гарантії уряду. Частина акцій цих підприємств підлягає продажу МФК, але за умови, що МФК не є найбільшим їхнім акціонером.

Міжнародна асоціація розвитку створена як філія МБРР в 1960 р., підтримує найбідніші країни, в більшості яких дохід на душу населення становить 2 дол. США на добу і нижче. МАР надає таким країнам безвідсоткові позики, технічну допомогу та консультації з питань політики, але стягує комісію в 0,75 %. Термін подання кредитів до 40 років для найменш розвинутих країн і до 35 років для інших країн «третього світу» з терміном погашення через десять років. Кредити надаються під гарантії уряду.

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій засновано у 1988 р., створює сприятливі можливості для інвестицій в країни, що розвиваються, через надання гарантій іноземним інвесторам на покриття збитків, викликаних некомерційними ризиками:

- експропріація і націоналізація майна інвестора;
- обмеження з переказу коштів за кордон; військові дії;
- невиконання контрактів через зміну уряду та інші форс-мажорні обставини).

БАГІ здійснює гарантування інвестицій строком до 20 років на суму до 90 % вкладень, надає консультативні послуги за прямими інвестиціями.

Міжнародний центр врегулювання спірних питань щодо інвестицій засновано в 1966 р., забезпечує механізм врегулювання та вирішення спірних питань через погоджувальні або арбітражні процедури щодо інвестицій між іноземними інвесторами та країнами-одержувачами інвестицій. Центр здійснює також дослідницьку роботу та публікацію матеріалів із питань арбітражного права і законодавства щодо регулювання іноземних інвестицій.

Незважаючи на те, що Світовий банк діє в тісному взаємозв'язку з МВФ, доповнюючи його функції, в організаційному плані це абсолютно автономні організації. Світовий банк спеціалізується на наданні допомоги у розвитку реального сектора економік, а МВФ – на наданні допомоги у розвитку фінансового сектора економіки. Світовий банк надає допомогу країнам, що розвиваються, зосереджуючи увагу переважно на середньо- і довгострокових (за термінами) проектах структурних і галузевих перетворень в економіках країн, а МВФ більше концентрується на питаннях короткострокової фінансової стабільності в країнах, спрямовує свою діяльність на стабілізацію міжнародної монетарної системи, здійснює моніторинг світових валют, підтримує упорядковану систему надходжень і платежів між країнами, які мають різні валюти, валютні курси і державну політику.

Україна вступила у Світовий банк 03 вересня 1992 р. відповідно до Закону України від 03 червня 1992 р. № 24022ХІІ «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародну фінансову корпорацію, Міжнародну асоціацію розвитку і Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій», що відкрило доступ до порівняно дешевих кредитних ресурсів, які надаються на пільгових умовах. Україна стала 167-м членом Світового банку з оформленням підписки на 10 908 акцій (на суму 1 315,9 млн дол. США) його акціонерного капіталу. Завдання Світового банку в Україні полягають у постійній допомозі у зміцненні економіки і поліпшення життя громадян, розвитку тісніших відносин з Європейським Союзом. Світовий банк фінансує проекти, надає консультації та здійснює аналітичні дослідження проблем, які стоять перед економікою України.

Позики, які надаються Світовим банком, можна поділити на системні та інвестиційні. *Системні позики* призначені для підтримки політики та інституційних реформ. *Інвестиційні позики* виступають у формі цільового кредитування інвестиційних проектів в широкому діапазоні секторів. Цикл проекту починається, коли будь-яка країна визначає потребу, розробляє проект і звертається до Банку з проханням надати позику. Експерти країни-позичальника та Світового банку уважно вивчають проект, оцінюють його з урахуванням можливого

впливу на розвиток економіки країни, корисності для громадян, впливу на навколишнє середовище, існування альтернативних джерел фінансування, можливості підтримки країною проєкту після його завершення тощо. На жаль, не всі проєкти, фінансовані Світовим банком, оцінюються як успішні, але більшість із них саме такі.

23 жовтня 2003 р. Радою виконавчих директорів Світового банку була схвалена нова Стратегія допомоги Україні (СДУ), яка охоплює період 2004–2007 рр. Мета Стратегії допомоги Україні – підтримати європейський курс України, надалі сприяти її інституційному розвитку, яке буде стимулювати створення середовища, сприятливого для підприємницької діяльності та більш широкого залучення громадськості до роботи органів влади тощо.

Позики на стратегію розвитку (раніше були відомі як «програми системні позики») залишатимуться в центрі програми, який фокусується на ключових реформах у сфері стратегії і на інституційних реформах. Програма на підтримку стратегії розвитку (ППСР) має на меті інтеграцію діяльності уряду та донорів у трьох широких сферах, які допоможуть поліпшити державне управління:

- інвестиційний клімат;
- державне управління та управління державними фінансами;
- соціальну сферу.

Починаючи з 1992 р. Світовий банк затвердив надання Україні загалом 33 позик і чотирьох грантів Глобального екологічного фонду на загальну суму майже 4,5 млрд дол. США, а також одну гарантійну операцію на суму 100 млн дол. США. Для проведення реформ в державному секторі України надані кредити під проєкти створення системи державного казначейства в сумі 16 млн дол. США, модернізації податкової адміністрації – 40 млн дол. США, модернізації статистичної служби – 30 млн дол. США. З метою розвитку сільського господарства затверджені проєкти розвитку насінництва – 32 млн дол. США, структурної перебудови сільського господарства – 300 млн дол. США, видачі державних актів на право власності на землю в сільській місцевості та створення Земельного кадастру – 195 млн дол. США.

Програма підтримки енергетичного сектора містить експериментальний проєкт у вугільній галузі України – 15,8 млн дол. США, проєкти структурної перебудови вугільної промисловості – 300 млн дол. США, реабілітації гідроелектростанцій та управління в системі електроенергетики – 220 млн дол. США, розширення централізованого теплопостачання м. Києва – 200 млн дол. США та енергозбереження в адміністративних і громадських будівлях м. Києва – 18 млн дол. США.

Програми співробітництва Банку та України охоплюють питання приватизації і реформування фінансового сектора:

– перша й друга позики на розвиток підприємств – 310 млн дол. США і 300 млн дол. США;

– позики на розвиток приватного сектора – 30 млн дол. США;

– позики на структурну перебудову фінансового сектора – 260 млн дол. США;

– позики на розвиток експорту – 70 млн дол. США.

У соціальній сфері надані кредити для розвитку системи соціальних послуг для найбільш незахищених груп населення у розмірі 50 млн дол. США, проведення реформ у галузі освіти – 86 млн дол. США, здійснення контролю за епідемією туберкульозу та ВІЛ – 60 млн дол. США. Проведені певні заходи з метою захисту довкілля в Україні: відбувається згортання виробництва речовин, які руйнують озоновий шар, збереження біорізноманіття Азово-Чорноморського екологічного коридору, реалізуються проекти лісовідновлення та ін.

Світовий банк також надає істотну некредитну допомогу, яка стосується досліджень регіональної політики, реформи органів влади різних рівнів, пенсійної політики, аналізу державних витрат, вивчення рівня бідності, моніторингу фінансового сектора, норм державних закупівель, оцінювання фінансової відповідальності, а також реформ у галузях охорони здоров'я й освіти. Світовий банк працює в Україні у тісній співпраці з іншими міжнародними агентствами (Програма розвитку ООН, Європейська Комісія, TACIS, МВФ) та урядами інших країн (серед яких США, Великобританія, Канада, Німеччина, Японія, Нідерланди, Швеція, Швейцарія).

У 2020 р. Міністерство цифрової трансформації України та Світовий банк розпочинають співробітництво у сфері розвитку ширококутного доступу. Перший крок – консультаційна та інформаційна допомога при формуванні державної політики у цій сфері. Наразі Світовий банк вивчає ринок фіксованого ШСД в Україні. Зокрема, працює над створенням мапи покриття та робить аналіз функціонування ринку. Нагадаємо, що Мінцифра теж працює над створенням релевантної мапи покриття ШСД. Інформація збирається з різних джерел: оператори, регулятор, міжнародні організації. Отже, допомога від Світового банку в цьому питанні є своєчасною та корисною. Окрім того, до кінця цього року в Україні очікується прийняття державної політики у сфері розвитку ширококутного доступу, а також оновлення базового законодавства у сфері телекомунікацій. І фахова допомога від Світового банку у цьому процесі теж відбуватиметься. Вже навесні будуть готові рекомендації Світового банку щодо розвитку ринку ШСД в Україні. Водночас українським урядом буде прийнятий План розвитку ширококутного доступу, в якому зазначатимуться конкретні кроки і терміни. Наступним кроком співробітництва, за потреби, може стати залучення Світового банку до фінансування проекту покриття ШСД у сільській місцевості України.

Світовий банк має практику фінансування подібних телекомунікаційних проєктів у різних регіонах світу. Наразі такі проєкти Світовий банк реалізує у Вірменії, країнах Карибського басейну, Центральній Азії. Україна зацікавлена у поглибленій співпраці зі Світовим Банком у цьому напрямі за результатами вивчення поточної ситуації. Зауважимо, напрям ШСД не єдиний у співробітництві Мінцифри та Світового банку. Також йдеться про співпрацю у сферах відкритих даних, оптимізації державних реєстрів, захисту персональних даних.

3. Регіональні міжнародні кредитно-фінансові установи

Регіональні міжнародні кредитно-фінансові установи функціонують в окремих економічних регіонах. Їхня діяльність спрямована на вирішення специфічних регіональних проблем та створення умов для прискорення прогресу країн, що розвиваються. Ці установи здійснюють довгострокове кредитування регіональних проєктів, розробляють і впроваджують стратегію розвитку певного регіону з урахуванням його специфіки, створюють умови для розвитку регіонального співробітництва та економічної інтеграції зазначених країн.

Регіональні міжнародні кредитно-фінансові установи почали створюватися в країнах Латинської Америки, Азії, Африки в 60-х рр. ХХ ст. Необхідність створення таких установ була обумовлена розпадом колоніальної системи і появою великої кількості незалежних держав, кожна з яких намагалася здійснити індустріалізацію і створити необхідну інфраструктуру в досить короткі терміни. Коштів, які виділялися цим країнам у межах програм МВФ і МБРР на реалізацію зазначених заходів, було недостатньо. З метою акумуляції необхідних ресурсів і були створені регіональні банки.

Регіональні банки мають однотипний порядок формування ресурсів, однакову форму правління, ідентичні об'єкти кредитування. Всі вони надають кредити лише країнам відповідного регіону, і ці кредити спрямовуються переважно на розвиток інфраструктури, сільського господарства. Ресурси цих банків формуються із внесків країн-членів і позикових коштів, мобілізованих на ринках позичкових капіталів. Сплатений статутний капітал не перевищує 10 %, а несплачена частина є гарантійним фондом. Характерною особливістю цих банків є участь у них не тільки країн, що розвиваються, а й індустріально розвинених країн з інших регіонів, які виконують функції донорів.

Переважна частина кредитних ресурсів регіональних банків надається найнадійнішим позичальникам, які належать до конкурентоспроможних країн, водночас позичальники з найбідніших країн регіону мають обмежений доступ до цих ресурсів.

Для надання пільгових кредитів у найбідніші країни при регіональних банках створюються спеціалізовані фонди. Ресурси цих фондів формуються за ра-

хунок внесків індустріально розвинених країн. Ці фонди виконують ті ж самі функції, що і Міжнародне агентство розвитку в групі Світового банку. Індустріально розвинені країни пов'язують обсяг наданих ресурсів з можливістю пріоритетних поставок товарів та послуг в ці країни.

Деякі регіональні банки надавали кредити на досить пільгових умовах позичальникам, які не були спроможні їх ефективно використати. Внаслідок таких кредити не поверталися у встановлений термін, і ці банки відчували певні фінансові труднощі. Прикладом може бути діяльність Африканського банку розвитку, який у середині 90-х рр. XX ст. внаслідок неефективної кредитної політики опинився у скрутному фінансовому становищі і змушений був переглянути стратегію і механізм своєї діяльності.

До найвідоміших регіональних міжнародних фінансово-кредитних установ належать: Азійський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Міжамериканський банк розвитку.

Азійський банк розвитку (АзБР) був заснований в 1966 р., але почав свою діяльність у 1968 р. Його членами є 59 держав, із них: 43 країни азійсько-тихоокеанського регіону, а також 16 нерегіональних держав, серед яких США, Канада і 13 європейських країн. Серед акціонерів Банку є шість країн колишнього СРСР: Азербайджан, Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Туркменія, Узбекистан. Статутний капітал АзБР становить близько 43 млрд дол. США. Найбільшими акціонерами Банку є Японія та США, які мають по 13 % голосів, а також Китай (5,6 %), Індія (5 %). Всього на регіональні країни припадає 65,5 % голосів і 63,7 % акцій, а на нерегіональні країни – відповідно 34,5 % і 36,3 %. Головне завдання АзБР – сприяння економічному розвитку азійських країн, що розвиваються, і Банк має для цього достатньо великі ресурси, які складаються:

- ✓ *зі звичайних ресурсів,*
- ✓ *а також засобів спеціального фонду.*

Ці ресурси мають різні джерела формування і різні напрями використання.
До звичайних ресурсів належать:

– підписний капітал. Внески в цю статтю регіональних країн-членів встановлюються з урахуванням їх ВВП, чисельності населення, бюджетних витрат. Внески нерегіональних індустріально розвинених країн визначаються з урахуванням їхньої економічної допомоги країнам, що розвиваються, і суми бюджетних субсидій міжнародним організаціям;

- кошти, залучені на ринках капіталу;
- доходи від інвестицій.

Звичайні ресурси використовуються для надання цільових кредитів на комерційних умовах. Кредити надаються на термін від 10 до 30 років, включно з пільговим періодом від двох до семи років. Відсоткова ставка за такими креди-

тами встановлюється на рівні ставок світового грошового ринку. При виборі проектів враховується рівень їх прибутковості та ризикованості, а також платоспроможність країн-позичальниць. Отже, ці кредитні ресурси переважно отримують більш розвинені країни з відносно високою платоспроможністю. Кредити надаються лише країнам Азії та Тихоокеанського басейну. Їх можуть отримати як уряди цих держав, так і юридичні особи. Останні можуть розраховувати на кредити до 10 тис. дол. США. До пріоритетних сфер кредитування належать транспорт, зв'язок, енергетика, сільське господарство, фінансовий сектор. Банк часто здійснює фінансування проектів спільно з іншими банками та міжнародними фінансовими установами, серед яких банки Німеччини, Японії, Кувейту, Саудівської Аравії.

Країни з низьким рівнем ВВП на душу населення мають можливість отримати *ресурси лише зі спеціальних фондів* у порядку пільгового кредитування. Ресурси цих фондів формуються завдяки внескам розвинених країн і доходів від спеціальних фондів. Такі кредити надаються терміном на 25–40 років з 10-тирічним пільговим періодом. *Відомими фондами є:*

– фонд Азійського розвитку. Надає безвідсоткові кредити на термін до 40 років найбільш розвиненим країнам з виплатою комісії в 1 % щороку. Фонд створений індустріально розвиненими країнами-членами АзБР. Основні внески зроблені Японією (52 %), США (16 %), Німеччиною (9 %), Канадою (5 %);

– японський спеціальний фонд. Надає допомогу країнам, які розвиваються, для структурної перебудови їхньої економіки шляхом передачі технологій на безоплатній основі, технічної та консультативної допомоги. Найбільші позики в АзБР отримали: Гонконг, Сінгапур, Тайвань, які з часом самі стали донорами. Найбільшим позичальником банку залишається Китай. В останні роки Банк ставить за мету залучення до сфери свого впливу азійські країни колишнього СРСР. У межах цієї програми було надано кредит Казахстану на суму 120 млн дол. США.

Африканський банк розвитку (АфБР) заснований у 1964 р., але почав функціонувати з 1966 р. Членами АфБР є всі країни африканського континенту, за винятком деяких територій. Згідно зі статутом цього банку його членами повинні бути лише африканські держави, але гострий брак коштів змусив керівництво банку залучити до формування капіталу деякі розвинені країни. Членами банку є 77 держав, з яких: 53 африканські і 24 неафриканські держави. Місцезнаходження – м. Абіджан (Кот Д'Івуар). Африканським державам належить контрольний пакет акціонерного капіталу, на нерегіональні держави припадає 1/3 капіталу. Регіональні країни-члени мають 64,3 % загальної кількості голосів, а нерегіональні – 35,7 %.

Ресурси банку складаються зі:

- ✓ звичайних ресурсів;
- ✓ спеціальних фондів.

Статутний капітал АфБР становить близько 23 млрд дол. США. Сумарний капітал банку є незначним у масштабах континенту і не може задовольнити необхідних потреб африканських країн. Через це діяльність банку значною мірою залежить від того, наскільки успішно банк має можливість залучати кошти на міжнародних ринках.

АфБР надає кредити лише африканським країнам-членам. Кредити можуть надаватися як урядовим організаціям, так і приватним фірмам. Переважну підтримку отримують проекти тих компаній, які вважаються надійними і належать до конкурентоспроможних країн. Банк може здійснювати фінансування неприбуткових проєктів у соціальній сфері.

Кредити поділяються на:

- ✓ звичайні, строком на 12–20 років з відсотковою ставкою 9,5 % річних плюс комісійні в розмірі 1 %;
- ✓ пільгові, які надаються терміном до 50 років з 10-тирічним пільговим періодом з відсотковою ставкою до 1 % річних;

Завдяки членству в АфБР нерегіональні країни мають право пріоритетної участі в торгах на поставку товарів і послуг по об'єктах, які створюються на основі позик АфБР. У перші роки функціонування банку стало зрозумілим, що обмеженість кредитних ресурсів та наявна процедура кредитування не дає можливості отримати необхідні для розвитку кошти найбільш біднішим державам континенту. Із 53 африканських країн-членів банку фактично тільки 14 можуть отримати кредити за ринковими відсотковими ставками, тому у 1973 р. був створений Африканський фонд розвитку, метою діяльності якого є надання пільгових кредитів найбільш бідним країнам. У складі фонду – 26 членів, серед яких АфБР, Кувейт, ОАЕ, Саудівська Аравія, а також високорозвинені держави – США, Японія, Канада і деякі західні держави. Ресурси фонду формуються з первинних внесків, субсидій. Фонд надає пільгові кредити на розвиток сільського господарства, транспорту, виробництва продуктів харчування. До нових проєктів, які фінансуються Фондом, відносять фінансування освіти (Гвінея – 16,5 млн дол. США, термін погашення 50 років з 10-ти річним пільговим періодом), фінансування програм структурних реформ (Мадагаскар – 46,5 млн дол. США).

У 1997 р. урядом Нігерії був створений Нігерійський довірчий фонд, який діє у складі банку. **Метою діяльності фонду** є подолання бідності в країнах-членах АфБР. Він існує завдяки внескам уряду Нігерії, який виділяє частину прибутку від експорту нафти. Фонд надає кредити під 4 % річних на 25 років з п'ятирічним пільговим періодом.

Крім названих вище банків розвитку, існують й інші регіональні та субрегіональні банки і фонди розвитку. Найвідоміші з них:

- Міжамериканський банк розвитку;
- Центрально-американський банк економічної інтеграції (Гондурас);
- Карибський банк розвитку (Барбадос);
- Ісламський банк розвитку (Саудівська Аравія);
- Арабський фонд економічного і соціального розвитку (Кувейт) та ін.

У межах Європейської співпраці діють кілька регіональних міжнародних валютно-кредитних установ:

- Європейський банк реконструкції та розвитку,
- Європейський інвестиційний банк,
- Європейський фонд валютного співробітництва.

Країнами Чорноморського басейну заснований *Чорноморський банк торгівлі і розвитку*. Він був заснований у 1994 р., але операційну діяльність почав з 01 червня 1999 р. ЧБТР створено з метою *сприяння економічному розвитку, розширення інтеграції та зміцнення зв'язків між країнами Чорноморського регіону*. Діяльність Банку спрямована на забезпечення фінансової підтримки пріоритетних проектів у Чорноморському регіоні, насамперед у транспортній, телекомунікаційній, енергетичній галузях, сільському господарстві, торгівлі, а також у сфері захисту Чорного моря і довкілля, розвитку підприємницьких зв'язків між країнами-членами. Співзасновниками Банку стали 11 країн: Албанія, Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Туреччина, Греція, Молдова, Румунія, Росія та Україна. Найбільшими акціонерами Банку є Греція, Росія та Туреччина, частка яких у статутному капіталі представляє по 16,5 %, а також Болгарія, Румунія та Україна – по 13,5 %. Частка інших країн представлена – по 2 %. Початковий статутний капітал Банку складає 1 млрд СПЗ (1,2 млрд дол. США). Він розподілений на 1 млн акцій вартістю 1 тис. СПЗ кожна. Всі країни-члени банку повинні сплатити 30 % акцій. Водночас 10 % необхідно сплатити одноразово, а наступні 20 % мають бути сплачені щорічними внесками протягом восьми років. Решта 70 % акцій будуть оплачуватися лише в разі необхідності залучення до банку додаткових коштів. Україна зробила внесок у розмірі 10 %, що становить 13,5 млн СПЗ (18,15 млн дол. США).

ЧБТР здійснює свою діяльність на основі загальноприйнятої практики діяльності міжнародних банківських установ. На початок 2002 р. Банком було розглянуто понад 200 різних проектів на загальну суму понад 150 млн дол. США. Першим проектом, який був профінансований банком, став проект реконструкції газопроводу, який проходить по території України і за якою поставляється російський газ на Балкани і Туреччину (Газопровід Тальне–Ізмаїл). З цієї метою в 2000 р. банком був виділений кредит на суму 12 млн дол. США для про-

ведення реконструкції газокompресорної станції в селищі Тарутине (Україна). Цей проєкт був профінансований спільно з ЄБРР. Необхідно відзначити, що Україна є активним партнером ЧБТР.

Додамо, Рада директорів розширює діяльність банку і в 2018 р. схвалила 28 нових проєктів на суму 569,7 млн євро. Водночас важливо, щоб активний портфель проєктів в Україні відповідав рівню внеску в акціонерний капітал банку, тобто 13,5 %, а не 6 % як спостерігаємо наразі. Цього року уряд України закликав керівництво банку розширити присутність ЧБТР в Україні та збільшити фінансування українських проєктів розвитку. Крім того, Україна вітає розширення співпраці ЧБТР з міжнародними партнерами та підписання Угоди про співпрацю з Фондом міжнародного розвитку ОПЕК (OFID) у 2018 р. На думку урядовців України, результатом має стати також співфінансування проєктів приватного сектора та торговельних операцій. В підсумку це буде сприяти економічному і соціальному розвитку країн Чорноморського регіону. Збільшення обсягу операцій в реальному секторі економіки, зокрема енергетиці, переробній промисловості, підтримка малого і середнього підприємництва. Це буде створювати нові робочі місця та найбільшу додану вартість, а при оцінках перспективних проєктів мають, передусім, оцінюватися економічні критерії при прийнятті рішень банку. ЧБТР за природою своєї діяльності є банком розвитку, тож має сприяти і фінансувати регіональні проєкти публічного і приватного сектора країн-членів. Зокрема, розбудову цифрової економіки і цифрової інфраструктури у регіоні Чорного моря, бо це – інвестиції у загальну безпеку, новий вимір торгівлі, кращі соціальні та державні послуги, освіта, відтак – краще майбутнє та краща якість життя людини.

Подальше співробітництво України з ЧБТР є взаємовигідним і має сприяти залученню коштів в українську економіку.

4. Європейський банк реконструкції та розвитку

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) є регіональним міжнародним банком, який розпочав свою діяльність у 1991 р. Банк був створений зі спеціальною конкретною метою – сприяти переходу до відкритої економіки, орієнтованої на ринок, а також розвитку приватної підприємницької ініціативи в країнах Центральної та Східної Європи та країнах-колишніх республіках СРСР. Згідно з Угодою про створення ЄБРР він діє тільки в тих країнах, які дотримуються принципів багатопартійної демократії, плюралізму та ринкової економіки і впроваджують їх у життя. Дотримання цих принципів ретельно контролюється банком.

Банк розташований у Лондоні, має статус міжнародної фінансової установи, до складу якого входить 61 член: 59 держав, серед яких усі європейські краї-

ни, країни інших регіонів світу (США, Мексика, Австралія, Єгипет, Японія та ін.), Європейський Союз (ЄС) і Європейський інвестиційний банк (ЄІБ). Статутний капітал банку складає 20 млрд євро. Кожна країна-член представлена у Раді керуючих та Раді директорів банку. В Україні ЄБРР має дипломатичний статус і статус привілейованого кредитора.

Головною особливістю ЄБРР, що відрізняє його від інших банків розвитку, є те, що банк сприяє організаційному зміцненню та формуванню підприємницького та правового середовища, яке, зі свого боку, сприяє розвитку приватної підприємницької ініціативи. У цьому положенні реалізується сутність діяльності ЄБРР, яка передбачає, що не менше 60 % загального обсягу фінансування банку має спрямовуватися у приватний сектор. Водночас першочергове завдання ЄБРР – забезпечити становлення фінансових установ та зміцнення їх ролі. Банк діє в країнах-операціях (та країна, яка є членом ЄБРР і в якій він здійснює свою діяльність), кількість яких становить 28. Сила банку криється в його глибокому знанні регіону операцій. Будучи одним з найбільших іноземних інвесторів, які фінансують приватний сектор регіону, ЄБРР повинен знати всі проблеми і потенціал кожної із 28 країн-операцій.

Різні країни знаходяться на різних етапах процесу переходу до ринкової економіки. Місцеві умови визначають методи діяльності банку, його стратегію, а в деяких випадках ведуть до розробки новаторських способів фінансування і зниження ризиків. Банк готує докладні стратегії для кожної країни-операції, пристосовуючи свої фінансові інструменти і методи роботи до можливостей і потреб кожної країни і кожного проекту. Рівень і характер попиту на фінансування ЄБРР залежить від етапу процесу переходу, на якому знаходиться та чи інша країна, і від її привабливості для приватних інвесторів.

З метою координації діяльності на місцях ЄБРР відкрив 28 представництв у всіх своїх країнах-операціях, за винятком однієї (Угорщина). Ці представництва беруть участь у процесі розробки нових проєктів і виконанні затверджених, тісно співпрацюючи з місцевими організаціями. Штатний персонал ЄБРР переведений у представництва в країнах, що сприяє посиленню діяльності на місцях. Така децентралізація, на думку керівництва банку, дає можливість ефективніше реагувати на зміни ринкової кон'юнктури й удосконалювати критерії прийняття рішень. Представництва об'єднуються в територіальні групи. Україна, разом з Румунією, Боснією і Герцоговиною та Хорватією, входить до складу групи Південної та Східної Європи (ВОСЄЕ). Діяльністю територіальних груп керує банківський департамент. Банківський департамент розділений на шість бізнес-груп: три галузеві групи (фінансові установи, промисловість і торгівля, інфраструктура) і три територіальні групи (Центральна Європа, Росія і Центральна Азія, Південна і Східна Європа і Кавказ).

Усі повноваження щодо управління ЄБРР покладені на Раду керуючих на чолі з головою і двома заступниками. Він складається з міністрів фінансів або керуючих центральними банками країн-учасниць і представників від ЄС і ЄІБ. Рада керуючих делегує низку своїх повноважень Раді директорів, яка відповідає за поточну діяльність банку. До Ради директорів входять президент, три віце-президенти і 23 директори. Кожен віце-президент координує діяльність тієї чи іншої територіальної групи.

Завданнями ЄБРР, які визначають пріоритети його діяльності, є:

- зміцнення фінансового сектора;
- сприяння виникненню і розвитку дрібних і середніх підприємств;
- допомога у сфері інфраструктури;
- підтримка структурної перебудови великих підприємств;
- створення сприятливого інвестиційного клімату;
- залучення прямих іноземних інвестицій і заохочення спеціального фінансування проєктів.

Фінансування ЄБРР залежить від конкретності проєктів і надається як на зміцнення фінансових установ або структурну реорганізацію великих компаній, так і у вигляді дрібних кредитів компаніям, які мають навіть кілька працівників. Великі інвестиції або інфраструктури та проєкти (як приватні, так і за участю місцевих або центральної влади) фінансуються банком безпосередньо, часто спільно з партнерами. Невеликі інвестиції проводяться через фінансових посередників: місцеві банки або інвестиційні фонди.

Однією з **основних переваг Банку є його готовність і здатність брати на себе ризики**, що пояснюється складом його акціонерів. Це дає можливість ЄБРР розширювати межі комерційних можливостей у країнах-операціях. Він бере на себе і частину проєктного ризику, діючи спільно з іншими організаціями приватного сектора, такими, як комерційні банки та інвестиційні фонди.

Залучаючи ресурси на міжнародних ринках, поряд із власними ресурсами, ЄБРР надає свої послуги за комерційними цінами, дуже часто разом із партнерами (спільне фінансування). ЄБРР співпрацює з багатьма міжнародними установами, і насамперед з групою Світового банку (СБ).

ЄБРР здійснює як пряме, так і непряме фінансування.

Пряме фінансування – це фінансування безпосередньо банком великих за обсягом інвестицій або інфраструктури та проєктів як приватних, так і за участю місцевої або центральної влади.

До інструментів прямого фінансування ЄБРР відносять:

- **кредити, що надаються на конкретні потреби** з урахуванням кредитної і платоспроможності позичальника. Кредитний ризик або повністю бере на себе банк, або частково синдикується. Кредит може бути забезпечений активами по-

зичальника або пов'язаний з акціонерним капіталом. У разі кредитування комерційних підприємств банк не потребує державних гарантій. Підставою надання кредиту є рух грошових потоків і передбачена можливість погасити кредит протягом обумовленого терміну;

- **пайова участь в акціонерному капіталі**, яка набуває різних форм, а саме:
  - підписка на звичайні або привілейовані акції;
  - субординований борг у вигляді кредитів, боргових зобов'язань або векселів.

ЄБРР також гарантує розміщення випуску акцій державного або приватного підприємства.

- **гарантії ЄБРР** допомагають позичальникам в отриманні доступу до фінансування і розподілу ризиків відповідно до побажань ЄБРР і його партнерів із фінансування. Гарантії можуть бути будь-якого типу – як загальні, так і часткові. Єдина вимога – можливість вимірювання ризику. Гарантії на експортні кредити і роздрібні банківські послуги ЄБРР не надає.

Мінімальна сума прямих кредитів, які надаються ЄБРР, становить 5 млн євро, хоча за певних умов сума може бути скорегована – зменшена або збільшена. Середня сума таких кредитів дорівнює близько 22 млн євро, термін кредитів – у середньому 5–10 років, у виняткових випадках – 15 років. Відсоток по кредитах може бути фіксований або плаваючий, встановлюється він із маржею до ставки LIBOR.

Під час підписання кредитної угоди банк стягує разовий збір на покриття адміністративних витрат. Також позичальник щорічно сплачує комісію за невикористані кошти. ЄБРР не вимагає права регресу на партнерів, хоча може попросити гарантію виконання проєкту. Крім того, ЄБРР вимагає відповідного страхового покриття ризиків (за винятком політичного).

Непряме фінансування – відбувається через фінансових посередників (місцеві банки або інвестиційні фонди) і застосовується для надання незначних за обсягом кредитів.

Інструментами непрямого фінансування є:

- **кредитні лінії ЄБРР середньо- і довгострокового характеру** фінансовим посередникам, якими виступають місцеві банки, для задоволення внутрішнього попиту на кредити на умовах ЄБРР;

- **інвестиції в приватні акціонерні капітали** здійснюються банком шляхом підписки на звичайні і привілейовані акції або в інших формах. Об'єктом вкладень зазвичай є капітали інвестиційних фондів, які надалі самікладають ці кошти у приватні середні компанії, або в капітали банків з метою підтримки та розвитку фінансового сектора;

- **програми розвитку банків**. ЄБРР намагається допомогти місцевим банкам придбати надійну репутацію, яка дала б їм змогу працювати на міжнарод-

них фінансових ринках, мати доступ до інвестиційних ресурсів. ЄБРР може виступати гарантом. Здійснює програму різної технічної допомоги банкам;

- **співфінансування** здійснюється ЄБРР разом з місцевими та іноземними партнерами. Частка інвестицій ЄБРР у проєктах приватного сектора переважно обмежується 35 % від вартості проєкту. Саме тому банк виступає каталізатором залучення інших інвесторів. Детальну характеристику співфінансування надано у табл. 12.3.

Таблиця 12.3 – Характеристика спільного фінансування ЄБРР

<i>Основні партнери ЄБРР</i>	<i>Форми спільного фінансування</i>
<ul style="list-style-type: none"> • комерційні банки – через участь у кредитах ЄБРР, переказ-надходження прав, боргових зобов'язань, паралельних кредитів і кредитних ліній; • офіційні партнерські установи – державні організації та фінансові установи, спеціально створювані на основі міжурядових угод; • експортно-кредитні агентства – на основі прямого фінансування експортно-кредитних та інвестиційної страхових гарантій; • міжнародні фінансові установи – кредитування економічної і соціальної інфраструктур у приватному секторі і кредити під державну гарантію на здійснення великих проєктів 	<ul style="list-style-type: none"> • спільне фінансування – кредити учасників використовуються в певних узгоджених частинах для фінансування однієї операції (товару або послуг); • паралельне фінансування – кредити ЄБРР та інших кредиторів використовуються для кредитування окремих операцій (товарів або послуг); • синдиковане кредитування – ЄБРР сам залучає партнерів, які погоджуються надати кошти на умовах, наближених до вимог банку; • синдикована участь – ЄБРР погоджується профінансувати сам весь проєкт, але під час або після оформлення кредиту може продати участь у проєкті іншим учасникам

Відповідно до Указу Президента № 379/92 від 14.07.1992 р. Україна отримала членство в Європейському банку реконструкції та розвитку в серпні 1992 р. [73]. За цей час між Україною та ЄБРР було домовлено про фінансування понад 400 проєктів на загальну суму понад 15 млрд євро. На етапі впровадження наразі перебуває понад 160 проєктів на загальну суму понад 5 млрд євро; частка проєктів, залучених приватним сектором, становить 44 %. Окрім кредитів Україна отримує також від ЄБРР безоплатну технічну допомогу. За 2017 р. загальна сума такої допомоги склала 21,6 млн євро [74]. Найбільші кошти йшли на фінансування промисловості, бізнесу та сільського господарства – загалом близько 35 % від усіх коштів, що становить 1,255 млрд євро. Наступна за обсягом частка коштів надходить до енергетичної галузі – 1,008 млрд євро (28 %). Трохи менше отримали промисловість, бізнес та сільське господарство – 970 млн євро (27 %). Найменше коштів для фінансування отримали фінансові інституції – 11 %, тобто приблизно 397 млн євро [75]. З метою підтримки та стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу ЄБРР планує відкрити 15 нових офісів в Україні на базі уже функціонуючих бізнес-організацій. Підтримка саме цього сектора є одним з найголовніших пріоритетів діяльності цієї організації

згідно з Ініціативою розвитку малого бізнесу [76], що впроваджена з липня 2014 р. У межах дії ініціативи українські підприємства зможуть отримати кошти загальноєвропейського фонду кредитної підтримки загальним обсягом 100 млн євро. До того ж ЄБРР спільно з ЄС планує надавати не лише фінансову, а й консультативну допомогу українським підприємствам. Обмін досвідом та запозичення практик європейського ведення бізнесу також можуть стати одним із важелів для покращення діяльності українських компаній. Завдяки цій програмі наші підприємства отримують дуже широкі можливості для свого подальшого розвитку. Для прикладу, серед проектів, які ЄБРР впроваджує в Україні, – це «Доступне тепло для співробітників». Проект здійснюється спільно з НАК «Нафтогаз України». Його суть полягає у встановленні енергоефективних систем індивідуального опалення, що за попередніми розрахунками зменшить витрати на опалення на 30–40 % [77]. Іншим прикладом успішної співпраці є надані ЄБРР кредити обсягом 20 млн дол. США таким українським аграрним підприємствам, як «ЗерноАгротрейд» та «Цукоорагропром», які є дочірніми підприємствами українського агропромислового холдингу «Астарта». Мета кредитування – впровадження сучасних інформаційних технологій, що покликані активізувати в Україні розвиток точного землеробства. Очікується, що ці сільськогосподарські технології у перспективі мають змогу збільшити врожайність та скоротити використання шкідливих мінеральних добрив приблизно на 15 % [78]. Найновішим проектом між Україною та ЄБРР є надання позики у розмірі 52 млн євро найбільшій газодобувній компанії України «Укргазвидобування», який був ухвалений 08 жовтня 2018 р. Метою надання кредиту є купівля нових установок для ремонту свердловин та підвищення енергоефективності. Це обладнання слугуватиме для рекуперації скидного тепла під час процесів газопереробки, що, зі свого боку, дає змогу зменшити викиди вуглекислого газу в повітря [79]. Але досвід співробітництва містить і менш успішну практику реалізації проектів. Наприклад, спільний проект ЄБРР та найбільшого в світі виробника соняшникової олії, компанії «Кернел», щодо надання позики для розвитку інфраструктури агробізнесу. Сторони узгодили проект на суму 110 млн євро, проте його фінансування було припинено через низку причин, одна з яких – конфлікт інтересів одного з бенефіціарів компанії «Кернел» [80]. Між тим 879,2 млн євро було інвестовано через механізм грантових програм у проекти підтримки реформ державного апарату та боротьби з корупцією, посилення моніторингу процесу проведення реформ з боку суспільства, запровадження децентралізації самоврядування тощо [81]. Зазначимо, що процес регулювання технічного співробітництва як з ЄБРР, так і з іншими міжнародними організаціями та державами-донорами регламентують міжнародні договори, укладені урядом України. За останніми даними, наразі ЄБРР надає допомогу за 16 проектами, загальна сума

фінансування складає приблизно 21,6 млн євро. Фінансування охоплює такі сфери [82]:

1. Енергетика та теплопостачання – загальний обсяг коштів складає 6,59 млн євро, або 31 % від загальної суми. У межах цього фінансування здійснюється робота щодо вдосконалення потужностей українських електростанцій, модернізації теплових мереж, впровадження технологій із видобутку альтернативної енергії тощо.

2. Радіаційна безпека – загальний обсяг коштів складає 3,46 млн євро (16 % від загальної суми). За цим напрямом здійснюється моніторинг чорнобильських проєктів.

3. Громадський транспорт – загальний обсяг коштів складає 11,54 млн євро (53 % від загальної суми). За цим напрямом впроваджуються проєкти з розширення мережі громадського транспорту у містах Львів (розширення трамвайної мережі), Дніпро, Харків та Київ (розширення метрополітену), Одеса (розширення тролейбусної мережі).

Проте, якщо говорити про подальші перспективи розвитку співробітництва, то наразі прогнозують зміни у співвідношенні розподілу коштів для проєктів технічної підтримки в бік сфери енергетики та теплопостачання. Така переорієнтація зумовлена тим, що наразі ведуться перемовини щодо низки проєктів, пов'язаних саме з енергетикою, і Європейський банк реконструкції та розвитку планує виділити для розвитку цієї галузі значні суми коштів вже найближчим часом.

Але не все так добре. Аналіз даних [75] свідчить, що після піку 2014 р., який пояснюється підтримкою України на тлі складної геополітичної та економічної ситуації, йде спад як у кількості проєктів, так і в їхній змістовності. З 2014 р. (36 проєктів) наразі спостерігається динаміка до скорочення, і на 2017 р., кількість проєктів, які фінансуються за кошти ЄБРР, скоротилася на 25 % (27 проєктів). Аналіз причин такого скорочення свідчить про неякісну підготовку проєктів та проєктної документації перед поданням на розгляд до ЄБРР, невідповідність масштабів проєкту, сумнівна можливість втілення проєкту в життя, неблагонадійність позичальників. Як наслідок, Радою директорів було відхилено 5 проєктів, представлених до розгляду у 2015 р. Роком раніше такий проєкт був лише один.

Щодо вартісної оцінки динаміки співпраці. Фінансування у 2016 р. скоротилося більш понад ніж удвічі (приблизно на 52 %), порівняно з 2014 р. Серед причин – розчарування в ефективності реформ, які впроваджуються урядом України, та відсутність у країні прозорої системи моніторингу витрачання коштів і неможливість оцінити ефективність їх використання, що, звісно, підвищує ризикованість вкладення коштів для інвесторів та кредиторів. Усе ж 2017 р. продемонстрував позитивну динаміку порівняно з попереднім періодом і зрос-

тання показника на 27 % – з 581 млн євро до 740 млн євро. Насамперед це було спричинено зростанням масштабності проектних заявок, наданих від України, що розроблялися великими державними та приватними підприємствами, переважно з метою оновлення основних фондів та збільшення оборотних капіталів. За прогнозами аналітиків, динаміка зростання має зберегтися, щонайменше у короткостроковому періоді, адже результати за 3 квартали 2018 р. вже вийшли на рівень річного показника 2017 р. і за підсумками року мають їх перевершити [75].

Європейський банк реконструкції та розвитку за січень–вересень 2019 р. інвестував в Україну понад 1 млн євро, що є рекордним за останні роки показником. Урядовці країни сподіваються, що за результатами року Україна посіде перше місце за обсягами річних інвестицій банку у 2019 р.

Додамо, спільні перегляди портфеля ЄБРР в Україні відбуваються кожних пів року: сторони обговорюють поточний стан підготовки та реалізації проєктів, а також узгоджують план заходів на наступне півріччя. На сьогодні обсяг портфеля ЄБРР в Україні (загальна сума відкритих проєктів) складає 3,86 млрд євро, а операційні активи (фактично вибрані кошти за відкритими проєктами) становлять 2,08 млрд євро. У державному секторі нині впроваджуються 6 проєктів, які фінансуються ЄБРР, на суму 1,41 млрд євро, а саме: «Реабілітація гідроелектростанцій», «Модернізація магістрального газопроводу «Уренгой–Помари–Ужгород», «Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпропетровську», «Україна: Комплексна (зведена) програма підвищення рівня безпеки енергоблоків атомних електростанцій», «Будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька АЕС–Каховська» та «Покращення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг на підходах до м. Києва».

На нашу думку, задля стимулювання зростання економіки країни шляхом реалізації потенційних проєктів через співпрацю з міжнародними фінансовими організаціями та ЄБРР зокрема, Україна, в особі уряду, має виробити стратегії співробітництва, що б дали змогу залучити необхідні ресурси для розвитку важливих галузей економіки. Окрім цього, це також сприятиме поліпшенню нормативно-правової бази у сфері міжнародного співробітництва та покращенню стандартів для розвитку подальших відносин із західними країнами-партнерами.

5. Банк міжнародних розрахунків

Важливе місце в міжнародній банківській системі займає *Банк міжнародних розрахунків*, який являє собою міждержавну банківську установу. Банк міжнародних розрахунків (БМР; англ. Bank for International Settlements, BIS; фр. Banque des règlements internationaux, BRI) – спеціалізований міждержавний фінансовий інститут, який об'єднує на акціонерній основі частину фінансових ресурсів центральних банків 60 країн. Він є одним із перших регіональних кре-

дитних установ. Банк міжнародних розрахунків був створений 20.01.1930 р. на основі Гаазької угоди центральних банків 5 держав (Бельгії, Великобританії, Німеччини, Італії, Франції) і конвенції (різновид міжнародного договору) цих країн зі Швейцарією, де розташований банк міжнародних розрахунків (Базель), у зв'язку з планом Юнга про репарації, виплачувані Німеччиною країнам-переможцям у Першій світовій війні. Офіційно США не брали участь у створенні банку міжнародних розрахунків, оскільки не могли отримувати репараційні платежі з Німеччини. Отже, на акції банку міжнародних розрахунків підписалися приватні американські банки на чолі з банкірським будинком JP Morgan. До засновників Банку Міжнародних Розрахунків входила і Федеральна Резервна Система США, яка, зі свого боку, контролюється приватними особами. Однак американський конгрес, який вів у ті роки ізоляціоністську політику, не дозволяв ФРС брати участь у роботі банку, тому акції БМР перебували у власності «Першого національного міського банку США» – First National City Bank. Однак у нарадах банку міжнародних розрахунків все одно брав участь особисто голова ФРС, приїжджаючи на ці зустрічі інкогніто.

Аж до 1977 р. банк працював абсолютно анонімно. Його штаб-квартира розташовувалася в покинутому базельському готелі «Гранд-Савой». На дверях готелю навіть не було вивіски – якщо турбувалися пояснити новому відвідувачу, куди йти, йому пропонували запитати, де знаходиться кондитерська «Фрей» (цей магазин знаменитого швейцарського шоколаду був набагато більш відомий, ніж банк міжнародних розрахунків).

Почав свою діяльність БМР з 17.05.1930 р. Наразі клієнтами банку міжнародних розрахунків є 60 банків. Україна поки в цей перелік не входить, хоча українські банкіри вже роблять кроки для входження в число клієнтів БМР. Колись для цього було достатньо купити акції БМР, сьогодні потрібно заручитися рекомендаціями кількох постійних клієнтів банку. Нацбанк України вже отримав рекомендації від банку Нідерландів, зараз йдуть переговори з декількома банками східноєвропейських країн, а саме: Словаччини, Румунії, Угорщини, Латвії, Чехії і Хорватії.

Членство України в БМР є надважливим, адже країна має чималі активи в комерційних банках США, а економіка Північноамериканського континенту зараз переживає не кращі дні.

Метою банку є сприяння розвитку співпраці між центральними банками, створення нових можливостей для міжнародних фінансових операцій і діяльність як довірена особа або агент при проведенні міжнародних платіжних операцій, переданих йому на підставі договорів зі сторонами-учасниками.

Від самого початку БМР виступав як організація центральних банків, де вони узгоджували монетарну політику, інструменти регулювання діяльності бан-

ків і за необхідності надавали один одному короткострокові кредити за посередництва БМР. Він сприяє співробітництву центральних банків, забезпечуючи сприятливі умови для міжнародних фінансових операцій, виступає довіреною особою або агентом у проведенні міжнародних розрахунків своїх членів. При банку міжнародних розрахунків у 1974 р. був створений Базельський Комітет із банківського нагляду, який розробляє директиви та рекомендації, спрямовані на вдосконалення банківського регулювання і веде роботу з уніфікації вимог до фінансового регулювання в різних країнах. Крім того, під егідою БМР діють Комісія з платіжних систем, Комітет з глобальної фінансової стабільності, Група по боротьбі з підробкою грошових знаків і низку інших структур.

БМР виконує низку обов'язкових функцій, зокрема:

- здійснює широке коло банківських операцій з метою сприяння центральним банкам в управлінні їхніми валютними резервами, тобто БМР є банком центральних банків;
- є форумом (організатором) міжнародного грошово-кредитного та валютного співробітництва, у межах якого періодично зустрічаються керівники центральних банків;
- виступає інформаційно-дослідним центром з питань грошово-кредитних і валютно-фінансових відносин;
- виконує функції агента і довіреної особи з виконання міжнародних фінансових угод.

Як банк центральних банків БМР виконує важливу функцію координатора діяльності цих банків. Одночасно не тільки центральні банки акціонерів, а й інші центральні банки (близько 120), а також різноманітні міжнародні фінансові організації використовують МБР як банк. Крім здійснення взаємних міжнародних розрахунків, він надає фінансові послуги з управління зовнішніми резервами центральних банків. Він також діє як банк і управляє фондами для міжнародних фінансових установ.

Крім того, ***БМР приймає від центральних банків короткострокові вклади (до трьох місяців) в іноземній валюті або золоті.*** Цими засобами БМР виконує такі операції:

- ✓ операції з валютою і цінними паперами (здебільшого короткострокові державні цінні папери);
- ✓ депозитно-позичкові операції (надає центральним банкам забезпечені золотом або депозитами кредити, іноді надає незабезпечені (резервні) кредити на короткостроковий період);
- ✓ прийом урядових вкладів за особливими угодами (БМР не дозволено надавати кредити урядам або відкривати їм поточні рахунки);
- ✓ інвестиційні послуги управління портфелем цінних паперів;

- ✓ операції з купівлі-продажу та зберігання золота;
- ✓ інші послуги на світових ринках як агента або кореспондента центральних банків (проміжне фінансування).

Акціонерний капітал БМР становить 1,5 млрд золотих франків, розділений на 600 тис. акцій. Незважаючи на міжнародні угоди про заміну з 1978 р. цієї міжнародної лічильної валютної одиниці на СДР, БМР продовжує використовувати для цього франк із золотим змістом 0,29 г чистого золота, який запроваджено у Франції в 1799 р. і з 1865 р. служив єдиною валютою Латинського монетного союзу. Кожна країна-учасниця в межах свого пайового внеску здійснює пряму передплату акцій банку або може продати їх на відкритому ринку. Загалом майже 84 % випущеного акціонерного капіталу утримуються центральними банками. Рештою 16 % володіють приватні акціонери. Хоча всі акції мають рівні права щодо виплати за ними щорічних дивідендів, приватні власники акцій не можуть здійснювати трансферт акцій (передача прав власності на акції) без згоди центрального банку та самого БМР і не мають права голосу або представництва на загальних зборах. Частина випуску акцій у Бельгії, Франції і повний випуск в США належать приватним акціонерам.

Структура управління БМР

1. Загальні збори, на чолі з головою Ради директорів, яка складається з представників центральних банків або загальноновизнаних фінансових інститутів окремих країн. Голоси розподіляються пропорційно до кількості акцій, які були виділені банку кожної країни за передплатою. Річні загальні збори затверджують річний звіт і баланс, фінансовий звіт про доходи і витрати, приймає рішення про виділення коштів у резерв і спеціальні фонди, розглядає оголошення про виплату дивідендів та їх суми на майбутній р. і звільняє Раду директорів від персональної відповідальності щодо минулого фінансового року.

2. Рада директорів несе відповідальність за керівництво поточною діяльністю банку і представляє банк в його стосунках із третіми сторонами. Він користується виключним правом виступати від імені БМР при укладанні угод. Рада директорів обирає голову з представників членів Ради, призначає президента банку, генерального директора (обирається на п'ятирічний термін) та інших членів адміністрації. До Ради директорів входять глави восьми європейських центральних банків – Англії, Швейцарії, Німеччини, Італії, Франції, Бельгії, Швеції та Нідерландів. Збирається ця рада приблизно раз на місяць, вранці вівторка того тижня, коли відбуваються щомісячні зустрічі банкірів. Два рази на рік на наради запрошуються також представники інших центральних банків.

Існує і більш розширена версія управління БМР, так звана «Група десяти». Насправді в неї входять 12 членів – крім уже згаданої «великої вісімки», також представники американської Федеральної Резервної Системи, банків Канади і

Японії, а також керівник фінансового управління (міністр фінансів) Саудівської Аравії. Правда, останній має в групі тільки дорадчий голос. Свої плани і пропозиції «Група десяти» передає на обробку у «Відділ валютного та економічного розвитку». Це свого роду невеликий економічний відділ, який після ретельної експертизи видає конкретні пропозиції.

3. Президент банку відповідає за реалізацію рішень, прийнятих Радою директорів, і контролює діяльність адміністрації БМР.

4. Адміністрація банку: генеральний директор, його заступник, генеральний секретар, директори, управляючі різними департаментами.

При банку міжнародних розрахунків у 1974 р. був створений **Базельський Комітет з банківського нагляду**, який розробляє директиви та рекомендації, спрямовані на вдосконалення банківського регулювання і веде роботу з уніфікації вимог до фінансового регулювання в різних країнах. Крім того, під егідою БМР діють Комісія з платіжними системами, Комітет з глобальної фінансової стабільності, Група по боротьбі з підробкою грошових знаків і низка інших структур. За роки свого існування БМР перетворився на провідний інформаційно-дослідницький центр із монетарних і фінансових проблем. Він збирає і публікує інформацію про стан на міжнародному ринку банківських і фінансових послуг. Дослідження банку мають прикладний характер. БМР готує міжбанківську базу даних, доступ до якої мають центральні банки. Вона містить інформацію про діяльність центральних банків на зовнішніх валютних ринках та про стан цих ринків. БМР своєю діяльністю сприяє виконанню міжнародних фінансових угод, надаючи з цією метою посередницькі і довірчі послуги. Водночас він діє як фіскальний агент або банк-депозитарій із міжнародних угод про позики. Наприклад, БМР був агентом приватної системи клірингових платежів і розрахунків в ЕКЮ при Банківській асоціації ЕКЮ (БАЕ). Нині він є агентом щодо клірингових платежів у євро. Крім того, банк може виконувати інші різноманітні функції, наприклад, агента з гарантування повернення боргу.

3. Запитання для самоперевірки

1. На основі якого об'єктивного історичного та економічного процесу почали утворюватися міжнародні валютно-кредитні установи?

2. Як інтеграційні процеси впливають на економічний і соціальний розвиток країн? Чи завжди він є позитивним? Відповідь обґрунтуйте.

3. До яких наслідків може призвести посилення економічної автаркії країни?

4. Чому валютна інтеграція вважається за найвищий ступінь економічної інтеграції?

5. У чому має прояв фінансова глобалізація як складова процесу глобалізації економіки?

6. Чи можна транснаціональні компанії (ТНК) та банки (ТНБ) вважати міжнародними валютно-кредитними установами? Відповідь обґрунтуйте.

7. З якою метою і коли почалося формування міжнародних валютно-кредитних установ? Виконання яких функцій на них було покладено?

8. Яку функцію виконують банки економічно й індустріально розвинутих країн з інших регіонів, які беруть участь у регіональних міжнародних банках? У чому вона полягає?

9. З якою метою та коли був заснований Міжнародний валютний фонд (МВФ)? Які основні напрями його діяльності на сучасному етапі?

10. З якою метою та коли був заснований Світовий банк? Який зміст діяльності фінансово-кредитних установ, що утворюють Групу Світового банку?

11. Яка принципова різниця між міжнародними кредитно-фінансовими установами та регіональними міжнародними кредитно-фінансовими інституціями?

12. Наведіть перелік регіональних міжнародних кредитно-фінансових установ. Визначте мету і зміст їхньої діяльності.

13. Що означає статус привілейованого кредитора? Яка регіональна міжнародна фінансова установа має цей статус в Україні?

14. У чому полягає різниця між країною-членом Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) та його країною-операцією?

15. У який спосіб Банк міжнародних розрахунків заохочує кооперацію серед центральних банків у досягненні грошово-кредитної і фінансової стабільності?

16. Чому Банк міжнародних розрахунків називають «банком центральних банків»?

17. Які комітети працюють під егідою Банку міжнародних розрахунків і які основні напрями їх діяльності?

18. Які посередницькі та довірчі послуги надає Банк міжнародних розрахунків?

4. Тестові завдання

1. Метою створення міжнародних і регіональних валютно-кредитних організацій не є:

а) сприяння розвитку зовнішньої торгівлі та міжнародного і регіонального валютно-фінансового співробітництва;

б) підтримка рівноваги платіжних балансів країн, які входять до них;

в) регулювання курсів валют країн, які входять до них;

г) запобігання можливих негативних наслідків зростаючого взаємозв'язку країн.

2. Міжнародні валютно-кредитні організації – це:

- а) установи, які створюються на основі міждержавних угод з метою регулювання валютно-кредитних і фінансових відносин;
- б) банки, які при обслуговуванні клієнтів проводять операції з іноземною валютою;
- в) установи, представництва, філії іноземних компаній, що здійснюють діяльність на території іншої країни;
- г) ТНК, ТНБ та інвестиційні фонди, які діють поза окремими національними економіками.

3. Перші міжнародні валютно-кредитні організації були створені в умовах дії:

- а) Паризької (1-ої) світової валютної системи;
- б) Генуезької (2-ої) світової валютної системи;
- в) Бреттон-Вудської (3-ої) світової валютної системи;
- г) Ямайської (4-ої) світової валютної системи.

4. Відмінною особливістю діяльності ЄБРР є:

- а) сприяння розвитку сільського господарства та електроенергетики країнам-членам ЄБРР;
- б) допомога постсоціалістичним країнам у підвищенні життєвого рівня населення;
- в) сприяння розвитку приватного підприємництва;
- г) сприяння проведенню реформ у державному секторі.

5. До інструментів прямого фінансування ЄБРР не належать:

- а) програми розвитку банків;
- б) міжнародні кредити;
- в) пайова участь в акціонерному капіталі;
- г) міжнародні гарантії.

6. Найстарішим кредитним інститутом регіонального типу є:

- а) Міжамериканський банк розвитку;
- б) Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
- в) Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР);
- г) Банк міжнародних розрахунків.

7. Міжнародна кредитно-фінансова установа, яка належить центральним банкам країн-членів і контролюється ними (банк центральних банків):

- а) Міжнародний валютний фонд (МВФ);
- б) Банк міжнародних розрахунків;
- в) Світовий банк;
- г) Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

8. Діяльність МВФ не охоплює такі основні напрями:

- а) міжнародні розрахунки;
- б) кредитування;
- в) регулювання міжнародних валютних відносин;
- г) постійний нагляд за світовою економікою.

9. Набір рекомендацій для кожного боржника Міжнародного валютного фонду, зазвичай, не передбачас:

- а) жорстку бюджетну і грошову політику;
- б) лібералізацію зовнішньої торгівлі і фінансових ринків;
- в) встановлення фіксованого валютного курсу і проведення валютних інтервенцій центрального банку країни;
- г) дерегулювання економіки, захист прав власності, приватизація.

10. Штаб-квартира ЄБРР знаходиться в місті:

- а) Маастріхт;
- б) Базель;
- в) Франкфурт-на-Майні;
- г) Лондон.

11. Відмінною особливістю діяльності ЄБРР є:

- а) сприяння розвитку сільського господарства та електроенергетики країн-членів ЄБРР;
- б) допомога постсоціалістичним країнам у підвищенні життєвого рівня населення;
- в) сприяння розвитку приватного підприємництва;
- г) сприяння проведенню реформ у державному секторі.

12. Основною метою всіх структур Світового банку є:

- а) підтримання курсів національних валют країн, що розвиваються;
- б) фінансування дефіциту платіжного балансу країн, що розвиваються;
- в) допомога країнам, що розвиваються, в підвищенні рівня життя населення;
- г) зменшення розміру державного боргу країн.

13. До інструментів опосередкованого фінансування ЄБРР не належать:

- а) кредитні лінії;
- б) міжнародні гарантії;
- в) інвестиції у приватні акціонерні капітали;
- г) спільне фінансування.

14. МБРР надає країнам-членам переважно:

- а) короткострокові кредити;
- б) середньострокові кредити;
- в) довгострокові кредити;
- г) всу види кредитів на безоплатній основі.

15. Організаційно-структурна одиниця Світового банку, що фінансує інвестиції в приватний сектор, – це:

- а) Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- б) Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- в) Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ);
- г) Міжнародний центр із врегулювання спірних питань щодо інвестицій.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Бандурка О. М. Гроші та кредит: підручник. Львів: Магнолія 2006, 2014. 368 с.
2. Вовчак О. Д. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 424 с.
3. Волкова Н. І., Шевцова Я. А., Чорна О. М., Волкова В. В. Гроші та кредит: практикум. Донецьк: ДонНУ, 2013. 167 с.
4. Шевчук І. Л., Ставерська Т. О., Жилякова О. В. та ін. Гроші та кредит: навч. посіб. Ч. 1: Гроші. Харків: Видавець Іванченко І. С., 2018. 271 с.
5. Дзюблюк О. В., Адамик Б. П., Балянт Г. Р. та ін. Гроші та кредит: підручник / за ред. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 892 с.
6. Кречотень І. М., Худолій Ю. С., Максименко О. С. Гроші та кредит: навч. посіб. Полтава: ПолтНТУ, 2017. 113 с.
7. Про банки і банківську діяльність. Закон України. Поточна редакція від 01.01.2019. URL: <https://urist-ua.net/> (дата звернення: 13.03.2020).
8. Про Національний банк України. Закон України. Поточна редакція від 20.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (дата звернення: 13.03.2020).
9. Волкова Н. І., Чорна О. М., Шевцова Я. А., Волкова В. В. Завдання для самостійної роботи та методичні вказівки щодо їх виконання з дисципліни «Гроші і кредит». Донецьк: «Норд-Прес». 2014. 91 с.
10. Рябинина Л. Н. Деньги и кредит: учеб. пособ. Киев: Центр учебной литературы, 2014. 608 с.
11. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні. Закон України. Поточна редакція від 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14> (дата звернення: 13.03.2020).
12. Батракова Т. І., Грінченко А. Ю. Проблеми та перспективи розвитку електронних грошей в Україні. *Електронне фахове видання «Економіка і суспільство»*. 2016. № 7. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/118.pdf (дата звернення: 13.03.2020).
13. Шишкова Н. Л., Мороз Є. Ю. Електронні гроші: сутність та проблеми використання в Україні. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2017. № 4. С. 39–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2017_4_7 (дата звернення: 13.03.2020).
14. Савлук М. І., Мороз А. М., Лазепко А. М. Гроші і кредит: підручник / за наук. ред. М. І. Савлука. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2011. 589 с.
15. Колодізев О. М., Колісніченко В. Ф. Гроші і кредит: підручник. Харків: Вид-во: ХНЕУ, 2008. 370 с. URL: https://pidruchniki.com/16280414/finansi/kreditni_groshi (дата звернення: 13.03.2020).

16. Стовпова А. С. Класифікація електронних грошей для цілей бухгалтерського обліку. *Електронне фахове видання «Інвестиції: практика та досвід»*. 2018. № 14. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/14_2018/14.pdf (дата звернення: 14.03.2020).
17. Матеріали інформаційного сайту BankchartUA: https://bankchart.com.ua/e_banking/statti/elektronni_groshi (дата звернення: 14.03.2020).
18. Блащук О. Електронні потери: що буде з МонеХу, и вернут ли е-деньги их владельцам. *Електронний журнал про інтернет-бізнес «AIN.UA»*. Травень 2016 р. URL: <https://web.archive.org/web/20170203163341/http://ain.ua/elektronnye-poteri-chto-budet-s-monexu-i-vernut-li-e-dengi-ix-vladelcam> (дата звернення: 14.03.2020).
19. Кравчук В., Науменко Д., Глибовець А. Електронні гроші в Україні. 2012. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/2012/3_Electronic_Money/E-money_report_APPROVED_2012-10-02_RED2.pdf (дата звернення: 14.03.2020).
20. Тлустий А. О. Еволюція електронних грошових форм. *Фінансова система України*. 2015. Ч. 3. С. 397–403. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6628/1/48.pdf> (дата звернення: 20.03.2020).
21. GlobalMoney (Глобал Мані). *Офіційний сайт*. URL: <https://global24.ua/catalog> (дата звернення: 20.03.2020).
22. Румянцева Г. І. Гроші та кредит у тестах та задачах: навч. посіб. Ново-волинськ: Міська друкарня, 2016. 127 с.
23. Матеріали інформаційного сайту ZNAJ.UA. Електронні гроші в Україні: поради щодо вибору електронних гаманців. URL: <https://znaj.ua/society/267361-elektronni-groshi-v-ukrajini-poradi-shchodo-viboru-elektronnih-gamanciv> (дата звернення: 20.03.2020).
24. Карчева Г. Т., Нікітчук С. М. Віртуальні інноваційні валюти як валюти майбутнього. *Електронне фахове видання «Фінансовий простір»*. 2015. № 2(18). URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Fin_pr_2015_2_4%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Fin_pr_2015_2_4%20(3).pdf) (дата звернення: 20.03.2020).
25. Інфляційне таргетування. *Глосарій НБУ*. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123682&cat_id=123322 (дата звернення: 25.03.2020).
26. Звіт НБУ про фінансову стабільність, червень 2018 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2018R1.pdf (дата звернення: 20.03.2020).
27. Мокієнко Т. В., Прийдак Т. Б., Ліпський Р. В. Електронні гроші: сутність, класифікація та облікове відбиття. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2019. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2019/37.pdf (дата звернення: 20.03.2020).
28. Пайтра Н. Г., Мудра Р. Р. Електронні гроші та перспективи їх розвитку в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. № 22. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2012/22_10/229_Paj.pdf (дата звернення: 20.03.2020).

29. Положення НБУ «Про електронні гроші в Україні» від 24 грудня 2010 р., № 1336/18631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0688-08> (дата звернення: 02.04.2020).
30. Малицький В. В. Перспективи розвитку електронних грошей в Україні. Буковинська державна фінансова академія м. Чернівці. 2010. URL: http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Economics/16_57094.doc.htm (дата звернення: 02.04.2020).
31. Матеріали інформаційного сайту Studwood: https://studwood.ru/688090/bankovskoe_delo/problemi_perspektivi_rozvitku_elektronnih_groshey_ekonomitsi_u_krayini (дата звернення: 02.04.2020).
32. ПРОСТІР – національна платіжна система. *Офіційний сайт*. URL: <http://prostir.gov.ua/prostir/> (дата звернення: 02.04.2020).
33. Матеріали офіційного сайту PrivatBank. URL: <https://privatbank.ua/news/2019/12/27/1109> (дата звернення: 02.04.2020).
34. Губарь Є. А. Система переходів GlobalMoney. *Електронне видання «Коммерсантъ Україна»*. 2010. № 157. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1507423> (дата звернення: 10.04.2020).
35. CoinMarketCap. *Офіційний сайт*. URL: <https://coinmarketcap.com/ru/> (дата звернення: 10.04.2020).
36. Сидорова Е. І. В Австралії появился первый «криптовалютный город». URL: <https://ru.ihodl.com/topnews/2018-06-05/v-avstralii-poyavilsya-pervyj-kriptovalyutnyj-gorod/> (дата звернення: 10.04.2020).
37. Оліярник М. В. Криптовалюта в Україні. Все, що треба знати. URL: <https://nv.ua/ukr/techno/it-industry/kriptovaljuta-bitcoin-v-ukrajini-vse-shcho-treba-znati-1918518.html> (дата звернення: 10.04.2020).
38. Катрич М. І. Перспективи розвитку криптовалют в Україні у 2019 році. URL: <https://coinspot.io/law/europe/ukraina-perspektivy-kriptovalyut-v-2019-godu/> (дата звернення: 10.04.2020).
39. Матеріали інформаційного сайту Твої Гроші: <https://tvoigroshti.com.ua/uk/novosti/chto-takoe-elektronnye-dengi-i-ih-vozmozhnosti> (дата звернення: 20.04.2020).
40. Желюк Т., Бречко О. Використання криптовалюти на ринку платежів: нові можливості для національних економік. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. № 3. С. 50–60.
41. Матеріали інформаційного сайту Mind.UA: <https://mind.ua/news/20195540-eksperti-nazvali-krayini-lideri-u-yakih-najbilshij-obsyag-elektronnih-plat-zhiv> (дата звернення: 20.04.2020).
42. Банк Міжнародних Розрахунків. *Офіційний сайт*. URL: <https://stats.bis.org/statx/toc/CPMI.html> (дата звернення: 20.04.2020).
43. Аранчій В. І., Лелюк Ю. М., Капаєва Л. М., Чумак В. Д. Фінанси: навч. посіб. Полтава: АСМІ, 2009. 592 с.

44. Береславська О. Курсова політика в Україні: тенденції та перспективи. *Вісник НБУ*. 2011. № 1. С. 10–15.
45. Біла О. Г., Чуй І. Р. Фінанси: навч. посіб. Львів: «Магнолія-2006», 2012. 390 с.
46. Білецька Л. В. Економічна теорія. Мікроекономіка: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2012. 652 с.
47. Дорофєєва Н., Страту А. Організація готівкового обігу в Україні. *Вісник НБУ*. 2007. № 6. С. 4–5.
48. Івасів Б. С. Гроші та кредит: підручник. Вид. 2-ге, змін. і доп. Тернопіль: КартБланш, 2014. 528 с.
49. Аранчій В. І. Гроші та кредит: навч. посіб. Полтава: АСМІ, 2017. 300 с.
50. Лютий І. О. Державний кредит та боргова політика України: монографія. Київ: ЦУЛ, 2018. 352 с.
51. Федосов В. М., Юрій С. І. Фінанси: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 576 с.
52. Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2019 – 2022 рр. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/MTDS_20192022_UKR_v11062019_Final.pdf (дата звернення: 15.03.2020).
53. Офіційне видання державної фіскальної служби України «Вісник». URL: <http://www.visnuk.com.ua/> (дата звернення: 25.02.2020).
54. Finance.ua: Рейтинг кредитних карток. URL: <https://finance.ua/ua/cards/all> (дата звернення: 25.02.2020).
55. Національний банк України: Медіа-простір URL: <https://bank.gov.ua/news/all?page=1&perPage=5> (дата звернення: 25.02.2020).
56. Яковенко Н. В. Актуальні аспекти теорії та практики кредитування населення в умовах ринкової економіки: зб. матеріалів доп. учасн. XII Міжнар. наук.-практ. конф. Ірпінь: НУДФСУ. 2016. № 2. С. 313–323.
57. Кумейко О. М., Дереза В. М. Депозитна діяльність банків в аспекті формування їхньої ресурсної бази. *Економіка і суспільство*. Наук. журнал. Мукачєво: Мукачівський державний університет. 2017. № 10. С. 624–630.
58. Руда О. Л., Маркуш К. Г. Депозитна політика банку та механізм її реалізації. *Економіка та держава*. Наук. журнал. № 11. 2018. С. 81–84.
59. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб. Закон України. Поточна редакція від 28.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
60. Звіт про фінансову стабільність. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2019-roku>
61. Огляд банківського сектора, травень 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-traven-2020>
62. Рябініна Л. М., Нянчук Н. Ю., Ухлічева Л. І. Банківські операції: навч. посіб. Одеса, 2011. 536 с.

63. Загальна характеристика активних операцій. Інфопедія. URL: <https://infopedia.su/16x8874.html> (дата звернення: 15.04.2020).

64. Загальна характеристика операцій банку. Textbooks.Studio. URL: <https://textbooks.studio/ekonomika-uchebnik/zagalna-harakteristika-operatsiy-banku-rasivni-25582.html> (дата звернення: 15.04.2020).

65. Про затвердження Методики формування та списання небанківськими фінансовими установами резерву для відшкодування можливих втрат за всіма видами кредитних операцій. Розпорядження. Поточна редакція від 28.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/13804> (дата звернення: 16.04.2020).

66. Основні аспекти економічного аналізу діяльності банку. Документи для навчання онлайн. URL: <https://skaz.com.ua/bank/1405/index.html?page=21> (дата звернення: 17.04.2020).

67. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями. Закон України. Постанова. Поточна редакція 03.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12> (дата звернення: 18.04.2020).

68. Річний звіт НБУ. 2019. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrajini-za-2019-rik> (дата звернення: 18.04.2020).

69. Данцев С. С. Використання альтернативних каналів продажів банківських продуктів як фактор підвищення ефективності діяльності банку. *Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи НБУ*. 2013. № 3. С. 288–295.

70. Особливості банківського обслуговування на основі Internet-технологій. URL: <https://forinsurer.com/public/03/10/16/774> (дата звернення: 18.04.2020).

71. Що потрібно знати при виборі інтернет-банкінга про можливості цієї послуги. URL: https://www.prostobank.ua/internet_banking

72. Степаненко В. Дистанционные банковские услуги на украинском рынке. *Сети и бизнес*. 2010. № 4(23). С. 98–104.

73. Про членство України в Європейському банку реконструкції та розвитку. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379/92> (дата звернення: 18.04.2020).

74. Стратегія діяльності ЄБРР в Україні на 2011–2014 роки. URL: https://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/ukraine_uk.pdf (дата звернення: 18.04.2020).

75. EBRD activity in Ukraine. URL: <https://www.ebrd.com/where-we-are/ukraine/data.html> (дата звернення: 18.04.2020).

76. ЄБРР відкриє 15 офісів для підтримки малого і середнього бізнесу в Україні. URL: <http://economics.unian.ua/other/1413134-ebrr-mae-namir-vidkriti-v-ukrajini-15-ofisiv-po-pidtrimtsi-malogo-i-serednogobiznesu.html> (дата звернення: 20.04.2020).

77. Нафтогаз разом з ЄБРР розпочав проект «Доступне тепло для співробітників». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2576781-naftogaz-razom>

z-ebrrrozpocav-proekt-dostupne-teplo-dla-spivrobotnikiv.html (дата звернення: 20.04.2020).

78. ЄБРР надав 20 млн дол. США українській компанії для розвитку точного землеробства. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2523612-ebrr-nadav-20-miljonivukrainskij-kompanii-dla-rozvitku-tocnogo-zemlerobstva.html> (дата звернення: 20.04.2020).

79. Укргазвидобування отримає позику ЄБРР у 52 млн євро. URL: <https://www.depo.ua/ukr/money/ukrgazvidobuvannya-otrimaye-poziku-yebrr-u52-mln-yevro-20181112868469> (дата звернення: 20.04.2020).

80. ЄБРР прекратил сотрудничество с «Кернел». URL: <https://news.finance.ua/ru/news/-/430290/ebrrprekratil-sotrudnichestvo-s-kernel> (дата звернення: 20.04.2020).

81. Ukraine and the EU. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/1937/node/1937_en

82. Перелік проектів міжнародної технічної допомоги, зареєстрованих в установленому законодавством порядку / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=ukUA&title=PerelikProektivMizhnarodnoiTekhnichnoiDopomogiZare> (дата звернення: 20.04.2020).

83. Про валюту і валютні операції. Закон України. Поточна редакція від 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19> (дата звернення: 22.04.2020).

84. Андрієнко О. В. Світоглядно-аксіологічна роль грошей у розбудові демократії URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/20_13/204_Mac.pdf (дата звернення: 22.04.2020).

85. Офіційний сайт АТ «ОТП Банк»: Словник банківських та економічних термінів. URL: <https://www.otpbank.com.ua/privateclients/crediting/car-loans/> (дата звернення: 25.02.2020).

86. Волкова В. В., Волкова Н. І. Причини та напрями співпраці комерційних банків та страхових компаній в Україні. *«Human rights: theory and practice» Peer-reviewed materials digest (collective monograph) published following the results of the First International educational and scientific forum (Poland, January 23–28, 2017)*. London: IASHE, 2017. С. 158–161.

87. Волкова В. В., Волкова Н. І. Становлення та правове забезпечення функціонування венчурних фондів в Україні. *Економіка і організація управління: зб. наук. праць*. Донецьк. 2012. Вип. 3(13)–4(14). С. 85–95.

88. Кужелев М. О., Волкова В. В., Волкова Н. І. Стратегія залучення депозитних ресурсів як вектор функціонування грошової системи країни. *Економічний вісник університету. Збірник наукових праць учених та аспірантів*. 2016. Вип. № 30/1. Переяслав-Хмельницький. С. 169–178.

89. Березовик В. Коли банки відновлять кредитування реального сектора економіки. URL: <https://forbes.net.ua/.../1412072kolibanki-vidnovlyat-kredituvan> (дата звернення: 10.09.2019).

90. Volkova N., Gogolyeva K. Analysis of bank payment cards market in Ukraine and prospects of its development. *Економіка і регіон: Науковий вісник ПолтНТУ ім. Юрія Кондратюка*. 2017. № 3. С. 88–94.

91. Конкурентоздатний потенціал банків: сутність та оцінка. *European Journal of Economics and Management*. 2020. Vol. 6. Iss. 1 Чехія. С. 122–129.

92. Principles for the Management of Credit Risk. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs54.htm>

93. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика. Київ: Товариство «Знання», 2016. 356 с.

94. Національний банк України «Грошово-кредитна та фінансова статистика». URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415 (дата звернення: 25.04.2020).

95. Система «Нормативні акти України (НАУ)». URL: <http://www.nau.ua> (дата звернення: 25.04.2020).

96. Матеріали інформаційного сайту Ernst & Young: URL: http://www.ey.com/gl/en/services/strategic-growth-markets/strategic-growth-markets_ipo_comparing-stock-exchanges (дата звернення: 25.04.2020).

97. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 25.04.2020).

98. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/natsionalniy-bank-zberigprognoz-inflyatsiyi-na-2019-2021-roki-i-polipshiv-otsinku-zrostantnyaeconomiki-7024> (дата звернення: 25.04.2020).

99. Національний банк України: Статистика фінансового сектора. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 25.02.2020).

100. Державна служба статистики України. *Офіційний сайт*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.04.2020).

101. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. *Офіційний сайт*. URL: <http://www.me.gov.ua> (дата звернення: 25.04.2020).

102. Верховна Рада України. *Офіційний сайт*. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.04.2020).

103. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=325755 (дата звернення: 13.03.2020).

104. Основні макрпоказники економічного і соціального розвитку України на 2021 р.: експертний огляд. URL: <http://cutt.ly/jf1maBZ>

105. Levy-Yeyati E., Sturzenegger F. Classifying Exchange Rate Regimes: Deeds vs. Words. *Universidad Torcuato Di Tella*. 2002. URL: <http://www.fem.uniag.sk/mefi/pdf/exrateclass.pdf> (дата звернення: 25.04.2020).

Навчальне видання

Волкова Валерія Валеріївна
Волкова Неля Іванівна

ГРОШІ І КРЕДИТ

Навчальний посібник

Редактор А. О. Цяпало
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 29.03.2021 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 17,44
Тираж 30 прим. Зам. № 3

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.